

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 46

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України відповідно до Наказу МОН України № 928 від 11 червня 2026 року (додаток 12) строком на три роки з 01 червня 2026 року по 31 травня 2029 року з присвоєнням категорії «Б»

*Кластер: Розвиток людського капіталу, соціальні науки та журналістика
Спеціальності: С2 Політологія, С3 Міжнародні відносини*

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Андрєсва О.М., доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Котигоренко В.О., доктор політичних наук, професор, завідувач відділу етнополітології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса Національної академії наук України.

Лендєл М.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, проректор з науково-педагогічної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Лепська Н.В., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології, заступник декана з наукової роботи факультету соціології та управління, Запорізький національний університет.

Мартинкович Марцел, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології, Трнавський університет (Словацька Республіка)

Остапєць Ю.О., доктор політичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри філософії, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Чайка Петро, доктор міжнародних відносин, професор, член кафедри міжнародних відносин та дипломатії, Факультет політології та міжнародних відносин, Університет Матея Бела в Банській Бистриці (Словацька Республіка).

Цока Костянтин-Василе, PhD, доцент, віце-президент Інституту єврорегіональних досліджень Орадя-Дебрецен, Університет Орадя (Румунія)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 2 від 25.09.2026 р.**

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024 року.

Ідентифікатор медіа R30-04730

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, буд. 46, м. Ужгород, Закарпатська обл., 88000, official@uzhnu.edu.ua, тел. +38 (0312) 61-33-21)

Періодичність: чотири рази на рік

Мови розповсюдження: українська, англійська

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Бандурович Р. Р.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РОМСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ
СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ТЕНДЕНЦІЇ, СТЕРЕОТИПИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ.....7

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Брилинський Р.С.

ДЕЗІНФОРМАЦІЙНІ НАРАТИВИ ТА ПАРТІЙНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ
НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ У СЛОВАЧЧИНІ 2023 РОКУ:
ЦИФРОВИЙ ВИМІР ДЕМОКРАТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ.....14

Вовк С.О., Меженська О.В., Журба І.В.

МІЖ ІМПЕРАТИВАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРИНЦИПАМИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ
ДЕМОКРАТІЇ: ДІЯЛЬНІСТЬ РОЗВІДУВАЛЬНИХ ОРГАНІВ РУМУНІЇ
ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2024 Р..... 22

Забродський Р.В.

ФЕНОМЕН ГРЕЦЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА
ТА СУЧАСНИЙ СТАН..... 28

Завидняк В.І.

ПОЛІТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В США:
ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....33

Кобильник В.В.

КОНСОЛІДАЦІЙНИЙ ЕТАП ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ:
КОНЦЕПЦІЇ ТА РЕАЛІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЗУМОВЛЕНОСТІ..... 38

Мадрига Т.Б.

ФОРМИ ТА МЕХАНІЗМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ІНІЦІАТИВ
І ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....43

Малик І.Р.

ТЕОРІЯ НАЦІЄТВОРЕННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПАТРІОТИЗМУ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ ДЕПОПУЛЯЦІЇ УКРАЇНИ.....53

Манзюк М.В.

РУМУНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА: РОЛЬ, РОЗВИТОК ТА СУСПІЛЬНИЙ ВПЛИВ.....59

Палінчак М.М., Товт М.М., Юдін М.А.

ВЗАЄМИНИ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В ІТАЛІЇ: ІСТОРИЧНІ, РЕЛІГІЄЗНАВЧІ, ПРАВОВІ
ТА ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ63

Петренко І.І., Гончарук В.П., Кляшторний М.Д.

МОНІТОРИНГОВІ МЕХАНІЗМИ РАДИ ЄВРОПИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ..... 78

Плесканьов М.С.

БАГАТОСТОРОННІ ПОСЕРЕДНИКИ У ПЕРЕГОВОРНОМУ ПРОЦЕСІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЛІ
США, ОАЕ ТА ПОТЕНЦІЙНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА.....86

Свідерська О.І.

АФЕКТИВНА ПОЛЯРИЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ РАДИКАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ:
ПРОЯВИ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ ЩОДО УКРАЇНЦІВ У СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ.....94

Сліпецька Ю.М., Була С.П.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ВІЙНИ.....100

Шульга М.А., Піддубний С.А., Зенкін М.В.

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
НА ДЕМОКРАТИЧНЕ ВРЯДУВАННЯ.....107

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Антонюк Н.В., Зінько О.І.

КОНЦЕПТ М'ЯКОЇ СИЛИ ТА ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ У СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....113

Білоусов М.В.

КОМПЛЕКС ІНСТРУМЕНТІВ ЄС У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ:
ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВНІ.....121

Kamil Şamil Miriyev

THE IMPACT OF U.S. MIDDLE EAST POLICY ON SOCIO-POLITICAL
PROCESSES IN THE ARAB WORLD.....131

Садовий О.С.

КОНЦЕПЦІЯ СИЛИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ У ДОКТРИНІ «СТРАТЕГІЧНОЇ ГЛИБИНИ»
А. ДАВУТОГЛУ.....143

Sydiaha V.V.

THE EU AND NATO FOLLOWING RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE:
THE TRANSFORMATION OF COMPLEMENTARITY IN THE EUROPEAN SECURITY ARCHITECTURE.....148

Шаран О.В., Ємчук А.А.

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РЕГІОНАЛІЗМУ В ДАНІЇ.....155

CONTENTS

SECTION 1

ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

Bandurovych R.R.

REPRESENTATION OF THE ROMA ETHNIC COMMUNITY IN THE INFORMATION SPACE
OF THE SLOVAK REPUBLIC: TRENDS, STEREOTYPES AND SOCIAL CHALLENGES.....7

SECTION 2

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Brylinskyi R.S.

DISINFORMATION NARRATIVES AND PARTY POSITIONING
IN THE 2023 PARLIAMENTARY ELECTIONS IN SLOVAKIA:
THE DIGITAL DIMENSION OF DEMOCRATIC COMPETITION.....14

Vovk S.O., Mezhenka O.V., Zhurba I.V.

BETWEEN THE IMPERATIVES OF NATIONAL SECURITY AND THE PRINCIPLES
OF ELECTORAL DEMOCRACY: THE ACTIVITIES OF ROMANIAN INTELLIGENCE AGENCIES
DURING THE 2024 PRESIDENTIAL ELECTION..... 22

Zabrodskyi R.V.

THE PHENOMENON OF GREEK ORTHODOXY: HISTORICAL RETROSPECTIVE
AND CURRENT STATE..... 28

Zavydniak V.I.

POLITICAL AND LEGISLATIVE FOUNDATIONS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE USA:
POLITICAL AND LEGAL ANALYSIS.....33

Kobylnyk V.V.

CONSOLIDATION STAGE OF DEMOCRATIC TRANSFORMATION:
CONCEPTS AND REALITIES OF SOCIO-ECONOMIC CONDITIONALITY..... 38

Madryha T.B.

FORMS AND MECHANISMS OF POLITICAL INTERACTION
BETWEEN VOLUNTEER INITIATIVES AND PUBLIC AUTHORITIES
IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....43

Malyk I.R.

THE THEORY OF NATION-BUILDING AND TERRITORIAL PATRIOTISM OF VYACHESLAV LYPYNSKY
IN THE CONTEXT OF MODERN THREATS OF UKRAINE'S DEPOPULATION.....53

Manziuk M.V.

THE ROMANIAN ORTHODOX CHURCH:
ROLE, DEVELOPMENT AND SOCIAL INFLUENCE..... 59

Palinchak M.M., Tovt M.M., Yudin M.A.

RELATIONS BETWEEN STATE AND CHURCH IN ITALY: HISTORICAL, RELIGIOUS, LEGAL
AND POLITICAL ASPECTS..... 63

Petrenko I.I., Honcharuk V.P., Kliashtornyi M.D.

MONITORING MECHANISMS OF THE COUNCIL OF EUROPE AND THE EUROPEAN UNION
AS AN INSTRUMENT FOR IMPLEMENTING INSTITUTIONAL GUARANTEES
OF DEMOCRACY IN UKRAINE.....78

Pleskanov M.S.

MULTILATERAL MEDIATORS IN THE NEGOTIATION PROCESS: A COMPARATIVE ANALYSIS
OF THE ROLES OF THE UNITED STATES, THE UNITED ARAB EMIRATES,
AND POTENTIAL EUROPEAN MEDIATION.....86

Sviderska O.I.

AFFECTIVE POLARIZATION AS A MECHANISM FOR RADICALIZING POLITICAL DISCOURSE:
MANIFESTATIONS OF HATE SPEECH AGAINST UKRAINIANS IN MODERN POLAND.....94

Slipetska Yu.M., Bula S.P.

TRANSFORMATION OF POLITICAL INSTITUTIONS
IN UKRAINE DURING THE WAR.....100

Shulha M.A., Piddubnyi S.A., Zienkin M.V.

THE ALGORITHMIZATION OF POLITICAL PROCESSES IN THE CONTEXT OF ARTIFICIAL
INTELLIGENCE'S IMPACT ON DEMOCRATIC GOVERNANCE.....107

SECTION 3**POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS
AND GLOBAL DEVELOPMENT****Antoniuk N.V., Zinko O.I.**

THE CONCEPT OF SOFT POWER AND ITS EVOLUTION IN MODERN INTERNATIONAL
RELATIONS THEORY.....113

Bilousov M.V.

THE EU ANTI-DISINFORMATION TOOLKIT:
PAN-EUROPEAN AND NATIONAL LEVELS.....121

Kamil Şamil Miriyev

THE IMPACT OF U.S. MIDDLE EAST POLICY ON SOCIO-POLITICAL
PROCESSES IN THE ARAB WORLD.....131

Sadovyi O.S.

THE CONCEPT OF POWER IN INTERNATIONAL RELATIONS IN THE DOCTRINE
OF "STRATEGIC DEPTH" BY A. DAVUTOGLU.....143

Sydiaha V.V.

THE EU AND NATO FOLLOWING RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE:
THE TRANSFORMATION OF COMPLEMENTARITY IN THE EUROPEAN SECURITY ARCHITECTURE.....148

Sharan O.V., Yemchuk A.A.

CONTEMPORARY FEATURES OF POLITICAL REGIONALISM IN DENMARK.....155

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 316.774:323.15(=214.58)(437.6)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.46.1>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РОМСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ТЕНДЕНЦІЇ, СТЕРЕОТИПИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ

REPRESENTATION OF THE ROMA ETHNIC COMMUNITY IN THE INFORMATION SPACE OF THE SLOVAK REPUBLIC: TRENDS, STEREOTYPES AND SOCIAL CHALLENGES

Бандурович Р. Р.,

*orcid.org/0009-0004-2091-8377**аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

Засоби масової інформації (ЗМІ) займають важливе місце в сучасному суспільстві. Забезпечення необхідною та своєчасною інформацією про поточні події та стан справ в певних країнах зокрема та світі загалом є важливим сполучним «містком» між різними групами населення. Завдяки ЗМІ, можливим є більш уважно ставитися до громадської думки та впливати на ставлення та погляди як більшості населення країни, так і її етнічних меншин. ЗМІ забезпечують належний необхідний рівень поінформованості суспільства, формують громадську думку та виконують функцію контролю за владою. Вони збирають та поширюють новини, а також слугують головною платформою для політичних дебатів і свободи слова.

ЗМІ Словацької Республіки часто відтворюють усталені етнічні упередження, зображуючи ромів переважно у контексті соціальних проблем, девіантної поведінки чи протиправних діянь. Головною тенденцією словацьких медіа на сьогоднішній час залишається фокусування на маргіналізованих громадах меншини, тоді як позитивні історії інтеграції чи висвітлення життя ромської інтелігенції отримують значно менше уваги в словацькому загальнонаціональному медіа-просторі.

Фундаментальне завдання ЗМІ полягає у перетворенні ворожого ставлення корінного населення країни до етнічних меншин в належний конструктивний діалог. Журналісти відіграють роль провідників, які пояснюють традиції, культуру та суспільні потреби інших етносів зрозумілою для всіх мовою. Це сприяє тому, що меншини перестають сприйматися як щось чуже чи загрозове.

Незважаючи на домінування негативних кліше, сучасний інформаційний простір поступово змінюється. Окремі ініціативи у Словацькій Республіці активно спрямовані на подолання антиромських настроїв серед населення країни, просування інклюзивної журналістики та розширення діяльності спеціалізованих ромських ЗМІ. Подібні тенденції сприяють формуванню більш об'єктивного медійного дискурсу, підвищенню видимості успішних ромів та підтримці соціальної згуртованості населення.

Етична та професійна робота словацьких ЗМІ будується на принципах толерантності та відповідальності. Замість того, щоб акцентувати увагу на ситуативних конфліктах чи створювати негативний образ цілої спільноти, мас-медіа Словацької Республіки поступово переходять до розкриття щоденного життя ромів; зображення їх проблем та демонстрація внеску даної етнічної меншини в розвиток держави.

Ключові слова: ромська етнічна меншина, засоби масової інформації, інформаційний простір, стереотипізація образу, Словацька Республіка.

The mass media play an important role in modern society. Providing necessary and timely information about current events and the state of affairs in certain countries in particular and the world in general is an important connecting «bridge» among different population groups. Thanks to the mass media, it is possible to be more sensitive to public opinion and influence the attitudes and views of both the majority of the country's population and its ethnic minorities. The mass media provide the necessary level of society awareness, form public opinion and perform the function of control over

the authorities. The mass media collect and disseminate news, and also serve as the main platform for political debate and freedom of speech.

Slovak media often reproduce entrenched ethnic prejudices, portraying Roma predominantly in the context of social problems; show their deviant behavior, or illegal acts. The main trend of Slovak media remains a focus on marginalized minority communities, while positive stories of integration or coverage of the Roma intelligentsia life receive much less attention in the national media space.

The fundamental task of the media is to transform the hostile attitude of the indigenous population towards ethnic minorities into a proper constructive dialogue. Journalists play the role of a guide who explains the traditions, culture and social needs of other ethnic groups in a language that is understandable to everyone. This helps to ensure that minorities are no longer perceived as something foreign or threatening.

Despite the dominance of negative clichés, the modern information space is gradually changing. Certain initiatives in the Slovak Republic are actively aimed at overcoming anti-Roma sentiments among the country population, promoting inclusive journalism and expanding the activities of specialized Roma media. Such trends contribute to the formation of a more objective media discourse; increasing the visibility of successful Roma and supporting social cohesion of the population.

The ethical and professional work of the Slovak media is built on the principles of tolerance and responsibility. Instead of focusing on conflicts or creating a negative image of an entire community, the mass media of the Slovak Republic are gradually moving towards revealing the daily life of the Romas, their problems and the contribution of this ethnic minority to the development of the state.

Key words: Roma ethnic minority, mass media, information space, image stereotyping, Slovak Republic.

Вступ. Репрезентація ромської етнічної спільноти в інформаційному просторі Словацької Республіки є одним із найбільш дискусійних питань сучасного медійного й суспільно-політичного дискурсу країни. Будучи однією з найбільших етнічних меншин Словаччини, роми протягом тривалого часу перебувають у фокусі суспільної уваги, проте характер цієї уваги часто залишається одностороннім і стигматизуючим.

Постановка проблеми. Медійний образ ромів Словацької Республіки є гострою соціокультурною проблемою, де засоби масової інформації виступають потужним ретранслятором суспільних упереджень. У словацькому інформаційному просторі ромська спільнота часто стикається з деконтекстуалізацією новин та домінуванням негативних стереотипів, що отожднюють усю ромську етнічну групу виключно з її маргіналізованими представниками.

Сучасні словацькі медіа свідомо чи несвідомо ігнорують позитивні аспекти життя ромів, їхню соціальну та суспільну інтеграцію, культурну спадщину та внесок у розвиток суспільства. Замість цього інформаційне поле експлуатує образ «соціальної проблеми», фокусуючись на темах бідності, безробіття та житлової сегрегації. Результатом є виникнення замкненого кола: викривлене висвітлення етнічної меншини підживлює ксенофобію (ромофобію) серед населення Словаччини, а вже сформовані стереотипи щодо ромської етнічної меншини, у свою чергу, змушують національні засоби масової інформації створювати ще більш упереджені та сенсаційні матеріали.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вітчизняних дослідників зазначеного питання важливе місце займає О. М. Мушинка – український культуролог і антрополог, основними сферами наукового інтересу якого є маргіналізація ромської меншини та образ біженців-ромів у сло-

вацьких засобах масової інформації. Його публікації висвітлюють проблеми сприйняття етнічних меншин корінним населенням країн та роль про-ромських медіа у вирішенні даного питання [1].

В роботах М. В. Горвата та М. П. Зана аналізується політична репрезентація ромської етнічної меншини та здійснюється порівняльний аналіз особливостей включення ромів у громадське життя Словаччини та України [2].

Серед робіт іноземних науковців на увагу заслуговують результати, отримані такими науковцями, як З. Гавірова та В. Рафаел. Суть їх дослідження полягає в аналізі того, як державна політика та національні засоби масової інформації зображують ромські громади, акцентуючи увагу на подоланні стереотипного зображення та «мови ворожнечі» у словацьких засобах масової інформації [3].

Праці І. Д. Мадроне присвячені висвітленню питання медіа-конструкції девіантності, «іншування» та стереотипізації ромської меншини в різних країнах. Дослідження науковця демонструють, що репрезентація ромів у словацьких та чеських засобах масової інформації часто залишається негативно забарвленою та сприяє поширенню упереджень, що стосуються ромських етнічних меншин серед населення різних країн [4].

Дослідження прав людини в контексті «ромського питання» здійснюється також міжнародними експертами Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (англ. European Commission against Racism and Intolerance, ECRI), результати яких висвітлюються у щорічних звітах Ради Європи щодо ситуації в Словацькій Республіці. В них надається виражена оцінка рівня ксенофобії («ромофобії»), виявлення публікацій з ознаками мови ворожнечі у пресі та Інтернеті, а також рекомендації для національних урядів країн щодо покращення медіа-освіти та захисту прав ромів [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій літературі бракує аналізу того, як сучасні ЗМІ репрезентують представників ромської етнічної меншини не лише через призму економічного тягаря чи працевлаштування, а як складний процес соціокультурної взаємної адаптації більшості населення Словацької Республіки та ромської меншини.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У даному науковому дослідженні поставленим завданням є здійснення аналізу поточного стану відображення ромської етнічної меншини у засобах масової інформації Словацької Республіки та проведення дослідження ретроспективного аспекту вказаного питання.

Аналіз репрезентації ромської спільноти в медійному просторі Словацької Республіки дозволяє не лише виявити приховані механізми дискримінації ромського населення, а й оцінити ефективність існуючих стратегій протидії дезінформації та упередженому ставленню до даної етнічної меншини. Дослідження цього питання є критично важливим для розуміння загальних процесів демократизації, захисту прав людини та побудови інклюзивного суспільства в сучасній Центрально-Східній Європі загалом, та в Словацькій Республіці, зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засоби масової інформації відіграють важливу роль у формуванні суспільного сприйняття ромської етнічної меншини в Словацькій Республіці, оскільки для значної частини словацького населення саме медіа є головним джерелом знань про життя, культуру та проблеми ромського населення країни.

Сучасні тенденції зображення ромської тематики в словацьких медіа демонструють складне поєднання традиційних уявлень та нових викликів епохи цифровізації. Поряд із позитивними зрушеннями, такими як поява спеціалізованих етнічних телевізійних програм, залучення ромських журналістів до формування медіа-контенту та спроби глибинного аналізу соціальних проблем словацьких ромів, в інформаційному полі національних засобів масової інформації продовжують переважати сенсаційність та криміналізація образу даної меншини. Роми часто постають у ролі пасивних реципієнтів соціальної допомоги, порушників правопорядку або екзотизованих представників іншої культури. Таке зображення ромів у медіа заважає їхньому адекватному сприйняттю населенням Словаччини як повноправних членів суспільства.

Укорінені стереотипи, що активно тиражуються в інформаційному просторі словацьких медіа, перетворюються в серйозні соціальні виклики. Поляризація суспільства, зростання «мови ворожнечі» в соціальних мережах, політич-

ний популізм, що експлуатує антиромські настрої, та поглиблення соціальної сегрегації є прямими наслідками навмисного та ненавмисного викривлення образу ромської етнічної меншини в медійному просторі Словацької Республіки.

Відверто негативне представлення інформації в медійних засобах створює бар'єри на шляху до реальної інтеграції ромської меншини в соціально-політичне життя Словаччини, ускладнює доступ ромів до якісної освіти, ринку праці та житлового фонду, а також посилює взаємну недовіру між переважаючою більшістю населення країни та ромською етнічною меншиною.

Велика кількість представників ромських об'єднань стверджують, що їхні права в сфері інформації рідною мовою є недостатніми та обмежуються різними способами, а конституційні та законодавчі норми щодо прав і свобод ромів мають переважно декларативний характер. Незважаючи на те, що не існує очевидних доказів про недостатнє представлення ромської етнічної меншини в словацькому медійному просторі, необхідно приймати до уваги різницю між поняттями «присутністю меншин у великих медіа» та «медіа етнічних меншин» [6].

Перше поняття стосується присутності меншин та їхньої соціальної (не)видимості у засобах масової інформації. У цьому випадку представлення етнічної меншини має потрібне посередництво: у сфері медіа-виробництва; у сфері сприйняття меншини аудиторією; у сфері зображення фактичного становища меншин в країні.

У другому випадку йдеться про засоби масової інформації безпосередньо самих етнічних меншин та про представлення меншин у національній системі теле- та радіомовлення в місцевих та приватних медіа. На практиці у висвітленні подій про ромів існує велика різниця між мейнстрімними та ромськими засобами масової інформації, на що вказує у своєму дослідженні А. Мірга, кажучи, що «ромські та неромські ЗМІ – це два кола, що не перетинаються» [7].

У ХХІ столітті медійний образ ромської меншини у Словацькій Республіці еволюціонував від тотальної стигматизації до поступового усвідомлення необхідності інклюзії. Якщо на початку 2000-х років роми найчастіше поставали в новинах виключно як правопорушники чи маргінали [8], то сьогодні фокус зміщується на теми бідності та соціальної стійкості [9].

На початку ХХІ століття провідні словацькі ЗМІ зображували ромів переважно як однорідну групу, акцентуючи увагу на зловживанні соціальною допомогою та незадовільних житлових умовах, що підживлювало суспільні упередження. Подібні сюжети здебільшого ігнорували реальні соціально-економічні проблеми спільноти та її культурний внесок у життя країни.

З часом ситуація в медіапросторі почала змінюватися завдяки впливу європейських інституцій. Ухвалення стратегій інтеграції змусило журналістів відмовлятися від принизливих чи патерналістських формулювань, що були нормою в минулі роки. Важливим кроком стала можливість створення недійного простору, що функціонує за принципом «роми для ромів про ромів».

Для ромів право на інформацію рідною мовою має важливу роль у залученні ромської громади до життя суспільства, і саме тому їхні представники повинні бути добре поінформовані та навчені висвітлювати проблемні питання цієї групи. Однак незадовільна кваліфікаційна структура працівників засобів масової інформації особливо виражена в ромських ЗМІ, оскільки ця група населення має найменш сприятливу освітню структуру порівняно з усіма національними громадами Словаччини. Тому до вирішення цих проблем були залучені державні органи.

У цьому контексті розвиток ромських ЗМІ закріплений як невіддільна складова загальнодержавної Стратегії рівності, інклюзії та участі ромів до 2030 року, та спрямований на покращення роботи ромських засобів масової інформації [10]. Одним із основних завдань даної Стратегії є запобігання поширенню будь-яких ідей, заснованих на расовій чи національній перевазі, расовій ненависті та закликів до будь-якої дискримінації та насильства щодо ромів у засобах масової інформації. В сфері національної інформаційної політики виконання такого завдання передбачає підвищення обізнаності серед професійних працівників усіх ЗМІ щодо особливої відповідальності за поширення упереджень щодо ромського населення.

В рамках Стратегії передбачається здійснювати розробку освітніх та медійних кампаній для інформування громадськості про життя ромів, їхнє суспільство та культуру, а також важливість побудови єдиного інклюзивного суспільства, де поважають права людини та ідентичність ромів. Практичній реалізації зазначеної мети сприятиме передбачене полегшення доступу до ромських ЗМІ, включаючи газети, телевізійні та радіопрограми; заохочення створення власних ЗМІ та навчати ромських журналістів. Планується також заохочення методів, що дозволять самостійно здійснювати контроль роботи ромських ЗМІ, розробляти кодекси етики для медіа-організацій з метою уникнення расової, дискримінаційної чи упередженої мови.

Майже 10 років тому, у 2017 році Інститутом для добре керованого суспільства (слов. *Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť*) спільно з організацією Ромський дім (ром. *Romano Kher*) було опубліковано «Зображення ромської меншини в медіа» – аналітичний звіт, що досліджує, як словацькі медіа висвітлюють ромську меншину та інтеграційні ініціативи, пов'язані з нею [11].

Висновки проведеного дослідження свідчать про те, що словацькі медіа в минулому формували переважно деструктивний образ ромської громади, де етнонім «ром» асоціювався переважно з негативними явищами, криміналом та соціальною напругою. Висвітлення інтеграції характеризується патерналізмом, що зображує ромів як пасивних отримувачів матеріальної та соціальної допомоги, причому медіа ігнорують необхідність комплексного підходу до реформ, розглядаючи заходи ізольовано.

Автори стверджують, що таке зображення ромської меншини може негативно вплинути на її сприйняття широкою громадськістю. Громадськість може бути недостатньо поінформована про різні форми, причини, або наслідки тривалої етнічної дискримінації (наприклад, на ринку праці чи в доступі до медичних послуг), з яким стикаються майже всі соціальні верстви ромів.

Зазначений факт, в свою чергу, може впливати не лише на формування громадської думки, але й чинити вплив на політичний дискурс та реалізацію державної політики, особливо у сфері встановлення та впровадження антидискримінаційних механізмів або компенсаційних заходів. Наслідком цього є те, що політика боротьби з дискримінацією не завжди стає найпоширенішою у засобах масової інформації.

Поступово складається враження, що крайня бідність представників ромської етнічної меншини, створення образу «людей на узбіччі суспільства» приваблюють журналістів набагато більше, ніж ті, хто живе в середніх умовах економічного достатку. Згідно аналізу, що був проведений вже згадуваною громадською організацією Ромський Дім у 2025 році, багато ЗМІ досі представляли ромів як переважно монолітну проблемну соціальну групу. У цьому їх підтримали політики, які назвали «ромську проблему» нерозв'язною та вважали її достатньою підставою, щоб відмовити Словаччину від прийняття біженців у майбутньому [12].

Висвітлення проблеми біженців на певний час відсунуло ромів на другий план у словацьких ЗМІ, але з точки зору того, як ЗМІ працюють з темами меншин, автори опитування «Зображення ромської меншини в медіа» стверджують, що нічого не змінилося в медіа. Деякі словацькі ЗМІ (наприклад, такі як щоденні новинні видання *Denník N*, *SME*, *RTVS* та *aktualne.sk*), навмисно захищали позитивні приклади та робили все можливе, щоб покращити існуючий негативний імідж ромів.

На іншому кінці спектра знаходяться ті ЗМІ, що, на думку респондентів, підтверджують упередження та стереотипи. ЗМІ також можуть поширювати неправдиву інформацію, навіть якщо їхній підхід до ромських тем здебільшого об'єктивний [13].

Навмисне спотворення медіа образу ромської меншини у Словаччині полягає у систематичній консервації негативних стереотипів, деєтніалізації позитивних досягнень етнічної меншини та сенсаціоналізмі. Проблема полягає у висвітленні ромів виключно як кримінальних елементів або соціально залежних осіб, що дегуманізує спільноту. Цей процес підтримується кількома соціокультурними та комунікаційними механізмами [14].

Серед основних тенденцій спотворення агрегованого образу ромської етнічної меншини в словацьких засобах масової інформації переважають: гіпертрофоване висвітлення криміналу та асоціальної поведінки; культивування образу соціального паразита; екзотизація або стигматизація у побутових питаннях; відсутність позитивної репрезентації.

Словацькі мас-медіа, особливо бульварна преса та телевізійні новини, приділяють непропорційно велику увагу правопорушенням за участю ромів. Подібні інциденти подаються з акцентом на етнічну приналежність. Це створює в масовій свідомості хибний причинно-наслідковий зв'язок між етносом та схильністю до злочинності, ігноруючи першопричини соціальної ізоляції [15].

Медіа часто спекулюють на темі соціальної допомоги та пілг, закріплюючи упередження про небажання ромської меншини працювати. У матеріалах періодично фігурують узагальнення, що роми нібито отримують усі блага за рахунок платників податків, перетворюючись на «соціальних паразитів». Це провокує напругу та ворожнечу між більшістю населення Словацької Республіки та ромською етнічною меншиною [16].

Замість інтеграційних матеріалів про повсякденне життя звичайних представників ромської громади, медіа схильні фокусуватися на маргіналізованих поселеннях. У таких репортажах роми зображуються як носії деструктивної поведінки, що руйнують своє житло, ведуть антисанітарний спосіб життя та нехтують освітою. Подібні образи працюють на дегуманізацію ромської меншини [17].

Медіапростір Словаччини ігнорує ромів як повноцінних учасників суспільного життя. Ромська інтелігенція, діячі культури, фахівці чи успішні підприємці вкрай рідко стають героями сюжетів. Їхня етнічність зазвичай замовчується, через що більшість сприймає ромів виключно як маргінальну верству населення [18].

Така тенденція є підтвердженням факту, наведеного в дослідженні С. Восохі та співавторів: «Неправдиві новини є більш “новими”, і люди частіше діляться новою інформацією», – стверджується у їх публікації [19]. В соціальних мережах люди можуть привернути увагу, першими поділившись раніше невідомою (але, можливо,

неправдивою) інформацією. Таким чином, «люди, які діляться новою інформацією, сприймаються як ті, хто дізнався про новину першим та завжди перебуває в курсі подій».

Крім того, аналіз усіх категорій новин показав, що новини про політику, міські легенди та науку поширювалися найшвидше серед найбільшої кількості людей, та були найбільш вірусними. Проведений в статті аналіз показав, що правдивим новинам знадобилося приблизно в шість разів більше часу, ніж неправдивим, щоб охопити 1500 осіб.

Відповідно до думки Б. Бешенової [20], ідеальне середовище для накопичення ненависті в Інтернет-просторі, часто (якщо не найчастіше) знаходилося під контентом, який не був відверто расистським. Фактично, контент, що найлегше відволікає маси на апатію, глузування та ненависть, часто є ледь помітним і часто подається як комедійний. Зображення ромів, що можуть бути видані пошуковою системою за запитом користувача, часто є емоційно «зарядженими» та відверто карикатурними, що може стати причиною підсвідомої неприязні та навіть ворожого ставлення до представників даної етнічної меншини.

Такі «вірусні» зображення часто запозичені з різних засобів масової інформації, що зазвичай і навмисно використовують стереотипи про ромів, одночасно висвітлюючи місцеві події в медіа. Під час зйомки свідчень очевидців або відеореакцій вони користуються низьким рівнем освіти та недостатньою обізнаністю ЗМІ щодо деяких маргіналізованих ромських громад.

Дехто використовує термін «цифровий блекфейс», щоб описати, як расові стереотипи часто імітуються та привласнюються в Інтернеті через «гумористичні» меми, анімовані зображення, TikTok, ролики Instagram тощо, тоді як структурна нерівність, пов'язана з освітою, матеріальними нестачами, ринком праці та дискримінацією, подається як розвага, не визнаючи її проблемами прав людини.

У контексті Словаччини, де проживає одна з найбільших ромських громад у Європі, цей феномен проявляється як «цифровий антициганізм» (англ. digital antigypsyism), основними аспектами якого в Словаччині є [21]:

- мережеві стереотипи (англ. digital blackface, цифровий блекфейс). У словацькому сегменті соціальних мереж часто поширюють фото, відео та глузливі меми, що зображують ромів у принизливому, маргіналізованому вигляді. Ці зображення використовуються для висміювання або узагальнення негативних рис, зводячи цілу етнічну групу до інтернет-жартів;

- масштаби «мови ворожнечі». Згідно зі звітами Ради Європи, онлайн-ворожнеча в Словаччині проти ромів залишається серйозною проблемою, що часто залишається безкарною через

нестачу ефективних інструментів, спрямованих на її обмеження та регулювання;

- боротьба активістів. Проти цифрового антиромського контенту виступають громадські організації (наприклад, проекти за підтримки ЄС, у яких беруть участь місцеві ромські активісти, як-от ініціатива ROMAntici). Вони фіксують прояви ксенофобії (ромофобії) та вимагають блокування такого контенту;

- цифрова нерівність. Окрім культурного привласнення, існує проблема доступу. Багато ромських громад у Словаччині стикаються з дискримінаційною цифровою нерівністю, коли через відсутність доступу до технологій вони не можуть повноцінно висловити свою позицію в мережі.

Попри те, що законодавство Європейського Союзу про надання цифрових послуг та національні регуляції вимагають від електронних платформ модерувати та видаляти «мову ворожнечі», боротьба з тонкими формами онлайн-расизму щодо ромів досі залишається викликом для суспільства.

Висновки. Медійний образ ромської етнічної меншини у Словаччині має значні прогалини та недоліки. Зображення ромських чоловіків та жінок в словацьких ЗМІ у більшості випадків все ще обмежується певними стереотипними образами та ситуаціями, що не є сприятливим для інтеграції ромів в суспільство чи для взаємної толерантності.

Репрезентація ромської етнічної спільноти в інформаційному просторі Словаччини пере-

важно базується на відтворенні застарілих соціальних стереотипів та маргіналізації етнічної меншини. Узагальнюючи характер інформаційного висвітлення, можна констатувати, що ромська спільнота Словацької Республіки здебільшого репрезентується не як невіддільна частина словацького суспільства, а як її відокремлена проблемна група.

Телевізійні репортажі та періодичні видання часто вдаються до неетичного підходу, використовуючи узагальнюючі ярлики, що позбавляє ромів можливості повноцінно висловити власну позицію. У медіапросторі переважають матеріали про правопорушення та побутові умови, тоді як позитивні приклади соціальної інтеграції та культурні здобутки висвітлюються непропорційно мало.

Такий інформаційний фон істотно впливає на суспільні настрої населення Словацької Республіки, підсилюючи побутові упередження стосовно представників ромської етнічної меншини та знижуючи рівень довіри до них. Експертні оцінки вказують на необхідність впровадження більш чутливої редакційної політики.

Для подолання існуючого негативного іміджу ромів та досягнення соціальної злагоди необхідно відмовитися від патерналістського підходу, адже це дозволить об'єктивно відображати різноманіття всередині ромських громад Словацької Республіки та сприяти повноцінній участі їх представників у громадсько-політичному житті країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мушинка О. М. Образ біженців-ромів у словацькому і чеському контексті після російського нападу на Україну в лютому 2022 року. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції з політології та міжнародних відносин «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни». Ужгород. 2022. С. 106-111. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/29a8d2f3-2a35-47e4-81ca-37bc0224052f/download>.
2. Горват М. В., Зан М. П. Політико-історичні та соціально-демографічні особливості формування ромських етнічних громад в Україні. Регіональні студії. 2023. №32. С. 16-23. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.2>.
3. Roma Civil Monitor. Civil society monitoring report on the quality of the national strategic framework for Roma equality, inclusion, and participation in Sweden. Publications Office of the European Union, Luxembourg. 2023. URL: <https://romacivilmonitoring.eu/wp-content/uploads/2023/08/RCM2-2022-C3-Sweden-CATALOGUE.pdf>.
4. Mădroane, I. D. Roma, Romanian, European: A Media Framed Battle over Identity. CADAAD Journal. 2011. Vol. 5. № 2. P. 102-119. URL: <https://ugp.rug.nl/cadaad/article/view/42016>.
5. Challenges remain for Slovakia on hate speech, equality and Roma inclusion. Strasbourg. 11.06.2026. URL: <https://www.coe.int/ru/web/portal/-/challenges-remain-for-slovakia-on-hate-speech-equality-and-roma-inclusion>.
6. European Roma Rights Center. Challenging Digital Antigypsyism. Brussels, Belgium. 2023. URL: https://www.errc.org/uploads/upload_en/file/5488_file1_challenging-digital-antigypsyism-albania-serbiaturkey-and-ukraine.pdf.
7. Mirga, A. The Extreme Right and Roma and Sinti in Europe: A New Phase in the Use of Hate Speech and Violence? Roma Rights Journal. № 1. 2009. P. 5-9. URL: https://www.errc.org/uploads/upload_en/file/04/10/m00000410.pdf.
8. Kostlán, F. Slovak media depict Roma stereotypically and often anonymously. Romea.cz 2.01.2015 URL: <https://romea.cz/en/focus/slovak-media-depict-roma-stereotypically-and-often-anonymously>.
9. Joseph, B. Behind the Walls: Slovakia's Roma communities. LensCulture.com 8.06.2025 URL: <https://www.lensculture.com/projects/1979947-behind-the-walls-slovakia-s>.

10. Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. Stratégia rovnosti, inklúzie a participácie Rómov do roku 2030. URL: <https://www.romovia.vlada.gov.sk/strategie/strategia-pre-rovnost-inkluziu-a-participaciju-romov-do-roku-2030>.
11. Mediálne Zobrazovanie Rómskej Menšiny a Opatrení Zameraných Na Ich Začlenenie Na Slovensku. 2017. Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť a romano kher – rómsky dom. Dostupné na: <https://www.governance.sk/wp-content/uploads/2017/01/Mediálne-zobrazovanie-rómskej-menšiny-a-opatren%C3%AD-zameraných-na-ich-začlenenie-na-Slovensku.pdf>.
12. Separate And Unequal School Segregation Persists For Roma In Slovakia. Amnesty International and European Roma Rights Centre. EUR 72/9236/2025. April 2025. URL: https://www.errc.org/uploads/upload_en/file/5681_file1_separate-and-unequal-slovakia-roma-education-briefing.pdf.
13. Kyuchukov, H. Romani Language, Linguistic Rights and «Antigypsyism». Social Communications: Theory and Practice. 2023. Vol. 15. № 1. P. 134-154. DOI: <https://doi.org/10.51423/2524-0471-2023-15-1-6>.
14. Médiá Rómov často vykresľujú ako špinavých a žijúcich v osade. Aké to má dopady? 2018. URL: <https://hnonline.sk/slovensko/1732327-media-romov-casto-vykresluju-ako-spinavych-a-zijucich-v-osade-ake-to-ma-dopady>.
15. Väčšina slovenských médií zobrazuje Rómov ako kriminálnikov. 2017. URL: <https://sita.sk/vacsina-slovenskych-medii-zobrazuje-romov-ako-kriminalnikov>.
16. Oravec, Laco a kol. Rómovia: mýty a fakty. Bratislava: Polygrafické centrum. 2018. ISBN 978-80-89817-16-0. URL: <https://globalnevezdelavanie.sk/wp-content/uploads/2019/04/romovia-myty-a-fakty.pdf>.
17. Amnesty International Slovensko. Magazín: Rómovia a Rómky. 2022. URL: https://www.amnesty.sk/wp-content/uploads/2023/07/magazin_Mensiny_Romovia-a-Romky.pdf.
18. Obraz Rómov a Rómok v médiách. Inštitút zamestnanosti. 2020. URL: <https://www.iz.sk/download-files/sk/evs/obraz-romov-a-romok-v-mediach.pdf>.
19. Vosoughi, S., Roy, D. and Aral S. The spread of true and false news online. Science. 2018. Vol. 359. № 6380. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>.
20. Bešenejová, B. Do Roma Have The Right To Be More Than Clickbait? European Roma Right Centre. 12.09.2024. URL: <https://www.errc.org/news/do-roma-have-the-right-to-be-more-than-clickbait>.
21. Švec, M., Madleňák, A., Hladíková, V., Meszaros, P. Slovak Mimicry of Online Content Moderation on Digital Platforms as a Result of the Adoption of the European Digital Services Act. Media Literacy and Academic Research. 2024. № 7. P. 81-95. DOI: <https://doi.org/10.34135/mlar-24-02-06>.

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 324:004.738.5(437.6)"2023"

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.46.2>

ДЕЗІНФОРМАЦІЙНІ НАРАТИВИ ТА ПАРТІЙНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ У СЛОВАЧЧИНІ 2023 РОКУ: ЦИФРОВИЙ ВИМІР ДЕМОКРАТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

DISINFORMATION NARRATIVES AND PARTY POSITIONING IN THE 2023 PARLIAMENTARY ELECTIONS IN SLOVAKIA: THE DIGITAL DIMENSION OF DEMOCRATIC COMPETITION

Брилинський Р.С.,

*orcid.org/0009-0003-3522-4880**аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті досліджено взаємодію дезінформаційних наративів цифрового середовища з партійним позиціонуванням основних політичних сил під час парламентських виборів у Словацькій Республіці 2023 року. Актуальність теми зумовлена тим, що дострокові вибори 30 вересня 2023 року відбувалися в умовах затяжної урядової кризи, високої суспільної поляризації, зростання ролі цифрових платформ у політичній комунікації, а також загострення безпекового порядку денного, пов'язаного з повномасштабною війною Росії проти України. У центрі кампанії перебували питання військової й гуманітарної підтримки України, санкційної політики щодо Росії, економічної ситуації в Словаччині, міграції, безпеки та державного суверенітету. За офіційними підсумками, явка становила 68,51 %, а перемогу здобула партія "Smer – sociálna demokracia" (Смер – соціальна демократія).

Метою статті є дослідження взаємозв'язку між дезінформаційними наративами цифрового середовища та партійним позиціонуванням провідних словацьких партій та з'ясування того, як ця взаємодія впливала на характер демократичної конкуренції. Методологічну основу становлять case study парламентських виборів у Словаччині 2023 року, аналіз офіційних виборчих результатів, аналіз відкритих масивів Volebný Kompas щодо позицій партій і виборців, а також якісний контент-аналіз офіційних звітів і моніторингових матеріалів про інформаційне середовище кампанії. Установлено, що дезінформаційні наративи були політично значущими не ізолювано, а передусім там, де вони збігалися з уже наявними партійними рамками, зокрема сувереністськими, антисанкційними, антизахідними та антиєлітними. Показано, що вплив дезінформації проявлявся не лише через циркуляцію неправдивих або маніпулятивних повідомлень, а й через зміну самої логіки демократичної конкуренції – зміщення акценту з програмного зіставлення політичних пропозицій на боротьбу інтерпретацій, страхів, підозр і символічних протиставлень.

Ключові слова: дезінформація, парламентські вибори, Словаччина, цифрові платформи, партійне позиціонування, демократична конкуренція, політична комунікація.

The article examines the interaction between disinformation narratives in the digital environment and the positioning of the main political parties during the 2023 parliamentary elections in the Slovak Republic. The relevance of the topic is determined by the fact that the early elections of 30 September 2023 took place amid a prolonged governmental crisis, pronounced social polarization, the growing role of digital platforms in political communication, and an intensified security agenda shaped by Russia's full-scale war against Ukraine. The campaign was structured around highly conflictual issues, including military and humanitarian support for Ukraine, sanctions against Russia, the domestic economic situation, migration, security, and state sovereignty. According to the official results, voter turnout reached 68.51 per cent, while SMER–SD emerged as the winning party.

The purpose of the article is to identify the specific ways in which disinformation narratives interacted with the positioning of major Slovak political parties and to clarify how this interaction affected the character of democratic competition. The methodological framework combines a case study of the 2023 Slovak parliamentary elections, analysis of official electoral results, analysis of the open Volebný Kompas datasets on party and voter positions, and qualitative content analysis of official reports and monitoring materials on the campaign's information environment. The study demonstrates that

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

disinformation narratives were politically effective not in isolation but primarily where they overlapped with pre-existing party frames, especially sovereigntist, anti-sanctions, anti-Western, and anti-elite ones. It is argued that the impact of disinformation manifested itself not only through the circulation of false or misleading messages, but also through a transformation of democratic competition itself, shifting the campaign away from a comparison of policy programmes toward a struggle over interpretations, fears, suspicions, and symbolic antagonisms.

Key words: disinformation, parliamentary elections, Slovakia, digital platforms, party positioning, democratic competition, political communication.

Постановка проблеми. Парламентські вибори 2023 року у Словацькій Республіці стали однією з найпомітніших політичних подій Центрально-Східної Європи, оскільки відбувалися в умовах затяжної урядової кризи, високої суспільної поляризації та загострення безпекового порядку денного, пов'язаного з повномасштабною війною Росії проти України. Дострокове голосування було призначене на 30 вересня 2023 року, а сама кампанія, за оцінкою ODHR, проходила на тлі напруження, різких розбіжностей щодо подальшого курсу держави та посилення конфліктності політичної комунікації [1, с. 2–5].

Проблема дослідження полягає в тому, що дезінформація в сучасних виборчих кампаніях функціонує не як ізольований інформаційний шум, а як структурний елемент політичної боротьби, який здатний підсилювати вже наявні ідеологічні, ціннісні та партійні розмежування. Для словацького кейсу важливо не лише констатувати присутність маніпулятивного контенту, а з'ясувати, як саме дезінформаційні наративи взаємодіяли з позиціонуванням основних партій щодо України, Росії, санкцій, ЄС, міграції та державного суверенітету. Саме ця взаємодія й визначає, яким чином цифрове середовище впливає на якість демократичної конкуренції.

Важливість звернення до словацького кейсу зумовлена ще й тим, що вибори 2023 року відбувалися в державі-члені ЄС і НАТО, де суперечка про підтримку України набула не суто зовнішньополітичного, а внутрішньополітичного значення [2, с. 188–190]. Унаслідок цього цифрові наративи про війну, санкції, соціальну ціну солідарності та “зовнішнє управління” країною стали частиною внутрішньої боротьби за владу. Саме в такому контексті проблема дезінформації виходить за межі питання медіагігієни й перетворюється на проблему функціонування демократичної конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому й аналітичному полі можна виокремити кілька напрямів, важливих для осмислення словацьких виборів 2023 року. Перший становлять дослідження, присвячені цифровим платформам, дезінформації та політичній поляризації. У цьому напрямі цифрове середовище розглядається не лише як технічний канал поширення повідомлень, а як простір, де конфліктні та емоційно насичені меседжі мають підвищену видимість і можуть змінювати характер політичної мобілізації. Для даної

теми це важливо, оскільки дозволяє аналізувати словацькі вибори не через спрощену опозицію “правда / фейк”, а через взаємодію інформаційних наративів із партійною конкуренцією. У ширшій теоретичній перспективі такий підхід відповідає дослідженням, які розглядають дезінформацію як чинник трансформації демократичної конкуренції, пов'язують цифрові платформи з політичною поляризацією та підкреслюють значення стійкості демократичних систем до онлайн-дезінформації [3, с. 122–124; 4; 5, с. 493–496].

Другий напрям охоплює офіційні та експертні оцінки самих виборів. Найвагомішими тут є матеріали Statistical Office of the Slovak Republic і підсумковий звіт ODHR про дострокові парламентські вибори 30 вересня 2023 року. Вони дають фактологічну основу для аналізу результатів, явки, процедурного контексту та загального стану інформаційного середовища кампанії. Саме ці джерела є критично важливими, оскільки дозволяють відокремити науковий аналіз від публіцистичних інтерпретацій і будувати висновки на інституційно верифікованій базі [1; 6].

Третій напрям – це праці, які дозволяють структуровано аналізувати партійне позиціонування. Особливу цінність має відкритий датасет (data set) Volebný Kompas, що містить відповіді 134 699 виборців на 39 політичних питань і окремий масив позицій 11 партій щодо тих самих питань [7]. На відміну від суто описових оглядів кампанії, цей масив дає змогу працювати з партійними профілями системно. Порівнюючи позиції партій і виборців щодо ключових політичних та ціннісних тем, це особливо важливо, оскільки дозволяє пов'язати дезінформаційні наративи не з умовною “аудиторією взагалі”, а з конкретною структурою партійної конкуренції.

Окреме значення має дослідження V. Bundzíkova та D. Janša, присвячене зовнішньополітичному фреймуванню кампанії 2023 року [2, с. 188–190]. Автори показують, що низка партій, передусім SMER-SD і SNS, тяжіла до сувереністсько-антизахідної рамки, тоді як інші сили репрезентували прозахідний і проєвропейський полюс [2, с. 209–212]. Ця праця цінна тим, що дозволяє інтерпретувати словацькі вибори не просто як електоральне суперництво партій, а як боротьбу між різними уявленнями про міжнародну орієнтацію держави та межі її політичного суверенітету.

Поряд із цим існують моніторингові матеріали, присвячені дезінформаційним наративам у сло-

вацькому цифровому просторі. CEDMO звертав увагу на поширення повідомлень про можливе шахрайство на виборах, зовнішнє втручання, шкідливість підтримки України та нібито втрату суверенітету під впливом Заходу [8]. Council for Media Services у своєму моніторингу показала, що виборча комунікація у Facebook була гібридною: поряд із партійними меседжами та інформаційно-просвітницькими повідомленнями в ній були присутні спроби делегітимації інституцій, геополітичні сюжети та маніпулятивний контент [9]. Такі джерела важливі для розуміння того, що цифрове середовище кампанії не було однорідним і складалося з накладання кількох комунікаційних потоків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність досліджень, присвячених результатам виборів 2023 року у Словаччині, дезінформації в цифровому середовищі та партійному позиціонуванню, недостатньо вивченим залишається саме механізм взаємодії між дезінформаційними наративами та ідейно-політичними профілями основних партій, а також їхній вплив на характер демократичної конкуренції [3, с. 122–124; 4; 5, с. 493–496]. У більшості праць увага зосереджується або на самих результатах голосування, або на загальних характеристиках інформаційного середовища. Натомість менш опрацьованим залишається питання, чому саме одні цифрові наративи виявилися резонансними для певних сегментів партійного поля, а інші – ні. Логіка статті зумовлена наявністю саме цього недослідженого аспекту.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- 1) окреслити політичний контекст дострокових парламентських виборів у Словаччині 2023 року;
- 2) проаналізувати позиціонування провідних політичних партій щодо України, Росії, санкцій, ЄС, безпеки та державного суверенітету;
- 3) типологізувати ключові дезінформаційні наративи цифрового середовища кампанії;
- 4) з'ясувати, яким чином ці наративи взаємодіяли з партійним позиціонуванням і впливали на характер демократичної конкуренції.

Методологічну основу дослідження становить case study парламентських виборів у Словаччині 2023 року [1; 6]. У роботі використано аналіз офіційних виборчих результатів, аналіз відкритих масивів Volebný Kompas, якісний контент-аналіз офіційних звітів і моніторингових матеріалів щодо цифрового інформаційного середовища, а також порівняльно-типологічний аналіз партійного позиціонування [1; 7; 8; 9]. Такий підхід дозволяє уникнути методично вразливих спроб довести прямий причинно-наслідковий зв'язок між дезінформацією та підсумковим результатом

голосування і натомість зосередитися на тому, як вона вбудовувалася в уже наявну структуру політичної конкуренції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дострокові парламентські вибори 2023 року стали інституційною відповіддю на затяжну урядову кризу. Після виборів 2020 року коаліційний уряд поступово втратив керованість через внутрішні конфлікти. За даними ODHR, політична нестабільність загострилася після вотуму недовіри уряду в грудні 2022 року і завершилася призначенням технічного уряду та проведенням дострокових виборів [1, с. 2–5]. У такій ситуації саме вибори були покликані відновити легітимну й працездатну конфігурацію влади.

Ключовими темами кампанії були війна Росії проти України, санкційна політика, економічна ситуація, міграція та безпека. У таких умовах вибори виконували не лише процедурну функцію оновлення представницької влади, а й ставали механізмом символічного перезапуску політичної легітимності. Саме в ситуації ослабленої довіри до інституцій та загальної кризи політичного представництва цифрове середовище набуває особливої ваги, оскільки стає простором швидкого поширення конфліктних, емоційно насичених і спрощених інтерпретацій політичної реальності. Це створює сприятливі умови для того, щоб дезінформаційні наративи функціонували не як периферійний елемент кампанії, а як один із чинників політичної мобілізації. Британський парламентський огляд також підкреслював, що саме ці питання стали центральними для словацької політичної дискусії в 2023 році [10]. Поєднання зовнішньополітичних, соціально-економічних і безпекових сюжетів зробило кампанію особливо чутливою до емоційно насичених, спрощених і конфліктних меседжів. Саме в такому середовищі цифрові платформи набули не лише комунікаційного, а й мобілізаційного значення. За таких умов цифрові платформи перетворювалися на середовище, у якому політичні меседжі набували підвищеної емоційної сили, а дезінформаційні наративи отримували можливість впливати на мобілізацію виборця через страх, недовіру та конфліктні символічні протиставлення.

За офіційними підсумками, у голосуванні взяли участь 3 007 123 виборці, а явка становила 68,51 % [6]. Цей показник став найвищим за останні двадцять років. Висока явка свідчила про значну суспільну мобілізацію й підкреслювала, що вибори сприймалися не як рутинна процедура, а як політично важливий момент визначення подальшого курсу країни. Водночас сама мобілізація відбувалася в умовах високої конфліктності політичного та інформаційного простору, де цифрові платформи ставали одним із ключових майданчиків виробництва й поширення конфліктних інтерпре-

тацій. Це дає підстави розглядати високу явку не лише як показник громадянської активності, а й як індикатор того, що виборче змагання відбувалося в атмосфері посиленого символічного та інформаційного протистояння.

Партійне позиціонування основних політичних сил. Партійне поле Словаччини на виборах 2023 року структурувалося не лише за класичною ліво-правою віссю, а й за ставленням до України, Росії, санкцій, ЄС та державного суверенітету [2; 7]. Це означає, що кампанія значною мірою була боротьбою між різними уявленнями про міжнародну орієнтацію держави та її внутрішні пріоритети. Умовно кажучи, соціально-економічна конкуренція була тісно переплетена з геополітичним і ціннісним виміром.

Центральне місце посідала SMER–SD, яка, за офіційними підсумками, стала переможцем виборів. Змістовно її кампанія поєднувала соціально-економічну риторику з національно-сувереністським і конфліктним зовнішньополітичним меседжем. У зовнішньополітичному сенсі партія виступала із критикою військової допомоги Україні, скепсисом щодо санкцій і наголосом на “захисті словацьких інтересів”. Саме такий тип позиціонування робив її особливо сумісною з антиукраїнськими, антисанкційними та антизахідними наративами в цифровому середовищі [2, с. 209–212]. У цьому контексті принципово важливо, що політична ефективність дезінформаційних наративів залежала не лише від їхньої поширеності, а й від того, наскільки вони збігалися з уже наявною риторикою партії. Саме тому аналіз партійного позиціонування дає змогу побачити, чому одні політичні сили ставали природними резонаторами конфліктних цифрових меседжів, тоді як інші – радше об’єктами їхньої делегітимації.

Протилежний полюс репрезентувала “Progresívne Slovensko” (Прогресивна Словач-

чина), яка виступала як проєвропейська, прозахідна та реформістська сила. Її позиціонування будувалося навколо підтримки України, засудження російської агресії, прихильності до європейської інтеграції й модернізаційного порядку денного [2, с. 188–190]. У цифровому середовищі саме ця сила виявилася найбільш вразливою до делегітимації з боку наративів про “зовнішнє управління”, “ліберальну загрозу” та нібито фальсифікації на користь прозахідного табору. Це означало, що проєвропейський табір був змушений конкурувати не лише з альтернативними програмними пропозиціями, а й із цифровим середовищем, у межах якого легітимність його зовнішньополітичного курсу систематично ставилася під сумнів. У такій конфігурації політична конкуренція ставала асиметричною, оскільки одна зі сторін отримувала додаткове підсилення через конфліктні й недовірчі наративи, що вже були сумісними з риторикою її опонентів [2].

HLAS–SD займала проміжну, більш системну позицію. Вона поєднувала соціал-демократичну соціально-економічну риторику з поміркованішим і менш конфліктним ставленням до України, санкцій і європейської інтеграції. У межах нашої теми ця партія є важливою, оскільки демонструє, що соціал-демократичний сегмент словацького політичного поля у 2023 році не був ідейно однорідним: частина його тяжіла до конфліктного сувереністського полюса, а частина – до більш поміркованої системної позиції. Саме на прикладі HLAS–SD видно, що дезінформаційні наративи не можна пояснювати лише через формальну близькість партій за ідеологічним спектром. Їхня політична ефективність визначалася тим, наскільки конкретна партія була готова вбудовувати конфліктні, антизахідні або сувереністські сюжети у власну мобілізаційну логіку. Тому для аналізу виборчої кампанії принциповим є не лише роз-

Таблиця 1

Результати парламентських виборів у Словаччині 2023 року

Партія / коаліція	% голосів	Мандати
SMER–SD (Смер – соціальна демократія)	22,94	42
PS (Прогресивна Словаччина)	17,96	32
HLAS–SD (Голос - соціальна демократія)	14,70	27
OĽaNO and Friends (OĽANO і друзі)	8,89	16
KDH (Християнсько-демократичний рух)	6,82	12
SaS (Свобода і солідарність)	6,32	11
SNS (Словацька національна партія)	5,62	10

Джерело: складено за офіційними даними Statistical Office of the Slovak Republic [6].

межування між лівими і правими, а й ступінь сумісності партій із певними типами цифрових наративів.

Важливим радикальнішим актором була “SNS” (Словацька національна партія), яка репрезентувала націоналістичний і виразніше антизахідний полюс. Саме ця партія найбільш послідовно артикулювала теми “суверенної” зовнішньої політики, критики Заходу та недовіри до підтримки України. Це робило її природним резонатором для конспірологічних, антиелітних і геополітично забарвлених дезінформаційних меседжів. Отже, партійне поле Словаччини у 2023 році було структуроване таким чином, що окремі політичні сили відрізнялися не лише за програмними позиціями, а й за ступенем смислової сумісності з конфліктними цифровими наративами. Саме ця асиметрія є принциповою для розуміння ролі дезінформації у виборчій кампанії: вона впливала не рівномірно на всіх учасників політичного процесу, а передусім підсилювала ті сили, чия риторика вже містила сувереністські, антиелітні, антисанкційні або антизахідні елементи.

Отже, головний розлом кампанії проходив між проєвропейсько-прозахідним та сувереністсько-популістським полюсами. Саме така конфігурація створила умови, за яких дезінформаційні наративи могли підсилювати вже наявні партійно-ідеологічні лінії поділу. Це є принциповим для подальшого аналізу цифрового середовища кампанії.

Дезінформаційні наративи та цифрове середовище виборчої кампанії. Цифрове середовище під час парламентських виборів у Словаччині 2023 року виконувало одну з центральних функцій у політичній комунікації. ODIHR зазначає, що соціальні мережі були схильні до поширення радикалізованих поглядів і, подекуди, маніпулятивних наративів, зокрема контенту, що підривав довіру до демократичних інституцій [1, с. 18].

Council for Media Services у своєму моніторингу повідомила, що в період від 10 червня до 15 жовтня 2023 року у вибірці Facebook було виявлено 12 301 пост, пов’язаний із достроковими парламентськими виборами [9]. Ці дані засвідчують значну інтенсивність цифрової комунікації навколо кампанії.

Цифрове середовище кампанії не було нейтральним каналом поширення інформації. Воно функціонувало як простір селекції, підсилення та циркуляції конфліктних інтерпретацій, у якому політично значущими ставали насамперед ті повідомлення, що апелювали до страху, недовіри, образи або символічної загрози. Саме тому аналіз дезінформації в межах виборів 2023 року потребує не лише фіксації окремих фейків чи маніпулятивних повідомлень, а виявлення їхньої політичної функції у структурі кампанії.

Для аналітичної коректності важливо трактувати це середовище як гібридне, а не суто “фейкове”. У цифровому просторі змішувалися партійна комунікація, геополітичні сюжети, спроби поставити під сумнів інституції, інформаційно-просвітницькі матеріали про сам хід виборів і маніпулятивні повідомлення. Це означає, що дезінформаційні наративи діяли не окремо від загальної кампанії, а всередині ширшого потоку політичної комунікації. Саме тому оцінювати їх варто не як “зовнішній шум”, а як один із компонентів загальної архітектури цифрового політичного простору. Така гібридність означала, що межа між формально партійною комунікацією, суспільно-політичним коментуванням і маніпулятивним контентом ставала дедалі менш виразною. У результаті дезінформаційні наративи не існували окремо від легітимної політичної дискусії, а проникали в неї, змінюючи самі умови сприйняття політичних акторів, інституцій і процедур.

Таблиця 2

Узагальнене позиціонування основних політичних сил Словаччини на виборах 2023 року

Партія	Україна	Росія	ЄС / Захід	Санкції	Узагальнений тип позиціонування
SMER–SD	скепсис до військової допомоги	менш конфронтаційне трактування	критика зовнішнього впливу	критичне	сувереністсько-популістське
PS	послідовна підтримка	критичне ставлення до агресії	чітко проєвропейське	підтримка	ліберально-проєвропейське
HLAS–SD	підтримка в поміркованішій риторичі	стримана системна позиція	загалом проєвропейське	підтримка	помірковано соціал-демократичне
SNS	критика підтримки України	поблажливіше трактування	антизахідний акцент	критика	націоналістично-сувереністське
SaS / KDH / Slovensko	загалом підтримка	критичне ставлення	проєвропейське	підтримка	системно прозахідне

Джерело: узагальнено на основі Statistical Office of the Slovak Republic, Volebny Kompas та дослідження зовнішньополітичного фреймування кампанії [6; 7; 2].

Одним із ключових кластерів були наративи, спрямовані на делегітимацію виборів і підрив довіри до інституцій. CEDMO фіксувала поширення тверджень про можливе виборче шахрайство, зовнішнє втручання та спотворення волевиявлення [8]. Додатково словацькі урядові аналітичні матеріали через Центр протидії гібридним загрозам також аналізували *deceptive content* щодо виборів 2023 року. У політичному сенсі це означало, що частина цифрового середовища працювала на формування недовіри не лише до окремих політичних сил, а й до самої виборчої процедури.

Другий важливий кластер становили антиукраїнські, антисанкційні та антизахідні наративи. У спеціальному брифі CEDMO зазначено, що тема війни в Україні була однією з найчастіших у словацькому онлайн-просторі, а частина маніпулятивних повідомлень стосувалася шкідливості допомоги Україні, санкцій та нібито втрати Словацької суверенітету під зовнішнім впливом [8]. У поєднанні з внутрішніми соціально-економічними труднощами такі сюжети набували додаткової мобілізаційної сили, оскільки дозволяли поєднати зовнішньополітичну тематику з повсякденними тривогами виборців.

Третій тип наративів був пов'язаний із делегітимацією інституцій та публічних фігур. У цьому контексті цифрове середовище ставало простором поширення сюжетів про “підконтрольність” окремих інституцій Заходу, про нібито антинаціональний характер позицій проєвропейських акторів або про штучність антикорупційного порядку денного. Такі меседжі не просто атакували окремих опонентів, а вбудовували недовіру до державних інституцій у ширшу передвиборчу мобілізацію. У політичному сенсі такі сюжети працювали не лише на дискредитацію окремих конкурентів, а на підрив процедурної легітимності виборів як таких. Таким чином недовіра до конкретних політичних сил переводилася на рівень недовіри до демократичних інституцій, що є однією з найнебезпечніших форм впливу дезінформації на виборчий процес.

Найрезонанснішим проявом цифрової маніпуляції наприкінці кампанії стали AI-згенеровані та змонтовані матеріали. ODIHR окремо звертає увагу на використання маніпулятивного синтетичного контенту напередодні дня голосування, спрямованого, зокрема, проти лідера *Progressive Slovakia* [1, с. 18]. Політичне значення цього епізоду полягає не лише в самій появі *deepfake*-контенту, а й у тому, що цифрове середовище кампанії виявилось сприйнятливим до нових технологічно посиленних форм маніпуляції. Це суттєво ускладнює захист інформаційної цілісності виборчого процесу.

Взаємодія дезінформаційних наративів із партійним позиціонуванням та їхній вплив на демократичну конкуренцію. Найважливішим висновком дослідження є те, що дезінформаційні наративи набували політичної значущості передусім там, де вони збігалися з уже сформованими лініями партійного позиціонування [3, с. 122–124; 4; 5, с. 493–496]. Цифрове середовище не створювало конфлікти з нуля, а підсилювало ті рамки інтерпретації політичної реальності, які вже пропонували виборцям основні політичні діячі. Саме тому для розуміння ролі дезінформації недостатньо просто фіксувати наявність маніпулятивного контенту; необхідно аналізувати, з якими політичними меседжами цей контент збігався і в якому ідейному полі він ставав переконливим.

Для SMER–SD і SNS антиукраїнські, антисанкційні, антиелітні та антизахідні наративи були смислово сумісними з їхнім позиціонуванням [2, с. 209–212; 8]. Саме тому вони працювали не як випадковий зовнішній фон, а як підсилювач уже сформованих меседжів про суверенітет, “захист національних інтересів” та критику західного впливу. Така сумісність робила дезінформаційні наративи ефективними не через їхню абсолютну переконливість, а через їхню відповідність уже наявній політичній рамці. Інакше кажучи, цифровий простір не нав’язував виборцям повністю нову картину світу, а радше радикалізував і спрощував ту, яка

Таблиця 3

Типологія дезінформаційних наративів у словацькій кампанії 2023 року

Тип наративу	Основний зміст	Політична функція
Делегітимація виборів	твердження про фальсифікації, зовнішнє втручання, “підміну” волевиявлення	підрив довіри до виборчого процесу й інституцій
Антиукраїнські / антисанкційні	допомога Україні подається як загроза для Словацьчини; санкції – як шкода для громадян	мобілізація сувереністського та протестного електорату
Антизахідні / антиелітні	уряд, президентка, ліберальні сили подаються як підконтрольні Заходу	делегітимація опонентів і посилення сувереністського фрейму
Технологічно посилені маніпуляції	<i>deepfake</i> -аудіо, змонтовані відео, процедурні фейки	емоційна дестабілізація й посилення недовіри

Джерело: узагальнено за матеріалами ODIHR, CEDMO та Council for Media Services [1; 8; 9].

вже була присутня в риториці частини політичного поля.

Водночас для PS і ширшого проєвропейського табору цифрове середовище було менш сприятливим. Саме ці сили частіше ставали об'єктами делегітимації та маніпулятивних атак, оскільки в конфліктній логіці кампанії їх можна було представити як носіїв “зовнішнього впливу”, “ліберальної загрози” чи “чужої” політичної програми. Напередодні виборів це посилювалося через використання синтетичного контенту, спрямованого проти лідера Progressive Slovakia [1, с. 18; 8; 9]. У такій ситуації проєвропейські актори були змушені конкурувати не лише з альтернативними партійними програмами, а й із цифровим середовищем, у межах якого сама легітимність їхнього політичного курсу систематично ставилася під сумнів.

Проміжна позиція HLAS–SD також є показовою. Вона демонструє, що дезінформаційні наративи не однаково працювали для всіх учасників виборчого поля. Там, де партія займала балансованішу й менш конфліктну позицію, цифрові маніпулятивні сюжети не були для неї настільки органічним ресурсом мобілізації, як для сувереністського табору. Отже, ступінь політичної ефективності дезінформаційних наративів визначався не лише їхньою присутністю в цифровому просторі, а насамперед тим, наскільки вони збігалися з ідейним профілем конкретної партії та могли бути інтегровані у її мобілізаційну логіку [2; 7].

У такій конфігурації дезінформаційні наративи виконували щонайменше три взаємопов'язані функції. По-перше, вони мобілізували виборців через емоційно значущі теми, пов'язані з війною, безпекою, санкціями та суверенітетом. По-друге, вони делегітимували політичних опонентів, передусім тих, хто уособлював проєвропейський і проукраїнський курс. По-третє, вони трансформували

сам характер демократичної конкуренції, зміщуючи її з рівня програмного зіставлення на рівень боротьби інтерпретацій, страхів і символічних протиставлень. Саме тому вплив дезінформації слід розуміти не як автоматичну зміну результату виборів, а як якісну зміну умов, у яких відбувалося електоральне змагання.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Парламентські вибори у Словаччій Республіці 2023 року засвідчили, що дезінформація в цифровому середовищі стала важливим елементом політичної динаміки кампанії, однак її роль не зводиться до прямого визначення виборчого результату. Найбільша політична вага дезінформаційних наративів проявлялася там, де вони збігалися з уже наявними партійними профілями, суспільними тривогами та лініями поляризації. Це дозволяє інтерпретувати цифрове середовище не як зовнішній щодо виборів простір, а як один із внутрішніх вимірів сучасної демократичної конкуренції [3, с. 135–139; 5, с. 510–516].

Установлено, що вплив дезінформаційних наративів на демократичну конкуренцію проявлявся не лише через поширення неправдивого або маніпулятивного контенту, а передусім через підсилення вже наявних партійних і суспільних ліній поляризації [7; 8; 9]. У випадку Словаччини 2023 року це означало зміщення акценту з програмного зіставлення політичних альтернатив на боротьбу інтерпретацій, страхів і символічних протиставлень, що зрештою трансформувало сам характер виборчого змагання. Подальші дослідження цієї проблематики доцільно розвивати в порівняльному вимірі, зіставляючи словацький кейс з іншими виборчими кампаніями Центральної Європи, а також через залучення ширших корпусів цифрового контенту для точнішого аналізу платформених механізмів поширення маніпулятивних наративів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Office for Democratic Institutions and Human Rights. Slovak Republic. Early Parliamentary Elections, 30 September 2023: ODIHR Election Assessment Mission Final Report. Warsaw, 2024. URL: https://odihr.osce.org/sites/default/files/f/documents/6/b/563625_0.pdf (дата звернення: 21.03.2026).
2. Bundzíková V., Janšta D. Slovakia's 2023 Elections: Framing of Foreign Policy Preferences by Populists. *Politologický časopis – Czech Journal of Political Science*. 2024. No. 2. P. 188–212. DOI: 10.5817/PC2024-2-188.
3. Bennett W. L., Livingston S. The Disinformation Order: Disruptive Communication and the Decline of Democratic Institutions. *European Journal of Communication*. 2018. Vol. 33, No. 2. P. 122–139. DOI: 10.1177/0267323118760317.
4. Tucker J. A. et al. Social Media, Political Polarization, and Political Disinformation: A Review of the Scientific Literature. *SSRN Electronic Journal*. 2018. DOI: 10.2139/ssrn.3144139.
5. Humprecht E., Esser F., Van Aelst P. Resilience to Online Disinformation: A Framework for Cross-National Comparative Research. *The International Journal of Press/Politics*. 2020. Vol. 25, No. 3. P. 493–516. DOI: 10.1177/1940161219900126.
6. Statistical Office of the Slovak Republic. Summary Results – NRSR 2023 [Електронний ресурс]. URL: https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2023/en/suhrne_vysledky.html (дата звернення: 21.03.2026).
7. Mintal J. M., Borseková K., Cicchi L. et al. The Volebny Kompas Datasets on Slovak Voter and Party Positions. *Scientific Data*. 2024. Vol. 11. Article 960. DOI: 10.1038/s41597-024-03777-0.

8. Central European Digital Media Observatory. Disinformation Narratives in Slovakia: CEDMO Special Brief [Електронний ресурс]. 29 May 2023. URL: https://cedmohub.eu/wp-content/uploads/2023/05/CEDMO-FC-Brief_Slovak-elections_EN.pdf (дата звернення: 18.03.2026).

9. Council for Media Services. Monitoring of Platform Functionalities in Relation to the 2023 Elections to the National Council of the Slovak Republic [Електронний ресурс]. Bratislava, 2024. URL: <https://rpms.sk/sites/default/files/2024-02/Monitoring%20of%20platform%20functionalities%20in%20relation%20to%20the%202023%20Elections.pdf> (дата звернення: 17.03.2026).

10. Walker N. Slovakia: 2023 General Election and Formation of a New Coalition Government. House of Commons Library Research Briefing CBP-9860 [Електронний ресурс]. 13 October 2023. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9860/> (дата звернення: 21.03.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

МІЖ ІМПЕРАТИВАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРИНЦИПАМИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ДІЯЛЬНІСТЬ РОЗВІДУВАЛЬНИХ ОРГАНІВ РУМУНІЇ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2024 Р.

BETWEEN THE IMPERATIVES OF NATIONAL SECURITY AND THE PRINCIPLES OF ELECTORAL DEMOCRACY: THE ACTIVITIES OF ROMANIAN INTELLIGENCE AGENCIES DURING THE 2024 PRESIDENTIAL ELECTION

Вовк С.О.,

orcid.org/0000-0002-6171-4782

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри політології і міжнародних відносин

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Меженська О.В.,

orcid.org/0000-0002-1053-5020

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології і міжнародних відносин

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Журба І.В.,

orcid.org/0000-0002-3067-2380

доктор філософії з політології (PhD),

старший викладач кафедри політології і міжнародних відносин

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

У статті автори досліджують діяльність розвідувальних органів Румунії під час президентських виборів 2024 р. у контексті співвідношення імперативів національної безпеки та принципів електоральної демократії. Актуальність дослідження зумовлена трансформацією характеру загроз виборчим процесам в умовах цифровізації політичної комунікації, поширення соціальних мереж, алгоритмічного просування контенту, прихованого фінансування політичної реклами та використання скоординованих інформаційних кампаній. Наголошено, що сучасна виборча безпека охоплює не лише фізичний захист учасників виборчого процесу й інституційну стійкість виборчої інфраструктури, а й захист інформаційного середовища від зовнішнього втручання, маніпулятивного впливу та непередбачуваних технологій формування електоральних уподобань. Метою статті є з'ясування того, яким чином імперативи національної безпеки були реалізовані в діяльності румунських розвідувальних органів під час захисту виборчого процесу від зовнішнього втручання і збереження його легітимності і демократичного характеру.

Автори акцентували, що розсекречення розвідувальних матеріалів перетворило румунські спецслужби з непублічних постачальників інформації для органів державної влади на суб'єктів стратегічної комунікації. У статті обґрунтовано, що діяльність органів розвідки Румунії під час виборчої кризи мала подвійний характер. З одного боку, вона сприяла ранньому виявленню інформаційних операцій, захисту політичного суверенітету та приверненню уваги європейських інституцій до системних ризиків, пов'язаних із діяльністю цифрових платформ. З іншого боку, використання розвідувальних матеріалів як підстави для скасування результатів голосування створило ризики надмірної сек'юритизації політичної конкуренції та політичної інструменталізації спеціальних служб. Зроблено висновок, що легітимна модель захисту виборів повинна передбачати чітке нормативне розмежування повноважень розвідувальних органів, виборчих інституцій і судів, парламентський та громадський контроль, своєчасне розсекречення суспільно значущої інформації, перевірюваність доказів і дотримання принципу пропорційності.

Ключові слова: національна безпека, президентські вибори, Румунія, органи розвідки, публічність органів розвідки, гібридні загрози, іноземне втручання, демократичний контроль, соціальні мережі, стратегічна комунікація.

The article examines the activities of Romanian intelligence agencies during the 2024 presidential election in the context of the relationship between national security imperatives and the principles of electoral democracy. The relevance of the study is determined by the transformation of threats to electoral processes under the conditions of the digitalisation of political communication, the growing influence of social media, algorithmic content amplification, the covert financing of political advertising, and the use of coordinated information campaigns. The authors emphasise that contemporary electoral security encompasses not only the physical protection of participants in the electoral process and the institutional resilience of electoral infrastructure, but also the safeguarding of the information environment against foreign interference, manipulative influence, and non-transparent technologies used to shape electoral preferences. The purpose of the article

is to identify the specific features of implementing national security imperatives in the activities of Romanian intelligence agencies aimed at protecting the presidential election from foreign interference, as well as to determine the permissible limits of intelligence involvement in ensuring the legitimacy and democratic character of the electoral process.

The authors highlight that the declassification of intelligence materials transformed Romanian intelligence services from non-public providers of information to state authorities into actors of strategic communication. The article argues that the activities of Romanian intelligence agencies during the electoral crisis were characterised by a dual nature. On the one hand, they contributed to the early detection of information operations, the protection of political sovereignty, and the increased attention of European institutions to the systemic risks associated with the operation of digital platforms. On the other hand, the use of intelligence materials as grounds for annulling the election results created risks of the excessive securitisation of political competition and the political instrumentalisation of intelligence services. The study concludes that a legitimate model of electoral protection should provide for a clear legal and institutional delimitation of the powers of intelligence agencies, electoral institutions, and courts; effective parliamentary and public oversight; the timely declassification of information of significant public interest; the verifiability of evidence; and strict adherence to the principle of proportionality.

Key words: national security, presidential elections, Romania, intelligence agencies, public visibility of intelligence agencies, hybrid threats, foreign interference, democratic oversight, social media, strategic communication.

Постановка проблеми. Президентські вибори в Румунії 2024 р. стали одним із прикладів зіткнення двох засад функціонування демократичної держави: захисту від зовнішнього втручання та забезпечення непорушності народного волевиявлення. Виборча криза в Румунії продемонструвала, що в умовах цифровізації політичної комунікації діяльність розвідувальних і контррозвідувальних вже не може обмежуватися охороною виборчої інфраструктури від кібератак, а потребує моніторингу інформаційних операцій, прихованого фінансування політичної реклами, координованої поведінки в соціальних мережах, використання алгоритмів цифрових платформ та можливого впливу іноземних суб'єктів на формування політичних уподобань громадян. Але, зміщення фокусу діяльності органів розвідки у виборчому процесі окреслює етичну дилему: захищаючи демократію від маніпулятивного впливу, держава не повинна перетворювати структури національної безпеки, зокрема розвідувальні органи, на самостійних учасників політичного процесу або витіснити розвідувальними оцінками відкриту судову процедуру.

Все окреслене вище, є актуальним для України у перспективі проведення повоєнних виборів, коли потрібно буде забезпечити стійкість виборчої інфраструктури, прозорість політичної реклами і захист українських громадян від маніпулятивних кампаній. Досвід Румунії дозволить Україні врахувати і переваги оперативного виявлення гібридних загроз, і ризики надмірного втручання органів розвідки у процес волевиявлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання наукового доробку щодо співвідношення національної безпеки і виборчого процесу в умовах інформаційного втручання, кібератак і технологій прихованого впливу на вибір електорату ілюструє формування міждисциплінарного підходу до цієї проблеми. Безпосередньо аналіз президентських виборів в Румунії 2024 р. представлено декількома напрямками джерел та наукових публікацій: 1) офіційні документи орга-

нів розвідки Румунії, у яких зафіксовані характер і масштаби загроз під час виборчого процесу [1; 2], рішення Конституційного суду Румунії та документи європейських інституцій, зокрема Веціанської комісії; 2) дослідження, присвячені ролі соціальних мереж і цифрових технологій у трансформації політичної конкуренції, які акцентують увагу на проблемі прозорості соціальних мереж, зокрема TikTok, та здатності комунікаційних платформ забезпечувати швидке поширення полярних повідомлень поза межами традиційного політичного контролю; 3) наукові праці, які розкривають вірусність політичного контенту, алгоритмічне посилення повідомлень в соціальних мережах, емоційну тональність політичного дискурсу на зростання впливу маргінальних політичних акторів (А. Ністор [3], Е. Гросс і Т. Шульца [4]); 4) статті, які розглядають правові й технологічні проблеми доступу до внутрішніх даних великих онлайн-платформ у межах реалізації Акта про цифрові послуги та наголошують, що незалежне оцінювання втручання, прихованої реклами й платформних маніпуляцій потребує доступу до інформації про алгоритмічні рекомендації, рекламні платежі, мережеву координацію та поведінку облікових записів. (К. Гоанта, С. Заннетту, Р. Каушал, Я. ван де Керкгоф, Т. Берталья, Т. Аннабелл, Х. Гуй, Г. Спанакіс та А. Ямнічі [5], Болгарсько-румунська обсерваторія цифрових медіа [6]); 5) емпіричні розробки, які показують, що ефективність зовнішнього втручання визначається здатністю активізувати страх, обурення, недовіру до еліт та почуття національної винятковості (Л. Сабо, С. Бейдер [7], М. Джонс [8]).

Отже, попри значну кількість публікацій **недостатньо дослідженням** є аналіз як спрацювали імперативи національної безпеки щодо забезпечення об'єктивності, легітимності та демократичного характеру президентських виборів.

Метою статті є з'ясування того, яким чином імперативи національної безпеки були реалізовані в діяльності румунських органів розвідки під час

захисту виборчого процесу від зовнішнього втручання і збереження його легітимності і демократичного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження. У широкому розумінні безпека виборчого процесу сьогодні розглядається як правило трьох рівнів: «...фізична безпека виборців, кандидатів, членів виборчих комісій та спостерігачів, що передбачає можливість безперешкодного доступу до виборчих дільниць без загрози життю; ...інституційна безпека виборчої інфраструктури, зокрема захищеність приміщень для голосування, збереження виборчої документації та стабільність роботи виборчих органів; ...інформаційна та кібербезпека виборів, зважаючи на ризики втручання у виборчі системи та маніпуляції громадською думкою» [9, с. 119]. Дійсно, безпека не може обмежуватися недопущенням фальсифікації бюлетенів, порушенням процедури голосування, незаконним втручанням у роботу виборчих комісій або зміною результатів підрахунку голосів, оскільки у сучасному цифровому середовищі втручання може відбуватися значно раніше, ще на етапі формування політичних вподобань чи переконань. За технологіями останнє реалізується шляхом штучного підвищення видимості певного кандидата засобами маскування політичної реклами під органічний контент, використання мереж неавтентичних облікових записів, мікротаргетинг, залучення інфлюенсерів без належного маркування оплаченої агітації та експлуатацію алгоритмів рекомендацій. У цьому сенсі об'єктом захисту стає не лише правильність підрахунку голосів, а й свобода виборця від прихованого, непрозорого та масштабного маніпулятивного впливу, що досить виразно проявляється в умовах гібридних загроз, коли інформаційні операції, пов'язані зі зовнішнім втручанням та маніпулятивним впливом на електоральні процеси. Наочною ілюстрацією змодельованої ситуації стали президентські вибори у Румунії в листопаді 2024 р.

Найбільшу кількість голосів (22,95 %) серед 14 кандидатів у першому турі президентських виборів несподівано отримав незалежний кандидат Келін Джорджеску, який до початку активної виборчої кампанії мав порівняно низький рівень загальнонаціональної впізнаваності. Неочікуваний результат суттєво, який відрізнявся від попередніх соціологічних прогнозів, бо «...у жовтні Inscop внес його до списку «інше» з підтримкою президента менш ніж 0,4%. У листопаді він посів шосте місце з 5,4%» [10], зумовив необхідність перевірки факторів, що могли вплинути на різку зміну електоральних уподобань. Найбільшу увагу державних органів, зокрема розвідувального співтовариства, привернули особливості проведення кандидатом виборчої кампанії у цифровому середовищі.

Провідну роль у виявленні внутрішніх загроз відігравала Служба розвідки Румунії (Serviciul Român de Informații), яка в такій ситуації виконувала, передусім, аналітико-діагностичну функцію, спрямовану на реконструкцію механізмів цифрового просування політичних акторів, встановлення взаємозв'язків між учасниками інформаційних кампаній, перевірку прозорості ресурсного забезпечення та визначення ступеня впливу скоординованих комунікаційних практик на формування електоральних настроїв.

В свою чергу, Служба зовнішньої розвідки Румунії (Serviciul de Informații Externe) була залучена до оцінювання зовнішнього походження загроз і ширшого геополітичного контексту інформаційної операції. Така «участь розвідувальних органів» свідчила про сек'юритизацію виборів, тобто перенесення питання політичної конкуренції у площину національної безпеки. Такий підхід був зумовлений тим, що цифрова кампанія розглядалася державними структурами не як сукупність окремих порушень виборчого законодавства, а як можлива комплексна операція впливу, здатна завдати шкоди державному суверенітету.

В оприлюднених матеріалах Служби розвідки Румунії зазначалося, що його просування в TikTok мало ознаки скоординованої кампанії, заснованої на масовому поширенні контенту, використанні інфлюенсерів, синхронізованих повідомлень і мереж облікових записів. Особливу увагу спецслужба звернула на невідповідність між масштабами онлайн-присутності кандидата та офіційно задекларованими витратами на передвиборчу кампанію, що дало підстави розглядати ситуацію не лише як питання політичної реклами, а як потенційну загрозу рівності кандидатів, прозорості фінансування та свободи формування волі виборців [1; 2].

Розсекречення розвідувальних матеріалів 4 грудня 2024 р. стало принципово важливим елементом реагування на зовнішнє втручання у виборчий процес. Воно перетворило служби розвідки Румунії з неопублічних постачальників інформації для органів державної влади на суб'єктів стратегічної комунікації. Публікація документів мала пояснити громадянам масштаби виявлених загроз і сформувані доказову основу для подальших юридичних рішень. Саме після оприлюднення матеріалів Конституційний суд Румунії переглянув свою попередню позицію: 2 грудня 2024 р. суд підтвердив результати першого туру та можливість проведення другого туру, однак 6 грудня 2024 р. скасував увесь виборчий процес. «...Конституційний Суд, з метою забезпечення справедливості та законності виборчого процесу, скористався своїми повноваженнями, передбаченими статтею 146 п. f) Конституції, та одногосно вирішив наступне: 1. Відповідно до статті 146

пункту f) Конституції, анулює весь виборчий процес щодо виборів Президента Румунії, проведений на підставі Рішення Уряду № 756/2024 щодо встановлення дати виборів Президента Румунії у 2024 році та Рішення Уряду № 1061/2024 щодо затвердження Календарної програми для здійснення необхідних заходів для виборів Президента Румунії у 2024 році. 2. Виборчий процес виборів Президента Румунії буде відновлено в повному обсязі, а Уряд встановить нову дату виборів Президента Румунії, а також нову календарну програму для здійснення необхідних заходів. 3. Це рішення є остаточним та загальнообов'язковим, опубліковано в Офіційному віснику Румунії, частина I, та доведено до відома громадськості» [11].

Рішення Конституційного суду від 6 грудня 2024 р. мало безпрецедентні політичні наслідки, оскільки президентські вибори були скасовані в повному обсязі, а уряд мав призначити нові строки виборчого процесу. Суд обґрунтував своє втручання необхідністю захисту справедливого і вільного характеру виборів, рівності кандидатів та законності фінансування передвиборчої кампанії. Отже, розвідувальна інформація стала не просто допоміжним матеріалом для оцінки загроз, а одним із факторів прийняття судового рішення щодо анулювання результатів волевиявлення громадян.

Із позицій національної безпеки дії румунських органів розвідки можуть бути оцінені як виконання ними функції раннього виявлення гібридних загроз. Інформаційна операція під час виборів потенційно здатна була вплинути на зовнішньополітичну орієнтацію держави, її відносини з Європейським Союзом і НАТО, оборонну політику та суспільну стійкість. За таких обставин невтручання розвідувальних органів могло б означати фактичне ігнорування масштабного впливу на політичний суверенітет. Позитивним аспектом румунського досвіду стало те, що виявлена загроза не залишилася винятково предметом таємного інформування виконавчої влади, і розсекречення документів створило можливість для публічного обговорення, парламентського контролю, судового реагування та залучення європейських інституцій.

Одночасно саме використання розвідувальної інформації як підстави для скасування виборів виявило серйозні ризики для демократії. Розвідувальна оцінка за своєю природою відрізняється від доказу в судовому процесі. Вона може містити припущення, аналітичні висновки, відомості з конфіденційних джерел, технічні індикатори та інформацію, яку неможливо повністю оприлюднити без шкоди для методів роботи спецслужб. Тому автоматичне перенесення розвідувальних висновків у юридичну площину створює небезпеку недостатньої доказовості, обмеження прин-

ципу змагальності й неможливості для кандидатів ефективно спростувати висунуті твердження. Особливо проблематичним є становище, за якого суд приймає рішення надзвичайної політичної ваги на основі матеріалів, повний зміст, джерела та методика підготовки яких залишаються засекреченими.

Венеційська комісія згодом звернула увагу, що зміна рішення була пов'язана з появою нової інформації, розсекреченої службами безпеки, яка стосувалася маніпулювання виборцями, непрозорого застосування цифрових технологій, порушення рівності можливостей кандидатів і фінансування кампанії з незадекларованих джерел [12], але при цьому Венеційська комісія, аналізуючи загальні стандарти скасування виборів на тлі румунської ситуації, наголосила, що анулювання результатів повинно бути винятковим засобом, останнім методом вирішення проблеми (*ultima ratio*). Виборці мають обґрунтовано очікувати, що поданий ними голос є остаточним, а скасування виборів може застосовуватися лише тоді, коли порушення реально могли вплинути на результат і коли менш радикальні засоби не здатні відновити справедливість процесу. Комісія також підкреслила потребу в чіткому правовому регулюванні повноважень суду, справедливій процедурі, достатній мотивації рішення та можливості зацікавлених сторін викласти власну позицію.

Особливе значення має вимога, відповідно до якої рішення про скасування виборів не повинно ґрунтуватися лише на засекреченій інформації. Докази мають бути конкретними, перевірюваними й достатніми для встановлення зв'язку між виявленим порушенням і його можливим впливом на виборчий результат. Проблема полягає не тільки у встановленні факту існування мережі ботів, прихованої реклами чи скоординованої кампанії, а й у доведенні того, що ці дії досягли такого масштабу, який істотно деформував волевиявлення громадян. Венеційська комісія наголосила на необхідності прозорої методології оцінювання цифрових порушень і докладного обґрунтування їхнього впливу, оскільки недостатня аргументація судового рішення може посилювати недовіру до виборчих інститутів замість її подолання [12].

Діяльність румунських спецслужб також викликає питання щодо своєчасності державного реагування. Якщо підозріла цифрова активність, неавтентичні мережі та непрозоре просування кандидата спостерігалися ще до дня голосування, постає питання, чому їхній вплив не був обмежений на ранньому етапі. Скасування виборів після оголошення результатів є значно більш травматичним для демократичної системи, ніж превентивне забезпечення прозорості політичної реклами, перевірка фінансування, оперативне інформування виборців і взаємодія з цифровими

платформами. Затримка між виявленням загрози та публічною реакцією може породжувати підозри у вибірковому використанні розвідувальної інформації або політичній інструменталізації спецслужб, навіть коли такі підозри не підтверджені доказами.

Досвід Румунії продемонстрував і транснаціональний характер сучасної виборчої безпеки. Національні служби не мають повного контролю над алгоритмами глобальних цифрових платформ, розміщенням серверів, рекламними мережами та фінансовими потоками, що перетинають державні кордони. 5 грудня 2024 р. Європейська комісія видала TikTok розпорядження про збереження даних. Платформу зобов'язали зафіксувати та зберігати документи й інформацію, пов'язані з фактичними або передбачуваними системними ризиками для виборчих процесів і громадянського дискурсу в ЄС. Розпорядження охоплювало, зокрема, дані про функціонування рекомендаційних систем, навмисне маніпулювання платформою шляхом скоординованої неавтентичної активності та використання засобів монетизації для просування політичного контенту [13]. 17 грудня 2024 р. Комісія відкрила офіційне провадження проти TikTok у зв'язку з підозрою у неналежному оцінюванні та зменшенні системних ризиків для доброчесності виборів, передусім у контексті президентських виборів у Румунії [14]. Перевірка була зосереджена на рекомендаційних алгоритмах, ризиках скоординованого неавтентичного маніпулювання або автоматизованого використання платформи, а також на правилах TikTok щодо політичної реклами та платного політичного контенту. Як зазначила Президент Комісії Урсула фон дер Ляєн: «Ми повинні захищати наші демократії від будь-якого іноземного втручання. Щоразу, коли ми підозрюємо таке втручання, особливо під час виборів, ми повинні діяти швидко та рішуче. Після серйозних ознак того, що іноземні суб'єкти втручалися у президентські вибори в Румунії за допомогою TikTok, ми зараз ретельно розслідуємо, чи порушив TikTok Закон про цифрові послуги, не впоравшись із такими ризиками.

Повинно бути абсолютно зрозуміло, що в ЄС усі онлайн-платформи, включаючи TikTok, мають нести відповідальність» [14].

Висновки. Органи розвідки Румунії під час президентських виборів виконували подвійну функцію. З одного боку, вони виступили інституційним механізмом захисту державного суверенітету, виявлення інформаційних операцій та протидії прихованому зовнішньому впливу. З іншого боку, їхні матеріали стали чинником, що безпосередньо вплинув на долю виборчого процесу, а отже, поставили питання про межі розвідувального втручання у сферу демократичного волевиявлення. Головний урок румунського досвіду полягає в тому, що забезпечення виборчої безпеки не може будуватися лише на розширенні повноважень спеціальних служб. Воно потребує чіткої нормативної процедури обміну інформацією між розвідкою, виборчими органами та судами, парламентського і громадського контролю, своєчасного розсекречення суспільно значущих відомостей, належної перевірки доказів та застосування принципу пропорційності. Захист національної безпеки є необхідною умовою демократичних виборів, однак він не повинен послаблювати саму демократію. Легітимною може вважатися лише така модель, у якій органи розвідки виявляють і документують загрози, але остаточні рішення приймаються на основі відкритої, передбачуваної та процесуально справедливої правової процедури.

Перспективи подальших розвідок полягають у розробленні оптимальної моделі протидії іноземному втручання у виборчий процес, яка поєднуватиме превентивні механізми захисту з неухильним дотриманням принципів політичного плюралізму, рівності кандидатів і свободи волевиявлення. Особливої уваги потребує визначення правових, інституційних та комунікаційних меж діяльності розвідувальних органів у сфері захисту інформаційного суверенітету держави. Така модель має забезпечувати своєчасне виявлення прихованого зовнішнього впливу, не допускаючи водночас необґрунтованого втручання у політичну конкуренцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Serviciul Român de Informații. Document CSAT SRI I. 2024. URL: <https://www.presidency.ro/files/userfiles/Documente%20CSAT/Document%20CSAT%20SRI%20I.pdf>.
2. Serviciul Român de Informații. Document CSAT SRI II. 2024. URL: <https://www.presidency.ro/files/userfiles/Documente%20CSAT/Document%20CSAT%20SRI%20II.pdf>.
3. Nistor A. The virality of TikTok and new media in disrupting political paradigms: Evidence from the Romanian presidential election. *Administrative Sciences*. 2025. Vol. 15. no. 11. Art. 448. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci15110448>.
4. Gross E.-C., Schultz T. Social media dynamics in the 2024–2025 Romanian presidential election campaign: TikTok's disruptive role and the enduring importance of journalism and legacy media. *Journalism Research*. 2025. Vol. 8, no. 2. P. 188–206. DOI: <https://doi.org/10.1453/2569-152X-22025-15338-en>.
5. Goanta C., Zannettou S., Kaushal R., van de Kerkhof J., Bertaglia T., Annabell T., Gui H., Spanakis G., Iamnitci A. The Great Data Standoff: Researchers vs. Platforms Under the Digital Services Act. *Proceedings*

of the International AAAI Conference on Web and Social Media, 20(1). 874–888. <https://doi.org/10.1609/icwsm.v20i1.42671>.

6. Bulgarian-Romanian Observatory of Digital Media. Undermining democracy: The weaponization of social media in Romania's 2024 elections. European Digital Media Observatory, 2024. URL: <https://edmo.eu/wp-content/uploads/2024/12/BROD-Report-%E2%80%93Undermining-democracy.pdf>.

7. Szabo L. V., Bader S. Voter manipulation and electoral campaign hijacking by social media technologies: the Romania 2024 case. *Social Sciences & Humanities Open*. 2026. Vol. 13. Art. 102622. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssho.2026.102622>.

8. Jones M. O. How Do States and Non-state Actors Use Social Media for Deception and Disinformation? *Social Media and Peacebuilding* / ed. by A. Reuss, S. Stetter. Cham: Palgrave Macmillan, 2025. P. 25–48. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-73917-0_2.

9. Боришкевич О., Бортняк В. Безпека виборчого процесу як правовий критерій можливості проведення виборів. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*. Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Chicago, USA, December 19, 2025). Chicago, 2025. С. 118–122.

10. Ilie L. *Who is Calin Georgescu, Romania's surprise hard-right presidential candidate?* Reuters. 2024. November 25. <https://www.reuters.com/world/europe/who-is-romania-s-surprise-hard-right-presidential-candidate-2024-11-25/>.

11. Comunicat de presă, 6 decembrie 2024 / Curtea Constituțională a României. 2024. 6 dec. URL: <https://www.ccr.ro/comunicat-de-presa-6-decembrie-2024/>.

12. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Urgent Report on the Cancellation of Election Results by Constitutional Courts : CDL-AD(2025)003, Opinion No. 1218/2024. Strasbourg, 2025. 18 March. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282025%29003-e>.

13. Commission, online platforms and civil society increase monitoring during Romanian elections / European Commission. Brussels, 2024. 5 December. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-online-platforms-and-civil-society-increase-monitoring-during-romanian-elections>.

14. Commission opens formal proceedings against TikTok on election risks under the Digital Services Act / European Commission. Brussels, 2024. 17 December. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-opens-formal-proceedings-against-tiktok-election-risks-under-digital-services-act>.

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

ФЕНОМЕН ГРЕЦЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНИЙ СТАН

THE PHENOMENON OF GREEK ORTHODOXY: HISTORICAL RETROSPECTIVE AND CURRENT STATE.

Забродський Р.В.,

orcid.org/0009-0004-3370-0916

аспірант кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Феномен грецького православ'я: історична ретроспектива та сучасний стан є важливою темою дослідження в ХХІ столітті. Адже взаємовідносини між церквою та державою в сучасній Греції, країні з багатою релігійною спадщиною та значним конфесійним розмаїттям, мають глибоке історичне підґрунтя.

В дослідженні проаналізовано, період коли Римський імператор Костянтин Великий поклав край переслідуванням християн, видавши в 313 р. Міланський едикт, який уперше проголосив релігійну свободу.

Проаналізовано період, коли султан Мехмед II завоював 30 травня 1453 р. Константинополь, він залишив грекам – свободу віросповідання, а релігійним центром Греції стали Салоніки.

У Другій світовій війні, Греція зазнала поразки й навесні-влітку 1941 р. була окупована Німеччиною. Два наступні десятиліття в країні тривала політична нестабільність, яка зрештою призвела до змови військових і державного перевороту 21 квітня 1967 р., внаслідок якого останній король Греції та останній у світі православний монарх Костянтин II був висланий в Італію.

Особливості етноконфесійного ландшафту Греції також потребують подальшого наукового дослідження, оскільки в ХХІ столітті ця тематика залишається актуальною серед науковців. Попри те, що переважну більшість населення країни становлять православні християни, у Греції представлені й інші релігійні конфесії та релігійні спільноти.

Попри домінування в Греції православного населення, близько 5% від загального числа грецьких громадян сповідують інші віровчення: це насамперед мусульмани, іудеї, римо-католики і католики східного обряду. У незначній кількості етноконфесійна палітра Греції представлена також протестантами, послідовниками політеїстичних еллінських релігій, саєнтологами, прихильниками бахаїзму, та ін. Присутність у Греції ісламу історично пов'язана з експансією Османської імперії.

Досліджено сучасну характеристику грецького православ'я і насамперед домінуючої в країні Елладської православної церкви.

Ключові слова: церква, релігія, Греція, релігійна свобода, православ'я, християнство, віровчення, держава, влада.

The phenomenon of Greek Orthodoxy: historical retrospective and current state is an important topic of research in the 21st century. After all, the relationship between the church and the state in modern Greece, a country with a rich religious heritage and significant confessional diversity, has a deep historical basis.

The study analyzes the period when the Roman Emperor Constantine the Great put an end to the persecution of Christians by issuing the Edict of Milan in 313, which first proclaimed religious freedom.

The period when Sultan Mehmed II conquered Constantinople on May 30, 1453, he left the Greeks freedom of religion, and Thessaloniki became the religious center of Greece is analyzed.

In World War II, Greece was defeated and in the spring-summer of 1941 was occupied by Germany. For the next two decades, political instability continued in the country, which eventually led to a military conspiracy and a coup d'état on April 21, 1967, as a result of which the last king of Greece and the last Orthodox monarch in the world, Constantine II, was exiled to Italy.

The specifics of the ethno-confessional landscape of Greece also require further scientific research, as this topic remains relevant among scholars in the 21st century. Despite the fact that the vast majority of the country's population is Orthodox Christians, other religious denominations and religious communities are also represented in Greece.

Despite the dominance of the Orthodox population in Greece, about 5% of the total number of Greek citizens profess other faiths: these are primarily Muslims, Jews, Roman Catholics and Eastern Catholics. In a small number, the ethno-confessional palette of Greece is also represented by Protestants, followers of polytheistic Hellenic religions, Scientologists, supporters of Baha'ism, etc. The presence of Islam in Greece is historically associated with the expansion of the Ottoman Empire.

The modern characteristics of Greek Orthodoxy and, first of all, the dominant Orthodox Church of Greece in the country are studied.

Key words: church, religion, Greece, religious freedom, Orthodoxy, Christianity, faith, state, power.

Постановка проблеми. Феномен грецького православ'я, його історичний розвиток та сучасний стан є актуальним предметом наукових досліджень у 21 столітті. Це пов'язано з тим, що взаємовідносини між церквою та державою в сучасній Греції – країні з багатовіковою релігійною традицією та значним конфесійним розмаїттям – мають глибоке історичне коріння. Протягом століть релігія, і насамперед грецьке православ'я, виконувала не лише духовно-релігійну функцію, а й суттєво впливала на соціально-політичний розвиток країни. І сьогодні православ'я залишається домінуючою релігією Греції, займаючи провідне місце в її духовному та культурному просторі. Представлене однією з найдавніших християнських церков, воно продовжує чинити значний вплив на діяльність державних установ, а також відіграє важливу роль у формуванні національно-культурної ідентичності грецького суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час написання статті проаналізовано праці та дослідження на дану тематику багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед них: Боумен С., Фрейзі Ч. А., Папастасіс Х., Зноско А. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Феномен грецького православ'я: історична ретроспектива та сучасний стан є темою дослідження багатьох вчених, адже, є багато питань в рамках цієї тематики, які потребують подальшого вирішення, серед них і аналіз історичної ретроспективи та сучасного стану релігії в країні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження феномену грецького православ'я: історична ретроспектива та сучасний стан.

Виклад основного матеріалу дослідження. Римський імператор Костянтин Великий поклав край переслідуванням християн, видавши в 313 р. так званий Міланський едикт, який уперше проголосив релігійну свободу і фактично став найважливішим актом, завдяки якому християнство було перетворене на офіційну релігію Римської імперії. Є всі підстави вважати також, що Міланський едикт сприяв офіційному встановленню залежності Грецької християнської церкви від Римської [2, с. 17].

Коли султан Мехмед II завоював 30 травня 1453 р. Константинополь, він залишив грекам їх важливий привілей – свободу віросповідання, а релігійним центром Греції стали Салоніки. Мехмед II зберіг владу патріарха, яким був обраний Геннадій II Схоларій – перший грецький патріарх після падіння Візантійської імперії. Після цього процедура обрання і висвячення патріарха продовжувала слідувати візантійському канону. Патріарх був верховним главою всіх церков і монастирів, мав судову та адміністративну владу над

миряними. Однак пізніше турки-османи скасували більшість його привілеїв і почали провадити дуже жорстку політику щодо дорійців, яких називали православними.

В серпні 1833 р. в Науплії, на Пелопоннесі, було скликано преосвященство Елладської церкви новоствореної Грецької держави, яке – без згоди Вселенського Патріархату – проголосило її незалежність. Пізніше був оприлюднений королівський Декрет від 4 серпня 1833 р. про незалежність грецької Церкви, який проголошував її автокефалію, встановлював короля як єдиного главу Церкви, а державу – як єдиного церковного законодавця [6, с. 147-148]. У пояснювальній записці, підготовленій комісією у складі семи членів під головуванням Т. Фармакідіса, зазначалося, що Церква є вільною в питаннях богослужіння і віровчення, проте її формування її структури і відносини з іншими церквами перебувають у компетенції державної влади.

Коментуючи наведені документи, варто звернути увагу на те, що, з одного боку, насправді не існує канонів, які визначали би порядок запровадження автокефалії, а принципи такого запровадження впливають із канонічного права та правосвідомості окремих церков. Але з іншого боку, проголошення церковної автокефалії державною владою суперечило й суперечить канонічній аксіомі, зміст якої найясніше відображений у римському «крилатому вислові», що приписують Ульпіану, юристу епохи правління імператорів із династії Северів (початок III ст.): «Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet» («Ніхто не може передати іншому більше прав, ніж має сам»). За даною аксіомою надання автокефалії перебуває в компетенції тільки кіріархальної церкви, тобто церкви, в юрисдикції якої функціонують інші автономні церкви на правах самоврядування [10, с. 166-167, 173-174]. Отже, в тогочасній релігійній свідомості вірників Декрет від 4 серпня 1833 р. був сприйнятий як такий, що породив церковний «розкол». Як наслідок, це викликало протести як у самій Греції, так і з боку інших православних церков. Цю проблему було остаточно вирішено 29 червня 1850 р., коли предстоятель Константинопольського Патріархату видав Патріарший і Синодальний Томос, яким визнав спірну автокефалію в межах кордонів тодішньої Грецької держави «ex nunc» (тобто з моменту визнання) [10, с. 172-178]. Отримання Елладською церквою Томосу, у свою чергу, відновило її канонічну і догматичну єдність із Вселенською православною церквою. Отже, коли мова йде про автокефальну Елладську церкву, необхідно мати на увазі Церкву, яку було канонічно емансиповано в 1850 р. [5].

Архіпелаг Додеканес був приєднаний до Греції 7 березня 1947 р., але ця політична подія не спри-

чинила змін у церковному устрої даної території: чотири митрополії та екзархат Патмос продовжують підпорядковуватися – духовно та адміністративно – Вселенському Патріархату. Зрештою, півострів Айон-Орос (один із трьох півостровів більш великого півострова Халкідікі, більш відомий під назвою Афон), який був приєднаний до Греції в 1912 р., зберігає незмінним свій давній привілейований режим самоврядування і духовно перебуває в юрисдикції Вселенського Патріархату.

Необхідно підкреслити, що такий поділ територій держави на кілька церковних провінцій не завдає шкоди становищу Елладської православної церкви як домінуючої.

У Другій світовій війні, попри допомогу союзників, Греція зазнала поразки й навесні-влітку 1941 р. була окупована Німеччиною. Подальша жорстока громадянська війна, яка тривала до 1949 р., перетворила країну на руїну. Період Другої світової і громадянської воєн був найтрагічнішим періодом в історії грецького народу та його Церкви.

Два наступні десятиліття в країні тривала політична нестабільність, яка зрештою призвела до змови військових (так званих «чорних полковників») і державного перевороту 21 квітня 1967 р., внаслідок якого останній король Греції та останній у світі православний монарх Костянтин II був висланий в Італію. 1 червня 1973 р. військова хунта скасувала монархію, і один із організаторів перевороту 1967 р. Г. Попадопулос проголосив себе президентом Грецької республіки. Хунта, однак, була вже ослабленою, і 23 липня 1974 р. вона була змушена передати державну владу цивільному уряду. Слід зазначити, що за період диктатури суттєвих змін у системі державно-конфесійних взаємин та статусі національної Елладської церкви у цей період не відбулося.

1 серпня 1974 р. в країні було відновлено чинність Конституції 1952 р., а 8 грудня того ж року відбувся референдум, на якому 69% населення Греції проголосувало проти відновлення монархії. Це означало, що король був остаточно позбавлений престолу, а країна законодавчо стала республікою та обрала демократичний шлях розвитку [1, с. 232].

На думку відомого грецького правознавця, фахівця з церковного права Х. Папастасіса, теоретичною основою сучасних взаємин держави і церкви в Греції є модернізована форма цезарепапізму, яку можна охарактеризувати як систему «верховенства державного права» [6, р. 147-148].

Особливості етноконфесійного ландшафту Греції потребують дослідження також, адже це питання є важливим серед дослідників в ХХІ ст. Як зазначалося, найбільший відсоток в Греції православних християн, але є і інші релігійні деномінації. У релігійному житті мусульманська мен-

шина Греції керується статтями Лозаннської угоди 1923 р. та новітніми грецькими законами. На чолі меншини, розділеної на три регіони (Ксанти, Комотіні, Діділіотихо), стоять три муфтія, затверджених міністром освіти і релігії. Юрисдикція муфтія переважає повноваження всіх інших духовних осіб ісламської релігії в даному регіоні. Він вирішує всі проблеми, пов'язані із сімейним правом і правом успадкування, що виникають у послідовників мусульманської віри. При муфтії діє комітет, який керує власністю релігійних громад і закладів у цьому регіоні. Слід зазначити, що Грецька держава здійснює нагляд за школами релігійної меншини, а також за медресе і роботою шкільних учителів у Салоніках [6, р. 153].

Представлена в Греції і релігійна громада іудеїв, яка наразі нараховує приблизно 5,5 тис. осіб, зосереджених переважно в Афінах, Салоніках, Ларисі, Волосі, Халкіді, Яніні, Трикалі та Корфу. Меншою мірою іудеї проживають у Кавалі та Родосі. Загалом громада іудеїв у Греції складається переважно з двох груп: першу становлять романіоти – субетнічна група, що сформувалася ще за візантійських часів із євреїв-мігрантів, а другу – латиномовні сефарди, які прибули з Піренейського півострова і Північної Африки та оселилися за часів Османської імперії переважно в Салоніках [3, р. 419-421].

Важливо зазначити, що правовий статус іудаїзму в Греції охороняється кількома законами, прийнятими ще в першій половині і в середині ХХ ст. У містах, в яких проживають більше п'яти іудейських родин, може бути утворена іудейська громада на підставі указу президента країни. Ці релігійні громади є особами публічного права, що керуються у своїй діяльності асамблеєю і радою громади – органами, які обираються їх членами. Всі іудейські громади Греції представлені в Центральній іудейській координаційній і консультативній раді, що обирається на три роки генеральною асамблеєю, яка складається з їх представників. Кожну релігійну громаду очолює рабин, який затверджується президентським указом за пропозицією відповідної громади. У країні функціонує рада рабинів, котра також діє як релігійний суд (Both-Din), до повноважень якого належить розгляд усіх релігійних питань, що стосуються особистого статусу євреїв. І хоча Цивільний кодекс від 1946 р. скасував громадянську юрисдикцію цього суду, він продовжує функціонувати і зберігає свою юрисдикцію над іудеями, котрі не мають грецького громадянства. Крім іншого, він оголошує шлюб розірваним, якщо цивільний суд затвердив факт розлучення [6, р. 153].

Католицька церква в Греції, яка є частиною всесвітньої Католицької церкви під духовним керівництвом Папи Римського у Ватикані, представлена двома основними групами католиків – римо-католиками та греко-католиками.

Грецькі римо-католики зустрічаються по всій країні, проте більшість із них проживають на Іонічних островах та Кікладах (архіпелази в південній частині Егейського моря), де є повністю католицькі села і парафії. Вони мають статус релігійної меншини. Становлення на цих територіях католицизму історично пов'язане з венеціанським і генуезьким правлінням у південній Греції та на багатьох грецьких островах в Егейському та Іонічному морях, яке тривало з початку XIII до кінця XVIII століть. Католиками є також нащадки тисяч баварців, які прибули до Греції в 1830-х рр. як солдати і цивільні адміністратори першого короля незалежної Греції Оттона I з династії Віттельсбахів. Для позначення католиків у Греції побутує старий, але все ще поширений термін «франки»; він походить ще з часів Візантійської імперії, коли середньовічні греки використовували його для опису всіх католиків [4].

З початку 1990-х рр. кількість корінних католиків, тобто католиків, котрі постійно проживають у Греції, значно зросла. За деякими даними, станом на 2002 р. їх налічувалося в країні щонайменше 200 тис., а можливо, й більше. Представники самої Католицької церкви заявляють, що загальна кількість католиків перевищує в країні 350 тис. Існують також статистичні дані за 2020 р., згідно з якими число римо-католиків у Греції становило в цьому році 133 тис. або 1,22% всього населення країни. В будь-якому разі відносно велика питома вага католицького населення в православній Греції пов'язана з активною імміграцією римо-католиків з країн Центрально-Східної Європи (особливо Польщі) і з Філіппін. Слід брати до уваги також західноєвропейських іммігрантів, які нині постійно проживають в Афінах і Салоніках або на грецьких островах (насамперед Криті, Сіросі, Родосі й Корфу) [4]. Сьогодні Католицька церква, поряд з іншими віросповіданнями, визнана грецьким урядом, і в країні вільно функціонують католицькі школи.

Що стосується релігійної історії та сьогодення греко-католиків візантійського обряду в Греції, слід звернути увагу на таке. Греко-візантійська католицька церква, відома також як Греко-католицька церква, належить до східної католицької юрисдикції і перебуває в церковній єдності з Латинською церквою і 22-ма іншими східними католицькими церквами. Як і домінуюча в країні Елладська церква, Греко-візантійська католицька церква використовує візантійські традиції та обряди, новоюліанський календар, мову койне та сучасну грецьку мову. Спроби відновити єдність між грецькими та латинськими християнами були зроблені на кількох церковних соборах – Барійському 1098 р., Ліонському 1274 р. та Флорентійському 1439 р., однак усі вони зазнали невдачі. Хоча пізніше, в умовах османського панування,

багато греків, які сповідували католицизм візантійського обряду, прийняли церковну єдність із Римом [9]. Зазвичай вони переходили на латинський обряд, зберігаючи свої парафії переважно завдяки зовнішнім контактам і підтримці венеціанців.

Першу в Греції спеціальну церкву для греко-католиків візантійського обряду було збудовано у фракійському селі Маргала лише в 1860-х рр. До кінця XIX ст. було побудовано ще дві церкви – в Константинополі та Халкідоні. У 1907 р. священник грецького походження, засновник церкви у Фракції І. Попадопулос був призначений Патріархом греко-католиків як член Константинопольської апостольської делегації. В 1911 р. він був висвячений на єпископа-священника, а згодом став архідияконом для католиків греко-візантійської літургії. Він же став і відповідальним за новостворену єпархію. Для греко-католиків візантійського обряду була створена окрема церква [8].

Після Першої світової війни внаслідок грецько-турецької війни 1919-1922 рр. на грецьких землях спостерігалися значні міграційні процеси. Так, греко-католики з Маргали та сусіднього села Дауделі мігрували до Янниці в Македонії, де зараз існує досить велика греко-католицька громада. Значна частка греко-католиків, котрі мешкали в Константинополі (Стамбулі), була змушена емігрувати чи втекти до Афін, і саме вони в 1920 р. заснували нову громаду Паммакарістос. У 1932 р. територія архієпархії для католиків візантійського обряду була обмежена територією Грецької держави. Для тих же греко-католиків, котрі проживали в Туреччині, було засновано окрему Константинопольську архієпархію. Втім, тривала міграція з Туреччини в перше десятиліття республіки та постійні агитгрецькі націоналістичні інциденти з боку турецького населення, такі як погроми в Стамбулі, призвели до того, що в цій архієпархії залишилося дуже мало греко-католиків. Останній греко-католицький священник, котрий проживав у Константинополі, помер у 1997 р., і відтоді його вже не замінювали. Регулярні богослужіння Тридентської греко-католицької церкви поводяться лише халдейськими католиками. До Греко-візантійської католицької церкви належать переважно вірники з грецьких островів Сірос і Тінос із групи Кікладських островів [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Станом на сьогодні апостольським архієпископом візантійського католицизму в Греції є архієпископ Каркасії Мануель Нін, родом із Каталонії. Загальна кількість візантійських католиків в країні поступово зростає. Станом на 2017 р. це число становило приблизно 6 тис., і більшість із них проживала в Афінах. Головним греко-католицьким храмом у столиці Греції є собор Святої Трійці. Також

грецька громада католиків східного обряду існує в Калгезі, на Корсиці, але вона не перебуває під юрисдикцією Греко-візантійської католицької церкви, хоча і складається з нащадків іммі-

грантів, переселенців із Греції. Втім, протоієрей Афін Атанасіос Алмаос кілька разів на рік відвідує Калгезу і проводить там богослужіння в грецькій церкві [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дорошко М. С., Кривонос Р. А., Крижанівський В. П., Сербіна Н. Ф. Країнознавство. Країни СНД, Європи і Північної Америки: навч. посібник. Київ: Ніка-Центр, 2009. 312 с.
2. Палінчак М. М. Церковне право: навч.-метод. посібник. Ужгород: Мистецька лінія, 2000. 130 с.
3. Bowman St. The Jews in Greece. In the book: Textures and Meanings: Thirty Years of Judaic Studies at the University of Massachusetts Amherst. Ed. L. H. Ehrlich, Sh. Bolozky, R. A. Rothstein, M. Schwartz, J. R. Berkovitz, J. E. Young. Amherst: University of Massachusetts, 2004. P. 419-435.
4. Catholic Church in Greece. *The Catholic Bishops' Conference*, 2023. URL: <https://cathcecclesia.gr/catholic-church-in-greece/>.
5. Frazee Ch. A. The Orthodox Church and Independent Greece 1821-1852. First edition. London: Cambridge University Press, 2009. 232 p.
6. Papastathis Ch. K. Państwo i Kościół w Grecji. W książce: Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej. Red. G. Robbers. Wrocław: Kolonia Limited, 2007. S. 147-163.
7. Παπαστάθης Χ. Κ. Εκκλησιαστικό δίκαιο. Τεύχος πρώτο. Αθήνα; Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2007. 108 σελίδες.
8. Religion and Greece. *Britannica (Encyclopedia Britannica)*. URL: <https://www.britannica.com/place/Greece/Religion>.
9. World Religion. National / Regional Profiles. *The ARDA (the Association of Religion Data Archives)*. 2025. URL: <https://www.thearda.com/world-religion/national-profiles?u=229c&u=23r>.
10. Znosko A. Prawosławne prawo kościelne. Część 1. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1973. 172 s.

Дата першого надходження статті до видання: 04.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

ПОЛІТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В США: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

POLITICAL AND LEGISLATIVE FOUNDATIONS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE USA: POLITICAL AND LEGAL ANALYSIS

Завидняк В.І.,

orcid.org/0009-0007-7701-4047

аспірант кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Система органів місцевого самоврядування в США є однією з найскладніших. Адже багато винятків та диференціацій в роботі органів місцевого самоврядування, їх структурі та функціях можна простежити залежно від штату до штату. В США місцеві органи влади не мають прямого конституційного статусу, тобто прямої кореляції з Конституцією США. Десята Поправка, є фундаментом в діяльності штатів.

У багатьох рішеннях Верховного Суду було використано Десяту поправку, часто під час спроби визначити, чи діяв федеральний уряд у межах своїх повноважень, чи перевищував їх. В статті проаналізовані наступні справи: справа «Купер проти Аарона» 1958 року, «Браун проти Ради освіти Топіки», «Марбері проти Медісона», «Сполучені Штати проти Альфонсо Д. Лопеса-молодшого».

Тлумачення Десятої поправки протягом багатьох десятиліть залишається предметом суперечок, оскільки дехто вважає, що вона не дає чіткого розмежування між повноваженнями штатів і федеральної влади. У практичному вимірі складно однозначно встановити, де завершується компетенція штатів і починається юрисдикція федерації. Саме це зумовило тривалі політичні, правові та суспільні дебати в США, які відбуваються на рівні судової практики, законодавчої влади та громадського обговорення.

В статті проаналізовано, те, що схема місцевого самоврядування в кожного штату може відрізнятися. Проаналізовано особливості та функції місцевої влади в штаті Орегон, місто Портленд.

Також схема міського правління може змінюватися, що ще більше ускладнює її аналіз. До прикладу в Портленді, у 2022 році виборці Портленда схвалили зміни до статуту для переходу до форми правління за принципом мера та ради. І тепер у Портленді, штат Орегон, діє абсолютно новий спосіб управління. Тому що станом на 1 січня 2025 року місто працює за системою мера та ради, що є значним відходом від давньої комісійної форми правління. Система комісій, яка існувала з 1913 по 2025 рік, зробила Портленд винятком серед міст США.

Проаналізовано обов'язки міської ради та мера в Портленді, штат Корваліс, США.

Досліджено модель «рада – мер» (Mayor–Council Form) – ця модель є однією з найпоширеніших у містах штату Орегону.

Охарактеризовано, що кількість членів міської ради значно варіюється. Наприклад, загальна рада Медісона складається з 20 членів, тоді як міська рада Нью-Йорка – з 51 члена.

Ключові слова: місцеве самоврядування, мер, місцева влада, держава, штат, США, Десята Поправка, Верховний Суд, федеральний уряд, Орегон, Портленд, Корваліс, місто.

The system of local governments in the United States is one of the most complex. After all, many exceptions and differentiations in the work of local governments, their structure and functions can be traced depending on the state. In the United States, local governments do not have a direct constitutional status, that is, a direct correlation with the US Constitution. The Tenth Amendment is the foundation for the activities of the states.

The Tenth Amendment has been used in many Supreme Court decisions, often when trying to determine whether the federal government acted within its powers or exceeded them. The following cases are analyzed in the article: the case of Cooper v. Aaron in 1958, Brown v. Board of Education of Topeka, Marbury v. Madison, United States v. Alfonso D. Lopez Jr.

The interpretation of the Tenth Amendment has been a subject of controversy for many decades, as some believe that it does not provide a clear distinction between the powers of the states and the federal government. In practical terms, it is difficult to clearly establish where the competence of the states ends and the jurisdiction of the federation begins. This is what has led to long-term political, legal and social debates in the United States, which take place at the level of case law, legislative power and public discussion.

The article analyzes the fact that the scheme of local government in each state may differ. The features and functions of local government in the state of Oregon, the city of Portland are analyzed.

The scheme of city government can also change, which further complicates its analysis. For example, in Portland, in 2022, Portland voters approved changes to the charter to transition to a form of government based on the mayor and council

principle. And now, in Portland, Oregon, a completely new way of government is in effect. Because as of January 1, 2025, the city operates under a mayor-council system, which is a significant departure from the long-standing commission form of government. The commission system, which existed from 1913 to 2025, made Portland an exception among U.S. cities.

The responsibilities of the city council and mayor in Portland, Corvallis, USA are analyzed.

The Mayor-Council Form model is studied – this model is one of the most common in cities in the state of Oregon.

It is characterized that the number of members of the city council varies significantly. For example, the Madison General Council consists of 20 members, while the New York City Council has 51 members.

Key words: local government, mayor, local government, state, USA, Tenth Amendment, Supreme Court, federal government, Oregon, Portland, Corvallis, city.

Постановка проблеми. В США місцеві органи влади не мають прямого конституційного статусу, тобто прямої кореляції з Конституцією США. Є Десята поправка, яка залишає за собою повноваження, не надані федеральному уряду, за штатами та народом, таким чином роблячи місцеве самоврядування творінням «штатного» права, яке встановлено та визначено конституціями та статутами штатів. Десята поправка передбачає: «The powers not delegated to the United States by the Constitution, nor prohibited by it to the States, are reserved to the States respectively, or to the people», «Повноваження, не делеговані Сполученим Штатам Конституцією і не заборонені нею штатам, зберігаються відповідно за штатами або за народом.» [1]. І тлумачення саме Десятої Поправки протягом десяти років викликає дискусії, де закінчуються межі влади штатів і починається влада держави, ця кореляція є дискусійною в американському суспільстві протягом вагомого періоду. Тобто, на практиці важко визначити, де саме закінчується влада штатів і де починається влада федеральної держави. Через це протягом тривалого історичного періоду в США точаться політичні, правові та суспільні дискусії (у судах, Конгресі, серед громадян та в суспільстві в цілому).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політичні та законодавчі основи місцевого самоврядування в США: політико-правовий аналіз досліджувало багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Проаналізовано Десяту Поправку до Конституції США, яка є основою для діяльності органів місцевого самоврядування – Constitutional Amendments – Amendment 10. Під час аналізу даної тематики, було проаналізовано справи, які розглядали питання, що стосуються органів місцевого самоврядування, а саме: *Cooper v. Aaron* (1958), *United States v. Lopez* (1995). Охарактеризовано матеріали офіційного сайту міста Портленд – «City of Portland, Oregon».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на те, що питання органів місцевого самоврядування досліджувало багато вчених, є вагома кількість питань, які залишаються дискусійними. Одне з них це межа між правами штату та держави, та їх обов'язками.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є зробити політико-правовий аналіз, щодо політичних та законодавчих основ місцевого самоврядування в США.

Виклад основного матеріалу дослідження.

«Десята поправка також тлумачилася як уточнення того, що федеральний уряд значною мірою обмежений, і що рішення уряду не повинно розслідуватися як потенційне порушення громадянських свобод, а радше як перевищення його повноважень та влади.» [2].

У кількох рішеннях Верховного Суду було використано Десяту поправку, часто під час спроби визначити, чи діяв федеральний уряд у межах своїх повноважень, чи перевищував їх. А саме:

- справа «Купер проти Аарона» 1958 року (1958's *Cooper v. Aaron*) було встановлено, що Арканзасу не дозволено відкладати десегрегацію шкіл, оскільки це суперечило попередньому рішення у справі «Браун проти Ради освіти Топіки», яке визначило, що расова сегрегація в державних школах порушує Конституцію. Почалося все з того, що згідно з планом поступової десегрегації рас у державних школах міста Літл-Рока, штат Арканзас, прийнятим заявниками та схваленим судами нижчої інстанції, відповідчі, діти афроамериканців, були прийняті до школи, де раніше навчалися повністю «білі учні» на початку 1957-1958 навчального року. Через різні фактори, серед яких: погрози насильства з боку натовпу, що виникли внаслідок цього, відповідчі не могли відвідувати школу, доки федеральний уряд не направив туди війська та не розмістив їх для їхнього захисту. Визнавши, що ці події призвели до напруженості, безладу, хаосу та безладдя в школі, що порушило навчальний процес, окружний суд у червні 1958 року задовольнив клопотання заявників про призупинення дії їхнього плану десегрегації на два з половиною роки та повернення відповідчів до сегрегованих шкіл. Апеляційний суд скасував рішення [2;3]. Тобто, на питання: «Чи були посадовці Арканзасу зобов'язані дотримуватися наказів федерального суду, що вимагають десегрегації?» – відповідь була такою: «Губернатор і законодавчі збори Арканзасу зобов'язані дотримуватися постанов федерального суду, що вимагають десегрегації». У підписаному однастайному рішенні «per curiam» Суд постановив, що посадовці Арканзасу були зобов'язані дотримуватися наказів федерального суду, які ґрунтувалися на рішенні Верховного Суду у справі Браун проти Ради освіти. І що ще важливіше, Суд постановив, що оскільки

положення про верховенство статті VI (стаття VI «... Ця Конституція та закони Сполучених Штатів, які будуть прийняті відповідно до неї; а також усі договори, укладені або які будуть укладені під владою Сполучених Штатів, є верховним законом країни; і судді в кожному штаті зобов'язані дотримуватися їх, незважаючи на будь-які положення Конституції чи законів будь-якого штату, що суперечать їм.

- Вищезгадані сенатори та представники, а також члени законодавчих зборів окремих штатів, а також усі посадові особи виконавчої та судової влади як Сполучених Штатів, так і окремих штатів, зобов'язані присягою або письмовим підтвердженням підтримувати цю Конституцію...» [4]) зробило Конституцію США верховним законом країни, а справа «Марбері проти Медісона» зробила Верховний Суд остаточним тлумачем Конституції, прецедент, викладений у справі «Браун проти Ради освіти», був верховним законом країни і тому був обов'язковим для всіх штатів, незалежно від будь-яких законів штату, що суперечать йому. Тому Суд відхилив твердження про те, що законодавчі збори та губернатор Арканзасу не були зв'язані рішенням у справі «Браун» [5].

- Тим часом у справі «Сполучені Штати проти Альфонсо Д. Лопеса-молодшого» 1995 року було встановлено, що федеральні закони, які встановлювали «зони, вільні від зброї», на території державних шкіл є неконституційними, оскільки в Конституції не було жодного розділу, який би це дозволяв. Таким чином, це рішення обмежувало повноваження федерального уряду приймати політику через Торгівельну клаузулу. Десята поправка, що є основою Білля про права, була розроблена в результаті бурхливого процесу ратифікації Конституції. Її захисні механізми використовувалися як для розширення, так і для скорочення повноважень федерального уряду, і були частиною основних дебатів між федеральною владою та владою штатів протягом століть з моменту його ратифікації.

Суть справи була в тому, що «старшокласник Альфонсо Лопес зайшов до своєї школи в Сан-Антоніо, несучи приховану зброю, був звинувачений в порушенні закону Техасу, який забороняв вогнепальну зброю в школах. Наступного дня звинувачення штату проти нього були зняті після того, як йому було пред'явлено звинувачення в порушенні федерального закону: «Закону про шкільні зони, вільні від зброї». Цей закон визначав федеральним правопорушенням «свідоме володіння вогнепальною зброєю будь-якою особою шкільній зоні». Лопеса було звинувачено великим журі присяжних, а пізніше визнано винним. Його засудили до шести місяців позбавлення волі з подальшим двома роками випробувального

терміну. Він оскаржив своє обвинувальний вирок, стверджуючи, що «Закон про шкільні зони, вільні від зброї», був неконституційним здійсненням повноважень Конгресу. Школи контролювалися урядами штатів та місцевими органами влади і не підпорядковувалися федеральному уряду. Федеральний уряд стверджував, що мав повноваження забороняти зброю в школах відповідно до своїх повноважень у сфері торгівлі. Стаття Конституції про торгівлю надає Конгресу повноваження «регулювати торгівлю з іноземними державами, між окремими штатами та з індіанськими племенами» [6].

Схема місцевого самоврядування в кожному штаті в США може відрізнятися. Проаналізуємо схему місцевої влади в штаті Орегон, місто Портленд.

Міська влада Портленда включає міську раду, яка представляє членів громади та приймає законодавство, та виконавчу гілку, яка здійснює щоденну діяльність під керівництвом мера та міського адміністратора [7].

Під керівництвом мера та міського адміністратора виконавчий офіс міста включає загальноміські програми, такі як залучення, рівність, зв'язки з урядом та Portland Solutions.

Виконавча гілка влади Портленда включає чотири сфери обслуговування:

- Операції міста;
- Розвиток громади та економіки;
- Громадська безпека;
- Громадські роботи [7].

Організаційна схема представлена на рис. 1.

Міська рада Портленда представляє чотири географічні округи, які разом працюють над створенням законів, що покращують життя, роботу та відвідування Портленда.

Сам штат Орегон належить до штатів з розвиненою системою Home Rule, місцеві громади мають право ухвалювати власні статuti, які визначають структура органів влади, порядок їх формування та розподіл повноважень.

Конституція штату Орегон надає йому широку автономію, особливо, що стосується питань організації місцевої влади. Це відрізняє цей штат інших, які працюють по принципу Dillon's Rule.

До прикладу в Портленді, у 2022 році виборці Портленда схвалили зміни до статуту для переходу до форми правління за принципом мера та ради. І тепер у Портленді, штат Орегон, діє абсолютно новий спосіб управління. Тому що станом на 1 січня 2025 року місто працює за системою мера та ради, що є значним відходом від давньої комісійної форми правління. Система комісій, яка існувала з 1913 по 2025 рік, зробила Портленд винятком серед міст США. На відміну від більшості муніципалітетів, де мер або професійний менеджер контролює діяльність міста, мер Порт-

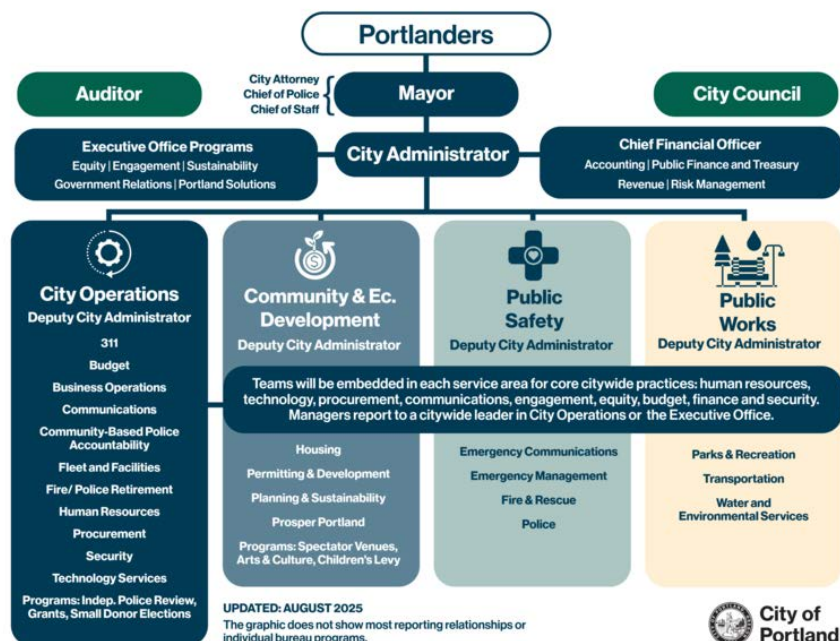

Рис. 1. Організаційна схема, м. Портленд, штат Орегон, США

Джерело: [7].

ленда розподіляв адміністративні та виконавчі обов'язки з чотирма міськими комісарами. Кожен комісар керував набором міських бюро та їхнім персоналом [10].

Законодавча рада є політичним органом міста Портленд. Вона скликає публічні збори, збирає пропозиції, обговорює та оцінює політичний вибір, а також приймає закони, що відображають цей вибір. Майбутня рада продовжуватиме затверджувати бюджет, випускати облігації, стягувати податки та встановлювати більшість ставок і зборів. Поправки до Статуту міста, схвалені виборцями у 2022 році, прямо забороняють раді здійснювати виконавчі та адміністративні повноваження, надані меру.

Мер більше не входить до складу ради. Натомість він очолює виконавчу гілку влади та

має адміністративні повноваження. Майбутній мер призначає, а рада затверджує професійного міського адміністратора (табл. 1.) [11].

Модель «рада – мер» (Mayor-Council Form) – ця модель є однією з найпоширеніших у містах Орегону. Інші чотири – це рада-менеджер, комісія, міські збори та представницькі міські збори.

Уряди, що формуються за принципом ради мера, зазвичай мають обраного виконавчого посадовця, якого називають мером, та обраний законодавчий орган, який найчастіше називають міською радою. Однак, залежно від історії міста або його зв'язків з навколишнім округом, законодавчий орган може мати іншу назву, таку як міська рада округу, загальна рада, рада наглядачів або рада метрополітену. Аналогічно, кількість членів міської ради значно варіюється. Наприклад, загальна

Таблиця 1

Обов'язки міської ради та мера в Портленді, США.

Міська рада встановлює загальноміську політику	Мер контролює роботу міських служб
Залучає громадськість до вирішення потреб громади.	Взаємодіє з персоналом та керівництвом щодо потреб міста.
Визначає напрямок діяльності міської влади через процес стратегічного планування, зазвичай за допомогою міського адміністратора.	Керує реалізацією стратегічного плану ради за допомогою керівництва міста.
Затверджує міський бюджет відповідно до стратегічного плану.	Пропонує необхідне бюджетне фінансування для реалізації стратегічного плану.
Затверджує політику, необхідну для реагування на проблеми громади або організації та досягнення стратегічних результатів.	Запитує розробку політики для вирішення питань громади або операційних проблем або для досягнення стратегічних результатів.

Джерело: [11].

рада Медісона складається з 20 членів, тоді як Міська рада Нью-Йорка – з 51 члена [9].

Міжнародна асоціація управління містами/округами у 2018 році, провела опитування, і воно показало, що 38% муніципалітетів США з населенням понад 2500 осіб використовували форму правління за моделлю «мер-рада», тоді як 48% працювали за моделлю «рада-менеджер». Ці структури управління відрізняються головним

чином тим, як вони розподіляють урядову владу [10].

Висновки. Система «мер-рада», створена за зразком урядів штатів та федерального уряду, розділяє повноваження між законодавчою гілкою влади (рада) та виконавчою гілкою влади (мер). На противагу цьому, система «рада-менеджер» надає всі повноваження раді, але делегує адміністративні та виконавчі функції міському менеджеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Constitution of the United States. Constitution Annotated. URL: <https://constitution.congress.gov/constitution/amendment-10/>
2. Constitutional Amendments – Amendment 10 – “Powers to the States or to the People”. *Ronald Reagan Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.reaganlibrary.gov/constitutional-amendments-amendment-10-powers-states-or-people>
3. Cooper v. Aaron, 358 U.S. 1 (1958). Justia. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/358/1/>
4. Constitution of the United States. United States Senate. URL: <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm>
5. Cooper v. Aaron. Oyez. URL: https://www.oyez.org/cases/1957/1_misc
6. United States v. Lopez (1995). Bill of Rights Institute. URL: https://billofrightsinstitute.org/e-lessons/united-states-v-lopez-1995?gad_source=1&gad_campaignid=1461766925&gbraid=0AAAAAD-kVKot_eqeWW59omUVhgIVr07fP&gclid=Cj0KCQiA6sjKBhCSARIsAJvYcpPgm4xRiMDTV2d1c7jw20taohos9MP6XQRsgE57NkcfxUY-zb1FEI0aAq41EALw_wcB
7. Organizational Structure. *City of Portland, Oregon*. URL: <https://www.portland.gov/hello/org>
8. Portland City Council. *City of Portland, Oregon*. URL: <https://www.portland.gov/council>
9. Mayor-council government. Ballotpedia. https://ballotpedia.org/Mayor-council_government
10. Is Portland's Mayor “Strong” or “Weak”? Rose City Reform. URL: <https://rosecityreform.org/is-portlands-mayor-strong-or-weak/>
11. How does our form of government work? Portland and the federal government. URL: <https://www.portland.gov/hello/mayor-council>

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

КОНСОЛІДАЦІЙНИЙ ЕТАП ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: КОНЦЕПЦІЇ ТА РЕАЛІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЗУМОВЛЕНОСТІ

CONSOLIDATION STAGE OF DEMOCRATIC TRANSFORMATION: CONCEPTS AND REALITIES OF SOCIO-ECONOMIC CONDITIONALITY

Кобильник В.В.,

orcid.org/0000-0001-6927-4219

докторант кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття встановлює особливості соціально-економічних вимірів у теоретичних візіях демократизації глобального та національного рівнів, які визначають зміну підходів до значення консолідаційного етапу. Досліджено концептуальні положення щодо переформатування передумов демократизації, які схилиються до усунення провідного значення консолідаційних норм. Автор доводить, що демократична політична консолідація може бути успішною лише тоді, коли будуть впроваджені системи соціального захисту та інклюзивна економічна політика для подолання соціальних розбіжностей. Звернено увагу на теоретичні позиції, згідно з якими економічна та соціальна стабілізація в умовах перехідного стану слугують фундаментальною основою для політичної консолідації. Встановлено значення консолідаційної поведінки нових демократичних інституцій, які залишаються вразливими до регресу («відкату»), оскільки громадяни прагматично надаватимуть пріоритет економічному виживанню над абстрактними громадянськими свободами. Доведено, що політичний розподіл ресурсів та нерівність багатства під час демократичних переходів визначають можливість досягнення конкретним суспільством довгострокової політичної консолідації. Розкрито зміст та значення економічної незалежності заможного середнього класу, який має необхідну спроможність, щоб протистояти політичному клієнтелізму, мережам покровителів-клієнтів та тактиці купівлі голосів, яку використовують олігархічні групи. Виявлено, що наявність соціальної довіри та громадянської співпраці становить важливий нематеріальний ресурс, необхідний для підтримки внутрішніх взаємозв'язків перехідного суспільства на основі формування інститутів демократичного врядування. Розглядаються відсутність взаємної довіри між соціальними групами у сучасних перехідних суспільствах, які мали досвід тоталітарної атомізації. Вона призводить до політичної фрагментації та інституційної дисфункції. Відзначено, що структурна будова систем соціального забезпечення в країнах з перехідною економікою значною мірою впливає на розвиток довгострокової підтримки громадянами консолідованої демократичної держави. Автор аргументує, що міжнародне економічне середовище та кризові події (пандемія, війни) змушують перехідні урядові коаліції «нових демократій» впроваджувати соціально-непопулярні заходи жорсткої економії. З'ясовано, що ключовими рамковими засадами, які є ознаками консолідації демократичної політичної системи є забезпечення процесів повноцінного представництва, ухвалення рішень та процеси безпосереднього врядування. Обґрунтовано, що фокус оцінювання перспектив консолідації демократії в сучасних дослідженнях зміщується від рівня захисту прав і свобод до розгорнутого аналізу цілісної інституційної екосистеми реального демократичного вибору.

Ключові слова: консолідація, демократизація, групове середовище, політичне представництво, теорії модернізації, концепція розподілу, соціальна нерівність, економічна стабільність.

The article establishes the features of socio-economic dimensions in theoretical visions of democratization at the global and national levels, which determine the change in approaches to the significance of the consolidation stage. The conceptual provisions on the reformatting of the prerequisites of democratization, which tend to eliminate the leading significance of consolidation norms, are investigated. The author argues that democratic political consolidation can be successful only when social protection systems and inclusive economic policies are implemented to overcome social disparities. Attention is drawn to theoretical positions according to which economic and social stabilization in transitional conditions serve as a fundamental basis for political consolidation. The significance of the consolidation behavior of new democratic institutions, which remain vulnerable to regression ("rollback"), is established, since citizens will pragmatically prioritize economic survival over abstract civil liberties. It is proven that the political distribution of resources and wealth inequality during democratic transitions determine the possibility of a particular society achieving long-term political consolidation. The content and significance of the economic independence of the wealthy middle class, which has the necessary capacity to resist political clientelism, networks of patrons-clients and vote-buying tactics used by oligarchic groups, are revealed. It is revealed that the presence of social trust and civil cooperation is an important intangible resource necessary for the connection of a transitional society based on the formation of institutions of democratic governance. The lack of mutual trust between social groups in modern transitional societies that have had the experience of totalitarian atomization is considered. It leads to political fragmentation and institutional dysfunction. It is noted that the structural structure of social security systems in countries with transition economies significantly affects the development of long-term support by

citizens for a consolidated democratic state. The author argues that the international economic environment and crisis events (pandemic, wars) force transitional government coalitions of "new democracies" to implement socially unpopular austerity measures. It is found that the key framework principles that are signs of the consolidation of a democratic political system are ensuring the processes of full representation, decision-making and direct governance processes. It is substantiated that the focus of assessing the prospects for the consolidation of democracy in modern research is shifting from the level of protection of rights and freedoms to a detailed analysis of the holistic institutional ecosystem of real democratic choice.

Key words: consolidation, democratization, group environment, political representation, theories of modernization, the concept of distribution, social inequality, economic stability.

Постановка проблеми. Етапи демократизації активно переосмислюються в сучасній політичній теорії. Поява нових теоретичних візій глобального рівня демократизації визначає зміну підходів до значення консолідаційного етапу. Удосконалення емпіричних засобів вимірювання демократизації також розкриває нові аспекти значення консолідації. Розширення цифрової політичної участі вимагає від дослідників дати відповідь на специфіку консолідаційних процесів.

Для початку ХХІ століття є характерним поява кейсів навздогінної демократизації, які змушують визначатися стосовно консолідаційного етапу його практик та ресурсів.

Теоретичні твердження щодо переформатування передумов демократизації схиляються до усунення значення консолідаційних норм. Український контекст консолідації демократії вимагає розробки національних моделей на основі досвіду та інституційно-акторної структури політичної системи у повоєнний період. Питання стандартизації демократичних практик та демократичної консолідації на локальному та мікрорівні політичних взаємодій викликає все більшу увагу.

Демократична ерозія виступає одним з провідних чинників зростання сумнівів в спроможності агентів змін, які покликані забезпечити позитивні підсумки демократизації в перехідних країнах. Емпірична цінність та упередженість в оцінках підсумків розвитку демократичного політичного процесу також змушує до появи нового фокусу щодо консолідації демократії.

Аналіз публікацій. Параметри та передумови консолідації демократії активно розробляють українські науковці. П. Горінов та О. Ярошенко встановлюють значення політичних знань як чиннику національної консолідації та протидії інформаційним загрозам [1]. А. Семенюк та М. Сукач вивчають стратегії консолідації та самопрезентації в англомовному політичному дискурсі [2]. Л. Станіславенко розкриває особливості політики консолідації української держави в умовах трансформаційної кризи [3]. Разом з тим, доречним є звернення до соціальних передумов консолідації демократії в сучасних концептуальних моделях.

Метою статті є ідентифікація сучасних теоретичних візій консолідаційного етапу демократизації. Завданням статті є розкриття значення емпіричного підтвердження соціально-економічного

підґрунтя в процесі в демократичної консолідації.

Основний зміст. Класики дослідження соціальних передумов демократизації (зокрема, Х. Лінц [8], Г. О'Доннел [9], А. Шедлер [11]) підкреслювали, що за умов високого рівня соціальної нерівності, перехідні політичні еліти розглядають демократизацію як загрозу своїй власності та активам. Це спонукає поставити авторитарні режими навмисно уповільнювати демократичну консолідацію шляхом прихованої концентрації влади та/або системної корупції. Отже, політична консолідація може бути успішною тоді, коли будуть впроваджені системи соціального захисту та інклюзивна економічна політика для подолання соціальних розбіжностей. Метою процесу є перетворення демократії на взаємовигідну (прагматичну) основу для всіх соціальних верств. Як вважають Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон, стимули для участі у фіскальному перерозподілі або уникнення нього, що виникають внаслідок нерівності в розподілі активів, є ключовим фактором у формуванні політичних переходів. Це говорить про те, що перерозподіл активів, якщо його зворотне є відносно дорогим, може бути використаний для зміни динаміки режиму [5, р. 939].

Економічна та соціальна стабілізація перехідного стану слугує фундаментальною основою для демократичної політичної консолідації. Системні реформи не можуть бути успішними в роз'єднаному, збіднілому суспільстві. Такі соціальні передумови безпосередньо підтверджують базові передумови теорій політичної модернізації, які стверджують, що стійка демократична консолідація вимагає певного рівня економічного розвитку й спроможності (див.: [7]). Важливим параметрами є також урбанізація та громадянська просвіта населення, які сприяють формуванню активістської політичної культури. При цьому Д. Аджемоглу та Д. Робінсон відкидають абсолютну спроможність демократизації запобігти революції, залежно від цінності демократії для бідних. Для наших цілей цікавіше обмежити увагу випадком, коли демократизація справді запобігає революції. Цінність демократії для бідних залежить від того, чи вона консолідована [5, р. 947].

Досягнення базового рівня економічної передбачуваності та матеріальної безпеки також не є встановленим та незмінним показником. Нові демократичні інституції залишаються вразли-

вими до регресу («відкату», backsliding), оскільки громадяни прагматично надаватимуть пріоритет економічному виживанню над абстрактними громадянськими свободами. Відповідно навіть «проконсолідаційні» еліти не можуть запобігти гібридизації режиму «знизу». Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон зазначають, що попри моделювання спроможності еліти як такої, що рівномірно розподіляє активи між бідними, інше тлумачення полягає в тому, що це стратегія кооптування. Зокрема, еліта може вибірково перерозподіляти активи серед груп бідних, які є важливими для загрози революції та яких можна переконати перейти на бік за допомогою таких переказів [5, р. 956].

Політичний розподіл ресурсів та нерівність майнового стану під час демократичних переходів визначають можливість досягнення конкретним суспільством довгострокової політичної консолідації. Альтернативою є комплексна соціально-політична нестабільність. Ця динаміка ретельно пояснюється концепціями перерозподільної політики (див.: [16]), яка демонструє, як серйозні економічні диспропорції створюють *«менталітет нульової суми»* між заможними елітами та збіднілою більшістю. Ж. Александер справедливо стверджує, що впливові соціально-економічні сектори суспільства відмовляються від варіантів повалення демократичних правил лише тоді, коли вони передбачають низькі ризики в демократії. Аргументація автора відповідає усталеним твердженням про передбачуваність, необхідну для розвитку сучасного капіталізму [6].

Поступове формування сильного, незалежного середнього класу виступає вагомим «соціальним стабілізатором», який запобігає поверненню перехідних демократій до авторитарного управління. Це явище певним чином узгоджується зі структуралістськими теоріями демократії (див.: [12]), які наголошують на тому, що розподіл соціально-економічної влади між соціальними верствами є більш важливим, ніж наявність формальної демократичної інституційної структури. Заможний середній клас має необхідну економічну незалежність, щоб протистояти політичному клієнтелізму (мережам покровителів-клієнтів) та практикам купівлі голосів, яку застосовують олігархічні групи заради збереження контролю над владними рішеннями. У роботі «Джерела демократичної консолідації» викладається твердження Ж. Александера про те, що для консолідованих демократій існує політична, а не економічна чи соціальна передумова. Політичні пакти, розподіл влади та інституційні структури, за його словами, можуть допомогти стабілізувати невизначені демократії, але вони не можуть створити консолідацію [6].

Перехідна економічна структура порушує традиційний «суспільний договір», оскільки елітам не потрібно вести переговори з громадянами або

залишатися підзвітними перед ними. Як наслідок, фактично заморожуються демократичні реформи та консолідація. Таким чином, країни, які не диверсифікують свою економіку, мають труднощі з побудовою самодостатніх демократичних інституцій, оскільки публічна влада приховано контролюється екстрактивними, непрозорими груповими мережами. Ж. Александер висуває запитання, чому нестабільні та стагнуючі демократії в Європі перетворилися на досить стабільні демократичні системи? Вчений пропонує теорію раціонального вибору демократичної консолідації на основі огляду краху та переходу до демократичних інституцій. Через аналіз подій трансформацій в Іспанії, Великій Британії, Франції, Німеччині та Італії Ж. Александер дослідив, як ключові політичні сектори встановили довгострокову відданість демократії, яка відрізняє консолідовані демократії [6].

Значний соціальний шок та економічні зрушення, спричинені швидкою лібералізацією ринку, створюють глибоку кризу легітимності, яка призупиняє політичну консолідацію. Ця складна взаємодія соціально-економічних та політичних чинників аналізується політекономічними концепціями демократичного переходу (див.: [8]), які досліджують особливості одночасного реформування командної економіки та авторитарного політичного режиму наприкінці 1990 – початку 2000-х років. На сучасному етапі глобальних цифрових трансформацій ця аргументація парадоксальним чином реактуалізується. Ж. Александер, як ми бачили, висуває аргументацію, паралельну усталеним твердженням про передбачуваність, необхідну для розвитку сучасного капіталізму [6].

Глибина «вкоріненості» соціальної довіри та громадянської співпраці становить важливий нематеріальний капітал, необхідний для зв'язку перехідного суспільства з його новими політичними інституціями. У консенсусно затверджених посібниках до порівняльної політології теорія демократичної консолідації стосується процесу, завдяки якому нова демократія «дозріває», стабілізується та стає самодостатньою, зменшуючи ймовірність повернення до авторитаризму. Це включає створення сильних політичних інститутів, закріплення демократичних норм і цінностей, а також активну участь громадян у політичному житті. Успішна консолідація призводить до стабільного політичного середовища, де демократичне управління глибоко вкорінене в суспільстві [9].

У сучасних перехідних суспільствах, які мали досвід тоталітарної атомізації (та вже пройшли десятиліття формальної інституалізації демократії), відсутність взаємної довіри між соціальними групами призводить до політичної фрагментації та інституційної дисфункції. Тому «культивування»

міцного громадянського суспільства на основі спроможних неурядових організацій та інклюзивних соціальних просторів є важливою емпіричною передумовою політичної консолідації в умовах цифровізації. Діджитальна політична участь, за висновком українських науковців, сприяє перетворенню пасивних суб'єктів на активних, демократичних громадян, які здійснюють політичну співпрацю (див.: [4]).

Згідно із базовими методичними передумовами сучасної порівняльної політології, економічна стабільність відіграє ключову роль в успіху консолідації демократії, створюючи середовище, в якому громадяни можуть визначити пріоритети своєї політичної участі, не зважаючи на економічні проблеми. Коли громадяни відчують зростання рівня життя, вони більш схильні вимагати підзвітності та активної участі в управлінні. І навпаки, економічні потрясіння можуть призвести до розчарування в демократичних процесах, збільшуючи схильність до популізму чи авторитаризму. Таким чином, стабільна економіка може посилити підтримку демократії та позитивно сприяти її консолідації [8].

Структурна будова систем соціального забезпечення в країнах з перехідною економікою значною мірою впливає на розвиток довгострокової підтримки громадянами консолідованої демократичної держави. Згідно з баченням теорії держави загального добробуту в XXI столітті, опрацьованої Дж. Штігліцем, спосіб, за допомогою якого держава розподіляє матеріальні ресурси, відіграє важливу роль у структуруванні громадянства та політичної інклюзії [15].

На тлі соціально-економічних наслідків демократизації албанський науковець-економіст Скапі Герті слушно наголосив, що окреме (за межами соціально-економічного контексту) поняття політичної консолідації також є проблематичним для розуміння демократії як термін, що виключає концептуальне закриття її ідентичності. Демократизацію завжди слід розуміти як відкритий, динамічний процес, який може відзначати прогрес і відставання на своєму шляху, а також він може продовжувати залишатися в порушеній формі (хоча й проблематично, функціонуючи з серйозними недоліками) протягом тривалого

часу. Випадки багатьох нових демократій у різних частинах світу найкраще продемонстрували це за останні 26 років [14].

Теорії емпіричної апробації демократизації ще з початку XXI століття ілюструють (див.: [17]), що перехідні економіки є вразливими до зовнішніх (глобальних) ринкових викликів. Крім того, міжнародне економічне середовище та кризові події (пандемія, війни) змушують перехідні урядові коаліції «нових демократій» знову впроваджувати соціально-непопулярні заходи жорсткої економії. Відтак «внутрішній суспільний договір» піддається випробуванням, які послаблюють легітимність консолідаційних демократичних еліт.

Висновки. Отже, сучасні соціально-економічні теорії консолідації демократії реалізують проєктивне бачення розбудови сталої демократії як підсумку демократичних трансформацій. Основними ознаками консолідації є тривалий період функціонування демократичних політичних інститутів та процесів. При цьому ключовими рамковими засадами, які є емпіричними ознаками консолідації демократичної політичної системи, є забезпечення процесів представництва ухвалення рішень та процеси безпосереднього врядування. Кількісні та якісні оцінки цих процесів в умовах цифровізації проходять процеси істотної корекції. У сучасних дослідженнях фіксується розширення картини ситуативної обізнаності відповідно до країн та регіонів. Деталізуються дані щодо політичної участі та особливостей реалізації умов і свобод громадян. Згідно з даними щорічних оглядів, фокус оцінювання зміщується від рівня захисту прав і свобод до розгорнутого аналізу всієї інституційної екосистеми реального демократичного вибору. Як один з ключових параметрів розглядається рівень зміцнення еліт та дієвість публічної відкритості і ухвалення політичних рішень. В умовах сучасної України цифровізація політичної участі є основою для переосмислення цілей подальшого демократичного транзиту та його ключових параметрів і повноважень. Вона передбачає консолідаційну перспективу виходячи з інституційною спроможності сучасної України. Матеріал політичних систем Центральної та східної Європи є основою для подальших кроків у роботі теми даній статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горінов П., Ярошенко О. Політичні знання як чинник національної консолідації та протидії інформаційним загрозам. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2024. Вип. 36. С. 43-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2024_36_7
2. Семенюк А. А., Сукач М. А. Стратегії консолідації та самопрезентації в англomовному політичному дискурсі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологія. 2023. Вип. 20. С. 17-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2023_20_6
3. Станіславенко Л. А. Політика консолідації української держави в умовах трансформаційної кризи. *Політичне життя*. 2021. № 2. С. 38-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2021_2_8

4. Шульжик Ю. О., Квасній О. Р., Осліковський В. В. Комунікаційні мотиви з використанням цифрових технологій для консолідаційної політичної безпеки територіальних громад в Україні. *Національні інтереси України*. 2024. № 2. С. 544-551. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/niukr_2024_2_50
5. Acemoglu D., Robinson J. A. A Theory of Political Transitions *The American Economic Review*. Vol. 91. No. 4 (Sep. 2001). 938-963. DOI: 10.1257/aer.91.4.938
6. Alexander G. The Sources of Democratic Consolidation. Ithaca: *Cornell University Press*. 2018. URL: <https://muse.jhu.edu/book/72456>. (Last accessed: 02.16.2026)
7. Domingues J. M. *Political Modernity and Social Theory Origins, Development and Alternatives*. Routledge 2024. 484.
8. Haggard S., Kaufman R. The Political Economy of Democratic Transition. *Foreign Affairs*. 1996. 75.376. DOI:10.2307/20047508. URL: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691027753/the-political-economy-of-democratic-transitions?srsId=AfmBOoql-gKhT-Xf-IG3ZeBvCyyNWYY2qkxP5Uu-RRZe8XzTmjkwWSA>(Last accessed: 02.16.2026)
9. Intro to comparative politics review. Theory of democratic consolidation. *Introduction to Comparative Politics*. 2024. URL: <https://fiveable.me/introduction-comparative-politics/key-terms/theory-of-democratic-consolidation> (Last accessed: 02.16.2026)
10. Linz J. J., Stepan A. Problem of Democratic Transition and Consolidation. *Journal of Democracy*. 1996. 7.2. 14-33. <https://adpm.pbworks.com/f/Democratic+Consolidation-Linz+and+Stepan-1996.pdf>(Last accessed: 02.16.2026).
11. O'Donnell G. Illusions About Consolidations. *Journal of Democracy*. 1996. Vol. 7.34-51. (Last accessed: 02.16.2026).
12. Pop-Eleches G., Robertson G. Structural Conditions and Democratization. *Journal of Democracy*. 2015. Vol. 26. Issue 3. 144-156. URL:<https://www.journalofdemocracy.org/articles/structural-conditions-and-democratization/> (Last accessed: 02.16.2026).
13. Schedler A. What is Democratic Consolidation. *Journal of Democracy*. 1998. Vol. 9. No. 2. 91-107. URL:<http://www.jstor.org/stable/2677820> (Last accessed: 02.16.2026).
14. Sqapi G. Democratic consolidation as a teleological concept in the study of post-authoritarian regimes. URL: <https://philarchive.org/archive/SQADCA> (Last accessed: 02.16.2026)
15. Stiglitz J. E. The welfare state in the twenty first century. URL:https://ipdcolumbia.org/wpcontent/uploads/2024/08/The_Welfare_State_in_the_Twenty-First_Century.pdf (Last accessed: 02.16.2026).
16. Tabata K. Redistributive Policy and R&D-based Growth. *Discussion Paper Series*. 2021. 227. School of Economics. Kwansei Gakuin University. URL:<https://ideas.repec.org/p/kgu/wpaper/227.html> (Last accessed: 02.16.2026).
17. Whitehead L. Democratization: Theory and Experience. *Part of series Oxford Studies in Democratization*. Oxford: Oxford University. 2002. 312. URL:<https://www.amazon.com/Democratization-Theory-Experience-Oxford-Studies/dp/0199253285> (Last accessed: 02.16.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 29.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

ФОРМИ ТА МЕХАНІЗМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ІНІЦІАТИВ І ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

FORMS AND MECHANISMS OF POLITICAL INTERACTION BETWEEN VOLUNTEER INITIATIVES AND PUBLIC AUTHORITIES IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

Мадрига Т.Б.,

orcid.org/0000-0001-7761-9811

кандидат політичних наук, доцент,
 докторант кафедри політичних наук

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті досліджено форми та механізми політичної взаємодії волонтерських ініціатив з органами публічної влади України в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що повномасштабна війна стала чинником якісної трансформації взаємовідносин між державою та громадянським суспільством, унаслідок чого волонтерські ініціативи перейшли від переважно гуманітарної діяльності до активної участі у виробленні та реалізації публічної політики. На основі аналізу нормативно-правових актів, діяльності центральних органів виконавчої влади, консультативно-дорадчих органів та практик громадської адвокації систематизовано основні форми політичної взаємодії волонтерських ініціатив з органами публічної влади. До них віднесено законотворчу співучасть, інституційне партнерство, консультативно-дорадчу діяльність, адвокацію та громадський контроль. Визначено, що реалізація цих форм забезпечується через участь у підготовці нормативно-правових актів, діяльність робочих груп, рад волонтерів і рад з питань внутрішньо переміщених осіб, укладення меморандумів про співпрацю, використання електронних петицій, громадських кампаній та інших механізмів громадської участі. Проаналізовано особливості взаємодії волонтерських організацій з Міністерством оборони України, Міністерством охорони здоров'я України, платформою UNITED24, а також діяльність консультативно-дорадчих органів на регіональному рівні. Доведено, що волонтерські ініціативи виконують функцію посередника між суспільством і державою, трансформуючи суспільні потреби у предмет політичного розгляду та сприяючи виробленню управлінських рішень. Наукова новизна дослідження полягає у систематизації форм і механізмів політичної взаємодії волонтерських ініціатив з органами публічної влади та визначенні особливостей їх інституціоналізації в умовах воєнного стану. Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання під час дослідження розвитку громадянського суспільства, удосконалення механізмів взаємодії держави й волонтерського сектору та формування державної політики у сфері підтримки волонтерської діяльності.

Ключові слова: волонтерські ініціативи; волонтерський сектор; політична взаємодія; публічна влада; громадянське суспільство; інституціоналізація; адвокація; громадський контроль; воєнний стан; публічна політика.

The article examines the forms and mechanisms of political interaction between volunteer initiatives and public authorities of Ukraine under martial law. It is substantiated that the full-scale war has become a factor of qualitative transformation in the relationship between the state and civil society, as a result of which volunteer initiatives have shifted from predominantly humanitarian activity toward active participation in the development and implementation of public policy. Based on the analysis of legal and regulatory acts, the activities of central executive authorities and consultative-advisory bodies, and civic advocacy practices, the main forms of political interaction between volunteer initiatives and public authorities are systematized. These include legislative co-participation, institutional partnership, consultative-advisory activity, advocacy, and public oversight. It is determined that the implementation of these forms is ensured through participation in the drafting of legal and regulatory acts, the activity of working groups, volunteer councils and councils on internally displaced persons, the conclusion of memoranda of cooperation, and the use of electronic petitions, public campaigns, and other mechanisms of civic participation. The features of volunteer organizations' interaction with the Ministry of Defence of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, the UNITED24 platform, as well as the activity of consultative-advisory bodies at the regional level, are analyzed. It is proven that volunteer initiatives perform the function of an intermediary between society and the state, transforming social needs into a subject of political consideration and facilitating the development of administrative decisions. The scientific novelty of the study lies in the systematization of the forms and mechanisms of political interaction between volunteer initiatives and public authorities, and in identifying the features of their institutionalization under martial law. The practical significance of the results obtained lies in the possibility of their use in studying the development of civil society, improving mechanisms of interaction between the state and the volunteer sector, and shaping state policy in support of volunteer activity.

Key words: volunteer initiatives; volunteer sector; political interaction; public authorities; civil society; institutionalization; advocacy; public control; martial law; public policy.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну спричинило суттєву трансформацію взаємовідносин між державою та громадянським суспільством. В умовах воєнного стану волонтерські ініціативи стали одним із ключових суб'єктів забезпечення оборонних, гуманітарних і соціальних потреб країни. Якщо на початковому етапі їхня діяльність була переважно спрямована на оперативне реагування на кризові виклики, то згодом вона набула нових рис, пов'язаних із безпосередньою участю у формуванні та реалізації державної політики. Відтак волонтерські ініціативи поступово перетворилися не лише на важливий елемент системи суспільної підтримки, а й на учасників вироблення публічних рішень.

Однією з характерних особливостей воєнного періоду стало формування великої кількості суспільних запитів, які вимагали швидкої реакції представницьких інституцій. Йшлося про забезпечення військовослужбовців, підтримку внутрішньо переміщених осіб, розвиток системи реабілітації ветеранів, відновлення пошкодженої інфраструктури, удосконалення механізмів гуманітарної допомоги та соціального захисту населення [12; 4; 37]. Значна частина цих проблем уперше була зафіксована саме волонтерськими організаціями, які завдяки безпосередній роботі з отримувачами допомоги акумулювали практичний досвід і трансформували його у пропозиції щодо вдосконалення державної політики.

У цих умовах взаємодія волонтерських ініціатив з органами публічної влади перестала обмежуватися ситуативною співпрацею. Вона поступово набуває інституціонального характеру, реалізуючись через участь у законотворчому процесі, діяльність консультативно-дорадчих органів, меморандумне партнерство, роботу у складі міжвідомчих робочих груп, використання механізмів громадської адвокації та громадського контролю. Саме ці форми взаємодії забезпечують трансформацію суспільних потреб у предмет політичного розгляду та подальшого управлінського реагування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємодії громадянського суспільства та органів влади активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. Питання громадської адвокації, механізмів представництва суспільних інтересів та участі громадських організацій у формуванні державної політики висвітлено у працях О. Прокопенко, А. Міщенко, А. Пугача. Особливості трансформації українського громадянського суспільства після початку повномасштабної війни проаналізовано у дослідженнях К. Зарембо та Е. Мартіна, а також у звітах ICAP «Єднання» щодо ініціатив у сфері повоєнного відновлення. Значний внесок

у дослідження сучасних форм взаємодії громадянського суспільства з державою зробили також аналітичні центри та міжнародні організації, які висвітлюють процеси інституціоналізації волонтерського сектору та його участі у виробленні публічної політики. Водночас більшість наукових праць присвячена або загальним питанням розвитку волонтерського руху, або окремим напрямкам громадської участі. Натомість комплексний аналіз форм і механізмів політичної взаємодії волонтерських ініціатив з органами публічної влади в умовах воєнного стану залишається недостатньо розробленим.

Метою статті є систематизація основних форм і механізмів політичної взаємодії волонтерських ініціатив з органами публічної влади України в умовах воєнного стану, а також визначення особливостей їх інституціоналізації в процесі вироблення та реалізації публічної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична взаємодія волонтерських ініціатив з органами публічної влади в умовах воєнного стану реалізується через сукупність інституціоналізованих форм і механізмів, які забезпечують представництво суспільних інтересів у процесі вироблення та реалізації державної політики. У цьому дослідженні *форми взаємодії* розуміються як інституційно закріплені способи реалізації відносин між волонтерськими ініціативами та органами публічної влади, які різняться за ступенем формалізації та рівнем впливу волонтерських ініціатив на прийняття рішень: законотворча співучасть, меморандумне партнерство, участь у роботі дорадчих органів, адвокаційний вплив на органи влади та здійснення громадського контролю за їхньою діяльністю. При цьому інституційне партнерство реалізується на кількох рівнях – від меморандумів із центральними органами виконавчої влади до постійних партнерств волонтерських структур з органами місцевого самоврядування. *Механізми взаємодії* – це конкретні інструменти та процедури, через які така взаємодія реалізується на практиці: робочі групи, консультації при комітетах, Ради волонтерів при ОВА, Ради з питань ВПО, електронні петиції, громадські кампанії та інші інструменти участі. Якщо форма відповідає на питання «який тип відносин», то механізм – на питання «яким саме способом». Розмежування форм і механізмів взаємодії дає змогу простежити не лише характер взаємовідносин між громадянським суспільством і владою, а й особливості їх практичної реалізації, оскільки одна й та сама форма може втілюватися через різні механізми залежно від рівня влади, організаційної спроможності волонтерської структури та характеру конкретної проблеми.

У межах цього дослідження волонтерський сектор розглядається як актор, що виконує подвійну

функцію у взаємодії з органами публічної влади – компенсаторну та трансформаційну. Компенсаторна функція полягає у заповненні волонтерськими ініціативами тих прогалин державного реагування, які виникають унаслідок обмеженої інституційної спроможності органів влади оперативно реагувати на виклики воєнного часу. Трансформаційна функція проявляється у поступовому переході волонтерського сектору від ситуативного реагування до статусу постійного інституційного партнера держави, закріпленого в нормативно-правових актах, меморандумах, програмних документах і бюджетних рішеннях. Аналіз форм і механізмів політичної взаємодії, здійснений нижче, демонструє, як ці дві функції поєднуються на різних рівнях публічної влади – національному, регіональному та місцевому.

Одним із найбільш показових напрямів політичної взаємодії волонтерських ініціатив із представницькою владою стала їхня участь у законотворчому процесі. Повномасштабна війна істотно розширила коло питань, що потребували оперативного нормативного врегулювання, насамперед у сферах оборони, гуманітарної допомоги, ветеранської політики, соціального захисту та підтримки внутрішньо переміщених осіб. За цих умов волонтерські організації почали виконувати не лише функцію громадського представництва, а й роль джерела прикладної експертизи, заснованої на безпосередньому досвіді роботи з військовослужбовцями, ветеранами, переселенцями та постраждалими громадами.

Характерним прикладом такої співучасті стала підготовка законопроекту № 7363 «Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності» (зареєстрований 10.05.2022, ухвалений 15.08.2022, підписаний Президентом України 1 вересня 2022 року). Особливістю цього законопроекту стало те, що до його розроблення були залучені не лише народні депутати, а й представники провідних громадських і волонтерських організацій. Авторський колектив законопроекту налічував 11 осіб, з яких 6 представляли громадські та волонтерські організації: юристка ГО «Центр демократії та верховенства права», голова правління БФ «ВОСТОК-СОС», представник БО «Карітас України», голова Наглядової ради ПЛАСТ, керівник сектору розвитку волонтерства Товариства Червоного Хреста України та керівник програми розвитку громадянського суспільства УНЦПД. Це свідчить не про консультативну, а про співавторську роль громадянського суспільства у формуванні законодавчої бази [1; 7]. Головним з опрацювання законопроекту було визначено Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів [16]. Паралельно представники Центру демократії та верховенства

права публічно обґрунтовували необхідність ухвалення закону, наголошуючи на критичній важливості податкових змін та розширення напрямів волонтерської діяльності для спільноти в умовах війни [18]. Серед результатів – розширення переліку напрямів волонтерства та закріплення додаткових правових гарантій для волонтерів, яких не існувало у базовому законі 2011 року [16].

Такий формат роботи засвідчив перехід від консультативної моделі взаємодії до безпосередньої участі інститутів громадянського суспільства у формуванні законодавчих рішень. Законопроект був опрацьований профільним парламентським комітетом, а його ухвалення забезпечило розширення напрямів волонтерської діяльності та створило додаткові правові гарантії для волонтерів в умовах війни.

Іншим прикладом стала підготовка законопроекту № 8076, що спростив включення благодійників до Реєстру волонтерів. До його ухвалення волонтери змушені були проходити багатоетапну паперову процедуру реєстрації [26; 3]. Після публічного тиску волонтерської спільноти та опрацювання в тому ж профільному комітеті парламент ухвалив цифрову реєстрацію через «Дію». Обидва кейси демонструють один і той самий механізм: громадський сектор виявляє правову прогалину – формулює запит – працює у форматі комітету – отримує нормативний результат.

Ще одним свідченням здатності волонтерського сектору впливати на нормативні зміни є Постанова Кабінету Міністрів України № 550 від 2 червня 2023 року про звільнення безпілотників від оподаткування, ухвалена після публічних звернень громадських організацій [22]. Показовим є й дворічний цикл адвокації, що передував схваленню Концепції Державної цільової соціальної програми з розвитку волонтерської діяльності до 2030 року: ще у 2023 році експерти Центру демократії та верховенства права зафіксували відсутність цілісної державної політики у цій сфері, а в липні 2025 року Кабінет Міністрів України схвалив відповідну Концепцію [6; 25]. Цей кейс наочно ілюструє повний цикл трансформації суспільного запиту в управлінське рішення – від фіксації проблеми експертним середовищем до ухвалення відповідного урядового рішення.

Узагальнюючи наведені приклади, можна стверджувати, що в умовах воєнного стану законотворча діяльність перестала бути виключною сферою державних інституцій. Волонтерські ініціативи дедалі частіше виступають співучасниками формування нормативно-правових рішень, використовуючи власний практичний досвід як джерело експертних знань. На відміну від традиційної консультативної моделі, сучасна взаємодія передбачає включення представників волонтерського сектору до підготовки законодавчих ініці-

атив, роботи профільних комітетів та експертних обговорень. Це свідчить про інституціоналізацію їхнього політичного впливу та поступовий перехід від представлення суспільних інтересів до безпосередньої участі у виробленні державної політики.

Одним із найбільш виразних проявів інституціоналізації взаємодії волонтерського сектору з центральними органами виконавчої влади стало підписання меморандумів про співпрацю між великими благодійними фондами і профільними міністерствами. На відміну від разових контактів чи ситуативної координації, меморандум створює організаційну основу для довгострокової співпраці, визначає спільні напрями діяльності та забезпечує сталість взаємодії між державою і волонтерськими організаціями. Прикладами такого партнерства є взаємодія волонтерського сектору з Міністерством оборони України, Міністерством охорони здоров'я України та платформою UNITED24.

Найбільш повно особливості цієї моделі взаємодії простежуються на прикладі співпраці благодійного фонду «Повернись живим» із Міністерством оборони України, яка демонструє перехід від ситуативної взаємодії до сталого інституційного партнерства. Офіційне підписання Меморандуму про співпрацю між Міністерством оборони та БФ «Повернись живим» відбулося 15 серпня 2025 року і відкрило нові можливості для спільних проєктів, спрямованих на зміцнення обороноздатності та мобілізаційної готовності, підтримку Сил оборони, а також розвиток співпраці з органами державної влади, громадськими та міжнародними організаціями [10]. Проте значення цього меморандуму не обмежується його формальним укладенням. Практика співпраці засвідчує, що фонд став повноправним партнером Міністерства оборони України: його аналітичні матеріали використовуються під час підготовки управлінських рішень, а напрацьовані ініціативи реалізуються у форматі спільних проєктів. З Національною гвардією склалась аналогічна практика: БФ «Повернись живим» забезпечує НГУ майном, долучається до підготовки військових і готує дослідження щодо оборони та безпеки, на основі яких впроваджують зміни [32].

Практичним виміром цього партнерства є проєкт «Тримаю!», реалізований фондом у період з березня 2023 по січень 2024 року. За цей час було розгорнуто 27 навчальних класів із тактичної медицини та забезпечено тренувальним майном 10 осередків підготовки Сил оборони України загальною вартістю 21 056 656,15 грн, з яких 516 800 грн становила вартість безоплатно наданих партнерами фонду 1152 турнікетів і 78 бандажів. П'ять із 27 класів спеціалізуються на підготовці бойових медиків – станом на лютий 2024 року під-

готовку пройшли понад 2500 військових, а річна пропускна спроможність оснащених фондом класів становить близько 3600 бойових медиків. Загалом навички з тактичної медицини в цих класах отримали близько 120 тис. військовослужбовців 35 бригад і полків [2]. Держава в умовах воєнного часу просто не встигала розгорнути таку мережу з потрібною швидкістю, і фонд закрит цю прогалину інституційно, а не ситуативно.

Схожа модель координованого партнерства сформувалася у взаємодії волонтерського сектору з Міністерством охорони здоров'я України. З перших днів повномасштабного вторгнення волонтерські та громадські організації, бізнес-спільнота і благодійні фонди об'єднали зусилля для підтримки медичної системи. МОЗ активно співпрацює з понад 20 найбільшими благодійними та волонтерськими організаціями в Україні. Серед них: CEO Club та HelpUkraine center, до яких приєдналися великі українські підприємства, благодійні організації «100% ЖИТТЯ» та «Центр волонтерства та захисту», благодійні фонди «Пацієнти України», «Таблеточки», «Крила надії», «СВОЇ», «КОЛО», «Дихай», «Фундація Дім Рональда МакДональда в Україні», «Смарт Медікал Ейд ЮА», «МАПУ – Міжнародна Асоціація підтримки України»/CF IASU, Національна агенція гуманітарної допомоги ZDOROVІ, міжнародний фонд «Відродження», волонтерський штаб «Зграя», громадські організації «Ініціатива Е+», «UA Brokers Without Borders», НСОУ «Пласт», Тернопільський національний медичний університет ім. І. Горбачевського, Центр медичних технологій при консалтинговій компанії «СІВІТТА Україна» та інші. За даними міністерства, волонтери надали медичним закладам майже 32,2 млн одиниць обладнання, лікарських засобів та медичного забезпечення [11]. Принципово важливо, що йшлося не про разові пожертви, а координований потік, узгоджений із потребами конкретних закладів, тобто про форму взаємодії, за якої волонтерський сектор фактично виконував функцію оперативного постачальника в межах державної системи охорони здоров'я. Це партнерство демонструє, як відсутність формального меморандуму не перешкоджає виникненню стійкої інституційної взаємодії – достатньо регулярної координації і спільного предмета діяльності.

Окремим і принципово відмінним форматом взаємодії держави і волонтерського сектору стала платформа UNITED24, ініційована Президентом України. На відміну від меморандумів і галузевої координації, UNITED24 є гібридною конструкцією: формально – державна платформа, функціонально – побудована на волонтерській логіці публічного збору, прозорості звітності та залучення амбасадорів. Станом на травень 2024 року платформа зібрала 650 млн доларів внесків, що над-

ходили переважно від донорів з-за кордону; гроші розподілялись між п'ятьма напрямками: 1) оборона; 2) гуманітарне розмінування; 3) медична допомога; 4) відбудова України; 5) освіта і наука, загалом із 110 країн світу [36; 35]. Значення цієї платформи для даного дослідження полягає не лише в масштабі зібраних коштів, а у самій моделі: держава запозичила механізми волонтерського сектору – публічний збір, звітність перед донорами, репутаційна відповідальність – і вбудувала їх у власну систему публічного управління. Це один із найбільш виразних прикладів того, як волонтерська логіка трансформує державні практики, а не лише доповнює їх.

Наведені приклади демонструють три якісно різні форми взаємодії волонтерського сектору з центральними органами виконавчої влади: партнерство на основі меморандуму з включенням аналітичних матеріалів фонду до управлінських рішень (МОУ), координована галузева співпраця без формального документа (МОЗ) та інституційне запозичення державою волонтерської логіки публічного збору і звітності (UNITED24). Кожна з цих форм є самостійним механізмом політичного впливу – і всі три склалися не внаслідок планового реформування, а як відповідь на реальні потреби воєнного часу.

Отже, інституційне партнерство вже не зводиться до підтримки окремих державних програм. Воно передбачає інтеграцію волонтерських організацій у процес вироблення та реалізації управлінських рішень, що дає підстави розглядати його як самостійну форму політичної взаємодії, яка поєднує ресурсний потенціал громадянського суспільства з організаційними можливостями держави.

Одним із найпомітніших наслідків повномасштабної війни стало формування постійно діючих консультативно-дорадчих механізмів взаємодії між волонтерськими ініціативами та органами публічної влади. Якщо на початковому етапі співпраця переважно здійснювалася у форматі неформальних контактів, то згодом вона була інституціоналізована через створення рад волонтерів при обласних військових адміністраціях, рад з питань внутрішньо переміщених осіб, робочих груп та інших консультативних структур. На відміну від ситуативної взаємодії, такі органи забезпечують постійний діалог між державою та громадянським суспільством, створюючи умови для регулярного врахування практичного досвіду волонтерських організацій у процесі вироблення управлінських рішень.

До прикладу у Харківській області, де після деокупації частини території, було створено Координаційний гуманітарний центр та Раду волонтерів при обласній військовій адміністрації. Їх діяльність не обмежувалася координацією гуманітарної

допомоги. До кола спільних завдань увійшли організація евакуації населення, взаємодія з підрозділами територіальної оборони, ДСНС і службою екстреної медичної допомоги, підготовка до опалювального сезону, координація діяльності волонтерських організацій та розвиток фандрейзингових ініціатив [13; 14; 31]. Таким чином, Рада волонтерів стала не лише майданчиком для обговорення проблем, а й постійним механізмом вироблення спільних управлінських рішень. Аналогічні консультативно-дорадчі органи були створені й у інших областях. Рада волонтерів при Вінницькій ОВА, утворена в листопаді 2022 року, виконує не лише координаційну, а й планувальну функцію, беручи участь у розробленні місцевих програм у бюджетній сфері та з питань забезпечення житлом ВПО [15]. Подібні структури діють на Дніпропетровщині [28] та на Миколаївщині, де модель відтворено одразу на обласному, районному й міському рівнях [27], а також на рівні районних адміністрацій у Києві [30]. Загальнонаціональний характер цієї практики підтвердив Всеукраїнський форум рад волонтерів (Луцьк, березень 2026 р.), який об'єднав представників волонтерських спільнот з усіх 25 регіонів України та завершився домовленістю про створення загальнонаціональної мережі рад волонтерів і розроблення типового Положення про таку раду [17].

Практика створення рад волонтерів поступово виходить за межі окремих локальних ініціатив і набуває ознак загальнонаціональної інституційної мережі, що забезпечує постійний діалог між волонтерським сектором та органами публічної влади. Це свідчить про подальшу інституціоналізацію політичної участі волонтерських ініціатив та зміцнення їхньої ролі як представника суспільних інтересів у процесі вироблення і реалізації публічної політики.

Окрім рад волонтерів, важливим механізмом залучення представників волонтерського сектору до процесів вироблення публічної політики стали Ради з питань внутрішньо переміщених осіб. Хоча основною метою цих органів є представництво інтересів ВПО, до їх складу в багатьох регіонах входять представники громадських і волонтерських організацій, які безпосередньо займаються гуманітарною допомогою, соціальною адаптацією переселенців та реалізацією програм підтримки постраждалого населення. Через участь у роботі рад ВПО волонтерські ініціативи отримують можливість впливати на формування місцевих програм підтримки переселенців, житлової політики, розподіл гуманітарної допомоги та механізми інтеграції ВПО у приймаючі громади.

Ради з питань ВПО, які функціонують при ОВА та органах місцевого самоврядування, особливого поширення набули після 2022 р. Їх створення охопило більшість регіонів і територіальних гро-

мад України, що засвідчує загальнонаціональний масштаб розвитку цього консультативно-дорадчого механізму [5].

У серпні 2023 року Кабінет Міністрів України затвердив Примірне положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб, визначивши її як консультативно-дорадчий орган при органах виконавчої влади та місцевого самоврядування. До складу Ради можуть входити внутрішньо переміщені особи та представники громадських об'єднань, діяльність яких спрямована на захист прав ВПО. Критеріями відбору членів Ради визначено активну громадську діяльність, доброчесність, наявність досвіду та пропозицій щодо вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб [24].

Практика діяльності рад ВПО демонструє, що вони дедалі частіше виходять за межі суто дорадчої функції та долучаються до формування місцевої політики.

Досвід окремих територіальних громад демонструє поступову трансформацію рад ВПО із консультативних структур у повноцінних учасників місцевого врядування. Так, у Білій Церкві за участю ради було підготовлено програму інтеграції внутрішньо переміщених осіб [20]. Координаційна рада ВПО при виконавчому комітеті Рівненської міської ради самостійно розробила програмне забезпечення для механізму відшкодування 64% ПДФО працевлаштованим переселенцям і домоглася включення ВПО до пільгових категорій на проїзд у громадському транспорті громади [29; 8]. Рада ВПО при Івано-Франківській ОВА не обмежилася дорадчою функцією, а провела власний аналіз семи обласних програм і дев'яти нормативно-правових актів щодо підтримки ВПО, рекомендації якого враховано в Комплексній програмі підтримки ВПО на 2025–2027 рр. [23]. У всіх наведених випадках волонтерські організації виступали не лише представниками інтересів окремої соціальної групи, а й співучасниками вироблення регіональної соціальної політики.

Аналіз діяльності рад волонтерів та рад з питань внутрішньо переміщених осіб дає підстави стверджувати, що після 2022 року консультативно-дорадчі механізми набули якісно нового змісту. Якщо раніше вони переважно виконували функцію комунікації між громадськістю та владою, то в умовах воєнного стану дедалі частіше забезпечують безпосередню участь волонтерських ініціатив у підготовці програм, виробленні управлінських рішень, розподілі ресурсів та моніторингу їх реалізації. Це свідчить про поступовий перехід від консультативної участі до інституціоналізованої співучасті громадянського суспільства у процесах публічного врядування.

Політична взаємодія волонтерського сектору дедалі виразніше проявляється й на рівні органів

місцевого самоврядування. Показовим прикладом оперативної координації є Координаційний штаб волонтерів Дніпра, утворений за ініціативи громадської організації TAPS-Ukraine через чотири години після початку повномасштабного вторгнення: штаб виріс до п'яти філій у межах міста, об'єднав близько 3 тисяч волонтерів і забезпечив понад 5 тисяч військовослужбовців спорядженням [9]. Іншою моделлю є постійне партнерство органу місцевого самоврядування з конкретною громадською організацією: у Сновській міській територіальній громаді Чернігівської області міська рада уклала таке партнерство з ГО «Лампа», спільно підготувавши 13 проектних заявок на міжнародні грантові конкурси, 5 з яких отримали фінансування на суму 1543,5 тис. грн [19]. Ці приклади засвідчують, що на місцевому рівні волонтерські ініціативи виконують подвійну функцію – компенсаторну (закриття конкретних прогалин громади) і трансформаційну (перетворення на постійних інституційних партнерів, закріплених у програмних і бюджетних документах).

Важливою формою політичної взаємодії волонтерських ініціатив з органами влади є адвокаційна діяльність. На відміну від консультативної участі або ситуативної комунікації з представниками державних інституцій, адвокація має цілеспрямований характер і спрямована на досягнення конкретних змін у державній політиці. У науковій літературі адвокація (англ. *advocacy*, відстоювання інтересів) визначається як діяльність окремих осіб або організованих груп, яка має на меті здійснення впливу на громадську політику та рішення політичних, економічних і соціальних інституцій для представництва і захисту прав та інтересів цих осіб або груп [21]. Таким чином, адвокація виступає одним із найбільш результативних механізмів взаємодії громадянського суспільства з владою, оскільки дозволяє не лише реагувати на вже ухвалені рішення, а й брати участь у формуванні політичного порядку денного.

В умовах воєнного стану адвокаційна діяльність волонтерських ініціатив набула особливої ваги. Саме волонтерські організації першими виявляли прогалини у правовому регулюванні, недоліки процедур забезпечення військових, проблеми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та членів їхніх родин. Завдяки постійному контакту з отримувачами допомоги волонтерські мережі володіли інформацією, яка часто була недоступною для органів державної влади або надходила до них із суттєвим запізненням. Це дозволяло перетворювати локальні проблеми на предмет публічного обговорення та подальшого політичного реагування.

Як зазначають дослідники громадської адвокації, її ефективність забезпечується здатністю громадянського суспільства мобілізувати громадську

думку та створювати політичний тиск навколо проблем, які не перебувають у центрі уваги органів влади. У такому випадку громадські організації виконують роль посередника між суспільним запитом і політичним рішенням, актуалізуючи проблему та формуючи стимули для її розв'язання на рівні державної політики [12, с. 11–12].

Водночас адвокаційна діяльність тісно пов'язана із здійсненням громадського контролю. Постійна присутність волонтерських організацій у сферах гуманітарної допомоги, забезпечення військових, соціального захисту та відновлення територій створює умови для систематичного моніторингу реалізації державних рішень. Громадський контроль спрямований не лише на виявлення порушень або недоліків, а й на формування рекомендацій щодо підвищення ефективності публічного управління. Завдяки цьому політичний вплив волонтерських ініціатив не завершується після ухвалення відповідного рішення, а продовжується на етапі його практичної реалізації.

Особливого розвитку громадський контроль набув у сфері відновлення пошкоджених територій. У відповідь на значні обсяги міжнародної та державної фінансової допомоги громадські організації й експертні мережі активно просуvalи принципи відкритості даних і підзвітності процесів відбудови. Результатом стало створення цифрової екосистеми DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management), розробле-

ної за участю коаліції RISE Ukraine у співпраці з Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України. Система забезпечує відкритий доступ до інформації про проекти відновлення на всіх етапах реалізації та створює умови для громадського моніторингу використання бюджетних і донорських коштів [34; 33]. Цей приклад демонструє перехід громадського контролю від ситуативного моніторингу до вбудованого інституційного механізму, що охоплює весь цикл ухвалення й реалізації управлінських рішень.

Таким чином, адвокація та громадський контроль взаємодоповнюють один одного. Якщо адвокаційна діяльність забезпечує включення суспільних потреб до політичного порядку денного, то громадський контроль створює механізми оцінювання ефективності їх реалізації. Саме поєднання цих двох механізмів забезпечує сталість політичного впливу волонтерських ініціатив і сприяє посиленню підзвітності органів публічної влади перед суспільством.

Узагальнення проведеного аналізу дає змогу систематизувати основні форми політичної взаємодії волонтерських ініціатив з органами публічної влади, механізми їх реалізації та результати політичного впливу (табл. 1).

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що повномасштабна війна стала чинником якісної трансформації політичної взаємодії між волонтерськими ініціативами

Таблиця 1

**Форми та механізми політичної взаємодії волонтерських ініціатив
з органами публічної влади України**

Форма взаємодії	Основні механізми	Рівень взаємодії	Результат політичного впливу
Законотворча співучасть	участь у підготовці законопроектів, робочі групи, парламентські консультації	національний	удосконалення нормативно-правової бази
Інституційне партнерство	меморандуми, спільні проекти, координація діяльності, партнерство з органами місцевого самоврядування	національний, регіональний, місцевий	інтеграція волонтерського сектору у реалізацію державної політики; закриття прогалів громади (компенсаторна функція) та інтеграція волонтерських структур у місцеве врядування (трансформаційна функція)
Консультативно-дорадча участь	Ради волонтерів, Ради ВПО, експертні ради	регіональний, місцевий	врахування практичного досвіду під час вироблення управлінських рішень
Адвокація	петиції, громадські кампанії, колективні звернення, експертні пропозиції	національний, регіональний, місцевий	зміна державної політики та нормативних актів
Громадський контроль	моніторинг, аналіз виконання програм, оцінювання результатів	національний, регіональний, місцевий	підвищення прозорості та підзвітності органів влади

Джерело: розроблено автором.

та органами публічної влади. Якщо до 2022 року така взаємодія переважно мала ситуативний характер і була спрямована на вирішення окремих соціальних проблем, то в умовах воєнного стану вона набула системного та інституціоналізованого характеру.

У результаті дослідження систематизовано основні форми політичної взаємодії волонтерських ініціатив з органами публічної влади, до яких належать законотворча співучасть, інституційне партнерство (що охоплює як центральний, так і місцевий рівні), консультативно-дорадча діяльність, адвокація та громадський контроль. Встановлено, що реалізація цих форм забезпечується через конкретні механізми: участь у підготовці нормативно-правових актів, меморандуми про співпрацю, діяльність рад волонтерів і рад з питань внутрішньо переміщених осіб, роботу експертних груп, використання електронних пети-

цій, громадських кампаній та інструментів громадського контролю.

Доведено, що волонтерські ініціативи дедалі частіше виконують функцію посередника між суспільством і державою, забезпечуючи трансформацію суспільних потреб у предмет політичного розгляду. Завдяки безпосередній роботі з військовослужбовцями, ветеранами, внутрішньо переміщеними особами та постраждалими громадами вони акумулюють практичний досвід, який використовується під час вироблення та коригування державної політики.

Отже, в умовах воєнного стану волонтерський сектор трансформувався із суб'єкта гуманітарної допомоги у впливового учасника процесів публічного врядування. Його політичний вплив реалізується не лише через реагування на кризові виклики, а й через постійну участь у виробленні, реалізації та моніторингу державної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авторський колектив проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/29f6c0e5-56fb-4563-899a-99dd9a53262b](https://itd.rada.gov.ua/29f6c0e5-56fb-4563-899a-99dd9a53262b).
2. Благодійний фонд «Повернись живим». Проект «Тримаю!». URL: <https://tacmed.savelife.in.ua/#results> (дата звернення: 08.06.2026).
3. Верховна Рада України підтримує зниження бюрократичного навантаження на волонтерську спільноту. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/229333.html> (дата звернення: 08.06.2026).
4. Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення. Київ : ICAP «Єднання», KMIC, 2023. С. 8–11.
5. Інтерактивна мапа Рад ВПО в Україні. URL: <https://radyvpo.org.ua/rady-vpo/> (дата звернення: 08.06.2026).
6. Карта правових реформ для громадянського суспільства в Україні 2023. Центр демократії та верховенства права. Київ, 2023. URL: https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/2_5-ROZDIL-2.0_Karta-pravovyh-reform-dlya-gromadyanskogo-suspilstva-v-Ukrayini-2023.pdf (дата звернення: 15.06.2026).
7. Картка законопроекту № 7363. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39572>.
8. Кращі практики Рад ВПО / Програма «Єднання заради дії», IREX, БФ «Стабілізейшен Суппорт Сервісез». 2025. 22 с.
9. Координаційний штаб волонтерів Дніпра: у чому є потреба. Дніпровська міська рада. URL: <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/49357/koordinacijnij-shtab-volonteriv-dnipra-u-chomu-e-potreba> (дата звернення: 18.06.2026).
10. Міністерство оборони та благодійний фонд «Повернись живим» підписали Меморандум про співпрацю. АрміяInform. 15 серпня 2025 р. URL: <https://armyinform.com.ua/2025/08/15/ministerstvo-oborony-ta-blagodijnij-fond-povernys-zhyvum-pidpysaly-memorandum-pro-spivpraczu/> (дата звернення: 08.06.2026).
11. Міністерство охорони здоров'я України. Українські волонтери надали медичним закладам майже 32,2 млн одиниць обладнання, лікарських засобів та іншого медичного забезпечення. 12.08.2022. URL: <https://moz.gov.ua/uk/ukrainski-volonteri-nadali-medichnim-zakladam-majzhe-322-mln-odinic-obladnannja-likarskih-zasobiv-ta-inshogo-medichnogo-zabezpechennja> (дата звернення: 08.06.2026).
12. Міщенко А. Б., Пугач А. В. Громадська адвокація у структурі зовнішньої політики України. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2025. Вип. 16. С. 7–23. DOI: 10.31866/2616-745X.16.2025.344671.
13. На Харківщині запрацював Єдиний координаційний гуманітарний центр. Харківська обласна військова адміністрація. 29 вересня 2022. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/117654> (дата звернення: 08.06.2026).
14. На Харківщині створили Рад волонтерів. Харківська обласна військова адміністрація. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/118061> (дата звернення: 08.06.2026).
15. Оновлюється склад Ради волонтерів при Вінницькій ОВА. Вінницька обласна військова адміністрація. URL: <https://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/67443-onovliuietsia-sklad-rady-volonteriv-pry-vinnytskii-ova> (дата звернення: 08.06.2026).
16. Парламент підтримує створення додаткових гарантій та можливостей для волонтерів в умовах війни. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/223506.html>.

17. Підсумки Всеукраїнського форуму рад волонтерів: мережа рад волонтерів та підтримка регіонів. 09.03.2026. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/pidsumky-vseukrayinsko-ho-forumu-rad-volonteriv-merezha-rad-volonteriv-ta-pidtrymka-rehioniv>.
18. Повтарь Н. Чому законодавчі зміни для волонтерів допоможуть усім українцям. Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/zminy-dlya-volonteriv/>.
19. Програма економічного і соціального відновлення та розвитку Сновської міської територіальної громади на 2024 рік. Сновська міська рада. Грудень 2023. С. 6–7. URL: <https://snovmr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/Proyekt-Programy-na-2024-rik.pdf> (дата звернення: 18.06.2026).
20. Програма інтеграції внутрішньо переміщених осіб у Білоцерківській міській територіальній громаді на 2024–2026 роки. URL: <https://uszn.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/Programa-VPO.pdf> (дата звернення: 12.06.2026).
21. Прокопенко О. В. Адвокаційна діяльність та некомерційне лобювання в Україні : посібник. Київ : Програма розвитку ООН в Україні, 2017. 82 с.
22. Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 112 : Постанова КМУ від 02.06.2023 № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2023-p>.
23. Про затвердження Комплексної програми підтримки внутрішньо переміщених осіб Івано-Франківської області на 2025–2027 роки : рішення Івано-Франківської обласної ради від 20 грудня 2024 р. № 1065-37/2024. URL: <https://orada.if.ua/decision/1065-37-2024/> (дата звернення: 12.06.2026).
24. Про затвердження Примірного положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2023 р. № 812. URL: <https://www.refworld.org/libraries/pdf.js/web/viewer.html?file=https%3A%2F%2Fwww.refworld.org%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2F2024-07%2Fd528080-20231206.pdf> (дата звернення: 08.06.2026).
25. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з розвитку волонтерської діяльності на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.07.2025 № 715-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/715-2025-p> (дата звернення: 15.06.2026).
26. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» щодо вдосконалення порядку включення благодійників – фізичних осіб до Реєстру волонтерів анти-терористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/229333.html> (дата звернення: 07.07.2026).
27. Рада волонтерів Миколаївського району. URL: <https://mykolayiv.mk.gov.ua/ua/1463398920/>.
28. Рада волонтерів при Дніпропетровській ОВА оновила склад і визначила пріоритетні напрями роботи. URL: <https://kamenskoe.city/news/view/rada-volonteriv-pri-dnipropetrovskij-ova-onovila-sklad-i-viznachila-prioritetni-napryami-roboti-podrobitsi> (дата звернення: 08.06.2026).
29. Рівненщина на форумі Рад ВПО: досвід та головні напрями роботи. Рівненська обласна державна адміністрація. URL: <https://www.rv.gov.ua/news/rivnenshchyna-na-forumi-rad-vpo-dosvid-ta-holovni-napriamky-roboty> (дата звернення: 12.06.2026).
30. Розпорядження № 906 від 07.10.2019 «Про утворення Ради волонтерів при Дарницькій районній в місті Києві державній адміністрації». URL: https://minio.kyivcity.gov.ua/kyivcity/imported_content/64d25bc990ccf.pdf
31. У Харкові почала працювати координаційна рада волонтерів. Офіційний сайт Харківської міської ради. 4 серпня 2022. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/u-kharkovi-pochala-pratsyuvati-koordinatsiy-na-rada-volonteriv-51694.html> (дата звернення: 08.06.2026).
32. Фонд «Повернись живим» та Нацгвардія підписали меморандум про співпрацю. Благодійний фонд «Повернись живим». 18 вересня 2025. URL: <https://savelife.in.ua/materials/news/fond-povernys-zhyvym-ta-natshvardiya-pid/> (дата звернення: 08.06.2026).
33. Samokhodskiy I. Can Open Data Form the Basis for a Transparent Recovery Process in Ukraine? Royal United Services Institute (RUSI). 2023. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/can-open-data-form-basis-transparent-recovery-process-ukraine> (дата звернення: 15.06.2026).
34. The Ministry for Restoration and the RISE Ukraine Coalition presented the communication platform of the digital ecosystem for reconstruction management DREAM. Transparency International Ukraine. 2023. URL: <https://ti-ukraine.org/en/news/the-ministry-for-restoration-and-the-rise-ukraine-coalition-presented-the-communication-platform-of-the-digital-ecosystem-for-reconstruction-management-dream/> (дата звернення: 15.06.2026).
35. UNITED24 – Official fundraising platform of Ukraine. URL: <https://u24.gov.ua/donate> (дата звернення: 08.06.2026).

36. UNITED24 Launches Fundraising for Combat Robotic Platforms to Defend Against Russian Terror – President on the Occasion of the Second Anniversary of the Initiative. Official website of the President of Ukraine. 23 May 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/united24-pochinaye-zbir-na-bojovi-robotizovani-platformi-dly-91073> (дата звернення: 08.06.2026).

37. Zarembo K., Martin E. Civil society and sense of community in Ukraine: from dormancy to action. *European Societies*. 2024. Vol. 26 (2). P. 203–229. DOI: 10.1080/14616696.2023.2185652.

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

ТЕОРІЯ НАЦІЄТВОРЕННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПАТРІОТИЗМУ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ ДЕПОПУЛЯЦІЇ УКРАЇНИ

THE THEORY OF NATION-BUILDING AND TERRITORIAL PATRIOTISM OF VYACHESLAV LYPYNSKY IN THE CONTEXT OF MODERN THREATS OF UKRAINE'S DEPOPULATION

Малик І.Р.,

orcid.org/0000-0002-5638-6999

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Статтю присвячено обґрунтуванню нових ідеологічних орієнтирів міграційної безпеки України через призму політичної спадщини В. Липинського. Проаналізовано класичний концепт «територіального патріотизму» мислителя як інтегруючу платформу для формування модерної політичної нації. На основі аналізу «Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року» та «Плану заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року» а також аналітичних даних Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи, Центру Разумкова та праць Е. Лібанової, В. Пекара, Н. Черниш досліджено сучасні загрози депопуляції, зумовлені масовим вимушеним виїздом активного населення за кордон. У результаті здійсненого міждисциплінарного синтезу доведено, що ідеї В. Липинського щодо солідарності навколо спільної землі та інтересу «осілості» мають стати фундаментом новітньої державної ідеології репатріації. Обґрунтовано, що повернення та укорінення українців у повоєнний період вимагає переходу від етнічного патріотизму до прагматичних територіально-економічних стимулів розбудови державного простору. В «Стратегії національної реінтеграції», запропонованій до прийняття Razumkov centre, акцентується на необхідності формування в українському соціумі атмосфери прийняття та емпатії стосовно репатріантів, що є базовою передумовою як їхньої безболісної адаптації, так і стратегічного повоєнного відродження держави.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі міждисциплінарного синтезу: поєднанні завдань сучасної міграційної безпеки з класичною державотворчою спадщиною В. Липинського. Переосмислення його поглядів загалом та концепту «територіального патріотизму» зокрема дозволяє змінити фокус із менш актуальних на сьогодні етнічних маркерів на концепт громадянської солідарності навколо спільної землі, що є ключем до збереження сучасної політичної нації.

Ключові слова: міграційна безпека, депопуляція, В'ячеслав Липинський, територіальний патріотизм, політична нація, репатріація, людський капітал.

The article is devoted to substantiating new ideological guidelines for Ukraine's migration security through the prism of Vyacheslav Lypynsky's political heritage. The thinker's classical concept of "territorial patriotism" is analyzed as an integrating platform for the formation of a modern political nation. Based on the analysis of the "Strategy for Demographic Development of Ukraine until 2040", the "Action Plan for the 2024–2027 Implementation of the Strategy for Demographic Development of Ukraine for the Period until 2040", as well as analytical data from the M.V. Ptukha Institute for Demography and Social Studies, the Razumkov Centre, and the works of E. Libanova, V. Pekar, and N. Chernysh, the current threats of depopulation caused by the mass forced displacement of the active population abroad are explored. As a result of the accomplished interdisciplinary synthesis, it is proved that V. Lypynsky's ideas regarding solidarity around the shared land and the interest in "sedentary lifestyle" (settledness) should become the foundation of the latest state ideology of repatriation. It is substantiated that the return and deep rooting of Ukrainians in the post-war period requires a transition from ethnic patriotism to pragmatic territorial and economic incentives for the development of the state space. The "National Reintegration Strategy" proposed for adoption by the Razumkov Centre emphasizes the need to foster an atmosphere of acceptance and empathy towards repatriates in Ukrainian society, which is a fundamental prerequisite for both their painless adaptation and the strategic post-war revival of the state. The scientific novelty of the study lies in an attempt at an interdisciplinary synthesis: combining the tasks of modern migration security with the classical state-building heritage of V. Lypynsky. Reimagining his views in general and the concept of "territorial patriotism" in particular allows shifting the focus from currently less relevant ethnic markers to the concept of civic solidarity around the shared land, which is the key to preserving the modern political nation.

Key words: migration security, depopulation, Vyacheslav Lypynsky, territorial patriotism, political nation, repatriation, human capital.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення РФ спровокувало масштабний демографічний дисбаланс в Україні, пов'язаний, в тому числі, із масовим виїздом за кордон молоді та жінок із дітьми, значна частина яких, ймовірно, не повернеться. Таке «вимивання» активного населення призводить до ерозії людського потенціалу та стрімкого старіння суспільства, що позбавляє державу внутрішнього «двигуна» для повоєнного відновлення. Традиційні економічні важелі міграційної політики в таких умовах є недостатніми, тому виникає потреба у розробці нових механізмів та ціннісних орієнтацій для репатріації громадян у вітчизняний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ні у працях дослідників спадщини В.Липинського (П. Гай-Нижник, В. Потульницький, Т. Бевз, Ю.Терещенко), ні в роботах сучасних демографів та дослідників міграційної безпеки (Е.Лібанова, К.Бондаревська, З. Варналій, І.Бараняк) ідеологема солідарності навколо спільної землі не розглядалася як концептуальний фундамент для розробки стратегій повернення (релокації та укорінення) мігрантів. Поза науковим аналізом залишається питання, як інтерес «осілості» за В.Липинським може замінити неефективні (декларативні, популістські) важелі міграційної політики держави у повоєнний період.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній науковій літературі прикладні аспекти міграційної безпеки та політична спадщина В. Липинського досліджуються як два ізольовані, паралельні напрямки. Поза увагою науковців залишається теоретичний потенціал концепції територіального патріотизму як інструменту подолання новітніх безпекових криз, зокрема загрози повоєнної депопуляції. Невирішеною залишається проблема адаптації ідей Липинського до розробки сучасних стратегій репатріації (повернення мігрантів) та формування громадянської солідарності в межах модерної політичної нації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити потенціал теорії територіального патріотизму В. Липинського як концептуального інструменту мінімізації загроз депопуляції та формування нової стратегії міграційної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея написання статті виникла внаслідок внутрішнього запиту на дослідження націєтворчих підходів (теорій) представників української політичної думки початку ХХ ст. До цього запиту, в свою чергу, призвели власні дослідження автора, пов'язані з сучасними суспільними процесами в Україні, пов'язаними з російсько-українською війною, а саме: депопуляцією, масовою міграцією, кількісною та якісною втратою людського

ресурсу. Традиційно в Україні націєтворення розглядалося через етнічний фактор (спільна мова, походження, культура). Проте через повномасштабну війну мільйони українців виїхали за кордон, і значна частина їхніх дітей інтегрується в іншомовне середовище. Якщо повоєнну Україну відбудувати лише на етнічному принципі/патріотизмі, то існує ризик назавжди втратити цих людей (вимушених мігрантів). Адже їхня мова та побут неминуче асимілюються. Тож, постало питання пошуку такого собі «ідеологічного фундаменту» задля переосмислення та формування нових стратегій розбудови української політичної нації.

Таким чином, актуальність даного дослідження має два основні напрямки: актуалізація загрози депопуляції України як наслідок воєнної агресії РФ; необхідність пошуку нових (і переосмислення старих) концептуальних підходів до збереження людського потенціалу. І все це – через призму поглядів українського політичного діяча, історика, соціолога, теоретика українського консерватизму та монархізму В.Липинського.

З огляду на окреслені вище сучасні виклики та загрози для України внаслідок російської агресії політична спадщина В. Липинського є релевантною для аналізу сучасних демографічних та міграційних процесів.

Насправді важко переоцінити внесок В.Липинського в українську суспільно-політичну думку початку ХХ ст. з огляду на те, що його ідеї дещо випереджали час, розривали тодішні стереотипи та розширювали мисленнєві горизонти. Основними працями, в яких В.Липинський осмислює та викладає свої модерні принципи націєтворення були написані у середині 20-х років ХХ ст. та мали назви «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» (до слова, ця праця писалась протягом семи років – з 1919 по 1926 рік – та має 627 сторінок тексту) та «Релігія і церква в історії України» [1, 2]. Ці праці були рефлексією та бажанням знайти відповіді на тогочасні суспільні виклики – як от утворення та розбудова української держави, пошуки оптимальної форми правління, війна, внутрішньополітичні чвари, зменшення напруги та протиріч між етнічними, релігійними та іншими соціальними групами задля об'єднання навколо ідеї побудови сильної України.

Майже з перших сторінок праці «Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму» (Далі – «Листи») В.Липинський окреслює власну оптимальну формулу створення, відбудови та успішного існування держави Україна: «Для державного унезалежнення України як від Варшавської так і від Московської метрополії ми хочемо всі класи і всі «нації» України об'єднати під спільним гаслом політичним (потрібна всім мешканцям України окрема, своя власна Держава)

і під спільним гаслом патріотичним (спільна всім мешканцям України любов до спільної Батьківщини)» [1, с.ХІІІ]. Поряд з цим автор пояснює, що поняття «нація» слід ототожнювати з поняттям «державна». Адже нація, за його версією, – це всі мешканці Землі та громадяни держави, а не «пролетаріат» (тут, ймовірно, протиставлення ідеям більшовизму – автор) і не «мова, віра, плем'я». В.Липинський стверджує, що коли він у своїй праці вживає термін «українські націоналісти», то йдеться про тих, хто прагне побудови «Української Держави», об'єднуючи всі класи, мови, віри, племена «Української землі». Він пропонував побудову української нації через українську державу шляхом об'єднання всіх мешканців України під державними політичними гаслами. Фундаментом такого об'єднання, на думку автора, повинен бути духовний цемент (релігія) та політичний цемент (патріотизм) – любов до спільної Батьківщини, «а не Ваш соціалізм, – зненависть місцевих бідних до місцевих багатих, і не Ваш націоналізм – зненависть місцевих «Українців» до місцевих «не-Українців»» [1, с.ХІІІ-ХVІІ].

В.Липинський розділяє патріотизм на «етнічний» (який він називає «почуттям племінної солідарності», що здатний роз'єднувати людей через суперечки про мову, культуру чи походження) та «територіальний», який здатний об'єднати всіх, хто живе на одній землі. Автор виступає за патріотизм територіальний. Земля, конкретна окреслена територія – це матеріальна основа, яка змушує людей різних культур кооперуватися. Якщо люди живуть на одному просторі, то у них неминуче виникають спільні економічні та безпекові інтереси. Я пише в своєму дослідженні Терещенко Ю., це – суто раціональний, державницький підхід [3, с. 15]. Саме в таких трактуваннях міститься головна ідея автора про те, що для об'єднання громадян (створення міцного союзу) та відбудови держави потрібна солідарність між усіма мешканцями української землі, незалежно від їхньої віри, мови чи національності (етнічні поляки, росіяни, євреї, які живуть в Україні, за Липинським, мають стати українськими громадянами та патріотами цієї землі). Він припускає, що саме спільна праця на одній землі/території (тут звернення до висловленої ним ідеї «хліборобської культури» та прихильності до своєї території) здатна створити спільний політичний інтерес, спільне політичне бачення майбутнього. Адже в такому випадку люди прагнутимуть, порядку та безпеки на цій території, що автоматично призведе до потреби в розбудові власної держави.

В цьому контексті не можна не провести паралелі з ідеєю політичної нації, котра виникла пізніше, та пов'язана з поняттям державного суверенітету над певною територією. За українською дослідницею Черниш Н.І. політична нація – це

політична спільнота, що об'єднує всіх рівних перед законом громадян незалежно від етнічного та соціального походження, культурно-мовних, конфесійних особливостей, соціального і економічного статусу; це водночас громадянська спільнота, що має свою територію і державу, де держава виступає засобом досягнення спільних національних цілей [4, с.18]. Громадянство в цій ідеї, як і в В.Липинського, прив'язане до держави, а не до етносу.

Хоча В.Липинський не використовував у своїх працях термін «політична нація», а його погляди мали більш консервативний характер (він вбачав ефективну державу лише через монархічну/гетьманську форму правління, а не ліберальну демократію), проте суть його ідеї, а саме – громадянське єднання навколо держави і території – є ідентичною до майбутнього концепту політичної нації. Також значну увагу В. Липинський приділяв релігійним та моральним ідеям (принципам), вважаючи їх основними консолідуючими чинниками української нації [5].

Цінність ідей В.Липинського для даного дослідження полягає в тому, що він сто років тому висунув революційну ідею про націю не як спільне походження, а як спільне бажання жити на одній землі та працювати на неї. Його ідея «територіального патріотизму» – це сучасна формула об'єднання людей різних національностей чи віросповідань навколо ідеї спільного державного дому.

З якими викликами та загрозами зіштовхнулася Україна сьогодні, через 100 років після опублікування праці «Листи до братів-хліборобів»? Російська агресія та п'ятий рік повномасштабного вторгнення РФ спровокували низку соціальних катастроф загальноукраїнського рівня, котрі накладатимуть відбиток на весь подальший розвиток нашої держави. Серед них ключове місце посідають:

- безпрецедентна депопуляція внаслідок вимушеної зовнішньої міграції (як наслідок: фізичне вимивання репродуктивного потенціалу (виїхали переважно жінки з дітьми; це призводить до катастрофічного падіння народжуваності та стрімкого «старіння» нації, що руйнує статевовікову піраміду держави);

- руйнування усталеної регіональної структури поселень через внутрішнє переміщення мільйонів осіб (як наслідок – надмірне інфраструктурне та соціальне навантаження на приймаючі громади, поява «економічно мертвих» зон на деокупованих та прифронтових територіях, депопуляція цілих областей і фактичне зникнення сотень дрібних населених пунктів);

- системна декапіталізація людського потенціалу (загибель цивільних та військових, хронічний травматичний суспільний досвід, погіршення

стану здоров'я населення, зниження якості освіти через тривалий досвід дистанційного або перерваного навчання), як наслідок – знецінення інтелектуального та працездатного капіталу України. Навіть ті фахівці, які залишилися, зазнають професійного вигорання або втрачають кваліфікацію через закриття підприємств. Це, в свою чергу призводить до падіння рівня та тривалості життя громадян;

– глибока криза зайнятості (як наслідок – поява нових вразливих верств населення та сучасної «кризи зайнятості», коли через дефіцит кадрів роботодавці не можуть знайти людей, а люди не можуть знайти роботу з гідною оплатою);

– виникнення нових ліній соціальної диференціації (соціальних розколів). Поява нових великих соціальних груп із кардинально різним життєвим досвідом, отриманим під час війни: ветерани та особи з інвалідністю внаслідок війни; внутрішньо переміщені особи; громадяни, які залишалися під окупацією; та біженці за кордоном. Наслідком таких диференціацій може стати зростання соціальної відчуженості, труднощі з реінтеграцією ветеранів у цивільне життя та поява прихованих конфліктів («хто де був під час війни»), що вимагає оновлення принципів формування соціальної політики та розробки нової політики соціальної солідарності.

Тож, ідеї В.Липинського щодо «територіального патріотизму» виглядає модерною формулою та одночасно об'єднуючим фактором, котрий може стати основою для відновлення повоєнної України. Вже зараз «Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року» (далі – «Стратегія»), ухвалена у вересні 2024 р., стратегічною ціль №1 визначає створення умов для міграційного приросту населення та зниження рівня відтоку українців за кордон. Для реалізації цієї пропонується забезпечити та реалізувати такі напрямки:

1) створення умов для добровільного повернення українців із-за кордону та зменшення відтоку населення з України;

2) поглиблення співпраці із представниками закордонних українців;

3) залучення мігрантів із числа іноземних громадян для задоволення потреб ринку праці, які неможливо задовольнити за рахунок внутрішніх ресурсів;

4) сприяння зниженню рівня відтоку молоді за кордон [6].

Стратегічна ціль № 6 «Стратегії» має назву: «Розвиток можливостей для якісного життя. Україна – держава, в якій хочеться жити». Тож, цілком і повністю «працює» на підтримку ідеї територіального патріотизму В.Липинського (і не лише ця ціль стратегії). Тут, насамперед, про створення комфортних умов життя та самореалі-

зації громадян країни, як от формування безпечного довкілля, забезпечення безбар'єрності на всіх об'єктах житлової та соціальної інфраструктури, розвиток механізмів забезпечення житлом громадян відповідно до їх потреб і можливостей, соціальну згуртованість українського суспільства. Реалізація кожної Стратегічної цілі, в залежності від завдань та заходів, закріплена за відповідними міністерствами та відомства з чітко окресленим термінами та індикаторами виконання [7].

Для успішної реалізації «Стратегії» необхідно врахувати ще декілька важливих моментів, пов'язаних із наслідками вимушеної міграції українських громадян, котра триває з 2022 р.

– Руйнування традиційного зв'язку «особа – територія». За оновленими даними Центру економічної стратегії (2025 р.) близько 43% біженців мають наміри повертатися в Україну, і 36% не планують/скоріше не планують. Частка біженців, що мають намір повернутися, не змінилася порівняно з попередніми дослідженням за 2024 р. До цього спостерігався чіткий тренд на падіння частки біженців, що планують повертатись. Для порівняння: станом на листопад 2022 р. частка біженців, що планували повернення становила 74% (Точно планую – 50%; Скоріше планую – 24%). Тобто, працює формула: чим довше війна, тим більша ймовірність адаптації та асиміляції українців в країнах тимчасового перебування та менша ймовірність повернення на батьківщину. Окрім цього, у 2027 році більшість біженців намагатиметься закріпитися за кордоном, так як тимчасовий захист для українців у ЄС діє до 4 березня 2027 року. Згодом ЄС планує розробити перехід або до альтернативних статусів (як от статус CUKR в Польщі), що дозволятимуть перебувати в країні (наприклад, на основі здобуття освіти, роботи, тощо), або до добровільного повернення в Україну [8]. У 2025 р. в аналітичній доповіді Razumkov centre було запропоновано до розробки Стратегію національної реінтеграції, яка повинна була б не лише сприяти фізичному поверненню людей, а й забезпечити повноцінну інтеграцію громадян, які повертаються, у громади, відновлення їхнього добробуту, професійної реалізації та соціальної стабільності, водночас зміцнюючи людський капітал України та сприяючи післявоєнній відбудові. Серед іншого, наголошується, що формування позитивного ставлення в українському суспільстві до повернення мігрантів є важливим чинником як для їхньої успішної реінтеграції, так і для довгострокового відновлення країни [9, с.130-134].

– Деформація соціально-політичної структури суспільства через вимивання активного населення. А.Умланд, аналітик Стокгольмського центру дослідження Східної Європи наводить такі цифри щодо українських вимушених мігрантів: близько 70% тих, хто виїхав працездатного

віку мають вищу освіту [10]. Тобто, в більшості своїй – це люди, здатні адаптовуватись до нових викликів, швидко опановувати необхідні навички, входити в режим «перенавчання» чи «перекваліфікації», достатньо мобільні (і фізично і ментально). А могли б слугувати фундаментом для створення міцного середнього класу повоєнної України... До загальної картини слід додати масовий виїзд за кордон жінок репродуктивного віку з дітьми, значна частина яких через тривалу адаптацію та інтеграцію вже не повернеться в Україну, що закладає міну уповільненої дії під майбутнє націєтворення. Це катастрофічне «вимивання» молоді та економічно активного населення призводить до критичного перекосу в соціально-політичній структурі суспільства, стрімко перетворюючи країну на державу пенсіонерів із дефіцитом робочих рук. Така демографічна деформація позбавляє Україну її головного модернізаційного рушія — патріотичної, освіченої та мобільної генерації, здатної забезпечити повоєнне відновлення та захист національного суверенітету.

Сучасні українські дослідники-суспільствознавці (Е.Лібанова, В.Пекар, А.Длігач) стверджують, що ключовими дихотоміями у напрямках повоєнної розбудови економіки України будуть такі: а) ліберальні реформи (демократія) чи посилення ролі держави (диктатура); б) відновлення чи занепад (визначений дослідниками як інерційний сценарій); в) війна: перемога чи припинення війни; г) люди: повернення власних громадян (або «імпорт» робочої сили з інших країн; тобто, йдеться про відновлення людського ресурсу в будь-який спосіб) чи нова еміграція [11,12,13].

Яким чином принципи, запропоновані В.Липинським зможуть допомогти повернути людей в Україну? З огляду на сучасні виклики

та загрози, на особливості функціонування інформаційного простору, перекладаючи ідеї В.Липинського на сучасну мову, необхідно забезпечити:

– Трансформацію поняття та явища «патріотизм», тобто здійснити перехід від гасел до територіально-економічних стимулів – державних програм відновлення, інвестиційних проєктів, легалізацію освітніх здобутків.

– Трансформація ролі держави – забезпечення формування відповідних інституцій з прозорими та зрозумілими правилами гри, які б створили умови безпечного та престижного проживання в Україні.

– Проведення активної роботи/співпраці з діаспорою через залучення до економічних-соціальних-екологічних-політичних проєктів чи програм (насправді, не має значення які саме це будуть програми; основне завдання – залучити якомога більшу кількість людей. Тут існує подвійний зиск: і колишні громадяни не відчуватимуть себе покинутими державою, і держава отримує «включеність» громадян у суспільне життя країни).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Теорія націєтворення українського політичного діяча В.Липинського доводить, що географічний та територіальний фактори є первинними для виживання держави. Тож, міграційна безпека для України на сьогодні – це не лише про безпеку кордонів, а, першочергово, про вкорінення людей до держави через прозорі, дієві та справедливі економічні та політичні інститути. Такий підхід дає змогу сформувати нову ідеологічну платформу для повного демографічного відновлення України та зможе стати основою економічної відбудови держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. *diasporiana.org.ua. Електронна бібліотека*. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> 627 с.
2. Липинський В. Релігія і церква в історії України. *diasporiana.org.ua Електронна бібліотека*. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1197/file.pdf>
3. Терещенко Ю. Україна та європейський історичний контекст у "Листах до братів-хліборобів" В'ячеслава Липинського. *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*. Випуск 20. 2015. 40 с. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/74982-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-157193-1-10-20160803%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/74982-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-157193-1-10-20160803%20(1).pdf)
4. Черниш Н. Формування української політичної нації. *Український соціологічний журнал*. 2022. 28. С. 15–25. URL: <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-02>
5. Чупрій Л. В., Настояща К. В. Становлення консервативних ідей В. Липинського як чинника сучасних процесів українського державотворення. *Вісник гуманітарних наук*, 2026. №16. URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/463>
6. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>
7. Про затвердження плану заходів з реалізації у 2024-2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1091-2024-%D1%80#Text>
8. Українські біженці після чотирьох років за кордоном. П'ята хвиля дослідження. 24 лютого 2026. *Центр економічної стратегії*. URL: <https://ces.org.ua/ukrainian-refugees-fifth-wave/>

9. Реінтеграція українців: культурно-ідентичнісні та соціально-економічні аспекти повернення Київ-2025. Аналітична доповідь. *Razumkov centre*. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/12/17/2025_REINTEGRATION_OF_UKRAINIANS.pdf 154 с.
10. Умланд А. Чотири роки повномасштабної війни. Як змінилася Україна. *NV*. 24.02.2026. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/yak-ukrajina-zminilasya-za-viynu-pro-stiykist-suspilstva-popri-demografichni-vtrati-50586647.html>.
11. Інструменти забезпечення резильєнтності українського суспільства : монографія / за ред. Е. М. Лібанової; авт. колектив. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2025. 372 с.
12. Длігач А. Сценарії на 2023–2024 рр. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HEmPC99_RTo
13. Пекар В. Виграти війну, програти мир: інерційний сценарій. 9 березня 2023. URL: <https://site.ua/valerii.pekar/vigrati-viinuprograti-mir-inerciinii-scenarii-i0n112p>

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

РУМУНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА: РОЛЬ, РОЗВИТОК ТА СУСПІЛЬНИЙ ВПЛИВ

THE ROMANIAN ORTHODOX CHURCH: ROLE, DEVELOPMENT AND SOCIAL INFLUENCE

Манзюк М.В.,

orcid.org/0009-0002-3306-7511

аспірант кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

В дослідженні проаналізовано, що в усіх комуністичних країнах тоталітаризм однозначно довів, що він є лютим ворогом свободи совісті. На перший погляд, теоретично, влада в комуністичних країнах, і зокрема Румунії, нібито не прагнула релігійної легітимності і ставилася до всіх релігій та конфесій однаково. Однак це хибне уявлення. Насправді комуністичний режим чітко диференціював існуючі релігійні конфесії за єдиним політичним критерієм – можливістю використовувати у своїх цілях, однією з яких було знищення громадянського суспільства.

В роботі досліджено, що після революційних подій грудня 1989 р. і повалення диктаторського режиму Н. Чаушеску ієрархію Румунської православної церкви було піддано жорсткій критиці за співробітництво із комуністичним режимом.

Проаналізовано, що станом на 2019 р. вищим керуючим органом Румунської православної церкви є Священний Синод, що очолюється патріархом і складається з усіх чинних єпископів.

Православ'я не лише значною мірою визначає загальну релігійну картину в Румунії. Воно виступає ключовим чинником формування румунської ідентичності та румунського культурного ландшафту.

Переважна кількість населення Румунії відносяться до православ'я, яке має вагоме значення в країні.

Православ'я в Румунії історично було і залишається невід'ємною частиною не лише релігійного життя, а й культурної та національної ідентичності суспільства. Румунська Православна Церква зберігає власну обрядову традицію та символіку, що сформувалися під впливом багатовікової національної культури. Священні символи, зокрема хрест, ікони, а також релігійні свята, які є невід'ємними елементами повсякденної релігійної практики, займають важливе місце в духовному житті румунських віруючих. Такий стан речей цілком природний, оскільки особливості східних православних церков значною мірою визначаються їхньою національною традицією, історичним розвитком та культурною специфікою.

Ключові слова: Церква, православ'я, Румунія, держава, політика.

The study analyzed that, in all communist countries, totalitarianism has clearly proven itself to be a fierce enemy of freedom of conscience. At first glance, theoretically, the authorities in communist countries, and in particular Romania, supposedly did not seek religious legitimacy and treated all religions and confessions equally. However, this is a misconception. In fact, the communist regime clearly differentiated existing religious denominations according to a single political criterion – the ability to use them for its own purposes, one of which was the destruction of civil society.

The paper examines that after the revolutionary events of December 1989 and the overthrow of the dictatorial regime of N. Ceausescu, the hierarchy of the Romanian Orthodox Church was subjected to harsh criticism for its cooperation with the communist regime.

It is analyzed that as of 2019, the highest governing body of the Romanian Orthodox Church is the Holy Synod, headed by the patriarch and consisting of all active bishops.

Orthodoxy not only largely determines the overall religious picture in Romania. It is a key factor in the formation of Romanian identity and the Romanian cultural landscape.

The overwhelming majority of the population of Romania belongs to Orthodoxy, which is of great importance in the country.

Orthodoxy in Romania has historically been and remains an integral part not only of religious life, but also of the cultural and national identity of society. The Romanian Orthodox Church preserves its own ritual tradition and symbolism, which were formed under the influence of centuries-old national culture. Sacred symbols, in particular the cross, icons, as well as religious holidays, which are integral elements of everyday religious practice, occupy an important place in the spiritual life of Romanian believers. This state of affairs is quite natural, since the peculiarities of the Eastern Orthodox churches are largely determined by their national tradition, historical development and cultural specificity.

Key words: Church, Orthodoxy, Romania, state, politics.

Постановка проблеми. Протягом століть релігія відігравала важливу роль у збереженні духовних, культурних та моральних цінностей суспільства, сприяючи консолідації нації в різні історичні періоди. Румунська Православна Церква стала не лише провідною релігійною установою держави, а й важливим центром розвитку освіти, культури, мистецтва та національної традиції. Її діяльність суттєво вплинула на формування румунського культурного ландшафту, що відображається в архітектурі церков та монастирів, іконографії, церковному співі, народних звичаях, обрядах та календарних ритуалах.

Після встановлення комуністичної диктатури (1948 р.) державно-церковні відносини в країні зазнали суттєвих змін, Румунську православну церкву було повністю витіснено в приватну сферу суспільства, декілька разів держава вчиняла хвилі потужних репресій проти представників православної ієрархії, було заборонено діяльність Греко-католицької церкви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану тематику досліджувало багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них: Саган О. Н., Яровий В. І., Браун Дж., Скіроска Г., Галман Л., Петтерссон Т., Рамет П., Попеску М. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Румунська православна церква в історико-правовому вимірі, її роль, розвиток та суспільний вплив є важливою темою дослідження, адже вона мала вагомий вплив в країні. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених історії та сучасному становищу Румунської православної церкви, низка аспектів її розвитку залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, потребують комплексного історико-правового аналізу еволюція її взаємовідносин із державою на різних етапах історичного розвитку Румунії, а також вплив церковної інституції на суспільно-політичні процеси і особливості сучасної моделі державно-конфесійних відносин.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз Румунської православної церкви в історико-правовому вимірі: роль, розвиток та суспільний вплив.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичний режим, що існував до середини 1980-х рр. у повоєнній Румунії, як і в більшості країн так званого «соціалістичного табору», є всі підстави охарактеризувати як класичний тоталітаризм. Абсолютний володар тогочасної Румунії, яким був генеральний секретар Комуністичної партії, поєднував у собі функції не лише румунського короля, а й верховного понтифіка. Він уособлював головного ідола населення й був речником єдино «правильного» вчення, джерелом усіх громадянських прав, які міг дарувати людям чи забирати в них. Н. Чаушеску, який очолив Румунську

комуністичну партію в 1965 р. і проводив відносно незалежну від Москви зовнішню політику, звеличували як «героя з героїв», «улюбленого сина нації», «генія Карпат» тощо [2, с. 206].

Попри те що одразу після встановлення комуністичної диктатури і проголошення Румунії «народною республікою» державно-церковні відносини в країні зазнали суттєвих змін, Румунська православна церква продовжувала виявляти певну активність, хоча й підпала одразу під жорсткий контроль Міністерства культури та релігійних справ, а також деяких інших державних органів та інституцій. Як засвідчує О. Саган, у жовтні 1948 р. Православна церква дістала від влади понад 1700 храмів, конфіскованих у Румунської греко-католицької церкви. Юридично вона не була відокремлена від держави (йшлося лише про «відокремлення від школи»), мала право будувати культові споруди (за комуністичної доби було побудовано понад 500 храмів), створювати релігійні організації, благодійні товариства, вести видавничу діяльність, навіть користуватися державними субсидіями і дотаціями. Характерним у даному контексті є те, що в перше повоєнне десятиліття майже третина кліриків Румунської православної церкви отримували від держави заробітну плату, а румунський патріарх був депутатом Великих національних зборів [1].

У фаховій літературі знайшла, однак, відображення точка зору, згідно з якою політика Румунської соціалістичної держави в царині свободи віросповідань не була послідовною та однозначною протягом усієї комуністичної доби. Декілька разів держава вчиняла хвилі потужних репресій проти представників румунської православної ієрархії [5, р. 19]. Перша така хвиля припала саме на другу половину 1940-х рр. Це був переломний момент повного знищення правової держави, після якого Церква фактично опинялася перед державою у стані безпорадної жертви будь-якого свавілля. Повоєнні події в Румунії завдали значного удару й по місцевій українській діаспорі. Були заборонені та розформовані всі українські не лише греко-католицькі, але й православні парафії. Більшість культових споруд і майна було передано Румунській православній церкві, а Православний український вікаріат відновив свою діяльність у Румунії лише в 1990 р. [1].

Румунський комуністичний режим ставився вороже і до протестантських конфесій, офіційно також розглядаючи багато їх представників як «агентуру американського імперіалізму». Значну дискримінацію відчули на собі як церкви національних меншин у Румунії (Римо-католицька, Реформатська, Лютеранська), такі і безпосередньо активісти національних меншин (насамперед угорської та німецької). Фактичне невизнання державою конфесій, які не підтримували її полі-

тичну орієнтацію, зайвий раз підтверджує формальний характер румунських Конституцій комуністичної доби. Показово, що це були не тільки католицькі чи протестантські конфесії, – до них належало, наприклад, «Воїнство Господнє», духовний рух усередині Румунської православної церкви [8, р. 475]. Отже, важливо усвідомити, що релігійні прояви в тій чи іншій конфесії були нормою доти, доки дана конфесія функціонувала в межах конституційного закону. За таких умов можна говорити і про правове регулювання відносин між державою та даною конфесією. Але за умов відсутності правової держави як такої, нехтування державною владою будь-яких правових принципів остання перебирає на себе право трактувати основоположні концепти релігійної свободи на свій розсуд і, відповідно, вчиняти на свій розсуд щодо діяльності конфесій, священнослужителів, парафіян. Показово в цьому плані є цитата з промови Н. Чаушеску, виголошеної ним у 1979 р.: «Релігійна свобода передбачена для тих культів, які визнаються законом, але культи повинні поважати закони країни й надавати допомогу в розбудові соціалістичної держави. Румуни не можуть закривати очі на будь-яке порушення закону під приводом християнства» [3, р. 205].

Цікавим фактом з історії державно-конфесійних відносин у Румунії є те, що церковні споруди за умов панування комуністичного режиму не використовувалися за іншим призначенням.

Якщо характеризувати комуністичний період у Румунії загалом з точки зору статистики релігійної належності, слід відзначити, що його основною характеристикою була відсутність точної офіційної інформації через виключення кількох показників, які традиційно були складовими переписів населення. Перший перепис населення в країні після Паризької мирної угоди, коли було встановлено вже нинішні кордони Румунії, було проведено в 1948 р., але зібрані дані ґрунтувалися лише на рідній мові, а не на національній чи конфесійній належності. Конституції формально гарантували свободу віросповідання, новий Закон про загальний статус релігій також визнавав нові віросповідання, включно з громадою п'ятидесятників, яка, напевно, за комуністичної доби була найбільш динамічною з точки зору чисельної еволюції, проте сучасні дослідники не мають змоги оперувати точною інформацією про динаміку змін конфесійної карти країни тих часів. Три наступні переписи (1956, 1966, 1977 рр.) фіксували лише «національність», а не «релігійність» чи «конфесійну належність». Отже, ці переписи також не надали даних, здатних допомогти відстежити точну еволюцію конфесійної структури населення протягом майже п'яти десятиліть панування комуністичного режиму [7, р. 35].

Після революційних подій грудня 1989 р. і повалення диктаторського режиму Н. Чаушеску ієрархію Румунської православної церкви було піддано жорсткій критиці за співробітництво із комуністичним режимом. Патріарх Теоктист Арепашу мав мужність публічно вибачитися, після чого 18 січня 1990 р. подав у відставку. Синод прийняв відставку, але вже через три місяці ухвалив рішення про повернення патріарха, який і надалі очолював Церкву аж до 2007 р. У 1990-х рр. також загострився конфлікт Православної церкви з Румунською греко-католицькою церквою через конфісковані в останньої за комуністичної доби храми, що неважко було передбачити з огляду на історичні тренди і події попередніх десятиліть [1].

Станом на 2019 р. вищим керуючим органом Румунської православної церкви є Священний Синод, що очолюється патріархом і складається з усіх чинних єпископів. Синод проводить свої засідання не рідше одного разу на рік. Вищим дорадчим органом Церкви, який вирішує важливі питання церковно-адміністративного, соціального, просвітницького, економічного і патрімоніального характеру, є Національні церковні збори. Членами таких Зборів є всі члени Синоду, обрані на 4 роки представники духовенства – по одній особі від кожної єпархії, а також обрані на такий самі строк представники мирян – по 2 особи від єпархії. Національні церковні збори збираються раз на рік під головуванням патріарха. Прийняті на них рішення набувають чинності після затвердження Священним Синодом [1].

Православ'я не лише значною мірою визнає загальну релігійну картину в Румунії. Воно виступає ключовим чинником формування румунської ідентичності та румунського культурного ландшафту. Безперечно, головною умовою цього є те, що православ'я – це найбільш поширена релігія в країні, а Румунська православна церква є домінуючою релігійною конфесією і представляє переважну більшість румунських вірників [4, р. 141-147; 6, р. 171-178].

Так, станом на 2020 р. у структурі Румунської православної церкви функціонували 43 єпархії, в яких були 54 ієрархи, 11 із них – вікарії. Всього Церква налічувала 15,7 тис. православних громад, з яких майже 12 тис. були сільськими. У власності Румунської православної церкви перебувало понад 17 тис. храмів, в яких відправляли службу понад 16 тис. священників і дияконів. До Румунської православної церкви належали 773 монастирі і скити, в яких перебували понад 2,8 тис. ченців і близько 4,8 тис. черниць. На території Румунії діяли один патріарший центр, 6 митрополій, 10 архієпископій і 13 єпископій, а також один вікаріат – український, хоча загалом адміністративний устрій Румунської православної церкви є більш складним.

Загальна кількість православних вірників у Румунії, згідно з результатами перепису 2011 р., становила 86,4% населення – це понад 16 млн. осіб. Серед них були близько 500 тис. українців.

Менші релігійні групи в Румунії включають переважно римо-католиків, представників різних протестантських парафій, греко-католиків, мусульман та іудаїстів, які також практикують

свої релігійні традиції і мають певний вплив на культурне життя румунського суспільства.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, православ'я в Румунії було й залишається важливою частиною не лише релігійної, а й культурної ідентичності. Румунська православна церква використовує специфічні обряди та символіку, що характеризуються глибокими національними традиціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Саган О. Н. Румунська православна церква. У кн.: Велика українська енциклопедія: електронна версія. URL: [https://vue.gov.ua/Румунська православна церква](https://vue.gov.ua/Румунська_православна_церква).
2. Яровий В. І. Новітня історія країн Східної Європи. 40-ві – 90-ті роки XX ст.: навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. 269 с.
3. Broun J., Skiroska G. Conscience and Captivity – Religion in Eastern Europe. Washington: Ethics and Public Policy Center, 1988. 376 p.
4. Halman L., Pettersson T., Verweij J. The religious factor in contemporary society: The differential impact of religion on the private and public sphere in comparative perspective. *International Journal of Comparative Sociology*. 1999. No. 40 (1). P. 141-160.
5. Ramet P. Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics. London: Duke University Press, 1988. 560 p.
6. Sandor S. D., Popescu M. Religiosity and values in Romania. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. 2008. No. 4 (22). P. 171-180.
7. State and Religion in Romania. 2nd ed., revised and added. Translated by Della L. Marcus. Bucharest: Litera, 2019. 223 p.
8. Timofeychev R. Romanian Orthodox Church and the State: Testing Pedro Ramet's Model. *Polish Sociological Review*. 2007. No. 4 (160). P. 467-479.

Дата першого надходження статті до видання: 04.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

ВЗАЄМИНИ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В ІТАЛІЇ: ІСТОРИЧНІ, РЕЛІГІЄЗНАВЧІ, ПРАВОВІ ТА ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

RELATIONS BETWEEN STATE AND CHURCH IN ITALY: HISTORICAL, RELIGIOUS, LEGAL AND POLITICAL ASPECTS

Палінчак М.М.,

orcid.org/0000-0002-9990-5314

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Товт М.М.,

orcid.org/0009-0002-2577-4697

аспірант кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Юдін М.А.,

orcid.org/0009-0000-7793-474X

аспірант кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Дослідження державно-церковних відносин в Італії викликає значний інтерес завдяки особливій ролі християнства і зокрема католицької церкви в історії і культурі цієї країни, а також багатовіковому існуванню на італійських землях Папської держави зі столицею в Римі. Метою статті є аналіз трансформації державно-церковних відносин в Італії від давніх часів до сьогодення та їх правової регламентації. Автор окреслює основні етапи історії християнства та зростання його впливу і становлення державно-церковних відносин на Апеннінському півострові. Розглядається конфесійний ландшафт сучасної Італії з акцентуванням уваги на розподілі різних категорій населення за конфесійною належністю. Особлива увага приділяється аналізу політико-правового регулювання державно-конфесійних взаємин в Італійській Республіці: висвітлюються, зокрема, фундаментальні положення італійського державно-конфесійного права, переваги і недоліки конституційного регулювання правового статусу релігійних конфесій, проблематика їх юридичної диференціації та специфіка відповідної триярусної системи, особливе становище в ній Католицької церкви. Також у статті характеризуються відносини між державою і церквою в освітній сфері, показано динаміку та різні аспекти домінування Католицької церкви в релігійній освіті в умовах посилення секуляризації.

Проаналізовано відносини між державою і церквою в освітній сфері, свобода віросповідання в освіті, свобода навчання і розширення парадигми світського мислення і способу життя. Важливою віхою у становленні освітньої системи Італії було підписання Латеранських угод між Італією та Ватиканом (1929 р.), які передбачали низку заходів, що вплинули на становлення освіти в Італії і пізніше. Досліджено, що укладення нового Конкордату 1984 р. знаменувало собою консенсусні зміни рамок Латеранських угод. Досліджено структуру фінансування католицьких шкіл в Італії, яке відбувається в різні способи, головними з яких є пряме фінансування та надання учням стипендій.

Ключові слова: держава, Італія, Католицька церква, державно-церковні відносини, релігійна конфесія, державно-конфесійне право, правовий статус, релігійна освіта.

The study of state and church relations in Italy is of considerable interest due to the special role of Christianity, and in particular the Catholic Church, in the history and culture of this country, as well as the centuries-old existence of the Papal States with their capital in Rome in the Italian lands. The purpose of the scientific paper is to analyze the transformation of state and church relations in Italy from ancient times to the present day and their legal regulation. The author outlines the main stages of the history of Christianity and the growth of its influence, and the formation of state and church relations on the Apennine Peninsula. The paper examines the confessional landscape of modern Italy, focusing on the distribution of different categories of the population by confessional affiliation. Increased attention is paid to analysis of the political and legal regulation of state and confessional relations in the Italian Republic: the author explains, in particular, the fundamental provisions of Italian State Ecclesiastical Law, the advantages and shortcomings of constitutional regulation of the legal status of religious denominations, the issues of their legal differentiation and specifics of the corresponding three-tier system, and the special position of the Catholic Church in it. The paper also characterizes relations between the state and church in the educational sphere, shows the dynamics and various aspects of the Catholic Church dominance in religious education in the context of increasing secularization.

The relations between the state and the church in the educational sphere, freedom of religion in education, freedom of learning and the expansion of the paradigm of secular thinking and lifestyle are analyzed. An important milestone in the formation of the Italian educational system was the signing of Lateran Agreements between Italy and the Vatican (1929), which provided for a number of measures that influenced the formation of education in Italy and later. It is studied that the conclusion of the new Concordat of 1984 marked a consensual change in the framework of the Lateran Agreements. The structure of financing of Catholic schools in Italy is studied, which occurs in various ways, the main of which are direct financing and the provision of scholarships to students.

Key words: state, Italy, Catholic Church, state and church relations, religious denomination, State Ecclesiastical Law, legal status, religious education.

Постановка проблеми. В історії релігії накопичено достатньо емпіричного матеріалу, опрацювання якого дозволяє з великою достовірністю стверджувати, що релігія як соціальний і духовний феномен історично постійно супроводжує людську життєдіяльність. У різноманітних умовах і за різноманітних обставин людина намагається пізнати найглибші засади буття, розвиваючи значну релігійну активність. Недарма німецький філософ і соціолог Е. Фромм зазначав, що культури без релігії ніколи не було в минулому, і поява такої культури немислима в майбутньому. Глобально цей постулат не можуть заперечити навіть невдалі спроби розбудувати таку «культуру» через філософські та ідеологічні системи сцієнтизму чи ідеологій тоталітарних держав, спираючись на підміну Трансцендентного (Бога) певними сурогатними субститутами. Можна зробити припущення, що всі подібні спроби призводять до невідворотного вихолощення духовної природи людини як Божої істоти. Показово, що після тривалого засилля в багатьох країнах атеїстичних ідеологій і псевдокультур у другій половині ХХ ст. на рубежі тисячоліть і на початку нового, ХХІ століття у світі однозначно спостерігається релігійне пожвавлення.

З давніх часів люди прагнули досягнути приросту, з одного боку, релігії і церкви, а з іншого – держави, намагалися визначити характер та особливості їх взаємовідносин, окреслити можливі межі та глибину їх співпраці. Як відомо, зазначені проблеми не давали спокою філософам і богословам у різні епохи та періоди людської історії. Мислителі різних країн та епох усвідомлювали, що питання взаємин держави і церкви є надзвичайно складним і водночас надзвичайно важливим. Вирішення цього питання в тій чи іншій державі в певний історичний час нерідко визначає головний вектор суспільно-історичного розвитку даної країни, а іноді може мати вплив і на поступ світової історії.

Об'єктом наукового дослідження обрано Італію з різних міркувань. Перш за все, необхідно відзначити, що Італія у багатьох людей підсвідомо асоціюється із зародженням і розвитком світової релігії християнства. Дійсно, християнська віра відіграє вагомий роль у житті сучасних італійців, значною мірою формує їх менталітет, визначає традиції і культуру італійського народу. Власне, «обличчя»

нинішньої Італії протягом століть конструювалося завдяки вирішальному впливу християнства. Особливий статус та історичне значення має в цій країні Католицька церква. Італію цілком правомірно називати батьківщиною Римсько-католицької церкви, адже у Ватикані розташована резиденція її очільника – Папи Римського, якого кардинали обирають на все життя.

Можна впевнено стверджувати, що визнання християнства офіційною релігією Римської імперії Міланським едиктом 313 р. вплинуло на весь подальший розвиток європейської цивілізації аж до наших днів.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу наукової літератури засвідчили, що проблема державно-церковних взаємин у країнах Європи привертає увагу багатьох як українських, так і західних дослідників, котрі працюють у різних наукових галузях. Ця проблема зберігає свою актуальність, якщо враховувати її невизначеність, насамперед на теоретико-методологічному рівні в національному контексті окремих країн. Деякі її аспекти, переважно на прикладі європейських держав, розглядали українські релігієзнавці М. Бабій, О. Волошин, В. Єленський, А. Колодний, М. Палінчак, Н. Рубльова, Т. Сирій, В. Шаповал, П. Яроцький та інші. Розгляд проблематики державно-церковних відносин в Італії, переважно під юридичним кутом зору, можна знайти у працях зарубіжних дослідників, які використані при підготовці даної статті. До них належать наукова праця «Організація релігій та організація держави» А. Кардіа [8], статті «Держава і церква в Італії» С. Феррарі [13], «Релігія та світська держава: італійський приклад» А. Феррарі та С. Феррарі [12], «Латеранські угоди 1929 р.: розуміння відносин між Італією та Святим Престолом» Ф. Реголі [19], «Релігійна належність іноземців в Італії у 2025 р.» та «Щотижнева відвідуваність церков в Італії у 2001-2024 рр.» С. Галана [15; 16], «Управління католицькою релігійною освітою в італійських державних школах: меж переглядом Конкордату і соціальними рухами, 1974-1984 рр.» Г. Сілкола [23], «Релігійна освіта в італійських державних школах: де місце для ісламу?» С. Цольєвіні [9].

Слід відзначити, що, попри наявність досить значного масиву досліджень окремих аспектів взаємодії держави і релігійних конфесій та інсти-

туцій у контексті політичної історії і функціонування правової системи Італії, а також ролі конфесійного фактора в політичному і культурному розвитку цієї країни, досі бракує фундаментальних наукових праць із даної проблематики.

Крім цього, вирішення поставлених у статті проблем актуалізується міркуваннями забезпечення національної, державної і культурної безпеки, викликаними розігруванням Росією релігійної карти у процесі розпочатої нею в 2014 р. гібридної війни проти України. Одним із засобів такої інтервенції є спроби поширення на українській території, так само як і на території деяких інших країн, деструктивної ідеології так званого «руського мира», в основі якої формально лежить російське православ'я і яка спрямована, крім іншого, на загарбання України.

Метою статті є аналіз трансформації державно-церковних відносин в Італії від давніх часів до сьогодення та їх правової регламентації.

Виклад основного матеріалу. Основні етапи історії християнства та становлення державно-церковних відносин в Італії

У контексті даного дослідження передусім слід розглянути, бодай схематично, стосунки між державою та релігійними організаціями в Італії в історичній ретроспективі. Поширення християнства у Стародавньому Римі, як відомо, розпочалося в I столітті завдяки місіонерській діяльності апостолів Петра і Павла. Протягом трьох століть християни зазнавали жорстоких переслідувань, але з приходом до влади імператора Костянтина Великого (306-337 рр.) відбулися суттєві зміни, започатковані виданням у 313 р. Міланським едиктом, який фактично перетворив християнство на офіційну релігію імперії [11]. Вперше в її історії на рівні імператорського указу було проголошено терпимість ставлення до всіх релігій. Відповідно, з'явилася правова норма, яка надала кожній особі право обирати собі релігію і відправляти культ за покликом власної совісті. Важливою подією в історії християнства став також Перший Нікейський собор 325 р., скликаний Костянтином для вирішення певних доктринальних суперечок. Показово, що Собор, який тривав понад два місяці, зібрав 318 єпископів, а також багато пресвітерів і дияконів. Його головним досягненням прийнято вважати прийняття Нікейського символу віри, що утвердив божественність Христа та його єдиності із Богом-Отцем, а також уніфікацію дати святкування Великодня і встановлення правил церковної ієрархії [10]. Серед основних наслідків Собору варто відзначити зміцнення загальної єдності християнської церкви та розвиток християнської доктрини про Трійцю. Також необхідно вказати на те, що Перший Нікейський собор став першим знаковим прецедентом втручання імператорської (державної) влади в церковні справи.

Період між 313 і 380 рр. характеризується поступовим, але неухильним зростанням впливу християнства на Апеннінському півострові і загалом в Європі. Саме в цей час церква здобула право успадковувати майно, а християнське духовенство було звільнене від громадських повинностей. Це свідчить про поступове перетворення християнства на домінуючу в імперії силу [7]. У 380 р. імператор Феодосій I (379-395 рр.) видав едикт «Cunctos populos» (Фессалонікійський едикт), в якому християнство було проголошено єдиною офіційною релігією Римської імперії, а на Другому Вселенському соборі, що відбувся в 381-382 рр. у Константинополі, цей едикт було офіційно закріплено в якості основоположного принципу політики держави щодо релігії. У 391-392 рр. Феодосій I заборонив усі так звані язичницькі культи, і всі їх храми були ліквідовані. В суспільстві стрімко зміцнювалася влада єпископів, котрі не тільки керували релігійним життям, а й виконували адміністративні функції, зокрема щодо розгляду судових справ та управління майном. Найбільший авторитет здобув собі римський єпископ, якого почали називати «папою». Першою знаковою фігурою в цій ролі став папа Лев I (440-461 рр.), якого називали «Великим»; за походженням це був римський аристократ, а найвагоміший слід в історії він залишив завдяки своїм зусиллям у захисті Риму від гунів у 452 р.

У період 395-476 рр., після поділу імперії Феодосієм I на Західну і Східну частини, церква неухильно перебирала на себе важливі функції державної влади, яка занепадала через некомпетентність чиновників, повальну корупцію та вплив зовнішніх чинників [21]. Особливо слід наголосити на тому, що за часів правління Карла Великого, короля франків у 768-814 рр., на теренах Італії відбулися кардинальні зміни в державно-церковних відносинах. У 774 р. він остаточно розбив лонгобардів, а 25 грудня 800 р. папа Лев III коронував його в соборі Святого Петра імператором Західної Римської імперії, що означувало собою початок тісного союзу між Франкським королівством і Католицькою церквою [17]. Остання в період правління Карла Великого користувалася активною підтримкою держави, яка безпосередньо стосувалася проведення церковних реформ, будівництва монастирів, розвитку релігійної освіти. Імператор призначав єпископів і контролював функціонування церковної адміністрації, що заклало основу середньовічної моделі державно-церковних відносин відповідно до формули «зміцнення церкви – зміцнення держави». Сам Карл, вважаючи себе захисником католицизму, активно придушував будь-які прояви язичництва і підтримував поширення християнства. Підтвердженням слугують санкціоновані ним уніфікація літургії в землях імперії за римським

зразком та запровадження обов'язкової церковної десятини.

У IX столітті Папська держава зі столицею в Римі стала в Європі впливовою силою, але постійне намагання пап поєднувати церковну і світську владу нерідко призводило до конфліктів з імператорами. Яскравим прикладом такого конфлікту є боротьба за інвеституру між папою Григорієм VII і німецьким королем та імператором Священної Римської імперії Генріхом IV (1075-1122 рр.): протиборство за право призначати єпископів завершилося укладенням 23 вересня 1122 р. Вормського конкордату, який установив певний компроміс між світською та церковною владою у вигляді розподілу повноважень при призначенні духовенства. Особливого розквіту папська влада досягла за часів понтифікату Інокентія III (1198-1216 рр.), котрий вважав себе верховним арбітром Європи [18]. У XIII-XIV століттях спостерігалася криза папства, пов'язана передусім із втручанням французької монархії в церковне життя Італії. Великий розкол (Велика схизма) 1378-1417 рр., протягом якого існували два папи в Римі та Авіньйоні, суттєво послабив авторитет церкви. Ситуацію було стабілізовано лише після XVI Вселенського собору в Констанці (1414-1418 рр.), який відновив єдність Католицької церкви, обравши новим папою Мартіна V, а також оновив церковну доктрину і встановив примат вселенського собору над папою.

Оскільки італійські території були центром Католицької церкви, Реформація набула в цих землях особливого характеру. Фактично, італійське Відродження (XIV-XVI ст.) створило підґрунтя для виникнення й поширення реформаційних ідей. Гуманісти, подібні до Еразма Роттердамського, критикували моральний занепад церкви, зокрема торгівлю індульгенціями, вимагаючи повернення до ранньохристиянських цінностей. На теренах сучасної Італії знайшли відгук ідеї М. Лютера і Ж. Кальвіна, у північних містах, зокрема у Венеції, виникли протестантські громади. Католицька церква не забарилася з реакцією на поширення протестантизму: в 1542 р. папа Павло III заснував Римську та Всесвітню інквізицію для боротьби з «ересями», яка формально функціонувала аж до 1908 р. [6]. Як наслідок, низка італійських реформаторів були страчені за «ересь». Крім цього, було створено Індекс заборонених книг, до якого потрапили найважливіші праці протестантських авторів. Загалом основні напрямки Контрреформації були окреслені на Тридентському соборі (1545-1563 рр.), учасники якого, обговоривши ключові питання реформатських учень, прийняли 16 догм, що становлять переважну частину католицької доктрини, підтвердили Нікейський символ віри, постановили створити в єпархіях духовні семінарії для підготовки нових католицьких

священиків. Завдяки цим та іншим активним діям до кінця XVI ст. протестантський рух на теренах нинішньої Італії було майже повністю придушено, чимало протестантів емігрували до інших земель і країн, а Рим зміцнив свої позиції як центр католицизму і символ боротьби з протестантизмом.

Таким чином, до кінця XVIII ст. державні утворення, що існували на італійських землях, залишалися оплотом католицизму, Папська держава зберігала значний політичний вплив в Європі, а інквізиція доволі успішно контролювала релігійне життя в його різних проявах. У XVIII ст. на теренах Італії почали поширюватися просвітницькі ідеї. В Тоскані під проводом великого герцога Леопольда II Габсбурга здійснювалися секуляризаційні реформи, основу яких становили скорочення церковних привілеїв та обмеження впливу інквізиції. В Ломбардії, яка перебувала під австрійським контролем, впроваджувалися реформи йосифінізму, які включали в себе секуляризацію церковного майна та встановлення державного контролю над релігійною освітою. Показово, що зменшення залежності населення від Католицької церкви збіглося в часі з появою перших паростків італійського націоналізму. Широкий за мірками тієї епохи світогляд просвітників поєднував у собі ідеї цінності людини та людського життя, утвердження самосвідомості особистості, критику церковних догматів; з точки зору ставлення до державної влади і політичного режиму, цей світогляд ґрунтувався на концепції освіченого абсолютизму. Науковці та митці з таким світоглядом були переважно прихильниками теорії природного права і проголошували головною метою суспільного життя людське щастя, а досягнення цієї мети вбачали у трансформації суспільства за законами людського розуму [14]. Папа Пій VI неодноразово робив спроби протистояти секуляризаційним тенденціям, церква вела боротьбу з поширенням просвітницьких ідей з опорою на Індекс заборонених книг і за рахунок посилення цензури. Але її позиції ставали дедалі слабшими, особливо після Великої французької революції і вторгнення в північноіталійські землі в 1796 р. французьких революційних військ на чолі з Наполеоном [4].

У XIX ст. державно-церковні відносини на теренах сучасної Італії суттєво змінив соціально-політичний рух за об'єднання країни – рісорджіменто. Обраний у 1846 р. папою Пій IX спочатку підтримував ліберальні реформи, але після революції 1848-1849 рр. фактично став противником національного руху і пізніше, вже після ліквідації Папської влади над Римом (1870 р.), відмовився визнавати об'єднану італійську державу. Ключову роль в об'єднанні Італії відіграло Сардинське королівство, де в 50-х рр. XIX ст. під керівництвом його прем'єр-міністра К. Кавура відбулися антицерковні секуляризаційні реформи. Вони полягали насам-

перед у конфіскації церковного майна та обмеженні впливу церкви на освіту, що невідворотно викликало різкий протест папи і всієї Католицької церкви. Прагнучи повного вигнання австрійських військ з італійських земель, у липні 1858 р. король Сардинії і майбутній перший король об'єднаної Італії (з 1861 р.) Віктор Емануїл II уклав у французькому Пломб'єрі таємну угоду з імператором Наполеоном III про французьке військове втручання в разі австрійської агресії проти П'ємонт. В обмін на цю допомогу останній був змушений поступитися Франції Савойєю і графством Ніцца. В січні 1859 р. було укладено франко-п'ємонтський союз, а вже 23 квітня Австрія оголосила П'ємонту війну, проте через допомогу французів була змушена відступити після декількох місяців напруженої боротьби. Результатом цієї війни стало приєднання до Сардинського королівства Ломбардії. Крім того, у 50-і рр. XIX ст. італійські війська під проводом Дж. Гарібальді приєднали південні землі, і в 1861 р. було проголошено Королівство Італію. Втім, останньою перешкодою для повного об'єднання залишалася Папська держава, що скоротилася до території Риму та його околиць, але в 1870 р., після виведення французьких військ, італійська армія захопила Рим, який після цього став столицею об'єднаної Італії [2].

Як вважає переважна більшість італійських науковців, об'єднання Італії спричинило глибоку кризу у відносинах між Католицькою церквою та політичною елітою нової держави. Ліберальні уряди К. Кавура та його наступників прийняли низку антицерковних законів і розпочали по всій країні процес секуляризації як державних закладів, так і всього суспільного життя. Знаковими віхами вказаного процесу були запровадження обов'язкового цивільного шлюбу (1865 р.), заборона католицької релігійної освіти в державних школах (1877 р.), реформа кримінального законодавства в частині захисту релігії (1890 р.). Всі подібні зміни природно наштовхувалися на опір церковної ієрархії, яка, крім іншого, була стурбована перспективою послаблення економічної влади церкви, передусім через ліквідацію в 1860-х рр. окремих церковних організацій та конфіскацію їх власності. Факт того, що об'єднання Італії на завершальному етапі було досягнуто шляхом захоплення Риму у вересні 1870 р. та відповідної руйнації світської влади папства, додатково посилив ворожість багатьох католиків щодо нового королівства, яке стало об'єктом звинувачень у спробі відібрати у папи й Церкви як їхню власність, так і їхню владу [13]. Відчуваючи необхідність зменшення напруженості і намагаючись урегулювати конфліктні взаємини зі Святим Престолом, уряд у 1871 р. видав «Закон про гарантії», який проголосив особисту недоторканість папи та його право на почесні суверена, залишив за ним контроль

над Ватиканом, Латеранським палацом та віллою Кастель-Гандольфо, гарантував право на призначення єпископів і встановлення дипломатичних відносин; у Законі міститься також положення про щорічну фінансову компенсацію Церкві в розмірі 3,25 млн. лір. Папа Пій IX офіційно відмовився визнавати цей Закон, визнавши його одностороннім актом, який порушує суверенітет Католицької церкви. Він демонстративно проголосив себе «в'язнем Ватикану», і після цього майже 60 років усі папи зберігали за собою цей «статус» і відповідно до нього не полишали території Ватикану – до 1929 р., коли Італія визнала повний суверенітет останнього, а Ватикан – суверенітет Королівства Італія зі столицею в Римі. Крім цього протесаного жесту, Пій IX проголосив гасло «*Non expedit*» («Не дозволено»), яке означало заборону всім католикам брати участь у політичному житті Італії [6].

Пом'якшення стосунків між урядом і Святим Престолом припадає на політичну діяльність Дж. Джолітті, котрий у період 1892-1921 рр. декілька разів обіймав посаду прем'єр-міністра Італії, і понтифікат Лева XIII (1878-1903 рр.), який розвивав соціальне вчення церкви через енцикліку «*Rerum Novarum*» («Новації») (1891 р.), де вперше в документі такого роду поставлені питання розбудови нових відносин між Церквою, урядом, бізнесом і робітниками. Але справді тісна і неформальна співпраця між Католицькою церквою та італійським урядом розпочалася за понтифікату Бенедикта XV (1914-1922 рр.). У 1919 р. він санкціонував новостворену Італійську народну партію і надалі дотримувався курсу на зближення позицій церковної ієрархії з позиціями держави. Б. Муссоліні, прийшовши до влади в 1922 р. і відчуючи потребу в підтримці та легітимації нового фашистського режиму, відмовився від попередніх антицерковних гасел і почав підкреслювати важливу інституційну роль Католицької церкви. Наступного 1923 р. відбулися численні зустрічі представників уряду з державним секретарем Святого Престолу (1914-1930 рр.) кардиналом П. Гаспаррі. У процесі шкільної реформи в державних школах було запроваджено викладання католицької релігії. Починаючи з 1925 р. контакти між італійським урядом та представниками Церкви ще більше інтенсифікувалися, а в серпні 1926 р. набули офіційного оформлення. 11 лютого 1929 р. Б. Муссоліні і кардинал П. Гаспаррі підписали Латеранські угоди, які остаточно розв'язали так зване «римське питання» щодо правового статусу папи і всієї курії після розпаду Папської держави в 1870 р. шляхом заснування держави Ватикан. Католицька церква, згідно з Угодами, дістала особливого статусу і здобула право на вільне здійснення релігійної влади, богослужіння та юрисдикції в церковних справах. Крім цього, Латеранські угоди надали Церкві додаткових привілеїв, визначили цивільні

наслідки релігійних шлюбів, закріпили впровадження обов'язкового навчання католицькій релігії в початкових і середніх школах, звільнили священників від військової служби [1]. Завдяки цим змінам сепараційна модель державно-церковних відносин в Італії «передала естафету» моделі колабораціонізму. Це стало можливим, оскільки в конкретних історичних умовах у встановленні тісних зв'язків між державною владою і Церквою були вкрай зацікавлені обидві сторони державно-церковної взаємодії.

Латеранські угоди пережили падіння фашистського режиму і були включені до італійської Конституції 1947 р., яка проголосила Італію демократичною республікою, але державно-церковні відносини при цьому зазнали суттєвих змін. Зберігши Латеранські угоди, Конституція водночас проголосила принцип відокремлення церкви від держави. Насправді ж протягом 50-70-х рр. XX ст. Католицька церква зберігала значний політичний вплив на суспільство через Християнсько-демократичну партію, яка домінувала в італійській політиці та активно протистояла комуністичному руху. Поворотний момент в історії світового католицизму ознаменував собою Другий Ватиканський собор (1962-1965 рр.), на якому було прийнято, крім інших, такі знакові документи, як «*Dei Verbum*» (догматична конституція про Божественне одкровення), «*Apostolicam Actuositatem*» (декрет про апостольство мирян), «*Gaudium et Spes*» («Радість і надія», духовно-пастирська конституція про відносини церкви із сучасним світом). Більшість документів приймалися на Соборі в дусі переходу до аджорнаменто – політики оновлення, осучаснення католицької церкви, повернення її обличчям до проблем світу і людини, перетворення на активну силу суспільного прогресу. Собор започаткував відхід від негативного ставлення католиків до нехристиянських релігій – іудаїзму, ісламу, буддизму тощо. У 1970-х рр. на державно-церковні відносини в Італії мали значний вплив соціальні реформи. У 1970 р. всупереч позиції Церкви було легалізовано розлучення, і це рішення було підтверджено на референдумі 1974 р. У 1978 р., попри протести Католицької церкви, в Італії було легалізовано аборти. Зрештою, визначальною віхою в історії розвитку державно-церковних відносин у XX ст. стало укладення нового Конкордату 1984 р. між Італією і Ватиканом. Відповідно до цього договору католицизм втратив у країні статус державної релігії, а релігійна освіта в школах стала добровільною. Було запроваджено систему «8 per mille», яка забезпечила громадянам можливість спрямовувати частину податків державі або визнаним релігійним організаціям (на практиці в більшості випадків – Католицькій церкві). Церковні шлюби, згідно з положеннями Конкордату,

зберегли юридичну силу, але процедура розлучення була спрощена [3, с. 121].

Наприкінці XX ст. в Італії почали посилюватися тенденції секуляризації, стрімко зростало релігійне розмаїття й так само стрімко зменшувався інтерес молоді до релігії, «падало» відвідування церков. За таких умов Церква почала втрачати свій вплив на політичне життя в країні, хоча й продовжувала загалом зберігати моральний авторитет і культурні надбання [4]. На початку XXI ст. суспільству вдавалося зберігати більш-менш оптимальний баланс між секулярними принципами сучасної світської держави і повагою до католицьких традицій. Це не дозволяє, однак, стверджувати, що католицька релігія і церква асоціюються в Італії лише з тим, що вимагає традиційної шани. Церква продовжує зберігати за собою певні привілеї, включно з фінансуванням через систему «8 per mille» та користуванням податковими пільгами для благодійної діяльності. Католицькі школи продовжують діставати державну підтримку, а церковні шлюби мають офіційне державне визнання. У 2016 р. жваві дискусії та протести з боку Церкви викликала легалізація одностатевих цивільних союзів. Досі тривають дебати щодо біотичних питань, насамперед щодо евтаназії та штучного запліднення. Католицька церква намагається відігравати вагомий роль у допомозі мігрантам та їх інтеграції в італійське суспільство. Після обрання папою Франциска (2013-2025 рр.) намітилися нові тенденції модернізації позицій Церкви щодо розв'язання соціальних питань та екологічних проблем. Під керівництвом Франциска посилюється міжрелігійний діалог і боротьба з корупцією в церковних структурах. Водночас необхідно звернути увагу на загалом невиразну реакцію католицької церкви і Ватикану на російську агресію проти України, численні воєнні злочини, які чинили й чинять російська політична еліта та воєнщина, а також на фактичний розпад системи міжнародної колективної безпеки й на ті загрози, що нависли над Європою через агресивні наміри Росії та інших авторитарних країн.

Конфесійний ландшафт Італії

Станом на сьогодні Італія є однією з найбільш релігійних держав Європи. Про це свідчать, зокрема, результати досліджень незалежного Центру вивчення нових релігій (CESNUR), проведених у 2023 р. Згідно з ними, близько 74,5% італійців та іноземців, котрі проживають в Італії, є католиками; 15,3% відносять себе до атеїстів чи агностиків; 4,1% італійського населення становлять християни-некатолики; 3,7% належать до мусульман, а 2,4% є послідовниками інших релігій – це іудеї, буддисти, індуїсти, бахаїсти та сикхи. Некатолицькі групи християн становлять переважно православні, Свідки Іегови, вірники Асамблеї Бога, Методистської та Вальденської

евангелічної церков, Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів, Союзу п'ятидесятницьких церков, а також деяких інших невеликих протестантських груп, включно з групами євангельських християн [22] (рис. 1).

Інші джерела наводять дані, які дещо по-іншому віддзеркалюють конфесійний ландшафт сучасної Італії. Так, згідно з результатами опитування близько тисячі представників дорослого населення країни у віці до 75 років, що було проведене міжнародною маркетингово-дослідницькою компанією Ipsos у тому ж 2023 р., католицизм сповідують близько 61% італійців, протестантизм – 4%, інші напрями християнства – близько 1%, іслам – 1%, інші релігії – 1%; 28% опитаних вважають себе атеїстами або агностиками, 2% відмовилися відповідати. З наведених вище даних очевидно, що католицизм посідає панівне становище серед усіх релігій, які сповідує населення Італії. При цьому, за інформацією архіву The Association of Religion Data Archives, питома вага католиків в Італії поступово зменшується з початку XX ст. за рахунок зростання частки агностиків та атеїстів. До 2050 р. вчені прогнозують подальше зменшення числа вірників Католицької церкви. Показовою є й динаміка відвідування італійськими громадянами щотижневих католицьких богослужінь: вона засвідчує неухильне зменшення кількості осіб, котрі номінально вважаються католиками і при цьому регулярно беруть участь у богослужіннях [16]. Так, у 2023 р. загальна кількість осіб в Італії, які відвідують католицькі богослужіння принаймні раз на тиждень, впала до рівня нижче 10 млн. осіб, що на понад 6 млн. менше, ніж було в 2015 р. У 2020 р. найбільше відвідування богослужінь було зафіксоване в категорії громадян, старших за 75 років, а найменше – у віковій групі від 18 до

19 років [16]. Станом на 2023 р., за даними італійських дослідників, близько 90% учнів державних шкіл відвідували уроки католицької релігії, водночас менш ніж 40% платників податків віддавали Католицькій церкві частину прибуткового податку, що виділяється релігійним конфесіям або державним установам соціального забезпечення. Близько 60% усіх релігійних шлюбів укладалися за католицьким обрядом, але, попри високу питому вагу італійців, котрі отримали католицьке хрещення, менш ніж 25% від них регулярно відвідують недільні меси [12, р. 409].

Кількість населення Італії останнім часом постійно збільшується через легальну та нелегальну імміграцію. Значну питому вагу іммігрантів становлять нехристияни, а більшість із них – це мусульмани з Північної Африки, Албанії, Близького Сходу, Південної Азії. Наприклад, станом на 2023 р. майже 30% іноземців, які проживали в Італії, сповідували іслам (рис. 2). Згідно з повідомленням міністерства внутрішніх справ Італії, у Ломбардії, Венето, Лаціо, Емілії-Романьї і Тоскані в тому році було зареєстровано 628 ісламських об'єднань і зосереджено 258 місць ісламського культу (переважно «гаражних» мечетей). При цьому, хоча іслам сьогодні є другою за чисельністю вірників релігією в Італії після християнства, в країні немає жодної уповноваженої мусульманської організації, яка користувалася б державним фінансуванням, і однією з головних причин цього є проблеми всередині самої ісламської спільноти, що не може визначитися та узгодити свого представника. Єврейська громада нараховує в Італії близько 30 тис. осіб і має синагоги в 21 місті. Протестантську громаду становлять переважно вальденси, які є корінними мешканцями північноіталійського регіону П'ємонт.

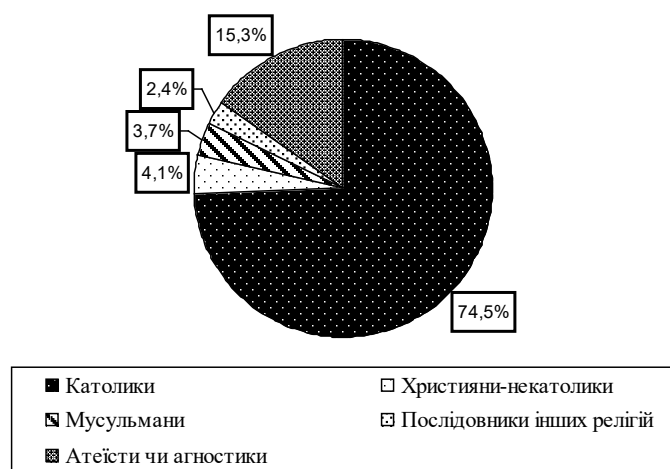

Рис. 1. Розподіл населення Італії за конфесійною належністю (за даними U.S. Department of State, Office of International Religious Freedom, 2023 p.) [22]

Православні християни становлять загалом 29% від загальної кількості іммігрантів, католики – близько 17%, а близько 10% іноземців не вважають себе релігійними [15] (рис. 2).

Правові і політичні основи регулювання державно-конфесійних взаємин в Італійській Республіці

Фундаментальні положення італійського державно-конфесійного права містяться в Конституції Італійської Республіки (Costituzione della Repubblica Italiana), що була прийнята ще в 1947 р. й набула чинності з 1 січня 1948 р. Її сучасний текст після численних змін складається з основних положень і двох частин, загалом він налічує 134 статті. Метою конституційного регулювання державно-конфесійних відносин в країні є, з одного боку, гарантувати свободу і рівність усіх громадян у питаннях релігійного волевиявлення, з іншого – гарантувати стабільне продуктивне співробітництво між державою та релігійними конфесіями. Стаття 19 Конституції декларує, що «усі мають право вільно сповідувати релігійні вірування у будь-якій формі, індивідуальній або колективній, пропагувати їх і відправляти культові обряди приватним чином або публічно, за винятком обрядів, що суперечать добрим звичаям (buon costume)» [5, ст. 19]. Відповідно до п. 1 статті 3 «усі громадяни є однаково цінними для суспільства і рівні перед законом незалежно від статі, раси, мови, віросповідання, політичних переконань, особистого і соціального стану» [5, ст. 3]. Оскільки, як було зазначено вище, однією з цілей італійського державно-конфесійного права є гарантія всім релігійної свободи та рівності, домінуюча інтерпретація терміну «релігія» поширює передбачені статтями 3 і 19 Конституції гарантії на сповідування так званих атеїстичних

чи агностичних вірувань. З точки зору особистих прав на релігійну свободу і рівність італійська правова система відповідає всім основним положенням міжнародного права в цій сфері, а також принципам, на яких ґрунтуються конституції більшості інших демократичних країн.

Італійська Конституція містить, крім іншого, положення, що стосуються правового статусу конфесій. Згідно зі статтею 8 (п. 1) «релігійні конфесії однаково вільні перед законом». Далі ця стаття регулює статус релігійних меншин: «Некатолицькі релігійні конфесії мають право утворювати організації відповідно до своїх статутів, якщо це не суперечить національному правопорядку (ordinamento giuridico italiano). Їх відносини з державою регулюються законом на основі угод з організаціями, що представляють ці конфесії» [5, ст. 8]. Отже, некатолицькі релігійні об'єднання у стосунках із державними органами повинні неухильно дотримуватися «принципу угод» (principio pattizio). Щодо Католицької церкви, то до неї в Основному Законі застосовується окреме спеціальне регулювання, про що свідчить стаття 7 Конституції: «Держава і Католицька церква, кожна у своїй сфері, незалежні і суверенні. Їх відносини регулюються Латеранськими угодами. Внесення змін до цих угод, здійснене обома їх сторонами, не передбачає внесення змін до Конституції» [5, ст. 7]. Зрештою, стаття 20, адресована всім конфесіям, встановлює, що «церковний характер і релігійна або культова мета об'єднання не можуть стати приводом для встановлення законом спеціальних обмежень або для фіскальних заходів щодо порядку їх утворення, правоздатності і форм діяльності» [5, ст. 20].

Вище вже йшлося про укладення Конкордату 1984 р. між Італією та Ватиканом, який мав

Рис. 2. Розподіл італійських іммігрантів за конфесійною належністю (за даними сайту Statista, 2023 р.) [15]

велике значення для встановлення сучасного статусу релігійних конфесій в Італії. Це була основа, на якій наступними роками було укладено цілу серію спеціальних угод, найважливіші з яких стосувалися регулювання діяльності церковних організацій і власності (1984 р.), католицької релігійної освіти в державних школах (1985 р.), захисту культурної та релігійної спадщини (1996 р.), служіння капеланів у поліцейських органах (1999 р.). Реалізація п. 3 статті 8 Конституції втілювалася в укладенні угод між італійською державою та вальденсами (1984 р.), церквами адвентистів Сьомого Дня (1986 р.), п'ятидесятницькою церквою «Асамблея Божа» (1986 р.), Союзом іудейських громад (1987 р.), Союзом євангельських християн-баптистів (1993 р.), Лютеранською церквою (1996 р.), конгрегацією Свідків Іегови (2000 р.), Буддистським союзом (2000 р.) [13]. Функціонування більшості інших конфесій досі регулюється Законом № 1159 від 24 червня 1929 р., попри те що деякі його положення не відповідають духу і принципам Конституції 1947 р.

Досить складною і дискусійною є проблема юридичної класифікації релігійних конфесій в Італії. У цій площині система чинних конкордатів та угод передбачає їх диференціацію. Така диференціація, слід підкреслити, не суперечить п. 1 статті 8 Конституції, оскільки там йдеться не про рівність, а про «рівну свободу». Елементи зазначеної диференціації можуть справляти вплив на правовий статус громадян-вірників, зокрема в царині фінансування конфесій та релігійної освіти в державних школах. З цієї причини коректне співвідношення між свободою (тобто наявністю можливостей спеціального регулювання статусу і положення кожної конфесії) та рівністю (тобто загальним для всіх конфесій набором прав та обов'язків) є центральною проблемою італійського державно-конфесійного права на нинішній стадії його розвитку. Результати аналізу норм цього права дозволяють побачити триярусну систему. Верхній ярус займає Католицька церква, яка через величезну кількість своїх вірників та особливу значимість в історії італійської держави та народу користується привілейованим положенням, що відображається в Конкордаті 1984 р. та багатьох інших угодах. На другому ярусі у проміжному положенні «розташувалися» конфесії, які уклали спеціальні угоди з державою – це або конфесії, які вже давно існують в Італії (вальденси, іудеї, протестанти), або релігійні групи, що були створені відносно недавно, проте їх статuti і діяльність не мають нічого несумісного з італійським законодавством. У зазначених угодах їм гарантовано становище якщо не рівне з Католицькою церквою, то принаймні еквівалентне. На третьому, нижньому ярусі перебувають конфесії, які з'явилися в Італії нещодавно. Вони можуть мати

значну кількість вірників (як, наприклад, мусульмани), але при цьому відзначаються таким вченням і такою практикою, які, згідно з традиційною домінуючою в країні інтерпретацією, більш-менш відкрито конфліктують із загальноприйнятим суспільним порядком. Сюди належать також вельми суперечливі «нові релігійні течії», такі як, наприклад, Християнська наука. Крім згаданого вище Закону № 1159 від 24 червня 1929 р., їх діяльність може регулюватися загальними законами про асоціації. На відміну від інших конфесій, вони позбавлені деяких важливих привілеїв, як-от державного фінансування, можливості здійснювати свою релігійну освіту чи пастирське служіння, які надаються конфесіям тільки на підставі конкордатів чи спеціальних двосторонніх угод з державою.

Без сумніву, така триярусна система диференціації релігійних конфесій має коріння в італійській історії та культурі, однак її варто дослідити і з інших точок зору. Слід звернути увагу на межі системи договорів та угод, що поширюється на ті питання, які могли би перебувати у сфері державного права і давати більш задовільні результати в плані забезпечення рівності конфесій. Наприклад, у сфері їх фінансування конфесій чинна система не включає в себе мусульман та Свідків Іегови, які за чисельністю є другою і третьою найбільшими релігійними громадами в Італії. Через відсутність спеціальних угод з державою вони не можуть брати участь у розподілі 0,8% податку на фізичних осіб і знімати зі своїх оподатковуваних доходів пожертвувані їм суми. Неважко припустити, що якби держава відкрила ці канали фінансування для всіх конфесій, які визнаються італійським законодавством, це означало б виявлення нею справжньої поваги до принципу «рівної свободи», проголошеного у статті 8 Конституції. Окремі критичні питання викликають і інші сфери чинного італійського державно-конфесійного права. Так, немає спільного закону, що міг би бути застосований до всіх релігійних громад, який регулює проблеми, що за логікою мали би мати однакове вирішення. Це проблеми не тільки фінансування, але й пастирського служіння в державних установах, здійснення релігійної освіти та деякі інші. Наявність такого закону могла б залишити більший простір для регулювання у спеціальних двосторонніх угодах питань, які стосуються забезпечення специфічних інтересів тієї чи іншої конфесії. До прикладу, йдеться про ставлення Свідків Іегови до переливання крові, іудеїв – до ритуального вбивства тварин, іудеїв та адвентистів – до відпочинку в суботу. Викликає критику також можливість владних органів на свій розсуд приймати чи відхиляти пропозиції певної конфесії щодо вступу до переговорів про укладення спеціальної угоди з державою. Необхідно визнати, що прийняття державними органами

рішень, які не спираються на об'єктивні критерії і факти (кількість послідовників тієї чи іншої релігії чи релігійної течії, час їх перебування в Італії, мета та особливості релігійної діяльності тощо), може сприяти соціальному невдоволенню та зловживанням.

Примітно, що серед представників італійської наукової еліти останнім часом склався консенсус щодо «договірного розподілу» між державою та релігійними конфесіями, який поєднує в собі розподіл функцій та одночасне регулювання всіх спірних питань на основі двосторонніх угод. Більшість учених виступають за гарантію «рівної свободи» віросповідання для всіх конфесій, не відстоюючи при цьому виражених антиклерикальних позицій і підтримуючи можливість «позитивного втручання» державних органів у задоволення релігійних потреб населення. Двосторонні угоди розглядаються в наукових колах як інструмент створення чітко сформульованої правової бази, здатної враховувати релігійні відмінності за допомогою застосування «індивідуального підходу» [12, р. 410-411].

Більш докладного розгляду потребує правовий статус релігійних громад в Італії. Одразу слід підкреслити, що будь-яка релігійна група може бути організована без отримання дозволу чи попередньої реєстрації і діяти в рамках італійської правової системи; обмеження для цього можуть бути встановлені лише в разі, якщо вона з точки зору держави порушує благопристойність чи громадський порядок. Кожна конфесія як юридична особа може обирати між різними типами свого правового становища, передбаченими італійським законодавством. Перш за все, конфесії можуть мати статус невизнаних асоціацій відповідно до статей 36-38 Цивільного кодексу. Це найпростіша модель, яка іноді використовується також політичними партіями та професійними спілками. За такого вибору конфесія вільно набуває правоздатність, включно з незалежністю в майнових питаннях, можливістю отримувати пожертви, вчиняти юридичні дії тощо, а її установчий документ чи статут не є об'єктом державного контролю. Зовсім по-іншому держава ставиться до визнаних асоціацій відповідно до статей 14-35 Цивільного кодексу та Припису від 10 лютого 2000 р. № 361 [8]. Останні набувають статусу юридичної особи шляхом реєстрації у префектурі; надання державою такого статусу повинно означати, що, на її думку, такі асоціації володіють достатніми економічними засобами та виконують суспільно корисні функції. Громадянська правоздатність також може бути набута відповідно до статті 16 Загальних положень Закону 1929 р., яка дозволяє надавати іноземним юридичним особам права італійських юридичних осіб на умовах взаємності і згідно зі статтею 2 Договору про дружбу, комерцію і торговий флот, укладеного

в 1948 р. із США. Загалом близько 30 релігійних конфесій набули в Італії правоздатності з можливістю отримання для своїх структур податкових пільг саме в такий спосіб, але пізніше через зміни в інтерпретації окремих положень Закону ці пільги були втрачені. Сьогодні такі конфесії мають статус, схожий зі статусом визнаних асоціацій.

Все сказане вище стосується можливостей набуття релігійними об'єднаннями та групами правоздатності у формах, передбачених загальним цивільним законодавством, незалежно від релігійних чи інших цілей діяльності тієї чи іншої асоціації. Однак суто релігійні суб'єкти мають додаткову можливість, яку використовують найбільш значимі в Італії релігійні меншини, такі як мусульмани, Свідки Іегови чи мормони. Мова йде про використання зазначеного вище Закону № 1159 від 24 червня 1929 р., покликаною регулювати саме питання діяльності зареєстрованих в країні конфесій. Даний Закон демонструє таке ж ставлення до суб'єктів, що мають релігійні цілі діяльності, як і до суб'єктів, цілями діяльності яких є освіта чи соціальне забезпечення. Він надає важливі пільгові привілеї, поширюючи, таким чином, переваги, встановлені для асоціацій, на релігійні конфесії. З іншого боку, він підпорядковує останніх державному контролю і надає державним органам право скасовувати рішення адміністративних органів певної асоціації чи замінювати їх державними чиновниками. Якщо узагальнити, то набуття конфесіями правоздатності на підставі норм Закону 1929 р. має для них як свої переваги, так і свої незручності, але важливо те, що Закон підтверджує релігійну природу відповідних суб'єктів. В Італії сьогодні є декілька конфесій, які підписали спеціальні угоди з державою і тому більше не підпадають під дію Закону № 1159 від 24 червня 1929 р., однак набути ними на підставі його норм правоздатність продовжує за ними залишатися. Окремо слід згадати про іудейські громади та їх Союз, які ніколи не були суб'єктами цього Закону: вони дістали свій юридичний статус на підставі спеціально розробленого для цього Закону № 1731 від 1930 р., який детально регулює їх діяльність [8].

На окремий коментар заслуговує становище Католицької церкви, яка має статус суб'єкта публічного права, хоча немає жодних підстав для порівняння її з органами, що належать до системи державного управління. На думку професора Міланського університету С. Феррарі, її можна порівняти з іноземними державами, які також є суб'єктами італійського публічного права [13].

Слід вказати й на те, що в італійському державно-конфесійному праві є суттєва прогалина, пов'язана з визначенням самого терміну «релігійна конфесія». Вона виявилася відносно недавно у зв'язку з поширенням так званих «нових релігій-

них рухів». Деякі правники вважають, що, якщо неможливо опертися на статутне визначення, держава не має компетенції на свій розсуд визначати, що слід визнавати за конфесію. З цього випливає, що ідентифікація релігійної групи чи течії залежить від самооцінки її вірників чи послідовників, від їх готовності визнати свою групу в якості конфесії. Якщо вони вважають, що створена ними група є саме релігійною конфесією, то державні органи зобов'язані прийняти цю оцінку. Однак цьому суперечать деякі рішення Конституційного суду Італії останніх десятиліть, які ґрунтуються на тому, що термін «конфесія» повинен мати об'єктивну, а не суб'єктивну основу. З огляду на це деякі дослідники спробували визначити характерні риси, які повинні бути знайдені в групі, яка претендує на визнання себе в якості релігійної конфесії. Головними такими рисами вони визнали, по-перше, віру в трансцендентну сутність, здатну дати відповіді на фундаментальні питання існування людини та світобудови; по-друге, здатність забезпечити людину моральним кодексом і створити екзистенційну взаємозалежність вірників, яка проявляється насамперед у вигляді богослужінь; по-третє, наявність хоча б мінімальної організаційної структури. Очевидно, що практично всі релігії східного походження цілком відповідають парадигмі із зазначеними рисами, чого не можна сказати про різного роду парапсихологічні, спіритуалістичні та окультистичні групи чи течії.

З викладеного вище аналізу слідує, що стаття 7 Конституції Італії визнає суверенітет і незалежність Католицької церкви в її власній сфері, а стаття 8 надає всім іншим конфесіям право організовувати свої структури і діяльність відповідно до своїх статутів до тієї міри, до якої це не суперечить італійським правовим нормам. Це можна трактувати як наявність гарантії високого ступеня внутрішньої автономії релігійних конфесій, яка означає для них можливість існувати та функціонувати так, як вони вважають прийнятним для себе, і бути захищеними від будь-яких домагань з боку державної юрисдикції. Особливу увагу в цьому контексті пропонується звернути на заключні пункти статей 7 і 8 Конституції, з яких випливає, що держава може мати справу з конфесіями як юридичними особами тільки шляхом укладення угод, тобто за тими умовами, за якими ці конфесії здатні досягнути достатнього взаєморозуміння з державою. Показовими є положення, згідно з якими з моменту досягнення домовленості будь-які поправки до конкордату чи угоди можуть бути зроблені тільки на підставі нової домовленості між державою та відповідною конфесією, тобто вони не можуть бути зроблені за односторонньою ініціативою держави, за винятком випадків внесення змін до Конституції. В цьому контексті Католицька церква і ті конфесії, які уклали

угоди з державою, мають гарантії того, що їх чинний правовий статус не буде змінений без їх згоди. Це той додатковий чинник, який відрізняє ці конфесії від інших, котрі позбавлені такої гарантії.

Державно-церковні відносини в Італії у сфері освіти

Досліджуючи історію релігійної освіти в Італії, доцільно виокремлювати декілька тематичних блоків, як-от відносини між державою і церквою в освітній сфері, свобода віросповідання в освіті, свобода навчання і розширення парадигми світського мислення і способу життя. Щодо останньої, то процес її розширення відбувався від ліберального католицького секуляризму XIX століття до більш пізніх процесів секуляризації. Розгляд італійської системи освіти в історичній ретроспективі передбачає також врахування того факту, що ця система завжди перебувала під впливом Католицької церкви. За часів середньовіччя остання відігравала дуже вагомий роль в італійській культурі, а більшість шкіл були церковними і тому тісно пов'язаними з католицькою релігією. Основною метою їх функціонування була підготовка майбутніх священнослужителів і ченців до здійснення ними церковних служб у контексті поширення католицизму на конкретних територіях.

Церковні школи поділялися на дві групи – монастирські і кафедральні. Перші розташовувалися при монастирях, як це випливає з їх назви. Навчалися в них переважно хлопці, яких з дитинства готували на чернецтво, хоча в цих школах навчали і проповідувати Слово Боже. Особливістю таких шкіл була наявність у деяких із них значної кількості написаних священниками рукописних книг, а серед навчальних предметів варто виділити граматику, риторику, діалектику, до яких із часом додалися арифметика, геометрія, астрономія, теорія музики. Кафедральні школи керувалися єпископами і спочатку призначалися для підготовки духовенства, але пізніше в них почали вчити й мирян – переважно хлопців зі знатних аристократичних сімей, яких з дитинства готували посісти високі посади у структурах державного управління, Церкви або торгівлі. Кафедральні школи давали учням навички вільного читання церковних творів, письма, володіння розмовною латиною, необхідні для розуміння католицьких текстів та участі в будь-яких релігійних церемоніях, що було обов'язком кожного релігійного діяча. Слід мати на увазі, що Католицька церква завжди розглядала освіту як один із засобів підтримки свого авторитету та увічнення свого релігійного вчення як «істинного» та «єдино правильного».

Крім шкіл, упродовж багатьох століть католицизм відігравав важливу роль у створенні та функціонуванні на теренах Італії університетів та академій. Університети як заклади вищої освіти

беруть свій початок ще в епосі середньовічного християнства, а до їх заснування вищу освіту здобували у зазначених вище церковних кафедральних і монастирських школах. Процес запровадження університетської освіти був довгим і непростим. Папа Григорій VII (1073-1085 рр.) видав у 1079 р. указ, який уперше регламентував створення і функціонування кафедральних шкіл, окремі з яких пізніше перетворилися на перші європейські університети. Найстарший у Європі Болонський університет було засновано в 1088 р. У 1222 р. відкрився Падуанський університет, який швидко став важливим чинником розвитку вищої освіти на теренах Італії, а згодом перетворився на один із провідних наукових центрів. Його заснуванню посприяли єпископ Джордано та міський староста Падуї Дж. Руска, які надали притулок викладачам і студентам, котрі змушені були залишити Болонський університет після вимог збільшити свободу викладання. Саме вони і заснували новий університет, що відіграв пізніше величезну роль у підготовці духовенства, правників і вчених.

Важливою подією для розвитку релігійної освіти стало об'єднання Італії в 1861 р., що призвело до значних змін в організації освітнього процесу, пов'язаних із конфліктом між Католицькою церквою та новою державною владою. Держава прагнула встановити жорсткий контроль над початковими школами, довіривши управління ними муніципалітетам, а також почав чинити перешкоди так званій приватній освіті, яку в Італії на той час представляли майже виключно католицькі конфесійні школи. Намагаючись зменшити традиційний вплив Католицької церкви в освітньому середовищі, держава приймала нові законодавчі акти, головні з яких запровадили безкоштовну обов'язкову початкову освіту для всіх італійських дітей та виключили зі шкільних програм релігійні дисципліни. Ці та інші зміни змусили церковну ієрархію чинити опір новій владі. Зміни у сфері освіти засудив і папа Пій IX (1846-1878 рр.), який пояснював невдоволення Католицької церкви загрозами для релігійного виховання молоді та перспективами негативного впливу реформ на моральний стан суспільства. Необхідно визнати, що на руку Церкві було те, як виконувалися урядові плани щодо реформи освітньої системи. На розвиток початкової освіти виділялися мізерні суми, загальний бюджет державних освітніх програм також був обмежений. Умови життя і праці педагогічних працівників були дуже тяжкими, і уряд докладав мало зусиль для їх покращення. Незадовільний стан підготовки молодих учителів значно погіршив якість освіти в державних закладах. Тому у другій половині XIX ст. значно кращою була ситуація в тих закладах, які керувалися католицьким духовенством.

Важливою віхою у становленні освітньої системи Італії було підписання згадуваних вище Латеранських угод між Італією та Ватиканом (1929 р.), які передбачали низку заходів, що вплинули на становлення освіти в Італії і пізніше, у 1948 р., були підтверджені в Конституції. Угоди значною мірою підсилювали позиції Святого Престолу і Католицької церкви, адже статус останньої визначався згідно з ними відповідно до принципів, за якими подібні угоди укладалися різними урядами в минулому. Церква дістала гарантії вільного і публічного відправлення культу, вільного здійснення своєї «духовної влади», юрисдикції у церковних справах, завдяки чому могла діяти у правовому полі, не опасаючись переслідувань з боку влади. Згідно зі статтею 36 Конкордату, який фактично є додатком до Латеранських угод, держава погодилася на обов'язкове вивчення католицької релігії в державних початкових і середніх школах і надала єпископам певні права щодо керування освітніми закладами, зокрема призначати і звільняти тих, хто здійснює навчання, створювати і затверджувати підручники [19].

Укладення нового Конкордату 1984 р. знаменувало собою консенсусні зміни рамок Латеранських угод, що мали вагомий вплив на систему релігійної освіти в італійських державних школах. Релігійна освіта втратила свій обов'язковий характер і стала добровільною: тепер батьки могли самі обирати, відвідувати їхнім дітям уроки релігії чи ні. У дитячих садках і початковій школі на такі уроки відводилося, згідно з положеннями Конкордату, дві години на тиждень, а в старших класах школи – одну годину. Але при цьому держава взяла на себе повну фінансову відповідальність за католицьку релігійну освіту. Безперечно, загалом ці зміни сприяли посиленню секуляризації освітнього процесу в країні, адже учні чи батьки дістали можливість обирати альтернативні курси без релігійного контексту [23]. Можна припустити, що положення Конкордату 1984 р. значною мірою «розмили» відмінності у ставленні держави до Католицької церкви та до інших конфесій у питанні релігійної освіти. Щодо самої Церкви, то релігійну освіту і виховання молоді в дусі християнства вона традиційно вважає одним із своїх обов'язків, що відображається в душпастирстві та різних формах формальної освіти, яка здійснюється в католицьких школах та університетах. Доводиться визнати, що формальна освіта (від дитинства до вищих закладів освіти) ніколи не була нейтральною, адже в процесі її здобуття особисті цінності та установки неминуче передаються разом зі змістом конкретних знань. Через це освітні програми католицьких шкіл та університетів неминуче виступають контекстом, де розміщуються зручні інструменти і чинники професійної культури, натхненні католицькою християнською перспективою.

Фінансування католицьких шкіл в Італії відбувається різними способами, головними з яких є пряме фінансування та надання учням стипендій. Значну роль відіграє в цьому Італійська католицька федерація (ICF) – відповідно до її самовизначення, «сімейно-орієнтована некомерційна братська організація, покликана зміцнювати віру та сімейний дух, об'єднуючи чоловіків, жінок і дітей різного віку». За період із 1964 по 2010 рр. вона виділила стипендії в загальному розмірі близько 2 млн. доларів США близько 6 тисячам учнів середніх шкіл католицького віросповідання, котрі навчалися в коледжах [20]. Кожної весни ця організація отримує майже 200 заявок на щорічну стипендію від учнів державних і католицьких середніх шкіл, зокрема і з-за кордону. Для того щоб претендувати на стипендію, необхідно проживати в місцях, де працюють філії ICF, бути римо-католиками, мати показники успішності в навчанні, не нижчі від встановлених, та – або бути італійцями, або проживати в римо-католицьких єпархіях. Сукупність цих умов, до прикладу, збігається для окремих католиків американських штатів Каліфорнія, Невада та Іллінойс. Замість оцінок та іспитів у католицьких школах учителі складають спеціальні звіти для батьків учнів, що додаються до звичайних шкільних карток, де фіксуються зацікавленість, з якою вивчається даний предмет, і користь, яку приносить це вивчення для конкретного учня. Вимоги до вчителів встановлені спеціальною угодою між державою та Католицькою церквою, згідно з якою в дитячих садках і початкових школах релігію можуть викладати секційні або класні керівники, котрих вважає придатним для цього духовенство. У середній школі викладати релігію можуть миряни та диякони, священики та інші релігійні особи, які мають необхідну кваліфікацію, підтверджену вищим духовенством [20].

У державних школах Італії поширеною є практика освячення шкільних класів, яке раз на рік здійснюють представники католицького духовенства, а також участі учнів у релігійних церемоніях у години навчання, найчастіше у месах, що проводяться за католицькими обрядами. Програми для здобуття католицької релігійної освіти розробляються на основі угоди між Міністерством суспільного розвитку та головою італійської єпископської конференції для кожного типу шкіл. Для видання підручників обов'язково потрібні дозвільні декларації («*nihil obstat*») від Єпископської конференції та від єпископа тієї єпархії, де розташована школа, в якій будуть використовуватися ці підручники. Конфесії, що уклали спеціальні угоди з Італійською державою, можуть направляти своїх учителів у державні школи, якщо учні, їхні батьки або представники шкільної адміністрації звернулися з проханням про забезпечення проведення уроків відповідної релігії [13].

Мусульманська громада Італії не укладала з державою спеціальної угоди, тому не може користуватися особливими правами щодо визначення умов релігійної мусульманської освіти в державних школах. Це, однак, не означає, що мусульманське духовенство не може використовувати аудиторії державних шкіл для навчання дітей ісламу, просто для цього потрібна наявність певної кількості дітей та їхніх батьків, котрі цього бажають. Але витрати на таке навчання повинна компенсувати конфесія відповідно до угоди між нею та дирекцією обласного шкільного офісу [9]. Зрозуміло, що на відміну від впливу на релігійну освіту Католицької церкви, вплив на неї мусульманських організацій Італії є вельми обмеженим. Крім іншого, це значною мірою пов'язано з непростими, часом конфліктними відносинами між мусульманськими громадами та місцевими органами влади. Іншими, менш значимими перешкодами на шляху розвитку в країні мусульманської освіти є відсутність у відповідних організацій правового визнання та незнання багатьма мусульманами італійської мови.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, згідно з яким відносини між державою та церквою в Італії пройшли складний шлях еволюції від взаємного протистояння до сучасної моделі співіснування і кооперації. Цей шлях історично пов'язаний із виникненням і розвитком християнства на Апеннінському півострові і загалом в Європі, появою папства та посиленням впливу Папської держави, яка значною мірою формувала політику державних утворень на італійських теренах протягом століть, політичними союзами Католицької церкви, посиленням реформаційних ідей у XVI ст., національним рухом рісорджіменто. Об'єднання Італії в 1861 р. і початок секуляризаційних реформ спричинили глибоку кризу у відносинах між Католицькою церквою та політичною елітою нової держави, яку було подолано лише з підписанням у 1929 р. Латеранських угод, які остаточно розв'язали так зване «римське питання», закріпили за Католицькою церквою особливий статус і встановили правові рамки її подальшого співіснування з Італійською державою. Завдяки цим змінам сепараційна модель державно-церковних відносин в Італії «передала естафету» моделі колабораціонізму.

У сучасній Італії католицизм продовжує відігравати суттєву роль у формуванні соціально-політичних відносин, оскільки переважна більшість населення є католиками. При цьому в країні є і групи послідовників інших релігій – протестанти, мусульмани, іудеї та інші. Як і в багатьох інших країнах, формальна належність більшості італійців до католицької віри поєднується з дуже незначною часткою осіб, котрі регулярно відвідують богослужіння. Це свідчить про те, що,

хоча католицька релігія й залишається важливою складовою італійської ідентичності, її вплив на повсякденне життя громадян і політичні процеси в країні неухильно знижується.

Фундаментальні положення італійського конфесійного права містяться в Конституції 1947 р., що закріпила принцип свободи віросповідання і створила правові умови для розвитку плюралістичного суспільства, в якому Католицька церква зберігає свій вплив і певні привілеї в умовах співіснування з іншими релігійними конфесіями. Останні, згідно з Конституцією, розбудовують відносини з державою на основі спеціальних угод, тому формально Італію можна визначити як країну з договірною системою державно-церковних відносин. На практиці існує триярусна система, в якій верхній ярус займає Католицька церква, що співпрацює з державою на підставі положень Конкордату 1984 р., середній ярус – конфесії, які уклали з державою спеціальні угоди і користуються певними привілеями, а нижчий – конфесії та релігійні течії, правовий статус і діяльність

яких регулюються Законом 1929 р. та загальними законами про асоціації. Тому практична реалізація задекларованого в Конституції принципу «рівної свободи» для всіх конфесій викликає великі сумніви. Конфесії наділені Конституцією внутрішньою автономією і можуть мати статус невизнаних або визнаних асоціацій, що зумовлює відмінності в їх правоздатності.

Таким чином, у першій чверті XXI ст. в Італії вдається зберігати баланс між секулярними принципами сучасної світської держави і домінуванням Католицької церкви. Вплив останньої на державний сектор в Італії демонструє складну динаміку, в якій історичні традиції та сучасні вимоги взаємодіють і формують своєрідний національний контекст. Попри недоліки італійського конфесійного права, держава та більшість релігійних конфесій співіснують у рамках нинішньої моделі державно-церковних відносин на основі взаємного визнання і поваги, що дозволяє державі більш-менш ефективно інтегрувати в життя суспільства як релігійні, так і світські цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волошин О. Л. Латеранські договори 1929. У кн.: Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Т. 1. Київ: Знання України, 2004. 760 с.
2. Епоха Рісорджіменто в історії та культурі Італії: колективна монографія. За заг. ред. Ю. С. Сабадаш. Маріуполь: Маріупольський державний університет, 2018. 271 с.
3. Інституційні процеси конфесійного життя світу й України: колективна монографія. За ред. А. М. Колодного. Київ: Українська академія друкарства, 2015. 384 с.
4. Історія релігії в Україні. У 10 т. Ред. А. М. Колодний та ін. Т. 4: Католицизм. Ред. П. Л. Яроцький. Київ: Український Центр духовної культури, 2001. 598 с.
5. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ: Москаленко О. М., 2018. 62 с.
6. Сироїд Т. Л. Міжнародно-правовий статус Ватикану. *Форум права*. 2012. № 4. С. 814-818.
7. Яроцький П. Л. Католицизм як церковна імперія. У кн.: Яроцький П. Л. Релігієзнавство (сучасні релігійні процеси у світі й Україні): підручник. Київ: Кондор-Видавництво, 2013. 442 с. С. 37-56.
8. Cardia A. Ordinamenti religiosi e ordinamenti dello Stato. Bologna: Il Mulino, 2003. 256 p.
9. Cogliervina S. Religious Education in Italian Public Schools: What Room for Islam? *Stato, Chiese e pluralism confessionale*. 2017. No. 19. P. 1-15.
10. Crow P. A. Christianity. *Encyclopædia Britannica: History & Society*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Christianity>.
11. Edict of Milan. A.D 313. *Eusebius. The Ecclesiastical History*. X. Vol. 2-14. Cambridge: Harvard University Press, 1994. Vol. II. P. 445-453.
12. Ferrari A., Ferrari S. Religion and the Secular State: the Italian Case. *Italian National Reports: Law and Religion*. 2010. No. 16. P. 409-427.
13. Ferrari S. State and Church in Italy. In: *State and Church in the European Union*. Ed. G. Robbers. 2nd edition. Baden-Baden: Nomos, 2005. 589 p. P. 209-230.
14. French Revolution 1787-1799. *Encyclopædia Britannica: History & Society*. URL: <https://www.britannica.com/event/French-Revolution>.
15. Galan S. Religious Affiliation of Foreigners in Italy 2025. *Statista: Society: Demographics*. URL: <http://www.statista.com/statistics/625956/foreigners-in-italy-by-religious-adherence/#statisticContainer>.
16. Galan S. Weekly Church Attendance in Italy 2001-2024. *Statista: Society: Religion*. 2025. URL: <https://www.statista.com/statistics/576085/weekly-church-attendance-in-italy/>.
17. Kaulbach F. Coronation of Charlemagne. *World History Encyclopedia: History AI*. URL: <https://www.worldhistory.org/image/13841/coronation-of-charlemagne/>.
18. Pennington K. J. Innocent III. *Encyclopædia Britannica: History & Society*. URL: <http://www.britannica.com/biography/Innocent-III-pope>.

19. Regoli Fr. R. The Lateran Treaty of 1929: Understanding the Relationship between Italy and the Holy See. *Eternal Word Television Network* (EWTN). 2023. URL: <https://ewtnvatican.com/articles/lateran-treats-of-1929-understanding-the-relationship-between-italy-and-the-holy-see-538>.
20. Religious Education in Italy: Themes and Problems. 2010. URL: <https://www.cesnur.org/2010/to-giorda.doc>.
21. Roman Empire: ancient state (27 BCE - 476 CE). *Encyclopædia Britannica: Geography & Travel*. URL: <https://www.britannica.com/place/Roman-Empire/Height-and-decline-of-imperial-Rome>.
22. 2023 Report on International Religious Freedom: Italy. U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/reports/2023-report-on-international-religious-freedom/italy/#:~:text=According%20to%20a%202021%20study,percent%20are%20followers%20of%20other>.
23. Silhol G. Governing Catholic Religious Education in Italian State Schools: Between the Revision of the Concordat and Social Movements, 1974-1984. *Studia z Prawa Wyznaniowego*. Tom 20. 2017. S. 167-184.

Дата першого надходження статті до видання: 04.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

МОНІТОРИНГОВІ МЕХАНІЗМИ РАДИ ЄВРОПИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

MONITORING MECHANISMS OF THE COUNCIL OF EUROPE AND THE EUROPEAN UNION AS AN INSTRUMENT FOR IMPLEMENTING INSTITUTIONAL GUARANTEES OF DEMOCRACY IN UKRAINE

Петренко І.І.,

orcid.org/0000-0003-3328-4102

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гончарук В.П.,

orcid.org/0000-0002-3627-3997

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кляшторний М.Д.,

orcid.org/0009-0000-7107-4312

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено моніторинговим механізмам Ради Європи та Європейського Союзу, розглянутим як єдина система інструментів імплементації інституційних гарантій демократії в Україні. Актуальність теми зумовлена тим, що після набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС, відкриття переговорів про вступ і завершення скринінгу відповідності національного законодавства праву ЄС відносини України з європейськими організаціями перейшли в режим безперервного інституційного оцінювання, а відповідність висновкам моніторингових органів безпосередньо пов'язана з просуванням до членства та з доступом до фінансування, зокрема через інструмент Ukraine Facility. Метою дослідження є розкриття моніторингових механізмів Ради Європи та ЄС як інструменту імплементації інституційних гарантій демократії шляхом їх систематизації та аналізу взаємодії й імплементаційного ефекту. Методологічною рамкою слугують концепція багаторівневого врядування та модель зовнішнього стимулювання; основними методами – контент-аналіз документів моніторингових органів, типологізація та порівняльний аналіз за сферами. У межах дослідження моніторинг концептуалізовано як інструмент через розмежування ланок «стандарт – механізм моніторингу – імплементація» та виокремлення трьох типів важеля впливу: юридично зобов'язального, м'якого (репутаційно-експертного) та матеріально-стимулювального. Систематизовано механізми Ради Європи (Венеційська комісія, моніторинговий комітет Парламентської асамблеї, Європейський суд з прав людини у поєднанні з Комітетом міністрів, GRECO, Конгрес місцевих і регіональних влад) та Європейського Союзу (щорічні звіти Європейської Комісії, скринінг і переговорні кластери, кондиціональність Ukraine Facility, моніторинг Угоди про асоціацію), побудовано їх типологію за суб'єктом, предметом, періодичністю та типом важеля. Обґрунтовано дворівневу модель взаємодії, за якою Рада Європи постачає нормативно-експертний зміст моніторингу, а Європейський Союз – матеріальний важіль. Показано, що імплементаційний ефект є найвищим там, де зміст і важіль зчеплено на одному предметі (запобігання корупції), і знижується за послаблення зчеплення (судочинство) або переважання самого лише м'якого важеля (місцеве самоврядування). Зроблено висновок, що дієвість моніторингу як інструменту імплементації визначається не наявністю механізму, а конфігурацією взаємодії змісту й важеля – за умови, що зовнішній стимул не заміщує внутрішньої інституційної спроможності держави.

Ключові слова: демократія; моніторингові механізми; Рада Європи; Європейський Союз; інституційні гарантії демократії; кондиціональність; європеїзація; імплементація; Україна.

The article examines the monitoring mechanisms of the Council of Europe and the European Union as a single system of instruments for implementing institutional guarantees of democracy in Ukraine. The relevance of the topic stems from the fact that, after Ukraine acquired EU candidate status, opened accession negotiations and completed the screening of its national legislation against EU law, its relations with European organisations shifted into a regime of continuous

institutional assessment, while compliance with the conclusions of monitoring bodies became directly linked to progress toward membership and to access to funding, in particular through the Ukraine Facility. The purpose of the study is to reveal the monitoring mechanisms of the Council of Europe and the EU as an instrument for implementing institutional guarantees of democracy by systematising them and analysing their interaction and implementation effect. The methodological framework combines the concept of multi-level governance and the external incentives model; the main methods are content analysis of the documents of monitoring bodies, typologisation and comparative analysis across policy areas. Monitoring is conceptualised as an instrument by distinguishing the links "standard – monitoring mechanism – implementation" and identifying three types of leverage: legally binding, soft (reputational-expert) and material-incentive. The article systematises the mechanisms of the Council of Europe (the Venice Commission, the Monitoring Committee of the Parliamentary Assembly, the European Court of Human Rights together with the Committee of Ministers, GRECO, the Congress of Local and Regional Authorities) and of the European Union (the annual European Commission reports, screening and negotiating clusters, the conditionality of the Ukraine Facility, monitoring of the Association Agreement), and builds their typology according to subject, object, periodicity and type of leverage. A two-level model of interaction is substantiated, in which the Council of Europe supplies the normative-expert content of monitoring, while the European Union provides the material leverage. It is shown that the implementation effect is highest where content and leverage are coupled on the same subject (corruption prevention) and decreases as this coupling weakens (the judiciary) or where the soft lever alone prevails (local self-government). It is concluded that the effectiveness of monitoring as an instrument of implementation is determined not by the mere existence of a mechanism but by the configuration of the interaction between content and leverage, provided that the external incentive does not substitute for the state's internal institutional capacity.

Key words: democracy; monitoring mechanisms; Council of Europe; European Union; institutional guarantees of democracy; conditionality; Europeanization; implementation; Ukraine.

Постановка проблеми. Набуття Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі (червень 2022 р.), відкриття переговорів про вступ (червень 2024 р.) та завершення скринінгу відповідності національного законодавства праву ЄС (вересень 2025 р.) перевели відносини Україна–ЄС із формату зовнішньої підтримки в режим безперервного інституційного оцінювання. Водночас Україна вже понад три десятиліття перебуває в орбіті наглядних механізмів Ради Європи – від процедури моніторингу Парламентської асамблеї, відкритої зі вступом до організації 1995 р., до спеціалізованих інструментів контролю за верховенством права, запобіганням корупції та станом місцевої демократії. У підсумку інституційні гарантії демократії в Україні підтримуються не лише внутрішніми чинниками, а й щільною мережею зовнішніх моніторингових механізмів двох європейських організацій, кожен із яких має власний предмет, періодичність та спосіб впливу.

Практична вага цієї мережі для держави, що одночасно веде оборонну війну й готується до вступу, є винятково високою: відповідність висновкам моніторингових органів безпосередньо пов'язана з просуванням до членства та з доступом до фінансування, зокрема через інструмент Ukraine Facility, який ставить виплати в залежність від виконання реформ. За таких умов моніторинг перестає бути суто діагностичною процедурою і перетворюється на дієвий інструмент імплементації – важіль, що спонукає державу втілювати інституційні стандарти демократії. Проте саме в цій якості – як інструмент імплементації, тобто в аспекті того, як численні, різнорівневі та почасти дубльовані механізми Ради Європи і ЄС спільно впливають на інституційний розвиток України, – ця мережа досі не діставала систематичного полі-

тологічного осмислення. Механізми традиційно розглядають ізольовано, без реконструкції їх як єдиної багаторівневої системи інструментів імплементації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичну основу вивчення зовнішнього впливу на інституційний розвиток держав-кандидатів заклали концепції європеїзації та кондиціональності. Модель зовнішнього стимулювання (external incentives model) Ф. Шіммельфенніга та У. Зедельмаєра пояснює, за яких умов держава-кандидат переймає європейські правила: дієвість кондиціональності зростає з визначеністю вимог, вагомістю та вірогідністю винагороди (передусім перспективи членства) і знижується зі збільшенням внутрішніх політичних витрат для урядів-адресатів [1]. Х. Граббе показала, що «трансформаційна сила» ЄС реалізується насамперед через асиметрію відносин у процесі розширення та через механізми моніторингу, які структурують порядок денний реформ у країнах Центрально-Східної Європи [2]. У поєднанні з концепцією багаторівневого врядування ці підходи формують рамку, у якій моніторинг постає не пасивним спостереженням, а активним інструментом «врядування на відстані».

Нормативно-інституційний вимір моніторингу кодифіковано в документах самих європейських організацій – стандартах Венеційської комісії щодо верховенства права та надзвичайних режимів [3; 4], процедурі моніторингу Парламентської асамблеї Ради Європи [5], механізмі оцінювання GRECO [6; 7], моніторингу застосування Європейської хартії місцевого самоврядування Конгресом місцевих і регіональних влад [8; 9], а також у щорічних звітах Європейської Комісії в межах політики розширення [10–12] та в інструменті кондиціональності Ukraine Facility [13]. В укра-

їнській науці окремі складники цієї мережі розроблено докладно: імплементацію принципів Європейської хартії місцевого самоврядування в контексті децентралізації [14], залежність інституційних пріоритетів антикорупційної політики від євроінтеграційної кондиціональності [15], стан виборчої інфраструктури як предмет зовнішнього оцінювання [16]; окремі виміри взаємодії безпеки, свободи та демократичної консолідації в умовах війни розглянуто в попередній праці авторів [17]. Разом із тим цілісного політологічного дослідження моніторингових механізмів Ради Європи та ЄС як єдиної системи інструментів імплементації демократичних гарантій в українській літературі досі бракує.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний масив праць щодо окремих механізмів, невирішеними залишаються три взаємопов'язані питання. По-перше, відсутня систематизована типологія моніторингових механізмів Ради Європи та ЄС щодо України, яка впорядкувала б їх за суб'єктом, предметом, періодичністю та типом важеля впливу. По-друге, не досліджено взаємодію цих механізмів – режими їх комплементарності, дублювання та взаємопідсилення, – тоді як саме конфігурація взаємодії визначає сукупний імплементаційний ефект. По-третє, недостатньо концептуалізовано сам перехід від моніторингу як діагностики до моніторингу як інструменту імплементації: за яких умов зафіксована невідповідність перетворюється на реальну інституційну зміну. Цим трьома питаннями і присвячено статтю.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – розкрити моніторингові механізми Ради Європи та Європейського Союзу як інструмент імплементації інституційних гарантій демократії в Україні шляхом їх систематизації та аналізу взаємодії й імплементаційного ефекту.

Досягнення мети передбачає виконання чотирьох завдань: 1) концептуалізувати моніторинг як інструмент імплементації, розмежувавши ланки «стандарт – механізм моніторингу – імплементація» та типи важелів впливу; 2) інвентаризувати й охарактеризувати моніторингові механізми Ради Європи щодо України; 3) інвентаризувати й охарактеризувати моніторингові механізми Європейського Союзу щодо України; 4) побудувати типологію цих механізмів, проаналізувати режими їх взаємодії та визначити імплементаційний ефект на прикладі ключових сфер інституційних гарантій демократії.

Методологічною рамкою дослідження є концепція багаторівневого врядування у поєднанні з моделлю зовнішнього стимулювання, що дає змогу трактувати моніторинг як інструмент врядування, а не лише спостереження. Основними методами є контент-аналіз документів моніторин-

гових органів Ради Європи та ЄС, типологізація (класифікація механізмів за визначеними критеріями) та порівняльний аналіз їх дії за сферами (запобігання корупції, судочинство, місцеве самоврядування). Дослідження має якісний характер; кількісні індексні оцінки свідомо винесено за його межі як предмет окремої розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб трактувати моніторингові механізми як інструмент, а не як спостереження, доцільно розмежувати три ланки причинного ланцюга. Перша – стандарт: нормативний еталон демократичного функціонування інститутів (від конвенційних зобов'язань до критеріїв політики розширення). Друга – механізм моніторингу: інституціоналізована процедура періодичного оцінювання відповідності держави стандартам з формулюванням висновків і рекомендацій та, у різній мірі, наслідків для держави-адресата. Третя – імплементація: реальна інституційна зміна, якою держава реагує на висновок моніторингу. Предметом статті є друга ланка в її інструментальній дії – спроможність механізму конвертувати стандарт в імплементацію.

Ключовою характеристикою механізму, що визначає цю спроможність, є тип важеля впливу. За цим критерієм механізми Ради Європи та ЄС розкладаються на три типи. Перший – юридично зобов'язальний важіль: рішення Європейського суду з прав людини, які є обов'язковими для держави (ст. 46 Конвенції), а їх виконання перебуває під наглядом Комітету міністрів Ради Європи. Другий – м'який, репутаційно-експертний важіль: висновки Венеційської комісії, резолюції Парламентської асамблеї, звіти GRECO та рекомендації Конгресу місцевих і регіональних влад, які юридично не зобов'язують, але діють через експертний авторитет, взаємний тиск (peer pressure) і публічність оцінки. Третій – матеріально-стимулювальний важіль: щорічні звіти Європейської Комісії, фінансова кондиціональність Ukraine Facility та перспектива членства, що пов'язують оцінку з відчутною винагородою або її втратою.

Саме тип важеля пояснює, чому формально подібні процедури дають різний імплементаційний ефект. Відповідно до моделі зовнішнього стимулювання [1], дієвість м'якого важеля залежить переважно від внутрішньої готовності політичних акторів, тоді як матеріально-стимулювальний важіль здатний змінювати їхній розрахунок витрат і вигід безпосередньо. Це не означає ієрархії «сильних» і «слабких» механізмів: як буде показано далі, найбільший ефект досягається не окремим важелем, а їх зчепленням, коли експертний зміст одного механізму отримує матеріальне підкріплення іншого. Водночас теоретично коректним є й застереження: сам моніторинг не гарантує імплементації – за несприятливої внутрішньої

конфігурації навіть матеріальний важіль може блокуватися вето-гравцями, а м'який – залишатися суто символічним.

Моніторингові механізми Ради Європи. Рада Європи забезпечує нормативно-експертний зміст зовнішнього моніторингу демократичних гарантій в Україні через набір спеціалізованих механізмів, що різняться суб'єктом, предметом і процедурою, але переважно спираються на м'який важіль впливу; винятком є судовий контроль Європейського суду з прав людини.

Венеційська комісія (Європейська комісія «За демократію через право») є експертним механізмом попереднього та подальшого оцінювання конституційних і законодавчих реформ. Її висновки (opinions) ухвалюються на запит національних органів чи інституцій Ради Європи і, не маючи обов'язкової сили, справляють вплив через високий фаховий авторитет та інкорпорацію в оцінки інших моніторингових органів. Узагальнені критерії Комісії систематизовано в Rule of Law Checklist [3], а щодо України предметом висновків ставали, зокрема, порядок добору суддів Конституційного Суду [18] та дисциплінарні процедури щодо суддів [19]. Характерна риса механізму – «вбудованість»: висновок Венеційської комісії часто стає нормативною основою вимог, які згодом підхоплюють Європейська Комісія та Асамблея.

Моніторинговий комітет Парламентської асамблеї Ради Європи реалізує політичну процедуру моніторингу виконання державою зобов'язань, узятих під час вступу. Україна перебуває під цією процедурою від набуття членства 1995 р.; співдоповідачі комітету здійснюють періодичні візити та готують доповіді, за якими Асамблея ухвалює резолюції – як-от «Функціонування демократичних інститутів в Україні» [5]. Важіль механізму – репутаційно-політичний: оцінка виноситься на майданчик міжпарламентської асамблеї, а взаємний тиск держав-членів створює стимул до реагування. На відміну від разового висновку Венеційської комісії, моніторинг Асамблеї має циклічний характер із відстеженням динаміки виконання.

Європейський суд з прав людини у поєднанні з Комітетом міністрів утворює єдиний юридично зобов'язальний механізм. Рішення Суду обов'язкові для держави-відповідача, а нагляд за їх виконанням – зокрема усунення системних причин порушень – здійснює Комітет міністрів Ради Європи [20]. Для теми статті цей механізм важливий подвійно: він є найжорсткішим за типом важеля і водночас саме через нього опосередковується контроль за правомірністю відступу України від окремих зобов'язань за ст. 15 Конвенції в умовах воєнного стану [21].

GRECO (Група держав проти корупції) здійснює тематичний моніторинг у форматі оціню-

вальних раундів. У межах Четвертого раунду, присвяченого запобіганню корупції серед народних депутатів, суддів і прокурорів, GRECO ухвалила оцінювальний звіт щодо України [6] і надалі відстежує стан виконання рекомендацій у звітах про виконання [7]. Механізм спирається на м'який важіль, але має вирізняльну рису – інституціоналізовану процедуру відстеження виконання (compliance procedure), яка перетворює разову оцінку на тривалий цикл тиску й забезпечує зчеплення з антикорупційною кондиціональністю ЄС.

Конгрес місцевих і регіональних влад відповідає за моніторинг застосування Європейської хартії місцевого самоврядування [8] – багатостороннього договору, який Україна ратифікувала 1997 р. Конгрес періодично оцінює стан місцевої та регіональної демократії й ухвалює рекомендації; остання повна моніторингова доповідь щодо України фіксувала прогрес територіальної реформи поряд із проблемами фінансової автономії громад та повноважень органів місцевого самоврядування [9], а в умовах війни Конгрес оновлює оцінку з урахуванням функціонування місцевої влади та військових адміністрацій. Цей механізм безпосередньо стосується проблематики політичних інститутів і процесів, оскільки предметом його моніторингу є інституційна спроможність субнаціонального рівня демократії.

Отже, механізми Ради Європи покривають різні сегменти інституційних гарантій – конституційно-правовий (Венеційська комісія), парламентсько-політичний (Асамблея), судовий (Європейський суд з прав людини і Комітет міністрів), антикорупційний (GRECO) та місцево-самоврядний (Конгрес) – і, за винятком судового контролю, діють переважно м'яким важелем. Саме тому їхній імплементаційний потенціал розкривається повною мірою у зчепленні з матеріальним важелем Європейського Союзу.

Моніторингові механізми Європейського Союзу. Якщо Рада Європи постачає зміст оцінювання, то Європейський Союз додає до нього матеріально-стимулювальний важіль, пов'язуючи результати моніторингу з перспективою членства та фінансуванням. Механізми ЄС різняться від радоевропейських двома рисами: уніфікованою методологією, застосовною до всіх кандидатів, та безпосередньою прив'язкою оцінки до відчутних наслідків.

Стрижневим механізмом є щорічні звіти Європейської Комісії в межах політики розширення. За переглянутою 2020 р. методологією [22] напрями оцінювання згруповано в тематичні кластери, а засадничий кластер «Основи» (Fundamentals) охоплює верховенство права, функціонування демократичних інститутів, публічне адміністрування та фундаментальні права – тобто саме

інституційні гарантії демократії. Звіти щодо України 2023–2025 рр. [10–12] фіксують стан цих гарантій за уніфікованою шкалою й формують фактологічну основу для рішень про поступ у переговорах. На відміну від разового висновку чи циклічної резолюції Ради Європи, цей механізм є щорічним і всеохопним.

Другим механізмом є скринінг та переговорні кластери. Скринінг відповідності національного законодавства праву ЄС, завершений для України у вересні 2025 р., та відкриття кластера «Основи» структурують порядок денний реформ, встановлюючи послідовність і умови відкриття й закриття переговорних розділів. Тут моніторинг діє як фільтр: подальший рух можливий лише за підтвердженої відповідності.

Третім і найпотужнішим за важелем механізмом є фінансова кондиціональність інструменту Ukraine Facility [13]. Регламент пов'язує надання коштів із виконанням погодженого плану реформ, зокрема у сфері верховенства права та запобігання корупції, а періодичні (квартальні) виплати обумовлені досягненням визначених показників. На відміну від репутаційного важеля Ради Європи, тут невідповідність має пряму матеріальну ціну.

Четвертим механізмом є моніторинг виконання Угоди про асоціацію [23]. Угода запровадила інституційну структуру нагляду (Рада та Комітет асоціації) і систему періодичної звітності про виконання зобов'язань, що передувала режимові розширення й діє паралельно з ним, забезпечуючи договірний контроль за апроксимацією законодавства та реформами.

Отже, механізми ЄС утворюють висхідну послідовність важелів – від щорічної діагностики (звіти) через структуруючий фільтр (скринінг і кластери) до прямого матеріального стимулу (кондиціональність) і договірного контролю (Угода про асоціацію). Спільна їхня риса – перетворення оцінки відповідності на передумову винагороди, чого позбавлені механізми Ради Європи.

Типологія моніторингових механізмів Ради Європи та ЄС. Систематизація описаних механізмів за чотирма критеріями – суб'єкт (орган і рівень), предмет моніторингу, періодичність та тип важеля з відповідною обов'язковістю наслідків – дає змогу побачити їх як єдину багаторівневу систему (табл. 1).

Типологія унаочнює три закономірності. Перша – розподіл за типом важеля: механізми Ради Європи, окрім судового контролю ЄСПЛ, спираються на м'який важіль, тоді як механізми ЄС – на матеріальний; юридично зобов'язальним є лише механізм «ЄСПЛ + Комітет міністрів». Друга – розподіл за періодичністю: поряд співіснують механізми разові (висновок Венеційської комісії на запит), циклічно-періодичні (ПАРЕ, GRECO, Конгрес, звіти ЄК) та безперервні

(нагляд за виконанням рішень ЄСПЛ, квартальна кондиціональність). Третя – перекриття предметів: одні й ті самі сфери (насамперед верховенство права, запобігання корупції, судочинство) одночасно перебувають у полі кількох механізмів обох організацій. Саме це перекриття предметів за різних типів важеля й породжує проблему взаємодії механізмів.

Взаємодія моніторингових механізмів: дво-рівнева модель. Перекриття предметів моніторингу за різних типів важеля означає, що імплементаційний ефект створюється не окремим механізмом, а конфігурацією їх взаємодії. Реконструкція цієї конфігурації дає підстави для дво-рівневої моделі: Рада Європи переважно постачає нормативно-експертний зміст моніторингу – визначає, що саме і за якими критеріями належить реформувати, – тоді як Європейський Союз надає цьому змісту матеріальний важіль, пов'язуючи виконання з винагородою. Взаємодія механізмів реалізується у трьох режимах – комплементарності, дублювання та взаємопідсилення.

Комплементарність виявляється в розподілі функцій: експертний висновок Венеційської комісії чи оцінка GRECO формулюють стандарт і фіксують невідповідність, а звіти Європейської Комісії й кондиціональність Ukraine Facility надають стимул до її усунення. Показово, що звіти ЄК систематично інкорпорують висновки органів Ради Європи, посилаючись на оцінки Венеційської комісії та GRECO як на фахову основу власних вимог. Так формується взаємопідсилення: м'який за природою висновок Ради Європи, потрапляючи у звіт ЄК або в перелік умов фінансування, набуває матеріальної ваги, якої сам по собі не має. Водночас співіснування кількох механізмів на одному предметі породжує й дублювання: верховенство права одночасно оцінюють Венеційська комісія, GRECO, моніторинговий комітет ПАРЕ та Європейська Комісія. Дублювання є двоїстим: воно створює ризик надлишкового навантаження на державу, але водночас підвищує узгодженість і стійкість оцінки, ускладнюючи вибіркове ігнорування невігідних висновків.

Ступінь зчеплення механізмів різниться за сферами, що добре простежується на трьох прикладах. У сфері запобігання корупції зчеплення є найщільнішим: експертний зміст (рекомендації GRECO, висновки Венеційської комісії) прямо підкріплюється матеріальним важелем (антикорупційні умови у звітах ЄК та в кондиціональності Ukraine Facility). Саме тут моніторинг діє як інструмент імплементації з максимальною силою, оскільки м'який і матеріальний важелі спрямовані на один предмет. У сфері судочинства зчеплення також присутнє, хоча й слабше: висновки Венеційської комісії щодо добору суддів та дисциплінарних процедур [18; 19] задають зміст реформ, який

Таблиця 1

Типологія моніторингових механізмів Ради Європи та ЄС щодо України

Механізм	Орган / рівень	Предмет моніторингу	Періодичність	Тип важеля / наслідки
Венеційська комісія	РЄ, експертний	конституційні та законодавчі реформи, верховенство права	на запит (ad hoc)	м'який (експертний); висновки необов'язкові
Моніторинговий комітет ПАРЕ	РЄ, парламентський	виконання зобов'язань членства, демократичні інститути	циклічно (періодичні доповіді)	м'який (репутаційно-політичний); резолюції, peer pressure
ЄСПЛ + Комітет міністрів	РЄ, судовий	порушення прав людини, системні проблеми	за зверненням + постійний нагляд	юридично зобов'язальний; обов'язкові рішення (ст. 46), нагляд за виконанням
GRECO	РЄ, оцінювально-експертний	запобігання корупції (депутати, судді, прокурори)	оцінювальні раунди + відстеження виконання	м'який із compliance-циклом; рекомендації та оцінка виконання
Конгрес / Європейська хартія місцевого самоврядування	РЄ, субнаціональний	місцева й регіональна демократія, автономія громад	періодично	м'який; рекомендації
Звіти ЄК про розширення	ЄС, наднаціональний	кластер «Основи»: верховенство права, демократичні інститути, врядування	щорічно	матеріальний; основа рішень про поступ до членства
Скринінг і переговорні кластери	ЄС, наднаціональний	відповідність національного права acquis ЄС	поетапно у процесі переговорів	матеріальний; умова відкриття/закриття розділів
Кондиціональність Ukraine Facility	ЄС, фінансовий	виконання плану реформ (у т. ч. верховенство права)	квартально	матеріально-фінансовий; виплати за умови виконання
Моніторинг Угоди про асоціацію	ЄС + Україна, договірний	виконання зобов'язань за УА, апроксимація права	періодично (Рада/Комітет асоціації, звіти)	матеріальний/договірний; інституційний тиск, звітність

Джерело: складено авторами

підхоплюють звіти ЄК; проте частина проблем (зокрема кадрове наповнення судової системи) слабо реагує на зовнішній важіль, бо залежить від внутрішньої спроможності, а не від політичної волі, на яку тисне моніторинг. У сфері місцевого самоврядування зчеплення є найслабшим: моніторинг Конгресу за Європейською хартією місцевого самоврядування [8; 9] постачає зміст, але не отримує співмірного матеріального підкріплення з боку ЄС, оскільки децентралізація не належить до пріоритетних предметів фінансової кондиціональності. Унаслідок цього тут діє переважно м'який важіль, а імплементаційний тиск є помітно слабшим. Цей контраст емпірично підтверджує вихідну тезу: сила моніторингу як інструменту імплементації визначається не наявністю механізму як такого, а зчепленням змісту з важелем.

Імплементаційний ефект моніторингових механізмів. Запропонована модель дає змогу оцінити, за яких умов моніторинг конвертується в інституційну зміну. Загальна закономірність така: імплементаційний ефект є найвищим там, де

м'який зміст Ради Європи зчеплено з матеріальним важелем ЄС на одному предметі, і знижується в міру послаблення цього зчеплення або зростання внутрішніх перешкод.

Найвиразніше дію зчепленого важеля ілюструє антикорупційна сфера. Коли влітку 2025 р. постала загроза звуження інституційної незалежності антикорупційних органів, реакція надійшла саме каналами зовнішнього моніторингу: Європейська Комісія відреагувала в межах логіки кондиціональності, а відповідний епізод було відображено у звіті ЄК щодо України 2025 р. [12] як застереження. Незалежно від внутрішньополітичної динаміки, цей випадок демонструє, що зчеплення експертної оцінки з матеріальним важелем здатне швидко актуалізуватися й впливати на інституційні рішення – тобто моніторинг спрацьовує як дієвий інструмент, а не лише як діагностика.

Натомість там, де зовнішній важіль слабший або наштовхується на внутрішні обмеження, імплементація сповільнюється. У сфері судочинства реформи інституційної рамки (перезапуск органів

суддівського врядування, порядок добору суддів), які прямо підпадали під зчеплений моніторинг Венеційської комісії та ЄК, просунулися відчутніше, ніж розв'язання проблем, що залежать від внутрішньої спроможності й не піддаються прямому зовнішньому стимулюванню. У сфері місцевого самоврядування, де діє переважно м'який важіль Конгресу, рекомендації щодо фінансової автономії громад імплементуються повільніше, ніж стандарти, підкріплені матеріальним важелем ЄС.

Цей результат узгоджується з моделлю зовнішнього стимулювання [1]: моніторинг є дієвим інструментом імплементції остільки, оскільки поєднує визначений зміст із вагомою та вірогідною винагородою; за відсутності хоча б одного з цих складників він тяжіє до символічної дії. Для України з її статусом кандидата, що воює, це означає подвійне: наявність потужного матеріального важеля ЄС робить моніторинг винятково дієвим інструментом там, де він зчеплений зі змістом Ради Європи, – але й окреслює межу, за якою жодне зовнішнє оцінювання не заміщує внутрішньої інституційної спроможності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження розкриває моніторингові механізми Ради Європи та Європейського Союзу як єдину систему інструментів імплементції інституційних гарантій демократії в Україні й дає підстави для висновків за кожним із поставлених завдань.

Перше. Концептуалізація моніторингу як інструменту потребує розмежування трьох ланок – стандарту, механізму моніторингу та імплементції – і зосередження на спроможності механізму конвертувати стандарт у реальну інституційну зміну. Ключовою характеристикою, що визначає цю спроможність, є тип важеля впливу: юридично зобов'язальний, м'який (репутаційно-експертний) та матеріально-стимулювальний. Саме тип важеля, а не формальна подібність процедур, пояснює відмінності в імплементційному ефекті.

Друге. Механізми Ради Європи (Венеційська комісія, моніторинговий комітет ПАРС, Європейський суд з прав людини у поєднанні з Комітетом міністрів, GRECO, Конгрес місцевих і регіональних влад) охоплюють конституційно-правовий, парламентський, судовий, антикорупційний та

місцево-самоврядний сегменти інституційних гарантій демократії і, за винятком судового контролю ЄСПЛ, діють переважно м'яким важелем. Їхньою сильною стороною є нормативно-експертний зміст, слабкою – обмежена самостійна спроможність примусити до імплементції.

Третє. Механізми Європейського Союзу (щорічні звіти Європейської Комісії, скринінг і переговорні кластери, фінансова кондиціональність Ukraine Facility, моніторинг Угоди про асоціацію) діють матеріально-стимулювальним важелем, пов'язуючи оцінку відповідності з перспективою членства та фінансуванням. Їхня уніфікована методологія й циклічність роблять оцінку регулярною та всеохопною, а прив'язка до винагороди – потенційно примусовою.

Четверте. Типологізація механізмів за суб'єктом, предметом, періодичністю та типом важеля виявляє їх перекриття за предметом і взаємодоповнюваність за важелем, що обґрунтовує дворівневу модель: Рада Європи постачає зміст моніторингу, Європейський Союз – матеріальний важіль. Імплементційний ефект є найвищим там, де зміст і важіль зчеплено на одному предметі (запобігання корупції), і знижується в міру послаблення зчеплення (судочинство) або за переважання самого лише м'якого важеля (місцеве самоврядування). Отже, дієвість моніторингу як інструменту імплементції визначається не наявністю механізму, а конфігурацією взаємодії змісту й важеля – за умови, що зовнішній стимул не заміщує внутрішньої інституційної спроможності держави.

Науковий внесок статті полягає у поданні моніторингових механізмів Ради Європи та ЄС щодо України як єдиної багаторівневої системи інструментів імплементції, у розробленні їх типології та дворівневої моделі взаємодії, що пояснює диференціацію імплементційного ефекту за сферами.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з поглибленим пояснювальним аналізом дієвості окремих механізмів методом відстеження процесів (process tracing) на конкретних кейсах, із залученням кількісного вимірювання інституційних ризиків для оцінки результатів моніторингу, а також із порівнянням української конфігурації моніторингових механізмів із досвідом держав Західних Балкан як інших учасників процесу розширення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Schimmelfennig F., Sedelmeier U. Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*. 2004. Vol. 11, № 4. P. 661–679. DOI: <https://doi.org/10.1080/1350176042000248089>
2. Grabbe H. *The EU's Transformative Power: Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2006. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230510302>
3. Venice Commission. Rule of Law Checklist : CDL-AD(2016)007. Venice, 2016. URL: https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf (дата звернення: 20.07.2026).

4. Venice Commission. Respect for Democracy, Human Rights and the Rule of Law during States of Emergency: Reflections : CDL-AD(2020)014. Strasbourg, 2020. URL: <https://docs-venice.coe.int/api/Document?pdffile=CDL-AD%282020%29014-e> (дата звернення: 20.07.2026).
5. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. The functioning of democratic institutions in Ukraine : Resolution 2134 (2017). Strasbourg, 2017. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23247&lang=en> (дата звернення: 20.07.2026).
6. GRECO. Fourth Evaluation Round. Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors: Evaluation Report. Ukraine : GrecoEval4Rep(2016)9. Strasbourg, 2017. URL: <https://rm.coe.int/greco-eval4rep-2016-9-fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-/1680737207> (дата звернення: 20.07.2026).
7. GRECO. Fourth Evaluation Round. Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors: Addendum to the Second Compliance Report. Ukraine : GrecoRC4(2024)15. Strasbourg, 2024. URL: <https://www.coe.int/en/web/greco/evaluations/ukraine> (дата звернення: 20.07.2026).
8. European Charter of Local Self-Government : ETS No. 122. Strasbourg, 15.10.1985. URL: <https://rm.coe.int/european-charter-of-local-self-government-eng/1680a87cc3> (дата звернення: 20.07.2026).
9. Congress of Local and Regional Authorities. Local and regional democracy in Ukraine : Recommendation 348 (2013), CG(25)8FINAL. Strasbourg, 31.10.2013. URL: <https://rm.coe.int/168071a834> (дата звернення: 20.07.2026).
10. European Commission. Ukraine 2023 Report : SWD(2023) 699 final. Brussels, 08.11.2023. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (дата звернення: 20.07.2026).
11. European Commission. Ukraine 2024 Report : SWD(2024) 699 final. Brussels, 30.10.2024. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en (дата звернення: 20.07.2026).
12. European Commission. Ukraine 2025 Report : SWD(2025) 759 final. Brussels, 04.11.2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en (дата звернення: 20.07.2026).
13. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. Official Journal of the European Union. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj> (дата звернення: 20.07.2026).
14. Мельничук В. Імплементация принципів Європейської хартії місцевого самоврядування в контексті децентралізації влади. Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2019. Вип. 13. С. 111–118. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/5408> (дата звернення: 20.07.2026).
15. Кресіна І. О. Інституційні пріоритети антикорупційної політики України. Політологічний вісник. 2024. Вип. 92. С. 130–152. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2024.92.130-152>
16. Опінко С. О. Функціонування державного реєстру виборців в умовах сучасних викликів. Регіональні студії. 2024. № 36. С. 53–58. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.36.9>
17. Петренко І. І., Малкіна Г. М. Дилема безпеки та свободи: шлях української демократії крізь війну та виклики консолідації. Політологічний вісник. 2025. Вип. 96. С. 157–179. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2025.96.180-191>
18. Venice Commission. Ukraine. Follow-up Opinion on the Draft Law on the Selection of Constitutional Court Judges : CDL-AD(2023)022. Venice, 2023. URL: <https://docs-venice.coe.int/api/Document?pdffile=CDL-AD%282023%29022-e> (дата звернення: 20.07.2026).
19. Venice Commission, Directorate General Human Rights and Rule of Law. Ukraine. Joint Opinion on Draft Amendments on Disciplinary Procedures against Judges : CDL-AD(2025)044. Venice, 2025. URL: <https://docs-venice.coe.int/api/Document?pdffile=CDL-AD%282025%29044-e> (дата звернення: 20.07.2026).
20. Committee of Ministers of the Council of Europe. Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights: 18th Annual Report (2024). Strasbourg : Council of Europe, 2025. URL: <https://www.coe.int/en/web/execution/annual-reports> (дата звернення: 20.07.2026).
21. European Court of Human Rights. Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights: Derogation in time of emergency. Strasbourg, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_eng (дата звернення: 20.07.2026).
22. European Commission. Enhancing the accession process – A credible EU perspective for the Western Balkans : COM(2020) 57 final. Brussels, 05.02.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0057> (дата звернення: 20.07.2026).
23. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. Official Journal of the European Union. 2014. L 161. P. 3–2137. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.161.01.0003.01.ENG (дата звернення: 20.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 22.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

БАГАТОСТОРОННІ ПОСЕРЕДНИКИ У ПЕРЕГОВОРНОМУ ПРОЦЕСІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЛІ США, ОАЕ ТА ПОТЕНЦІЙНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА

MULTILATERAL MEDIATORS IN THE NEGOTIATION PROCESS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ROLES OF THE UNITED STATES, THE UNITED ARAB EMIRATES, AND POTENTIAL EUROPEAN MEDIATION

Плесканьов М.С.,
orcid.org/0009-0006-5351-5536

магістр

*Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Зростання ролі багатостороннього посередництва у врегулюванні сучасних міжнародних конфліктів пов'язане з тим, що ці конфлікти дедалі рідше піддаються врегулюванню зусиллями одного актора. Тривалість перебігу, множинність учасників та поєднання політичних, безпекових і гуманітарних вимірів вимагають від посередницького процесу гнучкості, якої не забезпечує жодна окрема модель, узятя сама по собі. У статті порівнюються американська, еміратська та потенційна європейська моделі посередництва з метою виявити характеристики, що визначають результативність посередника в умовах затяжного конфлікту.

Дослідження побудоване на порівняльному, системному, структурно-функціональному та інституційному підходах із застосуванням аналізу, синтезу й узагальнення офіційних документів, дипломатичної практики та наукових джерел. Порівняння моделей за єдиною системою критеріїв показало, що вони не є взаємозамінними: кожна виконує окрему функцію, і на різних етапах урегулювання конфлікту ці функції радше доповнюють одна одну, ніж конкурують. Заміна посередника чи залучення додаткового зумовлені зміною предмета переговорів, коливаннями рівня довіри сторін, розширенням кола учасників конфлікту або потребою в ресурсах, якими попередній посередник не володів.

Разом з тим результативність багатостороннього посередництва обмежують кілька чинників: недостатня координація між посередниками, конкуренція переговорних форматів, складність утримання політичної нейтральності протягом тривалого часу, фрагментація порядку денного та відсутність єдиного механізму реалізації досягнутих домовленостей. Це дає підстави обґрунтувати доцільність функціонально узгодженої моделі переговорного супроводу, яка передбачає розподіл ролей між посередниками, визначення координатора процесу та поєднання політичних, гуманітарних і інституційних механізмів у межах спільної логіки.

Загальний висновок полягає в тому, що ефективність багатостороннього посередництва визначається не стільки впливом окремого посередника, скільки здатністю адаптувати переговорний формат до розвитку конфлікту та забезпечити взаємодоповнюваність різних моделей. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням критеріїв оцінювання ефективності багатостороннього посередництва, вивченням нових форматів взаємодії держав і міжнародних організацій та аналізом трансформації переговорних механізмів у сучасних конфліктах.

Ключові слова: міжнародна медіація, врегулювання конфліктів, дипломатичний супровід, миротворча дипломатія, міжнародні організації, політичне врегулювання, затяжні конфлікти, гуманітарна дипломатія.

The growing role of multilateral mediation in the settlement of contemporary international conflicts stems from the fact that such conflicts are increasingly resistant to resolution by a single actor. Their protracted nature, the multiplicity of participants, and the combination of political, security, and humanitarian dimensions demand a flexibility in the mediation process that no single model can provide on its own. This article compares the American, Emirati, and potential European models of mediation in order to identify the characteristics that determine a mediator's effectiveness under conditions of protracted conflict.

The study is grounded in comparative, systemic, structural-functional, and institutional approaches, drawing on analysis, synthesis, and generalization of official documents, diplomatic practice, and academic sources. Comparing the three models against a unified set of criteria shows that they are not interchangeable: each performs a distinct function, and at different stages of conflict settlement these functions tend to complement rather than compete with one another. The replacement of a mediator, or the involvement of an additional one, is typically driven by a shift in the subject of negotiations, fluctuations in the level of trust between the parties, an expansion of the circle of conflict participants, or the need for resources that the previous mediator lacked.

At the same time, several factors constrain the effectiveness of multilateral mediation: insufficient coordination among mediators, competition between negotiation formats, the difficulty of maintaining political neutrality over an extended

period, fragmentation of the negotiation agenda, and the absence of a unified mechanism for implementing agreements once reached. These findings support the case for a functionally coherent model of mediation support, one that assigns clear roles among mediators, designates a coordinator of the negotiation process, and combines political, humanitarian, and institutional mechanisms within a shared logic.

The overall conclusion is that the effectiveness of multilateral mediation depends less on the influence of any individual mediator than on the ability to adapt the negotiation format to the conflict's development and to ensure that different mediation models reinforce one another. Further research should focus on developing criteria for assessing the effectiveness of multilateral mediation, examining new formats of interaction among states and international organizations, and analyzing the transformation of negotiation mechanisms in contemporary conflicts.

Key words: international mediation, conflict resolution, diplomatic support, peace diplomacy, international organizations, political settlement, protracted conflicts, humanitarian diplomacy.

Постановка проблеми. Участь кількох посередників з різною політичною вагою, ресурсами та рівнем довіри сторін стала типовою рисою сучасних міжнародних переговорів. Це ставить під сумнів традиційне уявлення про посередництво як нейтральний інструмент врегулювання: щойно в процесі задіяно декілька акторів, кожен із них починає по-своєму формувати порядок денний, формат консультацій і зміст майбутніх домовленостей.

Сполучені Штати Америки (США), Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) та потенційне європейське посередництво варто розглядати як три різні моделі дипломатичного впливу – силово-політичну, прагматично-комунікаційну та нормативно-інституційну. Питання їхнього порівняння не зводиться до простого зіставлення успіхів і невдач. Ідеться радше про те, чи впливають відмінності в інтересах, ресурсах і механізмах дії цих суб'єктів на загальну результативність багатостороннього посередництва – і якщо так, то яким чином.

Відповідь на це питання має не лише теоретичне значення. Від неї залежить, чи вдасться побудувати такий формат переговорів, у якому посередники не конкурують між собою за вплив, а їхня спільна участь веде до чогось більшого за ситуативну домовленість – до стійкого політичного рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова увага до проблематики міжнародного посередництва поступово змістилася від загальних питань дипломатичних переговорів до аналізу конкретних моделей медіації та чинників, що визначають її результативність в умовах сучасних конфліктів.

У вітчизняній літературі це зміщення простежується по-різному. Так, конкурентні позиції європейських держав і компаній у формуванні міжнародних інвестиційних проєктів, які розглядають Я. М. Гуменюк та О. А. Іващенко, опосередковано розкривають зв'язок між економічною конкурентоспроможністю та переговорним потенціалом Європейського Союзу [1]. Авраамові угоди В. Федянін трактує як ключовий зовнішньополітичний успіх ОАЕ, що дав змогу цій державі перетворитися на впливового регіонального посередника, здатного узгоджувати інтереси різ-

них сторін конфлікту [2]. Переговорний процес як інструмент врегулювання міжнародних конфліктів в українському контексті аналізує В. П. Кубко, наголошуючи на потребі комплексного застосування дипломатичних механізмів і міжнародного посередництва [3]. Професійна комунікація, стратегічне планування та гнучкість переговорної позиції постають ключовими передумовами успішного посередництва у працях Г. Федорової [4]. Роль інституціоналізованого діалогу й посередницьких механізмів у підтриманні міжнародної стабільності підкреслюють В. Ю. Маркітанов та А. В. Найчук, розглядаючи переговори як механізм запобігання політичним конфліктам [5]. Натомість К. Ю. Примаков зосереджується на впливі стратегій політичної медіації на результативність врегулювання конфліктів і показує, що саме вибір моделі посередництва визначає ефективність переговорного процесу [6].

Зарубіжна наукова література приділяє більшу увагу трансформації моделей міжнародного посередництва та переосмисленню ролі окремих держав у багатосторонніх переговорах. Еволюцію діяльності третіх сторін у міжнародних конфліктах простежує А. Озтуна, фіксуючи перехід від традиційної дипломатії до багаторівневих моделей посередництва [7]. На прикладі Катару в Афганістані Б. Арас і П. Акпінар показують, що регіональні посередники дедалі частіше поєднують класичні дипломатичні інструменти з неформальними політичними каналами – спостереження, яке важливе й для розуміння моделей посередництва держав Перської затоки, зокрема ОАЕ [8]. Дещо іншого спрямування дослідження Х. Чжоу та співавторів, які пропонують модель багатосторонніх переговорів із рекомендаційною підтримкою прийняття рішень і обстоюють перспективність алгоритмізованих механізмів координації учасників [9]. Паралельні процеси багатосторонньої медіації у Сирії та Лівії стали предметом аналізу С. Хелльмюллер і Б. Салайме, які доходять висновку, що сучасне посередництво дедалі частіше здійснюється одночасно кількома незалежними акторами поряд із механізмами ООН [10].

Порівняння моделей міжнародного посередництва та пошук чинників їхньої результативності становлять окремий напрям досліджень. Діяль-

ність впливових держав-посередників у Сирії та Лівії, яку аналізують І. Костантини та Р. Хану Сантіні, дала підстави для формування концепції так званого неліберального миру – ситуації, коли посередницькі процеси дедалі більше визначаються геополітичними інтересами окремих держав [11]. Місце багатосторонньої дипломатії та міжнародної медіації у врегулюванні ізраїльсько-палестинського конфлікту досліджує А. В. Форвард, показуючи, наскільки складно узгодити інтереси провідних міжнародних акторів у багаторівневих переговорних форматах [12]. Г. Вокер натомість пропонує багатовимірну модель формування довіри до головуючих у багатосторонніх переговорах: за його висновками, раціональні, репутаційні, міжособистісні та ситуативні чинники довіри безпосередньо впливають на ефективність посередництва [13]. Нарешті, феномен дезагредованого посередництва вивчають М. Адхікарі та співавтори, доводячи, що в умовах глобальної та внутрішньодержавної фрагментації мирні процеси дедалі більше локалізуються, а ефективність медіації залежить від здатності поєднувати міжнародних і місцевих посередників у межах єдиного переговорного процесу [14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідники здебільшого розглядають моделі міжнародного посередництва окремо одна від одної, тоді як їх порівняння за єдиною системою критеріїв залишається радше винятком. Так само поза увагою залишається питання про те, чому в затяжних конфліктах відбувається зміна посередників і як різні моделі функціонально взаємодіють між собою на практиці. Ця прогалина обмежує можливості для побудови дієвих багатосторонніх переговорних механізмів.

У статті пропонується підхід до оцінювання ефективності багатостороннього посередництва, що спирається на порівняння американської, еміратської та потенційної європейської моделей. Окрему увагу приділено умовам, за яких ці моделі можуть застосовуватися не як взаємовиключні альтернативи, а як елементи, що доповнюють одне одного залежно від етапу переговорного процесу та специфіки конкретного конфлікту.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначити характеристики, що зумовлюють ефективність посередника в умовах затяжного міжнародного конфлікту, на основі порівняльного аналізу ролі США, ОАЕ та потенційного європейського посередництва.

Завдання статті:

1. Проаналізувати теоретичні засади багатостороннього посередництва та визначити критерії ефективності посередника.

2. Порівняти моделі посередництва США, ОАЕ та потенційного європейського посеред-

ництва й визначити чинники їх трансформації у затяжних міжнародних конфліктах.

3. Виявити проблеми багатостороннього посередництва та обґрунтувати напрями підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатостороннє посередництво посідає важливе місце серед дипломатичних механізмів урегулювання міжнародних конфліктів: воно дає змогу поєднати політичні, безпекові, економічні та гуманітарні інструменти впливу в межах єдиного переговорного процесу. Двостороннє посередництво поступово втрачає позицію основної моделі. Дедалі частіше в переговорах беруть участь кілька посередників одночасно, і ці посередники відрізняються масштабом міжнародного впливу, характером наявних ресурсів і функціональним призначенням. У таких умовах статус держави чи міжнародної організації сам собою мало що вирішує. Важливіше те, наскільки посередник здатен підтримувати конструктивний діалог, знижувати рівень конфронтації сторін і створювати умови для взаємоприйнятних домовленостей. Тому перш ніж порівнювати конкретні моделі посередництва, варто окреслити ознаки, які роблять посередника ефективним (табл. 1).

У переважній більшості сучасних переговорних процесів простежується одна закономірність: результативність посередництва залежить не від однієї переваги посередника, а від поєднання кількох взаємопов'язаних характеристик. На рівні міжнародного права цей підхід закріплено ще у статті 33 Статуту ООН, яка відносить посередництво до основних мирних засобів урегулювання спорів [14], а згодом розвинуто в Манільській декларації про мирне врегулювання міжнародних спорів – документ наголошує на добровільності участі сторін, їхній рівності та неприпустимості нав'язування умов урегулювання [15]. У документі United Nations Guidance for Effective Mediation ці вимоги вперше зведено до купи: довіра сторін, легітимність, інклюзивність, професійна підготовка посередників і координація переговорного процесу розглядаються як взаємозалежні складові ефективної медіації [16]. З цього випливає доволі практичний висновок – значний політичний вплив не компенсує дефіциту довіри, а високий міжнародний авторитет мало що важить без інституційних ресурсів, необхідних для організації самих переговорів.

Ця залежність підтверджується й на конкретних прикладах. Готуючи Кемп-Девідські угоди 1978 року, США задіяли одразу кілька інструментів впливу: політичне посередництво, особисту дипломатію президента Дж. Картера, безпекові гарантії та подальшу економічну підтримку сторін. Домовленості між Єгиптом та Ізраїлем, які залишаються чинними й сьогодні, стали резуль-

Таблиця 1

Ключові характеристики ефективного посередника у переговорному процесі

Характеристика	Зміст	Практичне значення
Політична легітимність	Визнання посередника сторонами конфлікту та міжнародною спільнотою	Забезпечує сприйняття його ініціатив як правомірної основи переговорного процесу
Довіра сторін	Наявність стійких комунікаційних відносин і впевненості в добросовісності посередника	Сприяє збереженню переговорів навіть у періоди загострення конфлікту
Переговорний вплив	Можливість застосування дипломатичних, економічних, політичних або безпекових інструментів	Підвищує спроможність сторін досягати та виконувати домовленості
Інституційна спроможність	Наявність експертної, організаційної та інформаційної підтримки переговорного процесу	Забезпечує безперервність переговорів і професійний супровід домовленостей
Адаптивність	Здатність змінювати переговорні механізми відповідно до розвитку конфлікту	Дає змогу підтримувати результативність переговорів за зміни політичної ситуації
Репутаційний авторитет	Позитивний міжнародний досвід врегулювання конфліктів та виконання домовленостей	Посилює готовність сторін приймати запропоновані компромісні рішення

Джерело: сформовано автором на основі [6, с. 161; 7; 12, р. 103; 13].

татом саме цього поєднання інструментів, а не самого лише статусу США як посередника [17]. Інакше побудована модель ОАЕ, які впродовж 2024–2025 років неодноразово виступали посередником під час обмінів військовополоненими між Україною та Росією. Тут вирішальну роль відіграли не важелі політичного тиску, а конфіденційність переговорів, підтримання робочих контактів з обома сторонами та репутація держави як прийняттого комунікаційного посередника [18]. Подібна логіка простежується і в діяльності спеціальних посланників ООН у Ємені та Лівії: основне навантаження там припадає не на примушення сторін до компромісу, а на тривале підтримання переговорної архітектури, координацію міжнародних учасників і вироблення процедур, які дають змогу зберігати діалог навіть після зриву окремих раундів консультацій [16].

Наведені приклади дають підстави стверджувати, що саме здатність поєднувати політичний вплив, довіру, інституційну спроможність і гнучкість переговорної моделі є головною ознакою ефективного посередника в сучасних затяжних конфліктах – там, де швидке досягнення остаточних домовленостей поступається місцем тривалому управлінню самим переговорним процесом.

Універсальної моделі посередництва на сьогодні не існує. Держави та міжнародні організації обирають переговорні стратегії залежно від власних зовнішньополітичних можливостей, характеру конфлікту та очікувань його учасників. З цієї причини порівнювати посередницькі моделі коректно лише за єдиною системою критеріїв – такою, що дає змогу оцінити не окремі диплома-

тичні кроки, а функціональну роль кожного посередника в переговорному процесі (табл. 2).

Ефективність цих моделей визначається не їхньою універсальністю, а тим, наскільки різні завдання кожна з них здатна вирішувати в межах одного й того самого переговорного процесу. Американський підхід орієнтований насамперед на вироблення політичних рішень і механізмів їх подальшої реалізації. Дейтонський мирний процес 1995 року добре ілюструє цю логіку: США тоді не просто організували переговори, а забезпечили політичну координацію сторін, міжнародні безпекові гарантії та інституційний механізм виконання самої угоди. Тривале функціонування дейтонських домовленостей стало можливим саме завдяки поєднанню дипломатичних, військово-політичних і правових інструментів – і цим американська модель відрізняється від більшості інших форматів посередництва [20].

Європейська модель побудована на іншій логіці. Її характерна риса – довгостроковий супровід сторін уже після досягнення політичних домовленостей, а не власне їх укладення. Діалог між Белградом і Приштиною, який з 2011 року координує Європейська служба зовнішньої діяльності, послідовно реалізує саме такий підхід: регулярні консультації, поетапне виконання взаємних зобов'язань, перспектива європейської інтеграції як додатковий стимул для компромісів. Цей приклад показує, що інституційна сталість здатна компенсувати відсутність швидких політичних результатів і підтримувати діалог навіть у періоди загострення відносин між сторонами [21].

Модель ОАЕ, на відміну від двох попередніх, не претендує на їх заміщення – вона радше доповнює

Таблиця 2

**Порівняльна характеристика моделей посередництва США, ОАЕ
та потенційного європейського посередництва**

Критерій оцінювання	США	ОАЕ	Потенційне європейське посередництво
Основний дипломатичний ресурс	Політичний, військово-безпековий та економічний вплив	Довіра сторін, нейтральні комунікаційні канали	Інституційна координація та нормативний вплив
Пріоритетна функція	Досягнення стратегічних політичних домовленостей	Організація гуманітарних контактів і підтримання діалогу	Формування довгострокової архітектури переговорного процесу
Типові інструменти	Гарантії безпеки, санкційна політика, дипломатичний тиск, фінансова підтримка	Конфіденційні переговори, гуманітарне посередництво, неформальна дипломатія	Багатосторонні консультації, правові механізми, економічні стимули, моніторингові місії
Переваги моделі	Висока здатність впливати на політичні рішення сторін	Гнучкість, оперативність і прийнятність для учасників переговорів	Стійкість інституційних механізмів та комплексний супровід виконання домовленостей
Основні обмеження	Сприйняття як сторони, що має власні геополітичні інтереси	Обмежені можливості політичного примусу	Складність формування єдиної зовнішньополітичної позиції держав Європи
Найбільш ефективна сфера застосування	Політичне врегулювання конфліктів високої інтенсивності	Гуманітарні питання, обміни, підтримання каналів комунікації	Післяконфліктне врегулювання, реалізація домовленостей і довгострокова стабілізація

Джерело: сформовано автором на основі [2, с. 90; 7; 8; 12, р. 108].

обидві. Головна перевага цієї моделі – здатність підтримувати прямий контакт між сторонами тоді, коли офіційний переговорний процес фактично зупинено. Гуманітарні домовленості щодо обмінів військовополоненими між Україною та Росією, реалізовані за посередництва ОАЕ, є показовим прикладом такого формату: ООН окремо відзначила роль цих зусиль у збереженні каналів комунікації та реалізації гуманітарних заходів незалежно від перебігу політичних переговорів [19]. У межах цієї моделі вирішальними стають не політичний вплив і не економічний потенціал держави, а рівень довіри, конфіденційність переговорів та послідовність у виконанні взятих посередником зобов'язань.

Ці приклади вказують на ширшу тенденцію: сучасна дипломатична практика поступово відходить від моделі одного домінуючого посередника на користь функціонального розподілу переговорних ролей. Політичні гарантії в такому разі забезпечує одна держава, гуманітарний діалог – інша, а довгостроковий інституційний супровід бере на себе міжнародна організація чи інтеграційне об'єднання. Саме багаторівнева взаємодія такого типу відповідає природі затяжних конфліктів, у яких політична домовленість є лише одним із етапів довгого переговорного процесу, а не його завершенням.

Формат посередництва в затяжних конфліктах рідко залишається незмінним. Зміна або

поєднання посередників зазвичай пов'язана не зі зміною самої мети переговорів, а з еволюцією їхнього змісту, кола учасників і механізмів реалізації досягнутих домовленостей (табл. 3).

Зміна посередника в затяжному конфлікті рідко буває випадковою: вона зазвичай засвідчує, що попередній формат переговорів вичерпав себе на даному етапі. Показовим у цьому сенсі є досвід Судану, де переговори в Джидді під егідою США та Саудівської Аравії спершу стосувалися виключно гуманітарних питань і припинення вогню. У міру того як конфлікт набував політичного виміру, до процесу долучилися Африканський Союз та Міжурядовий орган з питань розвитку (IGAD), що дозволило перевести порядок денний з гуманітарної площини у площину політичного врегулювання й майбутнього державного устрою країни [22; 23]. Розширення кола посередників тут пояснюється не втратою довіри до попереднього формату, а необхідністю поєднати міжнародний і регіональний рівні впливу, які на різних етапах виявилися недостатніми поодиночі.

Афганський випадок ілюструє схожу динаміку, хоча й у дещо іншій конфігурації. Дохійська угода 2020 року стала результатом переговорів між США та рухом «Талібан» за посередництва Катару, однак після зміни влади у 2021 році координація поступово перейшла до багатостороннього Дохійського процесу під егідою ООН. Зустрічі спеціальних представників держав у Досі означали

Таблиця 3

Чинники зміни або поєднання посередників на різних етапах переговорного процесу

Чинник	Прояв у переговорному процесі	Вплив на посередницький формат
Зміна порядку денного	Перехід від припинення бойових дій до політичного врегулювання, гуманітарних чи безпекових питань	Залучення посередників із новими компетенціями
Криза довіри	Втрата сторонами довіри до чинного переговорного майданчика або окремого посередника	Пошук альтернативного чи додаткового посередника
Інтернаціоналізація конфлікту	Зростання ролі регіональних держав і міжнародних організацій	Формування багаторівневого переговорного механізму
Потреба у гарантіях виконання домовленостей	Необхідність міжнародного моніторингу, фінансової чи безпекової підтримки	Приєднання держав або організацій із відповідними ресурсами
Тривалий характер переговорів	Збереження конфлікту без істотного прогресу	Перерозподіл функцій між кількома посередниками
Поява паралельних дипломатичних ініціатив	Проведення переговорів на різних міжнародних майданчиках	Координація або інтеграція окремих переговорних форматів

Джерело: сформовано автором на основі [7; 10, р. 132; 12, р. 111; 14, р. 268].

перехід від двосторонньої моделі до ширшої платформи, яка охоплює гуманітарну допомогу, протидію тероризму, економічну стабілізацію та контакти з фактичною владою Афганістану [24]. Роль Катару при цьому не зникла, а трансформувалася: з безпосереднього посередника держава перетворилася на майданчик, що підтримує канали комунікації між зацікавленими сторонами.

Дещо іншу модель адаптації демонструє діалог між Белградом і Приштиною. Тут Європейський Союз, як головний посередник, залишався незмінним упродовж багатьох років, тоді як змінювався і розширювався сам інструментарій посередництва. Укладення Брюссельської угоди 2013 року, а згодом домовленостей щодо нормалізації відносин у 2023 році стало можливим завдяки поєднанню дипломатичного посередництва з перспективою європейської інтеграції, фінансовими програмами підтримки та механізмами моніторингу виконання домовленостей [21]. Цей приклад важливий тим, що спростовує уявлення, ніби ефективність переговорів завжди пов'язана зі зміною самого посередника: іноді достатньо розширити наявний інструментарій.

Гуманітарне посередництво ОАЕ стоїть в цьому ряду окремо, оскільки переслідує принципово іншу мету – не політичний компроміс, а саме збереження можливості взаємодії між сторонами. Зусилля ОАЕ, зосереджені на організації обмінів військовополоненими між Україною та Росією, дозволяли підтримувати робочу комунікацію навіть тоді, коли політичний діалог був цілком зупинений; ООН окремо відзначила цю роль як важливий гуманітарний механізм, що працює незалежно від перебігу основного переговорного процесу [19]. Разом ці чотири приклади свідчать про те, що багатостороннє посередництво дедалі

частіше будується не навколо одного домінуючого актора, а на функціональному розподілі ролей, коли політичний, гуманітарний та інституційний компоненти врегулювання забезпечують різні учасники одночасно.

Із цього випливає й головний практичний висновок: успішність багатостороннього посередництва визначається не кількістю залучених держав чи організацій, а своєчасністю перерозподілу їхніх функцій відповідно до зміни предмета переговорів. Узгодженість дій між посередниками, чітке розмежування повноважень і взаємне доповнення інструментів впливу – це те, що дозволяє утримувати переговорний процес у конфліктах, які тривають роками.

Водночас ті самі чинники, що забезпечують результативність багатостороннього посередництва, за певних умов перетворюються на джерело системних обмежень [14, р. 268]. Найбільш стійка з таких проблем – відсутність єдиного центру координації між посередниками. Коли кілька дипломатичних ініціатив висувуються паралельно, це веде до дублювання переговорних майданчиків і конкуренції форматів, а сторонам конфлікту це відкриває можливість затягувати переговори або вибірково підтримувати вигідніші для себе пропозиції [7].

Не менш стійкою є проблема політичної нейтральності. Посередники зі значним міжнародним впливом майже завжди сприймаються як носії власних геополітичних інтересів, тоді як нейтральні держави часто не мають достатнього ресурсу, аби гарантувати виконання досягнутих домовленостей [10, р. 132]. Баланс між довірою до посередника та його реальною спроможністю впливати на процес доводиться шукати заново в кожному окремому випадку.

До цього додається фрагментація порядку денного: гуманітарні питання, припинення вогню, політичне врегулювання, безпекові гарантії та післяконфліктне відновлення нерідко розглядаються в різних форматах і за участю різних посередників. Проміжні результати за такої конфігурації досягти можна, цілісну стратегію врегулювання – значно складніше. Свою роль відіграє і мінливість самої політичної кон'юнктури: ескаляція бойових дій, зміна урядів чи нові міжнародні кризи змушують переглядати вже погоджені підходи, порушуючи послідовність посередницьких зусиль.

Окремо стоїть питання критеріїв оцінювання успішності багатостороннього посередництва. Локальні гуманітарні домовленості чи навіть політична угода не гарантують стійкого врегулювання конфлікту, тому ефективність посередництва варто оцінювати не лише за кінцевим результатом, а й за здатністю підтримувати безперервність переговорів і зберігати комунікацію між сторонами.

Практичний висновок з усього викладеного полягає в тому, що підвищення ефективності багатостороннього посередництва вимагає переходу від ситуативного залучення окремих посередників до побудови цілісної переговорної архітектури з чітко визначеними функціями кожного учасника на кожному етапі врегулювання. Найбільш результативними виявляються моделі, що поєднують політичний вплив одних держав, нейтральні гуманітарні можливості інших та інституційний потенціал міжнародних організацій – і саме визначення провідного координатора переговорного процесу вже на початковому етапі консультацій дозволяє узгодити ці три компоненти, мінімізувавши дублювання ініціатив і конкуренцію форматів.

Безперервність переговорного процесу, своєю чергою, не повинна залежати від політичних змін у державах-посередниках: постійні спільні секретаріати, експертні групи та механізми обміну інформацією здатні знизити цю залежність і забезпечити послідовність у виконанні домовленостей. Доцільним видається і чітке розмежування переговорних етапів – гуманітарних питань, припинення вогню, політичного врегулювання та піс-

ляконфліктного відновлення – із залученням до кожного з них тих посередників, які мають найбільший досвід саме в цій сфері, щоб уникнути перевантаження одного формату різноплановими завданнями.

Зрештою, подальший розвиток багатостороннього посередництва навряд чи варто пов'язувати з пошуком універсального посередника: реалістичнішим орієнтиром є адаптивні коаліції, здатні змінювати власну структуру відповідно до розвитку конфлікту. Саме поєднання політичної спроможності, довіри сторін, гуманітарної нейтральності та інституційної сталості формує модель переговорного супроводу, найбільш придатну для сучасних затяжних конфліктів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У результаті дослідження встановлено, що ефективність багатостороннього посередництва визначається не окремими перевагами посередника, а збалансованим поєднанням політичної спроможності, довіри сторін, інституційної сталості та здатності адаптувати переговорний формат до трансформації конфлікту. Доведено, що моделі посередництва США, ОАЕ та потенційного європейського посередництва виконують взаємодоповнювальні функції на різних етапах переговорного процесу. Встановлено, що основними чинниками, які обмежують результативність багатостороннього посередництва, є недостатня координація між посередниками, конкуренція переговорних форматів, складність забезпечення політичної нейтральності та фрагментація переговорного порядку денного. Обґрунтовано доцільність формування функціонально узгодженої моделі переговорного супроводу з чітким розподілом ролей між учасниками та єдиним механізмом координації. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням критеріїв оцінювання ефективності багатостороннього посередництва, аналізом нових моделей взаємодії держав і міжнародних організацій у переговорному процесі та дослідженням впливу сучасних геополітичних трансформацій на розвиток міжнародної медіації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуменюк Я. М., Іващенко О. А. Конкурентні позиції європейських компаній як фактор вибору міжнародних інвестиційних проектів в умовах нових викликів. Ефективна економіка. 2024. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.7.44>.
2. Федянін В. Авраамові угоди як знакова подія зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2021. Т. 24, № 7–8. С. 87–97. DOI: <https://doi.org/10.15421/172181>.
3. Кубко В. П. Переговорний процес як інструмент врегулювання міжнародних конфліктів: український контекст. Актуальні проблеми сталого розвитку. 2025. Т. 2, № 6. С. 59–67. DOI: [https://doi.org/10.60022/2\(6\)-7S](https://doi.org/10.60022/2(6)-7S).
4. Федорова Г. Особливості ведення дипломатичних переговорів. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2024. Т. 27, № 3. С. 111–118. DOI: <https://doi.org/10.15421/172458>.
5. Маркітантов В. Ю., Найчук А. В. Переговори як механізм запобігання та подолання політичних конфліктів. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2024. Вип. 4, № 64. С. 109–114. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4\(64\).322729](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4(64).322729).

6. Примаков К. Ю. Влияние стратегии политической медиации на успешность решения политического конфликта (спору). *Политическое жительство*. 2026. № 2. С. 159–164. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2026.2.17>.
7. Oztuna A. An Analytical Study of the Evolving Role of Third-Party Mediators in International Conflicts: A Comparative Examination of Diplomatic Interventions. *International Journal of Scientific Research in Humanities, Legal Studies and International Relations*. 2024. Vol. 8. URL: <https://internationalpolicybrief.org/wp-content/uploads/2025/01/ARTICLE-11.pdf> (дата звернення: 14.07.2026).
8. Aras B., Akpınar P. Beyond liberal peace? Qatar's 'hybrid' mediation and the politics of peacemaking in Afghanistan. *Contemporary Politics*. 2026. P. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1080/13569775.2026.2643589>.
9. Zhou H., Zhan J., Ma W. A negotiation protocol with recommendation for multilateral negotiation in trust networks. *Expert Systems with Applications*. 2024. Vol. 246. Article 123185. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2024.123185>.
10. Hellmüller S., Salaymeh B. Multiparty mediation in a changing world: the emergence and impact of parallel processes to UN peacemaking in Syria and Libya. *International Journal of Conflict Management*. 2024. Vol. 35, № 1. P. 129–149. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJCM-01-2023-0004>.
11. Costantini I., Hanau Santini R. Power mediators and the 'illiberal peace' momentum: Ending wars in Libya and Syria. *Third World Quarterly*. 2022. Vol. 43, № 1. P. 131–147. DOI: <https://doi.org/10.1080/01436597.2021.1995711>.
12. Forward A. W. Multilateral Diplomacy and International Mediation. У кн.: *Geoeconomics of the Israel–Palestine Conflict*. London: Routledge, 2025. P. 98–116. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003512424-7>.
13. Walker H. What drives trust in chairs of multilateral negotiations? Rational, relational, reputational, and emergent trust: A multidimensional model. *Journal of Global Security Studies*. 2022. Vol. 7, № 3. Article ogac002. DOI: <https://doi.org/10.1093/jogss/ogac002>.
14. Adhikari M., Hodge J., Bell C., Siwa Z. Disaggregated mediation: The localisation of peace processes amid global and domestic fragmentation. *European Journal of International Relations*. 2026. Vol. 32, № 1. P. 262–293. DOI: <https://doi.org/10.1177/13540661251331519>.
15. Статут Організації Об'єднаних Націй. № 995_010 від 26.06.1945. *Верховна Рада України: вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 14.07.2026).
16. Manila Declaration on the Peaceful Settlement of International Disputes. *United Nations: вебсайт*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/42128> (дата звернення: 14.07.2026).
17. United Nations Guidance for Effective Mediation. *United Nations Peacemaker: вебсайт*. URL: <https://peacemaker.un.org/guidance-effective-mediation> (дата звернення: 14.07.2026).
18. Camp David Accords. *Office of the Historian, U.S. Department of State: вебсайт*. URL: <https://history.state.gov/milestones/1977-1980/camp-david> (дата звернення: 14.07.2026).
19. United Nations welcomes UAE mediation in Russia–Ukraine prisoner exchanges. *United Nations News: вебсайт*. URL: <https://news.un.org> (дата звернення: 14.07.2026).
20. General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Peace Agreement). *Office of the High Representative: вебсайт*. URL: <https://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/annexes/> (дата звернення: 14.07.2026).
21. Belgrade–Pristina Dialogue. *European External Action Service: вебсайт*. URL: https://www.eeas.europa.eu/topic-page/belgrade-pristina-dialogue_en (дата звернення: 14.07.2026).
22. Jeddah Declaration of Commitment to Protect the Civilians of Sudan. *U.S. Department of State: вебсайт*. URL: <https://2021-2025.state.gov/jeddah-declaration-of-commitment-to-protect-the-civilians-of-sudan/> (дата звернення: 14.07.2026).
23. The United States, the Kingdom of Saudi Arabia, the African Union and IGAD Relaunch Humanitarian Talks on Sudan. *U.S. Department of State: вебсайт*. URL: <https://2021-2025.state.gov/the-united-states-the-kingdom-of-saudi-arabia-and-the-intergovernmental-authority-on-development-together-with-the-african-union-relaunch-humanitarian-and-ceasefire-talks-between-the-sudanese-arme/> (дата звернення: 14.07.2026).
24. Note to Correspondents: Doha Meeting of Special Envoys on Afghanistan. *United Nations: вебсайт*. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/notes-correspondents/2024-06-25/note-correspondents-doha-meeting-of-special-envoys-afghanistan> (дата звернення: 14.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

АФЕКТИВНА ПОЛЯРИЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ РАДИКАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ: ПРОЯВИ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ ЩОДО УКРАЇНЦІВ У СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ

AFFECTIVE POLARIZATION AS A MECHANISM FOR RADICALIZING POLITICAL DISCOURSE: MANIFESTATIONS OF HATE SPEECH AGAINST UKRAINIANS IN MODERN POLAND

Свідерська О.І.,

orcid.org/0000-0001-6618-0559

кандидат політичних наук,

професор кафедри військової політології

Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджено афективну поляризацію як механізм радикалізації сучасного політичного дискурсу та поширення мови ворожнечі щодо українців у Польщі. Виходячи з положень класичної політичної теорії, конструктивізму та сучасної політичної психології, обґрунтовано, що конструювання політичного «Іншого» є необхідною умовою формування колективної ідентичності, однак за певних політичних умов цей процес трансформується у морально забарвлену міжгрупову ворожнечу. Акцентовано, що афективна поляризація виходить за межі внутрішньополітичного протистояння та може поширюватися на міжетнічні й міжнаціональні відносини, формуючи негативні емоційні установки щодо зовнішніх соціальних груп.

Теоретичний аналіз ґрунтується на концепціях політичного розрізнення «друг – ворог», конструктивістських підходах до формування політичної ідентичності, теорії символічної загрози, ресентименту, морального виключення, політики образ і сучасних підходах до вивчення афективної поляризації.

На основі аналізу сучасних досліджень, соціологічних даних, офіційної статистики та публічних кейсів 2024–2026 років встановлено, що погіршення ставлення до українців у Польщі супроводжується зростанням кількості злочинів на ґрунті ненависті, посиленням антимігрантської риторики, поширенням мови ворожнечі у цифрових медіа та поступовою нормалізацією окремих радикальних політичних наративів. Обґрунтовано, що цифрові платформи не створюють міжгрупову ворожнечу самостійно, однак прискорюють поширення емоційно забарвлених повідомлень, посилюють їхню видимість і сприяють переходу від символічної загрози до афективної поляризації та легітимації дискримінаційних практик.

Зроблено висновок, що мова ворожнечі є важливим чинником трансформації демократичного політичного дискурсу, який за умов популістської мобілізації, морального фреймінгу та цифрової медіатизації здатний посилювати міжгрупову поляризацію, знижувати суспільну толерантність до дискримінації та впливати на функціонування демократичних політичних інститутів і процесів.

Ключові слова: афективна поляризація; мова ворожнечі; політичний дискурс; політична комунікація; політична ідентичність; популізм; демократія; політичні інститути та процеси; «Інший»; символічна політика; ресентимент; моральне виключення; цифрові медіа.

The article examines affective polarization as a mechanism for the radicalization of contemporary political discourse and the spread of hate speech against Ukrainians in Poland. Drawing on classical political theory, constructivism, and contemporary political psychology, it argues that the construction of the political “Other” constitutes a necessary condition for the formation of collective identity. However, under specific political and communicative conditions, this process may evolve into morally charged intergroup hostility. The study demonstrates that affective polarization extends beyond domestic political divisions and may also shape interethnic and interstate relations by fostering negative emotional attitudes toward external social groups.

The theoretical framework is based on the concepts of the political distinction between “friend” and “foe”, constructivist approaches to political identity formation, symbolic threat theory, resentment, moral exclusion, the politics of grievance, and contemporary approaches to the study of affective polarization.

Drawing on recent scholarship, sociological surveys, official statistics, and documented public cases from 2024–2026, the article shows that the deterioration of attitudes toward Ukrainians in Poland has been accompanied by an increase in hate crimes, the intensification of anti-immigrant rhetoric, the spread of hate speech across digital media, and the gradual normalization of radical political narratives. It is argued that digital platforms do not generate intergroup hostility per se; rather, they amplify emotionally charged messages, increase their visibility, and facilitate the transformation of symbolic threat into affective polarization, thereby contributing to the legitimization of discriminatory practices.

The study concludes that hate speech has become an important factor in the transformation of democratic political discourse. Under conditions of populist mobilization, moral framing, and digital mediatization, it reinforces intergroup polarization, reduces public intolerance of discrimination, and affects the functioning of democratic political institutions and processes.

Key words: affective polarization; hate speech; political discourse; political communication; political identity; populism; democracy; democratic political institutions and processes; the political "Other"; symbolic threat; resentment; moral exclusion; digital media.

Постановка проблеми. Сучасні політичні процеси все частіше характеризуються емоційними механізмами політичної мобілізації. Умови глобальної суспільної турбулентності, військових конфліктів, економічної невизначеності та прискореної цифровізації політичної комунікації в корені змінили характер політичної взаємодії. Як наголошував Е. Гіденс, цифрова комунікація не лише пришвидшила обмін інформацією, а й трансформувала повсякденне життя, змінюючи способи сприйняття соціальної та політичної реальності [1]. З одного боку, інформаційне середовище сприяє збільшенню емоційної насиченості політичних повідомлень, а з іншого – поширенню сформованих у ньому нових моделей суспільної взаємодії. Одним із актуальних предметів дослідження у контексті політичної науки є афективна поляризація, яка характеризується переходом від ідейних розбіжностей до емоційно забарвленого протиставлення політичних та соціальних груп. У порівнянні із ідеологічною, вона ґрунтується насамперед на негативних емоціях щодо представників «іншої» групи, що поступово змінює характер політичної конкуренції, трансформуючи її у моральне протистояння [5]. При афективній поляризації політичні опоненти дедалі частіше сприймаються не як носії альтернативних політичних позицій, а як носії загрози суспільству, національній ідентичності чи національним цінностям.

Важливу роль у поглибленні афективної поляризації відіграють негативні емоції, що виникають у відповідь на масштабні соціальні трансформації. Наприклад, сучасний популізм здебільшого спирається на два взаємопов'язані комплекси емоцій: страх, пов'язаний із відчуттям незахищеності, втратою соціального статусу чи контролю над власним життям, та гнів, обурення і ненависть, які стають наслідком накопичених переживань приниження й соціальної несправедливості [22]. У сучасних дослідженнях доведено, що емоції не виникають ізольовано, а формуються під впливом структурних і культурних змін у суспільстві, створюючи сприятливі умови для політичної мобілізації. Наприклад, на думку Д. Муазі, переживання приниження виникає передусім як наслідок втрати контролю над власним життям, як на індивідуальному, так і на колективному рівнях [2]. Непрожитий або витіснений сором здатний трансформуватися у ресентимент, який спрямовується назовні у формі ворожості до символічно визначених «інших». М. Салмела та К. фон Шеєв опи-

сують два взаємопов'язані соціально-психологічні механізми цього процесу. Перший полягає у перетворенні страху, незахищеності та пригніченого сорому на гнів, обурення й ненависть до зовнішніх груп. Другий пов'язаний із пошуком нових колективних ідентичностей, які компенсують негативні переживання та забезпечують позитивну самооцінку через належність до нації, етнічної спільноти чи релігійної групи [22].

У нашій роботі ми розглядатимемо польський політичний дискурс як один із показових прикладів такого процесу, у якому політики постійно використовують з одного боку почуття колективної провини за окремі сторінки національної історії, а з іншого – пропонують альтернативний наратив, який зосереджений на героїзмі, жертвності та гордості польської нації, формуючи таким чином образ Польщі виключно як «жертви історичних подій, що прагне відновити справедливість». Такі інтерпретації історичного минулого виконують не лише меморіальну, а й політичну функцію, підсилюючи міжгрупові відмінності та створюючи передумови для морального виключення окремих соціальних груп.

Зауважимо, що попри стратегічне партнерство між державами після початку повномасштабної російської агресії, останніми роками у польському публічному просторі спостерігається помітне зростання мови ворожнечі, символічної стигматизації українців та використання історичної пам'яті як ресурсу політичної мобілізації. Однак, як показують численні дослідження, історичні травми самі по собі не породжують політичної конфронтації. Вони набувають політичної сили тоді, коли через моральний фреймінг, популістські наративи та емоційно насичену комунікацію трансформуються у засіб конструювання образу «небезпечного іншого» чим створюють умови нормалізації політичної ворожнечі. Додатковим чинником для поширення мови ворожнечі є алгоритми соціальних мереж, які самі-пособі її не породжують, однак створюють умови для соціального підкріплення, оскільки персоналізовані інформаційні потоки сприяють об'єднанню людей зі схожими емоційними переживаннями, унаслідок чого індивідуальні почуття образи або несправедливості набувають характеру колективного досвіду. Саме тому сучасна політика дедалі частіше нагадує боротьбу емоційних спільнот, у яких спільне переживання образи стає важливішим за раціональне обговорення політичних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика афективної поляризації протягом останнього десятиліття набирає все більшого значення. Якщо ранні дослідження переважно розглядали поляризацію як наслідок ідеологічних відмінностей між політичними акторами, то сучасні дедалі частіше інтерпретують її як емоційний феномен, що ґрунтується на міжгруповій ідентичності, моральній оцінці політичних опонентів та формуванні стійкої міжгрупової ворожості (Ш. Айєнгар, Г. Суд, Я. Лелкес, Л. Мейсон, Л. Рейльян, Д. Гарція та ін.). У європейському науковому дискурсі формується окремий напрям, представлений роботами М. Салмели, Т. Капелос, К. фон Шефе, Дж. Слабі та інших дослідників, які пов'язують афективну поляризацію із ресентиментом, колективним нарцисизмом, моральним виключенням та політикою образ. Окремий пласт досліджень присвячений політичній мові ворожнечі, дегуманізації та механізмам її нормалізації у демократичних суспільствах (Р. Водак, М. Білевич, В. Сораль, К. Б'янкі, К. Кунц). Особлива увага приділяється цифровому середовищу, у якому алгоритмічне ранжування інформації сприяє швидкому поширенню емоційно насиченого контенту та підсилює міжгрупову конфронтацію (Бор, Петерсен, Муньйос Свідерська О, Гупало С. та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень афективної поляризації, політичної мови ворожнечі та цифрової політичної комунікації, більшість із них аналізує ці явища ізольовано. У цьому контексті механізм, через який афективна поляризація виходить за межі внутрішньопартійної конкуренції та трансформується у міжгрупову ворожість щодо зовнішньої соціальної спільноти залишається дослідженням недостатньо. Особливо це стосується польсько-українських відносин після початку повномасштабної війни РФ проти України, коли економічна конкуренція, історична пам'ять, символічні загрози та цифрові медіа взаємодіють, формуючи нові практики політичної делегітимації українців. Саме ця проблема і є предметом даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у спробі окреслити афективну поляризацію як соціально-психологічний механізм радикалізації політичного дискурсу та виявити прояви мови ворожнечі щодо українців у сучасній Польщі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протиставлення себе «Іншому» є необхідною умовою формування будь-якої колективної спільноти. Визначення того, «хто ми є», майже завжди відбувається через окреслення того, «ким ми не є», що дозволяє сформувати межі політичної, культурної чи національної ідентичності. Одним із перших

таку логіку обґрунтував К. Шмітт, який визначив розрізнення «друг – ворог» як фундаментальну категорію політичного. На думку дослідника, специфіка політики полягає у здатності політичної спільноти визначати тих, хто належить до «своїх», і тих, хто виступає політичним «Іншим». При цьому категорія «ворога» не означає особистої ненависті чи морального засудження, а позначає публічного суб'єкта, через протиставлення якому політична спільнота усвідомлює власну єдність та окреслює межі колективної ідентичності [24]. А. Вендт, представник конструктивістського напрямку теорії міжнародних відносин довів, що ідентичність держав, як і характер їхніх взаємин, формуються у процесі тривалої соціальної взаємодії, історичного досвіду та взаємної інтерпретації поведінки. Поведінка держав, на думку дослідника, залежить від їхнього сприйняття одна одної, яке формується через взаємодію та комунікацію [30]. Т. Хопф розглядає державну ідентичність як сукупність колективних наративів про власне минуле та місце у світі [13], а Дж. Вельдес показує, що навіть «національні інтереси» та «загрози» не є об'єктивними фактами, а формуються через політичний дискурс, історичну пам'ять та символічні інтерпретації соціальної реальності [29]. Отже, бачимо, що класична політична теорія та конструктивістський підхід сходяться у принциповому висновку: образ політичного «Іншого» не є випадковим або патологічним явищем, а виступає необхідним елементом формування політичної ідентичності. Однак, попри пояснення теоретиків, відкритим залишається питання, чому за певних умов політичний «Інший» перестає бути звичайним опонентом і трансформується у морально неприйнятний «ворог», щодо якого легітимізуються ворожнеча, дегуманізація та мова ненависті. Саме у цьому контексті доцільно розглянути явище афективної поляризації.

Як нами уже зазначалося, афективна поляризація відрізняється від ідеологічної тим, що ґрунтується на негативних емоціях щодо політичних опонентів. Її можна трактувати як емоційно обумовлену ворожнечу між політичними групами, що перетворює політичне змагання на морально забарвлене протистояння [12]. Здебільшого вона формується через символи, медіа, риторику політичних лідерів і соціально-психологічні механізми групової диференціації. Класичні дослідження розглядають афективну поляризацію переважно як емоційну ворожнечу між прихильниками політичних партій [15]. Зокрема, Л. Мейсон обґрунтувала концепцію «суперідентичностей», коли різні соціальні, релігійні та культурні приналежності індивіда зливаються в єдину мега-структуру, посилюючи лінію міжгрупового політичного розколу [18]. Однак сучасні європейські дослідження дедалі частіше демонструють, що механізми афек-

тивної поляризації можуть виходити і за межі між-партійної конкуренції, а класичне американське визначення цього феномену є надто вузьким для європейського контексту. Наприклад А. Рейлян, висуває припущення, що суспільні конфлікти в Європі часто розгортаються не навколо партійних брендів, а вздовж соціокультурних осей: ставлення до імміграції, євроінтеграції, націоналізму та захисту колективної ідентичності [20]. Цей підхід концептуально узгоджується з теорією «емоційних суспільств», над якою працюють Я. Слабі та К. фон Шеде [26] та ін. Дослідники демонструють, що соціальні емоції циркулюють не лише на мікрорівні між окремими індивідами, а й транслиуються через медіа та інституції, формуючи стійкі суспільно-політичні конфігурації. У такому контексті історична пам'ять через політичний дискурс і мову ворожнечі здатна трансформуватися в емоційно заряджену міжгрупову ворожнечу, у якій «Інший» маркується як «екзистенційна загроза» [11]. Значну роль у формуванні афективної поляризації відіграють саме політичні еліти, які використовують мову ворожнечі, демонізації та дегуманізації опонентів. Зростання рівня афективної поляризації корелює зі збільшенням кількості словесних нападів на кандидатів та радикалізацією політичних дискурсів [19]. До прикладу, праворадикальний популістський дискурс у Польщі характеризується критикою інтерпретацій національної історії, представлених у провідних засобах масової інформації, кінематографі та історіографії, які акцентують увагу на складних або суперечливих сторінках польського минулого. Політична риторика послідовно підкреслює роль поляків як жертв і героїв Другої світової війни, мінімізуючи дискусії щодо участі окремих поляків у Голокості. У низці досліджень така стратегія інтерпретується як спосіб нейтралізації колективного сорому та переорієнтації суспільної пам'яті на позитивні елементи національної ідентичності [14, 16].

Додатковим навантаженням на польсько-українські відносини у контексті непорозумінь щодо їхнього місця та ролі у Другій світовій війні є російсько-українська війна. Вона також впливає на загострення афективної поляризації у контексті польсько-українських відносин. Згідно матеріалів міжнародних медіа, у Польщі відбувається трансформація політичної риторики у повсякденну практику дискримінації. Зокрема, The Guardian наприкінці 2025 року констатував, що українці дедалі частіше стикаються у Польщі з вербальною агресією, дискримінацією та фізичними нападами. Видання пов'язує це із поєднанням трьох процесів: зміщення політичного дискурсу у бік правого популізму після обрання Кароля Навроцького, активним поширенням дезінформації в соціальних мережах та історичною політизацією польсько-українських відносин [28].

Досліджуючи механізми поширення мови ворожнечі, польські дослідники, зокрема, Білевіч М. Сорал В. дійшли висновку, що її систематична присутність у публічному просторі поступово змінює соціальні норми сприйняття міжгрупової взаємодії. Регулярне відтворення зневажливої риторики формує уявлення про її нормальність, послаблює емпатію до представників аутгруп, легітимізує їхнє моральне виключення та руйнує антидискримінаційні установки. Унаслідок десенсибілізації суспільство дедалі меншою мірою сприймає мову ненависті як неприйнятну, що створює психологічні передумови для зростання толерантності до дискримінації й міжгрупової ворожнечі [8]. На думку польського соціолога Пьотра Длугоша, одним із чинників зростання негативного ставлення до українців стало посилення суб'єктивного відчуття конкуренції за економічні та соціальні ресурси, зокрема на ринку праці, житла, освіти й охорони здоров'я [3]. Це узгоджується із основними положеннями теорії реалістичного міжгрупового конфлікту, відповідно до якої міжгрупова ворожнеча виникає тоді, коли різні соціальні групи сприймають одна одну як конкурентів за обмежені ресурси [25]. До слова, ресурси необов'язково мають реально закінчуватися, цілком достатньо, щоб місцеве населення відчувало загрозу своїй економічній стабільності чи соціальному порядку. Прикладами цього можуть слугувати польські протести фермерів та аграріїв, наративи про те, що українці забирають у поляків робочі місця, претензії щодо соціальних виплат тощо. Водночас у сучасних умовах ця конкуренція дедалі частіше має не лише матеріальний, а й символічний характер, коли загроза стосується національної ідентичності, культурних цінностей чи історичної пам'яті [27].

Не менш показовою є ситуація з цифровим середовищем. Згідно результатів дослідженнями, лише упродовж серпня–листопада 2025 року польський сегмент соціальних мереж містив майже 186 тис. антиукраїнських повідомлень, що становило 98 % зростання порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Близько 92 % такого контенту поширювалося на платформі X (Twitter), що свідчить про концентрацію такого політичного дискурсу саме у цифровому інформаційному середовищі [21, 22]. Найбільшою загрозою у контексті соціальних мереж є швидкість циркуляції повідомлень. Сьогодні цифрові платформи забезпечують дискримінаційним наративам миттєве масштабування через меми, короткі відео, візуальні образи та інші форми вірусного контенту [4]. До слова, дослідники пропаганди неодноразово наголошували, що масштабні прояви міжгрупового насильства ніколи не виникають раптово. Їм передують тривалий процес формування відповідного морального клімату, у межах якого

дегуманізуючі образи, стереотипи та символічні практики поступово стають соціально прийнятними [5]. К. Кунц, наголошує, що ще задовго до Голокосту нацистській пропаганді вдалося сформувати в німецькому суспільстві новий моральний консенсус, який ґрунтувався на поєднанні страху, колективної гордості та переконання у моральній правомірності виключення окремих соціальних груп [17]. Саме тому навіть карикатури, меми чи сатиричні образи не можуть розглядатися лише як форма розваги: вони накопичуються у колективній пам'яті, поступово змінюючи уявлення про те, хто є «своїм», а хто – «чужим» [6].

На нашу думку, доволі слушними є зауваги К. Банчі, про те, що визначальне значення має не лише зміст повідомлення, а й аудиторія, яка його сприймає [7]. Взагалом численні дослідження доводять, що мова ворожнечі не просто ображає окремих людей, а конструює ієрархію між соціальними групами, легітимізує дискримінацію та закріплює переконання. Таким чином, шкода полягає не лише у конкретному висловлюванні, а й у тому, що суспільство поступово починає відтворювати відповідні мовні практики як норму. У результаті жертвами таких комунікацій стають не лише безпосередні адресати мови ворожнечі, а набагато ширша аудиторія, яка засвоює нові моделі соціально допустимої поведінки [9,10]. Отже, можна стверджувати, що цифрові платформи не варто розглядати як першопричину поширення ворожнечі, однак вони підсилюють уже наявні соціально-психологічні упередження, роблячи радикальні наративи більш помітними, повторюваними й суспільно легітимними. Репрезентативні опитування демонструють, що користувачі сприймають політичні дискусії в соціальних мережах як значно агресивніші та конфліктніші, ніж безпосереднє міжособистісне спілкування. З психологічного погляду, ми можемо це пояснити тим, що соціальні мережі допомагають зберігати анонімність. З іншого боку, йдеться про їхню унікальну можливість поширювати будь-який наратив максимально швидко. Це сприяє фрагментарності інформації та алгоритмічному ранжуванню контенту, що у свою чергу підвищує видимість емоційно насичених висловлювань, які викликають найбільшу взаємодію аудиторії. Між тим, кількість повідомлень про злочини на ґрунті ненависті щодо

громадян України демонструє стійку тенденцію до зростання, принаймні про це свідчать офіційні дані Головного управління поліції Польщі. Якщо у 2024 році було зареєстровано 267 повідомлень, то у 2025 році їх кількість зросла до 275, а лише за перше півріччя 2026 року поліція вже отримала 180 повідомлень, що приблизно на 30 % більше, ніж за аналогічний період попереднього року. Експерти стверджують, що при умові збереження такої динаміки річний показник може суттєво перевищити результати двох попередніх років.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що наведені дані свідчать про те, що вияви мови ворожнечі у Польщі у бік українців вже не можна розглядати виключно як риторичний інструмент окремих політичних акторів або маргінальних груп. Її поширення супроводжується зростанням кількості злочинів на ґрунті ненависті, повсякденних проявів дискримінації та онлайн-агресії. Це дозволяє припустити, що афективна поляризація виходить за межі міжпартійної конкуренції та трансформується у міжгрупову ворожість, у якій українці дедалі частіше конструюються як символічний «Інший», щодо якого стають соціально прийнятними практики морального виключення, дегуманізації та політичної делегітимації.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що мова ворожнечі щодо українців у сучасній Польщі не є ізольованим комунікативним явищем, а виступає одним із проявів ширшого процесу афективної поляризації політичного дискурсу. Встановлено, що формування образу українців як символічного «Іншого» відбувається через взаємодію історичної пам'яті, переживання символічної та реалістичної загрози, політичної мобілізації та цифрової комунікації. Теоретичний аналіз дозволив показати, що конструювання політичного «Іншого» є природним механізмом формування колективної ідентичності. Аналіз сучасного польського кейсу продемонстрував, що соціальні мережі та алгоритмічно організоване інформаційне середовище не створюють ненависть самі по собі, однак істотно прискорюють поширення емоційно насичених фреймів, нормалізують використання мови ворожнечі та сприяють її переходу із маргінального дискурсу до політичного мейнстріму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / пер. з англ. Н. Поліщук. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
2. Муазі Д. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ: Брайт Стар паблішинг. 2018. 184 с.
3. Нас дратують їхні прапори. Чи справді поляки більше не люблять українців і що це означає? BBC News Україна. 31 травня 2025. URL: <https://surf.li/pvcefg> (дата звернення: 24.07.2026).
4. Свідерська О. Використання сорому та провини у політичному популізмі. *Науковий журнал «Politicus»* Випуск 5. 2022 С. 87–92.

5. Свідерська О., Крицкалюк Н. Дегуманізація ворога як метод воєнної пропаганди. *Науковий журнал «Politicus»*, 2026. Випуск 2. С. 148-152.
6. Свідерська О., Гупало С. Психологічні особливості сприймання мови ворожнечі. *Вісник Національного університету оборони України*, 2022. № 3 (67). С. 112–119.
7. Bianchi C. Asymmetrical Conversations Acts of Subordination and the Authority. *Problemgrazer philosophische studien*, 2019. №. 96. P. 401-418.
8. Bilewicz M., Soral W. Hate Speech Epidemic. The Dynamic Effects of Derogatory Language on Intergroup Relations and Political Radicalization. *Political Psychology*, 2020. №. 41. P. 3-33. <https://doi.org/10.1111/pops.12670>
9. Bor A., Petersen M. The psychology of online political hostility: a comprehensive, cross-national test of the mismatch hypothesis. *Am. Polit. Sci. Rev.*, 2022. № 116. P. 1–18.
10. Bor A., Marie, A., Pradella, L. Social media users experience more political hostility in less economically equal and less democratic societies. *Nat Hum Behav* 2026. № 10. P. 1083–1093 <https://doi.org/10.1038/s41562-026-02432-5>
11. Capelos T., Salmela M., Sullivan G., Chrona S. The Anti-Social Triad of Grievance Politics : An Integrated Model of Reactionism, Ressentiment and Collective Narcissism', *American Behavioral Scientist*, 2024. Volume 69, Issue 5 <https://doi.org/10.1177/00027642241240351>
12. Garzia D., Ferreira da Silva F., Maye S. Affective polarization in comparative and longitudinal perspective. *Public Opinion Quarterly*, 2023. vol. 87, №. 1. P. 219-231.
13. Hopf T. *Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies*, Moscow, 1955 and 1999. Ithaca ; London : Cornell University Press, 2002. 229 p.
14. Iwanowska B., Kapranov Y., Stadniczeńko D., Dudek M. (2026). Hate Speech in the Platform Age at the Intersection of International Human Rights Standards, Political Mobilization, and Linguistic Mechanisms of Exclusion. *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział W Lublinie*, 2026. №. 19(1). P. 89–105. <https://doi.org/10.32084/tkp.10636>
15. Iyengar S., Sood G., Lelkes Y. Affect, not ideology: A social identity perspective on polarization. *Public Opinion Quarterly*, 2012. №.76(3), P. 405–431. <https://doi.org/10.1093/poq/nfs038>
16. Kuziak M., Gosk H., Paczoska E. (red.). (Nie)opowiedziane. Polskie doświadczenie wstydu i upokorzenia od czasu rozbiórów do dzisiaj. Kraków : Universitas, 2019. 372 s.
17. Koonz C. *The Nazi Conscience*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press. 2003. 362 p.
18. Mason L. I disrespectfully agree: The differential effects of partisan sorting on social and issue polarization. *American Journal of Political Science*, 2015. №. 59(1). P. 128–145. <https://doi.org/10.1111/ajps.12089>
19. Muñoz P., Bellogín A., Barba-Rojas R., Díez F. Quantifying polarization in online political discourse. *EPJ Data Science*. 2024. Vol. 13. Article 39. <https://doi.org/10.1140/epjds/s13688-024-00480-3>
20. Reiljan A. Fear and loathing across party lines (also) in Europe: Affective polarisation in European party systems. *European Journal of Political Research*, 2020. Vol. 59, no. 2. P. 227-488.
21. Reported hate crimes against Ukrainians in Poland up 30% this year. *Notes from Poland*, 2026. 17 Jul. URL: <https://surl.li/wowlqn> (дата звернення: 15.07.2026).
22. Rośnie liczba ataków na Ukraińców w Polsce. Tegoroczne dane KGP niepokoją. *Rzeczpospolita*, 2026. URL: <https://surl.li/khfonk> (дата звернення: 15.07.2026).
23. Salmela M. von Scheve Ch. Emotional Dynamics of Right- and Left-wing Political Populism *Humanity & Society*, 2018. № 42(4). P. 434-454. DOI:10.1177/0160597618802521
24. Schmitt C. *The Concept of the Political*. trans. by G. Schwab. Expanded ed. Chicago : The University of Chicago Press. 2007. 126 p.
25. Sherif M., Harvey O. J., White B. J., Hood W. R., Sherif C. W. *Intergroup Conflict and Cooperation: The Robbers Cave Experiment*. Norman : University Book Exchange. 1961. 155 p.
26. Slaby J., von Scheve C. *Affective Societies: Key Concepts*. New York : Routledge. 2019. 384 p.
27. Stephan W. G., Renfro C. L., Davis M. D. The Role of Threat in Intergroup Relations // *From Prejudice to Intergroup Emotions*. New York : Psychology Press, 2008. P. 55–72.
28. Walker S. Teach your daughter to speak Polish': Ukrainians in Poland face growing resentment. *The Guardian*, 2025. 22 Dec. URL: <https://surl.li/abgirm> (дата звернення: 15.07.2026).
29. Weldes J. *Constructing National Interests: The United States and the Cuban Missile Crisis*. Minneapolis : University of Minnesota Press. 1999. 322 p.
30. Wendt A. Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 1992. Vol. 46, No. 2. P. 391–425.

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ВІЙНИ

TRANSFORMATION OF POLITICAL INSTITUTIONS IN UKRAINE DURING THE WAR

Сліпецька Ю.М.,

orcid.org/0000-0003-1234-134X

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Була С.П.,

orcid.org/0000-0002-5627-4348

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року спричинило екзистенційні виклики для української державності та призвело до глибокої перебудови всієї системи політичних інститутів. У статті здійснено комплексний аналіз трансформації політичного режиму України в умовах воєнного стану за період 2022–2025 років. Висвітлено фундаментальну суперечність між необхідністю швидкої централізації владних повноважень задля забезпечення оперативного управління, збереження обороноздатності й виживання держави та вимогами щодо дотримання демократичних стандартів, підзвітності влади, прозорості й верховенства права.

У межах дослідження проведено детальний аналіз динаміки міжнародних індикаторів демократії та корупції (Freedom House, V-Dem, EIU Democracy Index, Transparency International CPI), а також соціологічних опитувань КМІС щодо трансформації рівня суспільної довіри до ключових державних інституцій. Особливу увагу приділено зміні ролі інституту Президента України та висвітленню неформального зсуву центру ухвалення стратегічних рішень у бік Офісу Президента і Ради національної безпеки і оборони. Розглянуто феномен «де-факто когабітації», що спирається на пропрезидентську більшість у парламенті, та її вплив на гнучкість і ризики законодавчого процесу.

Окремо проаналізовано зміну процедурних особливостей функціонування Верховної Ради в умовах обмеженої прозорості, специфіку стосунків між гілками влади, а також кейси інституційної напруги навколо автономії антикорупційних органів (зокрема НАБУ та САП). Оцінено наслідки відтермінування виборчих процесів і вплив зовнішніх безпекових загроз на конфігурацію владних інститутів. У підсумку сформульовано узагальнюючі висновки щодо ключових тенденцій розвитку української політичної системи в умовах тривалої війни та окреслено потенційні ризики для повоєнної демократичної консолідації.

Ключові слова: політичні інститути, воєнний стан, трансформація влади, демократичні стандарти, когабітація, політичний режим, політичні партії, вибори і виборчі системи.

The full-scale invasion by the Russian Federation on February 24, 2022, posed existential challenges to Ukrainian statehood and led to a profound restructuring of the entire system of political institutions. This article provides a comprehensive analysis of the transformation of Ukraine's political regime under martial law during the 2022–2025 period. It highlights the fundamental contradiction between the necessity of rapid centralization of power to ensure operational governance, preserve defense capability, and guarantee state survival, and the imperatives of adhering to democratic standards, governmental accountability, transparency, and the rule of law.

Within the scope of the study, a detailed analysis of the dynamics of international democracy and corruption indicators (Freedom House, V-Dem, EIU Democracy Index, Transparency International CPI) was conducted, alongside KIIS public opinion surveys regarding the transformation of societal trust in key state institutions. Particular attention is paid to the changing role of the institution of the President of Ukraine and the informal shift of the strategic decision-making center toward the Office of the President and the National Security and Defense Council. The phenomenon of "de facto cohabitation," relying on a pro-presidential majority in parliament, and its impact on the flexibility and risks of the legislative process are examined.

Furthermore, the study analyzes procedural changes in the functioning of the Verkhovna Rada under conditions of limited transparency, the dynamics between branches of power, and cases of institutional tension surrounding the autonomy of anti-corruption bodies (specifically NABU and SAPO). The consequences of postponing electoral processes and the impact of external security threats on the configuration of governing institutions are assessed. Finally,

generalizing conclusions are formulated regarding key trends in the development of the Ukrainian political system in times of prolonged war, outlining potential risks for post-war democratic consolidation.

Key words: political institutions, martial law, power transformation, democratic standards, cohabitation, political regime, political parties, elections and electoral systems.

Постановка проблеми. Розпочати виклад даного дослідження варто з того, що після повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 інститути влади в Україні пройшли прискорену трансформацію під тиском військових, економічних та зовнішньополітичних викликів. Ця трансформація поєднує декілька ключових моментів. Перш за все, вона показує концентрацію оперативних повноважень навколо виконавчої влади (офіс президента, уряд, НСД) через воєнні потреби[4]. Україна пережила наймасштабніші кадрові зміни з початку повномасштабної війни.

Важливо звернути увагу на те, що хоч формально рішення ухвалює Верховна Рада, однак фактично парламент діє як «гумовий штамп», швидко затверджуючи запропоновані з Банкової кандидатури без обговорень. Це підсилює критику щодо концентрації влади в руках президента та його оточення, послаблення балансу гілок влади й ролі уряду. Частину змін пояснюють особистими чи міжнародними чинниками, але загальна тенденція - централізація управління в Офісі президента та обмеження прозорості кадрової політики. Відбулося тимчасове «відкладення» виборів і демократичних процедур у силу воєнного стану[5]. Основні причини - фінансові витрати (понад \$330 млн, які потрібні для війни та гуманітарних потреб), загрози безпеці (виборчі дільниці, інфраструктура та електронне голосування можуть стати мішенями для російських атак і кібератак) та складність забезпечення участі всіх громадян.

Близько третини населення фактично позбавлені можливості голосувати: 6,5 млн перебувають за кордоном (частина - у Росії), 5 млн - на окупованих територіях, 4 млн є внутрішньо переміщеними особами, ще 1 млн служать у війську. Це робить вибори несправедливими та потенційно нелегітимними, а Росія використовує ситуацію для дискредитації. Досвід інших країн показує, що під час великих воєн демократичні вибори майже не проводилися. Навіть якщо в Україні вони відбудуться, виборча кампанія може посягати розкол у суспільстві й відволікти ресурси від оборони. Водночас постійне відкладання виборів небезпечно: поступове скорочення кількості депутатів загрожує кворуму парламенту та функціонуванню демократії. Виникла напруга між потребою у швидких рішеннях і ризиками для верховенства права, підзвітності та незалежних антикорупційних інституцій[6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інституційних змін в Україні

під час війни спирається на якісно-кількісний підхід і широкий спектр джерел: міжнародні індекси демократії: Freedom House, V-Dem, EIU Democracy Index; Індекси сприйняття корупції: Transparency International; Наукові статті та аналітика: Праці фахівців аналітичних центрів OSW, Carnegie, CEPA, а також публікації Г. Сассе, Е. Вілсона; Українські соціологічні дослідження: Дані Київського міжнародного інституту соціології (KMIC); Офіційні дані та ЗМІ: Офіційні дані Верховної Ради та Офісу Президента, матеріали авторитетних міжнародних ЗМІ (Reuters, Le Monde, Financial Times), а також нормативно-правова база щодо воєнного стану.

Виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Попри наявність численних оперативно-аналітичних матеріалів щодо окремих аспектів функціонування влади в умовах воєнного стану, недостатньо дослідженою залишається цілісна динаміка зміщення центра прийняття рішень від парламентсько-урядової системи до консолідованої виконавчої вертикалі впродовж 2022-2026 років. Зокрема, потребує глибокого осмислення феномен де-факто когабітації Президента з парламентською більшістю, суперечності між оперативною централізацією та довгостроковими ризиками ерозії незалежності антикорупційних та законодавчих інституцій.

Формування цілей статті Метою статті є комплексний аналіз трансформації ключових політичних інститутів України в умовах повномасштабного воєнного стану, оцінка загроз для демократичного режиму через призму міжнародних індикаторів та соціологічних даних, а також визначення основних тенденцій і ризиків зсуву центру ухвалення рішень.

Виклад основного матеріалу. Аналіз індексів демократії. Оцінка загрози демократії та можливої трансформації політичного режиму в Україні спирається на показники Freedom House, V-Dem, EIU Democracy Index, Transparency International (CPI) та опитування KMIC [1, 2, 3, 7, 8].

Динаміка індексу Freedom House свідчить про ускладнення ситуації з дотриманням демократичних стандартів під впливом війни: показник України знизився з 60 балів у 2021 р. до 49 у 2024 р. та 51 бала у 2025 р. зі збереженням статусу *Partly Free* [1]. Згідно з даними V-Dem, попри відносне збереження показників виборчої демократії (Electoral Democracy Index - ~0,415 у 2023 р.), ліберальні компоненти (Liberal Democracy Index - ~0,249) та індикатори горизон-

тального стримування (*Horizontal Accountability*) залишаються суттєво слабшими за передвоєнний стан [2]. Тенденцію до погіршення підтверджує й Economist Intelligence Unit: EIU Democracy Index України знизився з 5,57 бала у 2021 р. до 4,90 бала у 2024 р., що позиціонує країну як «гібридний режим» (*hybrid regime*) [3].

Індекс сприйняття корупції (CPI) від Transparency International фіксує складну динаміку: зростання з 33 балів у 2022 р. до 36 у 2023 р. змінилося незначним відкатом до 35 балів у 2024 р. (105-те місце зі 180), що підкреслює розрив між ухваленням антикорупційного законодавства та його практичним втіленням [7].

Соціологічні дані КМІС свідчать про перехід від рекордної підтримки влади на початку вторгнення до більш критичного ставлення суспільства: якщо у грудні 2022 р. Президенту довіряли 84% громадян, то у 2023-2025 рр. рівень довіри знизився та коливався в межах 52-58%, довіра до Кабміну впала до 26%, а до Верховної Ради - до 15% [8].

Загальна динаміка свідчить про зростання ризиків для громадянських свобод і горизонтальної підзвітності [1, 2]. Відкат показників CPI у 2024 році відображає підвищену увагу суспільства до корупції в оборонному секторі та тиск партнерів [7, 8]. Громадськість періодично підтримує централізацію задля оборони, однак коливання довіри підкреслюють виклик збереження демократичних стандартів у 2022–2025 роках [8].

Ілюстрацією інституційної вразливості став скандал у липні 2025 року, коли ухвалення парламентом закону про обмеження автономії НАБУ та САП викликало протести, падіння держоблігацій та різку реакцію міжнародних партнерів [9]. Під тиском суспільства та партнерів ВРУ частково скасувала це рішення, що продемонструвало як ризики використання воєнного стану для тиску на контролюючі органи, так і силу демократичних механізмів стримування [9].

Трансформація інституту президента.

Наступним у нашій статті ми розглянемо як трансформувався інститут Президента і роль Офісу Президента після 2022 року. В умовах повномасштабного російського вторгнення інститут Президента України та роль Офісу Президента зазнали значної трансформації у бік структурної централізації влади. Формально, згідно з Конституцією, Україна залишається напівпрезидентською республікою, де Верховна Рада зберігає ключові законодавчі функції та контроль над урядом, а президент не може правити указами, що мають силу закону, навіть під час воєнного стану. Однак на практиці війна стала каталізатором процесів, які різко посилили виконавчу вертикаль. Початок широкомасштабних бойових дій призвів до соціально-політичної консолідації навколо президента Володимира

Зеленського як символу спротиву, що сприяло подальшому зосередженню координації воєнних та екстрених рішень в адміністрації глави держави. Це супроводжувалось ослабленням інституцій, які традиційно виступали стримуючими факторами: парламенту та олігархічних груп. Верховна Рада була маргіналізована через запровадження запобіжних заходів безпеки, таких як призупинення сесій на початку війни, обмеження трансляцій та доступу журналістів, що різко знизило прозорість її роботи. Сам Зеленський публічно констатував зниження ролі парламенту, тоді як олігархи втратили вплив через втрату активів, націоналізацію та звуження каналів впливу через депутатів.

Ключовою фігурою в цьому процесі централізації став керівник Офісу Президента Андрій Єрмак. Формально ОП є лише допоміжним органом, але з 2020 року його керівник отримав повноваження з нагляду за виконанням президентських указів, що відкрило широкі можливості для «м'якого» впливу на інші органи влади через неформальний контроль, координацію та прямий доступ до президента. Єрмак, якого часто називали «віце-президентом», повністю використав ці інструменти, ставши фігурою з безпрецедентним рівнем впливу. В результаті сформувалася система, де реальна влада походить не стільки з формальної посади, скільки з особистого статусу, довіри президента та корисності в управлінні країною в умовах війни. Ця персоналізація влади, розмивання меж між формальними повноваженнями президента та практичною владою його оточення, стала ключовою рисою трансформації інституту президентства в Україні в період з 2022 року [10].

Ця інституційна трансформація, яка характеризується централізацією влади в Офісі Президента, отримала своє легальне підґрунтя та механізм реалізації через використання воєнних повноважень. Оголошення воєнного стану дозволило Президенту та Раді національної безпеки і оборони (РНБО) формалізувати та значно розширити оперативні повноваження з координації усіх аспектів оборони. На основі рішень РНБО, що набували статусу указів президента, було створено механізми прямого контролю над ключовими сферами економіки та безпеки. Зокрема, було впроваджено режим закритого погодження державних контрактів, особливо у сфері оборонних закупівель, що дозволило Офісу Президента здійснювати оперативний вплив на процеси, які раніше належали до компетенції уряду та спеціалізованих антикорупційних органів.

Таким чином, воєнний стан став не лише вимушеною мірою у відповідь на зовнішню загрозу, але й ключовим фактором, який юридично оформлював та посилював тенденцію до концентрації управлінських функцій у вузькому колі навколо президента, де Офіс Президента та РНБО де-факто

перебрали на себе роль центрального оперативного штабу з прийняття рішень, часто в обхід традиційних інституційних процедур[11].

Ця інституційна централізація влади супроводжувалася глибокою персональною трансформацією президента Володимира Зеленського, який перетворився з політика, що апелював до ідеї миру, на символ незламного воєнного лідерства. Як зазначає Леся Бідочко, іронія долі полягає в тому, що саме «президент миру» став всесвітньо визнаним лідером воєнного часу, продемонструвавши майстерність у збереженні державності в перші критичні дні вторгнення та у мобілізації безпрецедентної міжнародної підтримки. Його здатність до ясного та впевненого спілкування стала ключовим активом, що забезпечив внутрішню єдність та дозволив ефективно доносити позицію України до світу. Однак, як зауважує Гвендолін Сассе, ця модель лідерства має й свою тіньову сторону: схильність покладатися на довірене коло радників замість повноцінного розвитку інституцій.

Як наслідок, посилення президента як символу та оперативного лідера відбувалося паралельно зі зростанням критики щодо недостатньої прозорості прийняття ключових рішень, зокрема кадрових і стратегічних. Кіммейдж також вказує на виклик, пов'язаний із стратегічним баченням, зокрема на розрив між амбітними цілями повного відновлення суверенітету та жорсткою реальністю ресурсних обмежень і тривалої війни на виснаження. Таким чином, поведінкова трансформація Зеленського як лідера, що консолідував націю, нерозривно пов'язана з інституційними зрушеннями, де особиста мужність та комунікаційний талант поєднуються з ризиками надмірної персоналізації влади та нестачі довгострокового стратегічного планування в умовах імпровізації, викликані воєнними реаліями[12].

Як зазначають аналітичні звіти CEPA та OSW, практика, при якій проекти ключових рішень, навіть ті, що формально належать до компетенції уряду чи парламенту, проходили попереднє розглядання в ОПУ, стала нормою. Це призвело до того, що Офіс Президента перетворився на неформальний центр законодавчої ініціативи та стратегічного планування, зміщуючи традиційні інституційні процедури та ще більше зосереджуючи реальний процес ухвалення рішень у вузькому колі радників. Таким чином, кадрові зміни та процедура узгодження стали ключовими інструментами в побудові системи, де формальні інституції все більше працювали в режимі виконавців політики, розробленої в адміністрації президента[13].

Говорячи про роль і вагу Президента в умовах воєнного стану, важливо згадати про когабітацію, що відбулася через більшість у парламенті.

Правовий контекст функціонування інституту президента в умовах воєнного стану в Україні

є визначальним для розуміння сучасного балансу влади. Конституційний лад країни зіткнувся з безпрецедентним викликом через триваючу російську агресію, що змусило державу балансувати між збереженням демократичних процедур та забезпеченням національного виживання. Формально Конституція та законодавство про воєнний стан надають президенту та РНБО розширені повноваження в оборонній сфері, але не скасовують парламентський контроль: Верховна Рада зберігає повноваження щодо затвердження бюджету, ключових призначень та вотуму недовіри уряду. Однак практична реалізація цих механізмів значною мірою обмежена через призупинення виборів та неможливість їх проведення в умовах екзистенційної загрози, коли бойові дії охопили значні території, а безпека не дозволяє належний виборчий процес. Ця ситуація, як зазначають аналітики Verfassungsblog[14] та Journal of Democracy, створює унікальні умови для когабітації: президент, що спирається на пропрезидентську більшість у парламенті, отримує значний простір для маневру, оскільки політичний консенсус щодо необхідності єдності та міжнародне визнання підтримують легітимність влади воєнного часу. Таким чином, конституційні рамки забезпечують безперервність врядування, але одночасно створюють середовище, в якому роль президента як верховного головнокомандувача де-факто посилюється, а практичний вплив парламенту на оперативне управління залишається обмеженим, що вимагає ретельного правового тлумачення для збереження демократичної стійкості.

Формальна когабітація, забезпечена домінуванням пропрезидентської партії «Слуга народу» та суміжних фракцій у Верховній Раді у 2022-2026 роках, стала ключовим фактором посилення ролі президента. [15].

Однак ця зовнішня монолітність не є абсолютною. У парламенті фіксуються випадки відкритого невдоволення серед депутатів більшості, що свідчить про внутрішню неоднорідність фракції та нагромадження політичної фрустрації. Ця напруга знаходить свій вихід у суперечливих голосуваннях, як-от ухвалення закону 22 липня 2025 року про зміну статусу антикорупційних органів. Хоча ініціатива і була проштовхнута, вона викликала різкий суспільний резонанс та міжнародну критику, демонструючи, що навіть лояльна більшість не є цілком передбачуваним інструментом і може ставати джерелом ризиків для легітимності влади через непопулярні рішення, прийняті в прискореному порядку. Таким чином, де-факто когабітація посилює оперативні можливості президента, але не усуває потенціал внутрішньополітичної нестабільності.

Трансформація інституту парламенту в умовах воєнного стану стала одним з найбільш

виразних проявів адаптації державного апарату до реалій екзистенційної загрози, що супроводжувалася глибокими змінами в його функціонуванні, репрезентативності та співвідношенні з іншими гілками влади. Робота Верховної Ради з лютого 2022 року відбувається в умовах, коли загальні вибори неможливі через безпекову ситуацію та законодавчі обмеження, що неминуче впливає на характер її легітимності та підзвітності [19].

Як згадує депутат Олександр Мережко, перші сесії після початку повномасштабного вторгнення проходили в атмосфері екстриму, коли депутати голосували, очікуючи ракетного удару по скляному куполу зали засідань, але саме ця продемонстрована здатність функціонувати надала парламенту критично важливу роль у підтримці видимості нормальної роботи держави в очах міжнародних партнерів.

Однак ця символічна стійкість супроводжувалася частковим, але значним зменшенням реальної ролі парламенту як органу законодавчої ініціативи та контролю за виконавчою владою. На практиці це вилилося в прискорене проходження ключових президентських ініціатив, часто без належних консультацій з депутатами, та посилення залежності від фракційної дисципліни правлячої більшості «Слуга народу» [20]. Як зазначають аналітики, невизначеність воєнного часу у поєднанні з наявністю значної кількості недосвідчених законодавців, обраних у 2019 році на хвилі популярності Зеленського, створили ідеальні умови для відтискання парламенту на другий план та концентрації реальних механізмів прийняття рішень в Офісі Президента.

Таким чином, трансформація парламенту пройшла по двох основним напрямкам. З одного боку, він зберіг і навіть посилив свою символічну роль гаранта державності та інституційної безперервності в умовах війни. З іншого боку, його реальний політичний вплив як контрольної та законодавчої гілки влади значно скоротився на користь посиленої виконавчої вертикалі, що сконцентрувалася навколо президента та його адміністрації. Це створило системну вразливість, оскільки концентрація неконтрольованої виконавчої влади в умовах, коли інституційний опір приглушений, а громадський контроль обмежений, несе в собі ризики повторення негативного історичного досвіду, попри відсутність прямих аналогій із діями поточної влади. Парламент де-факто перетворився на орган, що забезпечує швидку легалізацію рішень, прийнятих у виконавчій гілці, а його здатність виконувати функцію незалежного арбітра та представника інтересів громадян опинилася суттєво обмеженою обставинами воєнного часу та внутрішньополітичною динамікою.

Сучасна політична конфігурація в Україні, що характеризується домінуванням однієї партії

влади та відсутністю виборів через воєнний стан, призвела до значної концентрації повноважень у виконавчій гілці. Це створює системні ризики, серед яких найбільш виразним є зниження горизонтальної підзвітності та блокування механізмів оновлення політичних еліт [5]. На практиці це означає, що парламент, позбавлений реальних інструментів впливу через консолідовану більшість і обмежений воєнними обставинами, все частіше виконує функцію «наручних» для легалізації ключових рішень, прийнятих у Офісі Президента, а не є майданчиком для широких дебатов.

Однак важливо додати, що ця модель, хоч і ефективна для швидкого реагування, має довгострокові негативні наслідки для якості управління. Відсутність здорової конкурентності та реального парламентського контролю призводить до того, що потенційно неоптимальні рішення не отримують належного виправлення на етапі їх прийняття. Крім того, як показала реакція на антикорупційну ініціативу, такий підхід може різко підривати як внутрішню, так і міжнародну легітимність влади, особливо коли суспільство та ключові партнери сприймають дії як спробу ослабити механізми стримування. Таким чином, поточна політична конфігурація, незважаючи на свою операційну ефективність у воєнний час, накопичує ризики інституційної ерозії, які можуть проявитися з подвоєною силою у повоєнний період, коли відновлення демократичних процедур стане необхідністю.

Аналіз трансформації політичної системи України в умовах повномасштабної війни вимагає комплексного розгляду ключового фактора – відсутності виборів, що у поєднанні зі зовнішньою загрозою призвело до системного зсуву центру прийняття рішень. Цей процес має як функціональні, так і ризикові виміри для майбутнього української державності.

Відсутність виборів, з одного боку, створила парадоксальну ситуацію. На короткострокову перспективу вона дозволила уникнути політичної фрагментації та зосередити ресурси на відсічі агресії, забезпечивши оперативну ефективність. Однак, як зазначають експерти *Journal of Democracy* та *Verfassungsblog*, це ж обставина несе в собі загрозу легітимацийної кризи на довгостроковій дистанції [5]. Легітимність влади, що ґрунтується на продовженні повноважень, а не на народному волевиявленні, стає все більш уразливою, особливо в умовах втоми від війни та соціально-економічних труднощів.

Найважливішим наслідком стало якісне переміщення центру прийняття стратегічних рішень. Формально зберігаючись у конституційних інституціях, реальний процес значною мірою зосередився в інструментах виконавчої вертикалі, створених або посиленіх під час воєнного стану. Фактичним центром стали Офіс Президента та

Рада національної безпеки і оборони (РНБО), чий рішення, що набувають статусу указів президента, отримали пріоритет над традиційними законодавчими процедурами[10]. Цю роль також виконують різноманітні координаційні групи та штаби, створені при ОПУ та прем'єр-міністрів, які оперативно вирішують питання від логістики до економічного планування, часто в обхід публічних дебатів. Паралельно відбулося значне посилення ролі спецслужб, зокрема Служби безпеки України (СБУ), не лише в сфері контррозвідки, але й в оперативному реагуванні на внутрішні загрози та адміністративному управлінні в критичних регіонах. Це перетворило їх на важливого учасника не лише безпекового, а й політичного поля.

Цей зсув спричинив низку системних загроз. Ключовою є ослаблення незалежних інституцій контролю, зокрема антикорупційних органів. Спроба у липні 2025 року реформувати НАБУ та САП, підпорядкувавши їх Генпрокуратурі, стала найяскравішим прикладом ризику інструменталізації правоохоронної системи для потенційного внутрішньополітичного впливу. Концентрація повноважень також веде до зниження прозорості бюджетних процесів, особливо в таких чутливих сферах, як оборонні закупівлі, де рішення часто приймаються в закритому режимі з посиланням на безпекову необхідність. Наслідком цього є посилення персоналізації влади, коли інституційні механізми поступово замінюються неформальними мережами прийняття рішень, сконцентрованими навколо обмеженого кола осіб.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, зсув центру прийняття рішень у бік вузької виконавчої вертикалі є прямою відповіддю на виклики воєнного часу. Він забезпечив швидкість та єдність дій, що було життєво необхідним для виживання держави. Однак ця ж модель породжує глибокі системні ризики, пов'язані з ерозією механізмів стримування та протидії, зниженням прозорості та потенційним зростанням авторитарних тенденцій. Подальша еволюція української політичної системи залежатиме від здатності знайти баланс між продовженням необхідної для перемоги централізації та поступовим відновленням демократичних інституцій, що забезпечать її легітимність і стійкість у повоєнний період.

Висновки проведеного аналізу свідчать, що повномасштабна війна стала каталізатором глибоких інституційних зрушень в українській полі-

тичній системі. Ключовою тенденцією стало посилення виконавчої влади та оперативна централізація прийняття рішень, що дозволило забезпечити швидку мобілізацію ресурсів та координацію дій в умовах екзистенційної загрози. Однак ця функціональна ефективність досягнута ціною створення серйозних ризиків для довгострокової підзвітності та збалансованості влади, оскільки традиційні механізми стримування і протидії були ослаблені.

Виникає парадоксальна ситуація, коли громадська підтримка концентрації влади в ім'я безпеки на короткому терміні підвищує ефективність управління, але одночасно підриває інституційну рівновагу, що підтверджується даними соціологічних опитувань.

Для протидії цим ризикам та збереження демократичних засад в умовах воєнного стану необхідний комплекс практичних заходів. Насамперед, критично важливо забезпечити юридичні гарантії незалежності ключових органів нагляду, таких як НАБУ та САП, через закріплення прозорих процедур призначення їх керівництва та суворого звітування перед громадськістю, що відповідає рекомендаціям правозахисних організацій.

Одночасно слід впровадити тимчасові, але дієві механізми прозорості для критичних сфер, зокрема оборонних закупівель та бюджетних видатків, шляхом публікації регулярних звітів і залучення інституцій громадянського суспільства до незалежного аудиту, як це пропонують експерти. Важливо відновити ефективність парламентського контролю, надавши профільним комітетам, зокрема з питань оборони та антикорупції, реальні повноваження для нагляду за діяльністю виконавчої гілки, навіть в умовах воєнного стану, що дозволить зберегти елементи системи стримування і протидії.

Нарешті, для подолання легітимізаційного дефіциту необхідно розробити чіткий та публічний план відновлення виборчої легітимності влади - дорожню карту з конкретними критеріями безпеки та адміністративними механізмами для проведення виборів одразу після стабілізації бойових дій, що є запорукою мирної демократичної трансформації в повоєнний період.

Реалізація цих заходів дозволить поєднати необхідну для перемоги оперативну централізацію з збереженням демократичних інститутів, що є вирішальним для майбутнього України як європейської держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Freedom House. Ukraine: Freedom in the World 2025 Country Report. URL: <https://freedomhouse.org>
2. V-Dem Institute. Country Graph – Ukraine. Varieties of Democracy (V-Dem) Dataset v15. 2024. URL: <https://v-dem.net>
3. Economist Intelligence Unit. Democracy Index 2024: Report by The Economist Intelligence Unit. London : The Economist Group, 2024.

4. Sasse G. Shakeup in wartime Ukraine consolidates power in the president's office. *The German Marshall Fund of the United States (GMFUS)*. 2023. March 15. URL: https://www.gmfus.org/news/shakeup-wartime-ukraine-consolidates-power-presidents-office?utm_source
5. Онух О., Вей Л. Чому вибори в Україні можуть почекати. *Journal of Democracy* (Ексклюзив онлайн). 2024. Травень. URL: https://www.journalofdemocracy.org/online-exclusive/why-ukraines-elections-can-wait/?utm_source
6. Human Rights Watch. Ukraine: New law undercuts independence of anti-corruption bodies. 2025. July 24. URL: https://www.hrw.org/news/2025/07/24/ukraine-new-law-undercuts-independence-of-anti-corruption-bodies?utm_source
7. Transparency International. Corruption Perceptions Index. 2025. URL: <https://www.transparency.org/en/>
8. Kyiv International Institute of Sociology (KIIS). Trust in social institutions of Ukraine, 2022–2024. 2024. URL: https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1467&lang=eng&page=1&utm_source
9. Reuters. Ukraine curbs autonomy of anti-corruption agencies. 2025. July 22 URL: https://www.reuters.com/en/ukraine-curbs-autonomy-anti-corruption-agencies-2025-07-22/?utm_source
10. Centre for Eastern Studies (OSW). Zelensky, Yermak and Ukraine's wartime governance. *OSW Commentary*. 2024. August 14. URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-08-14/zelensky-yermak-and-ukraines-wartime-governance?utm_source
11. President of Ukraine. Official news archive. 2025. URL: https://www.president.gov.ua/en/news/all?utm_source
12. Історичне значення президентства Зеленського до цього часу. *Фокус України (Wilson Center)*. URL: https://www.wilsoncenter.org/blog-post/historical-significance-zelenskys-presidency-so-far?utm_source
13. Financial Times. Zelensky faces wartime challenges in reshaping Ukraine's political system. 2023. September 5. URL: https://www.ft.com/content/55e1148e-3ddf-47ae-b82e-418b4c271da8?utm_source
14. Verfassungsblog. Ukraine's Constitution in wartime. 2024. February 20. URL: https://verfassungsblog.de/ukraines-constitution-in-wartime/?utm_source
15. Reuters. Ukraine appoints new government in biggest wartime overhaul. 2025. July 17. URL: https://www.reuters.com/en/ukraine-appoints-new-government-biggest-wartime-overhaul-2025-07-17/?utm_source
16. Vox Ukraine. Five years leading the Cabinet: What Denys Shmyhal's government delivered. 2025. March 1. URL: https://voxukraine.org/en/five-years-leading-the-cabinet-what-denys-shmyhal-s-government-delivered?utm_source
17. Centre for Eastern Studies (OSW). Ukraine: New government led by Yuliia Svyrydenko. *OSW Analyses*. 2025. July 18. URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2025-07-18/ukraine-new-government-led-yuliia-svyrydenko?utm_source
18. Carnegie Endowment for International Peace. Ukraine government reshuffle. *Politika (Russia and Eurasia Program)*. 2025. July 20. URL: https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2025/07/ukraine-government-reshuffle?utm_source
19. Le Monde. Ukraine's war-torn parliament: A symbol of resistance that's become a very depressing place. 2024. October 16. URL: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2024/10/16/ukraine-s-war-torn-parliament-a-symbol-of-resistance-that-s-become-a-very-depressing-place_6729504_4.html?utm_source
20. Center for European Policy Analysis (CEPA). Ukraine: The rise and rise of presidential power. 2023. November 10. URL: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2024/10/16/ukraine-s-war-torn-parliament-a-symbol-of-resistance-that-s-become-a-very-depressing-place_6729504_4.html?utm_source
21. Sasse G. Shakeup in wartime Ukraine consolidates power in the president's office. *The German Marshall Fund of the United States (GMFUS)*. 2023. March 15. URL: https://www.gmfus.org/news/shakeup-wartime-ukraine-consolidates-power-presidents-office?utm_source

Дата першого надходження статті до видання: 10.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ДЕМОКРАТИЧНЕ ВРЯДУВАННЯ

THE ALGORITHMIZATION OF POLITICAL PROCESSES IN THE CONTEXT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE'S IMPACT ON DEMOCRATIC GOVERNANCE

Шульга М.А.,

orcid.org/0000-0001-8929-8111

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних технологій

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Піддубний С.А.,

orcid.org/0000-0001-6516-0943

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних технологій

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Зєнкін М.В.,

orcid.org/0000-0001-6516-0943

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та політичної теорії

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У статті досліджено вплив алгоритмізації політичних процесів на трансформацію сучасного демократичного врядування в умовах розвитку штучного інтелекту. Обґрунтовано, що цифровізація політичної сфери змінює традиційні механізми взаємодії між державою, громадянами та політичними інститутами, а системи алгоритмів дедалі активніше використовуються для аналізу політичної інформації, прогнозування суспільних процесів, моделювання політичної поведінки та підтримки управлінських рішень. Узагальнено сучасні наукові підходи до розуміння демократичного врядування, визначено його основні інституційні характеристики, а також проаналізовано еволюцію концепції під впливом цифрових технологій.

Особливу увагу приділено алгоритмічному врядуванню як новому формату реалізації політики, що поєднує можливості штучного інтелекту, великих даних та агент-орієнтованого моделювання та аналізу політичних процесів. Виявлено, що використання алгоритмів штучного інтелекту суттєво підвищує ефективність обробки інформації, забезпечує можливості прогнозування політичної поведінки, персоналізації політичної комунікації та розвитку цифрових форм громадської участі. Обґрунтовано, що процес алгоритмізації супроводжується низкою ризиків, до яких можна віднести непрозорість прийняття рішень, упередженість, посилення інформаційної фрагментації, маніпулювання електоральною поведінкою громадян, а також трансформація механізмів суспільної довіри до політичних інститутів.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що ефективне використання штучного інтелекту у демократичному врядуванні можливе лише за умови забезпечення прозорості алгоритмів, їх підзвітності, дотримання демократичних принципів, збереження контролю людини над процесом ухвалення політичних рішень та розвитку механізмів суспільного контролю за використанням алгоритмічних систем.

Ключові слова: демократія, демократичне врядування, штучний інтелект, політичні процеси, електоральна поведінка, цифрова демократія.

The article examines the impact of algorithmization of political processes on the transformation of modern democratic governance in the context of the development of artificial intelligence. It is substantiated that the digitalization of the political sphere changes the traditional mechanisms of interaction between the state, citizens and political institutions, and algorithm systems are increasingly used to analyze political information, predict social processes, model political behavior and support managerial decisions. Modern scientific approaches to understanding democratic governance are summarized, its main institutional characteristics are identified, and the evolution of the concept under the influence of digital technologies is analyzed.

Particular attention is paid to algorithmic governance as a new format for implementing policy, combining the capabilities of artificial intelligence, big data and agent-oriented modeling and analysis of political processes. It is found that the use of artificial intelligence algorithms significantly increases the efficiency of information processing, provides opportunities for predicting political behavior, personalizing political communication and developing digital forms of public participation. It is

substantiated that the process of algorithmization is accompanied by a number of risks, which include opacity of decision-making, bias, increased information fragmentation, manipulation of citizens' electoral behavior, as well as transformation of mechanisms of public trust in political institutions.

Based on the analysis, it is concluded that the effective use of artificial intelligence in democratic governance is possible only if the transparency of algorithms is ensured, their accountability, adherence to democratic principles, preservation of human control over the process of political decision-making and development of mechanisms of public control over the use of algorithmic systems.

Key words: democracy, democratic governance, artificial intelligence, political processes, electoral behavior, digital democracy.

Постановка проблеми. Механізми функціонування політичної системи та демократичного врядування змінюються відповідно до розвитку цифрових технологій та можливостей штучного інтелекту. До речі, якщо на початкових етапах розвитку інформаційного суспільства цифрові технології виконували переважно допоміжну функцію із забезпечення комунікації між державними інститутами, владою та громадянами, то сьогодні розвиток ШІ сформував новий етап трансформації політичних процесів. Алгоритми дедалі активніше інтегруються у процеси збору, аналізу та інтерпретації політичної інформації, прогнозування суспільних настроїв, систему управлінських рішень, персоналізації політичної комунікації та оцінювання ефективності державної політики. Таким чином, можемо констатувати, що для сучасної демократії важливо ефективно поєднувати традиційні процеси та цифрові технології.

Загалом демократичне врядування розглядається як система політичного управління, що ґрунтується на принципах відкритості, підзвітності, участі громадян, верховенства права, прозорості та цивільного контролю над діяльністю органів влади. У такій системі технології повинні підвищувати ефективність державного управління, не порушуючи базових демократичних принципів та можливостей громадян брати участь у прийнятті політичних рішень. Саме тому використання штучного інтелекту з одного боку відкриває нові можливості для розвитку демократії, а з іншого – сприяє розвитку низки додаткових ризиків, пов'язаних із концентрацією інформації, порушенням принципів прозорості у контексті залучення алгоритмів до управління, цифровою нерівністю та можливістю маніпулятивного впливу на політичну поведінку громадян (С. Наумкіна, Дж. Дюберрі, Сікало М., О. Свідерська, О. Чорній та ін.). Додатково ці ризики підсилюються через стрімкий розвиток генеративного штучного інтелекту, технологій машинного навчання та великих мовних моделей, які здатні не лише аналізувати великі дані, а й генерувати інформаційний контент, прогнозувати поведінку виборців, автоматизувати політичну комунікацію та моделювати альтернативні сценарії розвитку політичних процесів. Унаслідок цього, на нашу думку, дедалі складніше визначити межу між використанням штучного інтелекту як інструменту підтримки демократичного

врядування та його перетворенням на автономний механізм політичного впливу. Це зумовлює актуальність даного дослідження, зокрема трансформації демократичного врядування під впливом алгоритмізації політичних процесів, визначення можливостей використання штучного інтелекту для підвищення ефективності державного управління та оцінки ризиків, які виникають унаслідок посилення алгоритмічного впливу на політичну поведінку громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі проаналізовано основні критерії демократичного процесу, серед яких ефективна участь громадян, рівність політичного голосу, поінформованість виборців та громадський контроль над порядком денним, що викладено зокрема у працях Р. Даля, С. Наумкіної, Жаровцевої Т. Щодо впливу алгоритмів на демократичні процеси врядування, було розглянуто напрацювання Н. Лафонт, яка розглядає алгоритми як потенційний різновид «скороченого шляху» демократії, оскільки громадяни дедалі частіше покладаються на рішення алгоритмів без їхнього критичного осмислення або базової перевірки. На переконання Р. Бенджамін, алгоритми є не лише програмним кодом, а своєрідними соціотехнічними системи, які постійно модифікуються відповідно до поведінки користувачів. У напрацюваннях В. Еубанкс доведено, що системи алгоритмів дедалі активніше використовуються державними інституціями для автоматизації адміністративних рішень. Про трансформацію політичної поведінки під впливом цифрового середовища викладено у напрацюваннях О. Свідерської та О. Чорній, дослідження яких, передусім зосереджені на вивченні соціальних мереж як середовища формування нових механізмів політичної мобілізації, маніпуляції громадською думкою та психологічного впливу. Дослідження впливу штучного інтелекту на сучасні процеси демократичного врядування викладені у роботах Дж. Дюбері, Ф. Філіппучі, А. Валентіно та інших авторів, які доводять, що алгоритмічний аналіз великих масивів поведінкових даних дозволяє прогнозувати політичні уподобання громадян, визначати емоційні тригери політичної мобілізації та персоналізувати політичну комунікацію відповідно до психологічних характеристик окремих соціальних груп.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри доволі значну кіль-

кість досліджень, присвячених цифровій демократії, політичній комунікації, та впливу алгоритмів, у тому числі штучного інтелекту на систему управління, на нашу думку, у науковому політологічному дискурсі вплив алгоритмізації політичних процесів на функціонування демократичного врядування як цілісної системи залишається недостатньо дослідженим. Здебільшого у сучасних наукових дослідженнях аналізуються окремі аспекти використання штучного інтелекту, наприклад – у контексті процесів цифровізації державних послуг, використання алгоритмів соціальних мереж, політичного маркетингу або прогнозування електоральної поведінки, тоді як інші питання взаємозв'язку між алгоритмами штучного інтелекту та. Наприклад, прийняттям політичних рішень, трансформацією політичної участі, формуванням суспільної довіри та демократичною легітимністю досліджено недостатньо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є комплексний аналіз впливу алгоритмізації політичних процесів на демократичне врядування, визначення особливостей використання штучного інтелекту у процесах політичної комунікації, прийняття управлінських рішень і моделювання політичної поведінки громадян, а також обґрунтування основних можливостей і ризиків алгоритмічної трансформації сучасної демократії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній політичній теоретичне осмислення демократії одночасно ґрунтується як система політичних інститутів і як процес, що забезпечує участь громадян у виробленні та ухваленні політичних рішень. Один із найавторитетніших дослідників демократичних режимів Р. Даль акцентував увагу на якості демократичного процесу. На його думку, демократичне врядування має передбачати забезпечення ефективної участі громадян, рівність політичного голосу, можливість формувати обґрунтовані політичні судження, контроль суспільства над порядком денним та максимально широке включення громадян до політичного процесу [1]. Дещо пізніше Х. Лінц та Степан А. розглядали демократію як політичну систему, функціонування якої забезпечується гарантуванням політичних прав і свобод, можливістю вільного утворення політичних партій та об'єднань, конкурентними й чесними виборами, включенням усіх значущих політичних акторів до процесу ухвалення рішень, а також створенням умов для рівноправної політичної участі громадян незалежно від їхніх політичних переконань [2]. На думку С. Наумкіної та Жаровцевої Т., сучасний етап розвитку демократії суттєво відрізняється від її класичних моделей, оскільки функціонує в умовах плюралістичних систем, що характеризуються складною соціальною структурою та динамічною системою внутрішньої і зовнішньої взаємодії [3].

Тому сучасні концепції демократії дедалі більше акцентують увагу на реальних можливостях громадян щодо участі у процесах прийняття політичних рішень, визначаючи таким чином рівень та якість їхньої політичної участі як важливу характеристику демократичного врядування. Усе це у сукупності забезпечує відкритість, підзвітність і спільне із громадськістю вироблення політичних рішень [4].

Сучасні дослідження свідчать, що демократичне врядування не є статичною концепцією. Воно постійно еволюціонує під впливом суспільних трансформацій і технологічного розвитку. У контексті становлення постінформаційного суспільства така трансформація є закономірною, оскільки цифрові технології дедалі глибше інтегруються у механізми взаємодії держави, суспільства та політичних інститутів. Якщо на початкових етапах цифровізації інформаційно-комунікаційні технології використовувалися переважно для розширення доступу громадян до інформації, електронних послуг та інструментів електронного врядування, то сучасний розвиток систем штучного інтелекту характеризується їх активним застосуванням у процесах аналізу політичної інформації, прогнозування суспільних процесів, підтримки управлінських рішень і моделювання політичної поведінки. Унаслідок цього формується новий формат взаємодії між державою, громадянами та цифровими платформами, який у сучасній науковій літературі дедалі частіше визначають як алгоритмічне врядування [5; 6]. Загалом проблема алгоритмізації політичних процесів перебуває на перетині досліджень демократичного врядування, цифрової демократії, політичної комунікації, соціального моделювання та розвитку штучного інтелекту. Протягом останніх років спостерігається доволі активне зростання кількості досліджень, які присвячені використанню алгоритмів у діяльності державних інституцій та політичних акторів.

Роль алгоритмів у політичному житті особливо помітна у контексті політичної комунікації. Як зазначає Р. Бенджамін, алгоритми слід розглядати не лише як технічні інструменти опрацювання даних, але й як механізми, функціонування яких визначається взаємодією технологій, людської поведінки та соціального середовища [7]. В. Еубанкс доводить, що системи, в основі яких закладені алгоритми дедалі частіше виконують функції, які раніше належали виключно інституціям, включаючи оцінювання соціальних ризиків, автоматизацію адміністративних процедур та підтримку політичних рішень. Отже, алгоритми поступово перестають бути нейтральними технічними засобами й дедалі більше набувають політичного значення, оскільки впливають на механізми розподілу ресурсів, доступ до інформації та реалізацію громадянських прав [8]. Це означає,

що така трансформація суттєвим чином впливає на політичну соціалізацію та участь громадян.

До речі, погоджуючись із багатьма сучасними дослідженнями, вважаємо, що цифрова трансформація демократичного врядування має неоднозначний характер. Як зазначає О. Свідерська, соціальні мережі, що активно використовуються політичними акторами як інструмент комунікації з електоратом, одночасно сприяють розширенню можливостей демократичної участі та створюють передумови для дестабілізації суспільства через застосування різноманітних технологій інформаційного та психологічного впливу [9, с. 189]. Алгоритми соціальних мереж здійснюють постійне накопичення інформації про користувачів через їхні цифрові дії – перегляди, вподобання, коментарі, поширення контенту та інші поведінкові реакції. На основі цих даних формується цифровий профіль користувача, що дозволяє застосовувати технології гіпертаргетингу та мікротаргетингу. Якщо гіпертаргетинг забезпечує накопичення великих масивів поведінкових даних, то мікротаргетинг дозволяє адаптувати політичні повідомлення до психологічних, соціальних та демографічних характеристик окремих груп виборців. Як наслідок – політична комунікація стає персоналізованою, а політичний вплив дедалі більше здійснюється через індивідуалізовані інформаційні сценарії, що суттєвим чином підсилює можливості політичної мобілізації, але водночас створює умови для маніпуляції громадською думкою [10].

Дж. Дубері та Г. Ландмо також наголошують на тому, що персоналізація інформаційного простору змінює механізми функціонування демократичного процесу. Якщо традиційна демократія передбачала існування відносно спільного інформаційного середовища, то алгоритми цифрових платформ формують індивідуалізований інформаційний простір, у якому для кожного користувача існує інший набір політичних повідомлень. Як наслідок – політичні кампанії більше орієнтуються не на масову аудиторію, а на окремі сегменти виборців, для яких створюються різні інформаційні наративи. Розвиток штучного інтелекту також відкриває нові можливості. Цифрові технології, які працюють на базі штучного інтелекту часто використовують для масштабних онлайн-обговорень, електронних консультацій, аналізу громадської думки та деліберизації демократії [11, 12]. Отже, бачимо, що соціальні мережі використовують алгоритми рекомендацій, які визначають порядок відображення інформації, персоналізують інформаційні потоки та формують індивідуалізовані інформаційні середовища (ехо-камери). У таких умовах політична комунікація дедалі менше залежить від традиційних медіа та дедалі більше визначається логікою функціонування цифрових платформ.

У порівнянні із традиційними інформаційними системами, штучний інтелект здатний не лише накопичувати та аналізувати великі обсяги інформації, а й самостійно формувати рекомендації, прогнозувати можливі сценарії розвитку політичної ситуації та підтримувати процес ухвалення політичних рішень. Закордонні дослідження доводять, що системи штучного інтелекту – це свого роду програмні комплекси, здатні генерувати прогнози, рекомендації або рішення, що впливають як на цифрове, так і на реальне середовище [13]. Така автономність суттєво розширює функціональні можливості врядування, але й водночас змінює співвідношення між людським політичним судженням та алгоритмами [14]. У цьому контексті, на нашу думку, доцільно звернутися до концепції демократичного самоврядування, яку запропонувала К. Лафонт. Дослідниця наголошує, що демократія передбачає не лише участь громадян у політичному процесі, а й можливість усвідомлено оцінювати політичні рішення. Делегування дедалі більшої кількості управлінських функцій алгоритмам створює ризик виникнення «скороченого шляху» демократії, коли громадяни змушені довіряти рішенням, прийнятим за результатами роботи алгоритмів без можливості перевірити їх логіку [15]. У цьому випадку алгоритми поступово перетворюються з інструменту підтримки демократії на самостійний фактор політичного впливу [16].

Сучасні можливості алгоритмів суттєвим чином розширюють можливості політичного прогнозування. Агент-орієнтований підхід, сформований ще у 1980-х роках, ґрунтується на моделюванні взаємодії автономних агентів, поведінка яких визначається простими правилами, однак сукупність локальних взаємодій породжує складні суспільні закономірності. На думку С. Кауффман, глобальні соціальні процеси виникають як результат взаємодії окремих елементів системи, а не централізованого управління [17]. Подібну позицію поділяють Г. Сімон та Дж. Холланд, які розглядають соціальні системи як складні адаптивні середовища, де агенти здатні навчатися, адаптуватися до змін зовнішнього середовища та змінювати власні моделі поведінки. Роль штучного інтелекту у політичній сфері є беззаперечною, наприклад вона створює можливість здійснювати аналіз великих масивів поведінкових даних, що дозволяє визначати закономірності формування політичних уподобань громадян. Сучасні алгоритми здатні аналізувати цифрові сліди користувачів, інформацію із соціальних мереж, результати опитувань, пошукові запити та інші патерни поведінки, формуючи індивідуальні моделі політичної поведінки [18; 19]. Усе це дає можливість прогнозувати результати виборів, оцінювати ефективність державної політики та виявляти соціальні тенденції,

які доволі складно визначити за допомогою традиційних методів політичного аналізу.

Однак, варто врахувати і той факт, що політична поведінка не визначається виключно раціональними чинниками. Сучасні дослідження масово підтверджують, що доволі вагомий вплив на процес ухвалення політичних рішень мають емоційні реакції громадян. Як зазначають А. Валентіно та ін., негативні емоції, насамперед гнів, можуть стимулювати активні форми політичної участі, тоді як тривога частіше спонукає до пошуку додаткової інформації та переоцінки власної політичної позиції. Натомість позитивні емоції сприяють стабілізації вже сформованих політичних переконань. Алгоритми здатні ідентифікувати подібні емоційні патерни та адаптувати інформаційний контент відповідно до психологічних особливостей окремих груп користувачів, що значно підвищує ефективність політичної комунікації, але одночасно розширює можливості прихованого впливу на політичний вибір [20].

Алгоритмізацію політичних процесів також супроводжує і ціла низка суттєвих ризиків. Одним із найважливіших є загроза непрозорості прийняття рішень, яку часто визначають як проблему «чорної скриньки». Значна частина сучасних моделей машинного навчання функціонує таким чином, що навіть їх розробники не завжди можуть повністю пояснити логіку отриманого результату. Це ускладнює реалізацію демократичного принципу підзвітності, оскільки громадяни не мають можливості перевірити обґрунтованість алгоритмічних рішень або оскаржити їх. Вагомим прикладом таких ризиків є використання у США алгоритму COMPAS для прогнозування ймовірності повторного вчинення правопорушень. Проведені дослідження засвідчили, що алгоритм демонстрував ознаки систематичної упередженості щодо окремих соціальних груп, що викликало широку дискусію про межі застосування алгоритмічних систем у сфері державного управління та правосуддя. Подібні приклади підтверджують, що алгоритми не є політично нейтральними, оскільки якість їхніх рішень безпосередньо залежить від характеристик даних, на яких вони навчаються, та принципів їх програмування [21].

Не менш важливою є проблема суспільної довіри до таких систем. Як показують дослідження Е. Нісбет, К. Купер, Р. Гаррет, рівень довіри громадян до політичних прогнозів значною мірою визначається рівнем довіри до державних інституцій, наукової спільноти та засобів масової інформації [22]. Концепція калібрування довіри,

запропонована Ф. Янг та ін., робить акцент на необхідності формування у населення критичного сприйняття з можливістю постійної перевірки результатів та контролю за процесом прийняття рішень, які здійснюються на основі алгоритмів штучного інтелекту, а не формування безумовної довіри до них. У цьому, на переконання дослідників і полягає критерій ефективності використання штучного інтелекту [22].

Отже, на нашу думку, вплив алгоритмів штучного інтелекту на політичні процеси є закономірним наслідком розвитку цифрового суспільства. Розвиток штучного інтелекту створює нові інструменти аналізу політичної інформації, прогнозування суспільних процесів і розвитку цифрової демократії, однак одночасно актуалізує необхідність забезпечення прозорості алгоритмів, їх підзвітності та відповідності фундаментальним принципам демократичного врядування. Враховуючи викладене, вважаємо, що штучний інтелект має розглядатися не як заміна функціональну демократичних інститутів, а як інструмент підвищення якості управління за умови збереження провідної ролі людини у процесі прийняття політичних рішень.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження засвідчило, що вплив алгоритмів на політичні процеси є закономірним етапом розвитку цифрового суспільства та одним із вагомих чинників трансформації сучасного демократичного врядування. Інтеграція штучного інтелекту у сферу державного управління, політичної комунікації та аналізу суспільних процесів відкриває нові можливості для підвищення ефективності ухвалення управлінських рішень, прогнозування політичної поведінки, розвитку цифрових форм громадської участі та вдосконалення механізмів взаємодії між державою і суспільством. Однак, згідно із результатами дослідження, використання алгоритмів супроводжується суттєвими викликами. До них належать непрозорість прийняття рішень, ризики упередження, персоналізований інформаційний вплив, трансформація механізмів формування громадської думки, а також проблема забезпечення суспільної довіри до алгоритмічних рішень. Зважаючи на викладене вище, на нашу думку, перспективи подальших досліджень доцільно пов'язати із вивченням взаємозв'язку персоналізації політичного контенту за допомогою застосування методів штучного інтелекту та політичної поляризації, інформаційної фрагментації, трансформації політичної довіри та розвитку нових моделей цифрової демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Dahl R. *Democracy and Its Critics*. New Haven ; London : Yale University Press, 1989. 397 p.
2. Linz J., Stepan A. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore : Johns Hopkins University Press. 1996. 479 p.

3. Наумкіна С., Жаровцева Т. Основні підходи до сучасного виміру демократії. Актуальні проблеми політики, 2010. № 39. С. 17–25.
4. Pribadi U., Iqbal M. Pivotal Issues of Democratic Governance: A Literature Review. Jurnal Ilmu Sosial dan Ilmu Politik Volume 25, Issue 3, 2022. С.255-276.
5. Beckman L., Hultin Rosenberg J. & Jebari K. Artificial intelligence and democratic legitimacy. The problem of publicity in public authority. *AI & Soc*, 39, 2024. P. 975–984). <https://doi.org/10.1007/s00146-022-01493-0>
6. Alnemr N. Democratic self-government and the algocratic shortcut: the democratic harms in algorithmic governance of society. *Contemp Polit Theory* 23, 2024. P. 205–227. <https://doi.org/10.1057/s41296-023-00656-y>
7. Benjamin R. *Race after Technology: Abolitionist Tools for the New Jim Code*. Cambridge ; Medford, MA : Polity Press. 2019. 172 p.
8. Eubanks V. *Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor*. New York : St. Martin's Press, 2018. 272 p.
9. Свідерська О. Теоретико-методологічний аналіз впливу соціальних мереж на формування політичної поведінки в сучасному суспільстві (на прикладі Facebook, Twirrer, Instagram, Whatsapp). *Регіональні студії*, 2020. №. 20. С. 184–190.
10. Свідерська О., Чорний О. Астротерфінг як інструмент психологічного впливу на масову свідомість. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Питання політології"*. 2021. Т. 39. С. 71–79.
11. Duberry J. *Artificial Intelligence and Democracy*. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2022. 184 p.
12. Landemore H. *Open Democracy: Reinventing Popular Rule for the Twenty-First Century*. Princeton ; Oxford : Princeton University Press, 2020. 272 p.
13. Бубнов І. Штучний інтелект як фактор політичного впливу в медійній сфері. Актуальні проблеми політики, 2025. Вип. 75. С. 101-108.
14. Filippucci F., Gal P., Jona-Lasinio C., Leandro A., Nicoletti G. *The Impact of Artificial Intelligence on Productivity, Distribution and Growth: Key Mechanisms, Initial Evidence and Policy Challenges*. OECD Artificial Intelligence Papers. No. 15. Paris : OECD Publishing, 2024. 64 p.
15. Lafont C. *Democracy without Shortcuts: A Participatory Conception of Deliberative Democracy*. Oxford : Oxford University Press, 2019. 288 p.
16. Сікало М. Цифрова державність: транзитивна модель та еволюція методологічних парадигм публічного управління. Теорія та практика державного управління, 2025. Вип. 1 (80). С. 54–70. <http://doi.org/10.26565/1727-6667-2025-1-04>.
17. Kauffman S. A. *At Home in the Universe: The Search for the Laws of Self-Organization and Complexity*. New York : Oxford University Press, 1995. 321 p.
18. Simon H. A. *The Sciences of the Artificial*. 3rd ed. Cambridge, MA : MIT Press, 1996. 231 p.
19. Holland J. H. *Hidden Order: How Adaptation Builds Complexity*. Reading, MA : Perseus Books, 1995. 209 p.
20. Valentino N. A., Brader T., Groenendyk E. W., Gregorowicz K., Hutchings V. L. Election Night's Alright for Fighting: The Role of Emotions in Political Participation. *The Journal of Politics*. 2011. Vol. 73, № 1. P. 156–170.
21. Eubanks V. *Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor*. New York : St. Martin's Press, 2018. 272p.
22. Nisbet E. C., Cooper K. E., Garrett R. K. The Partisan Brain: How Dissonant Science Messages Lead Conservatives and Liberals to (Dis)Trust Science // *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2015. Vol. 658, № 1. P. 36–66. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002716214555474>
23. Yang F., Cai M., Mortenson C., Fakhari H., Lokmanoglu A. D., Hullman J., Franconeri S., Diakopoulos N., Nisbet E. C., Kay M. *Swaying the Public? Impacts of Election Forecast Visualizations on Emotion, Trust, and Intention in the 2022 U.S. Midterms*. 2023. URL: https://mucollective.northwestern.edu/files/2023-US_midterm.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 14.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327:008“20”

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.46.16>

КОНЦЕПТ М'ЯКОЇ СИЛИ ТА ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ У СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

THE CONCEPT OF SOFT POWER AND ITS EVOLUTION IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS THEORY

Антонюк Н.В.,

*orcid.org/0000-0003-2532-782X**доктор історичних наук,**професор кафедри європейських та регіональних студій**Львівського національного університету імені Івана Франка*

Зінько О.І.,

*orcid.org/0009-0005-8611-3130**аспірант, асистент кафедри європейських та регіональних студій**Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті досліджується концепт м'якої сили та його еволюція у сучасній теорії міжнародних відносин як аналітичної категорії, що пояснює досягнення зовнішньополітичних результатів не через примус, а через привабливість, переконання і добровільне залучення зовнішніх аудиторій. Актуальність теми зумовлена тим, що традиційні реалістичні підходи тривалий час зводили силу держави переважно до військових та економічних ресурсів, однак завершення холодної війни, мирний розпад СРСР і подальше ускладнення міжнародного середовища показали обмеженість такого пояснення. У цьому контексті концепція Джозефа Ная стала спробою розширити аналітичну мову теорії міжнародних відносин і включити до неї нематеріальні механізми впливу – економічний розвиток, культуру, політичні цінності, легітимність зовнішньої політики, публічну дипломатію та позитивний імідж держави. У статті обґрунтовується, що м'яка сила є не просто сукупністю ресурсів привабливості, а феноменом, ефективність якого залежить від сприйняття зовнішньою аудиторією. Окрему увагу приділено структурним компонентам м'якої сили, механізмам її реалізації через публічну і культурну дипломатію, а також впливу цифровізації на трансформацію цього концепту. З'ясовано, що сучасне розуміння м'якої сили формується також у взаємодії з концептами розумної та гострої сили, які уточнюють її межі в умовах стратегічної конкуренції та інформаційних конфліктів. Теоретичне бачення титульної теми спирається на конкретні приклади міжнародної сучасної практики. Доведено, що концепт м'якої сили зберігає високу аналітичну цінність як для теорії міжнародних відносин, так і для сучасної зовнішньої політики.

Ключові слова: м'яка сила, міжнародні відносини, зовнішня політика, публічна дипломатія, культурна дипломатія, розумна сила, гостра сила, цифрова дипломатія.

The article examines the concept of soft power and its evolution in contemporary International Relations theory as an analytical category that explains the achievement of foreign policy goals not through coercion, but through attraction, persuasion, and the voluntary engagement of foreign audiences. The relevance of the topic lies in the fact that traditional realist approaches long reduced state power mainly to military and economic resources, while the end of the Cold War, the peaceful collapse of the Soviet Union, and the growing complexity of the international environment revealed the limits of such explanations. In this context, Joseph Nye's concept of soft power became an attempt to expand the analytical language of International Relations by including non-material mechanisms of influence such as culture, political values, legitimacy of foreign policy, public diplomacy, and symbolic authority. The article argues that soft power should be understood not simply as a collection of attractive resources, but as a relational phenomenon whose effectiveness depends on the perception of external audiences. Particular attention is paid to the structural dimensions of soft power, the mechanisms of its implementation through public and cultural diplomacy, and the impact of digitalisation

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

on the transformation of this concept. It is shown that the contemporary understanding of soft power is also shaped through its interaction with the concepts of smart power and sharp power, which clarify its limits under conditions of strategic competition and information conflict. The study demonstrates that soft power retains considerable analytical value both for International Relations theory and for the practice of modern foreign policy.

Key words: soft power, international relations, foreign policy, public diplomacy, cultural diplomacy, smart power, sharp power, digital diplomacy.

Постановка проблеми. Проблема природи та механізмів сили в міжнародних відносинах є однією з базових у політичній науці, оскільки саме через неї пояснюються способи досягнення державами зовнішньополітичних цілей. Тривалий час у межах реалістичної парадигми силу розглядали переважно як матеріальний ресурс, що включає військовий потенціал та економічну вагу. Проте трансформації міжнародного середовища наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., зокрема мирний розпад СРСР, зростання ролі культури, освіти, публічної дипломатії, глобальних комунікацій та міжнародної репутації, засвідчили, що значна частина впливу здійснюється не через примус, а через привабливість і легітимність. Саме тому виникає потреба у ґрунтовному осмисленні концепту м'якої сили, уточненні його змісту, структурних складових та місця в сучасній теорії міжнародних відносин. Практичне значення цієї проблеми зумовлене тим, що м'яка сила дедалі більше впливає на міжнародний імідж держав, ефективність їхньої зовнішньої політики та здатність формувати сприятливе зовнішнє середовище, що є надзвичайно важливим для статус-кво сучасної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт м'якої сили (soft power) залишається одним із найбільш розроблених у сучасній теорії міжнародних відносин. Теоретичну основу напрямку заклали праці Дж. Ная, у яких сила визначається як здатність досягати результатів через залучення та переконання, а не через примус чи підкуп[1]. У новітніх працях іноземних авторів, зокрема Дж. Вайта, проводиться детальний аналіз ефективності різних стратегій впливу, де наголошується на перевагах і сталості м'якої сили порівняно з жорсткою.[2]

Українська наукова думка активно доповнює цей напрям. Зокрема, М. Капітоненко досліджує феномен кризь призму соціального конструктивізму як здатність впливати на соціолінгвістичне творення реальності.[3] М. Цюрупа розглядає м'яку силу як прояв нової культури політичних відносин, орієнтованої на поступову відмову від брутального насильства.[4] Систематизацію інструментів впливу, таких як публічна та культурна дипломатія, здійснено у дослідженнях Ю. Святковської. [5]. Водночас межі між привабливістю та маніпулятивним впливом в умовах цифровізації потребують подальшого цілісного теоретичного узагальнення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування теоретич-

них витоків концепту м'якої сили, визначення його структурних складових, механізмів реалізації та основних напрямів еволюції в сучасній теорії міжнародних відносин. Для досягнення поставленої мети передбачено також розкрити інтелектуальний контекст виникнення поняття soft power, охарактеризувати його ключові виміри, простежити зв'язок м'якої сили з публічною та культурною дипломатією, а також проаналізувати вплив цифровізації й суміжних концептів на трансформацію його змісту та сучасну зовнішню політику.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на ґрунтовність напрацювань Дж. Ная та його послідовників, поза увагою досі залишається чітке розмежування між наявністю ресурсів привабливості та фактичною конвертацією цих ресурсів у реальний зовнішньополітичний вплив. Більшість досліджень фіксує саму наявність ресурсу, але не пропонує інструментарію для вимірювання того, чи працює він насправді. Слабо розглянутою залишається й межа між м'якою та гострою силою в умовах цифровізації, коли інституційні форми такі як освітні програми, культурні центри, медійні проекти, можуть виконувати протилежну функцію залежно від намірів актора, що не завжди дозволяє провести цю межу на практиці. Також, в українській науковій літературі практично відсутні спроби системно оцінити потенціал м'якої сили України в умовах повномасштабної війни, що залишає прикладний вимір проблеми фактично не розглянутим на тлі досить розвиненої теоретичної бази.

Виклад основного матеріалу. Питання про природу та механізми сили в міжнародних відносинах не є виключно академічними – вони безпосередньо визначають, як держави формують свою зовнішньополітичні цілі; як розподіляють ресурси між дипломатією, армією та культурними програмами; і як захищаються від чужого втручання.[3] Впродовж більшої частини ХХ ст. панівна відповідь на це питання була сформульована реалістичним підходом в дусі Ганса Моргентау[6] та Кеннета Вальца [7], де силу розглядали як матеріальний ресурс, насамперед військову потужність і економічну вагу. Проте реальні події поставили під сумнів цю тезу значно раніше, перш ніж академічна спільнота встигла її переглянути. Мирний розпад Радянського Союзу в 1991 р., який був наддержавою із найбільшим ядерним арсеналом у світі та другою за розміром економікою, не вкладався в жодну реалістичну модель. Жодна з наявних концепцій не передбачала, що система

може трансформуватися без жодного збройного конфлікту між великими державами. Саме цей пояснювальний розрив і відкрив простір для концептуальних інновацій.

Джозеф Най – молодший професор Гарвардської школи управління ім. Кеннеді, колишній заступник міністра оборони та голова Національної ради з розвідки США – запропонував ідею, яка виявилася найбільш впливовою: держава може досягати своїх зовнішньополітичних цілей не лише через примус, але й через залучення.[5] У монографії «Bound to Lead: The Changing Nature of American Power» (1990) [8] він вперше ввів поняття «soft power», яке надалі розвинув у «The Paradox of American Power» (2002) [9], «Soft Power: The Means to Success in World Politics» (2004) [1] та «The Future of Power» (2011) [10]. Теоретичним фундаментом цієї концепції слугували не класичні праці з теорії міжнародних відносин, а соціальна психологія та концепція реляційної влади Роберта Далля – дослідника, який ще у 1950-х рр. показав, що влада є не властивістю суб'єкта, а відносинами між суб'єктами [11]. Для Ная це означало принципово важливий висновок: сила держави не існує у вакуумі, вона завжди визначається через реакцію іншого актора.

У найбільш простому формулюванні м'яка сила – це «здатність отримувати бажані результати через залучення й переконання, а не через примус чи підкуп» [4]. Ключове слово тут – co-optation, добровільна ідентифікація, а саме ситуація коли суб'єкт Б діє так, як вигідно суб'єктові А, не тому що боїться покарання або сподівається на нагороду, а тому що щиро поділяє його цінності чи захоплюється його моделлю розвитку.[1,4]

Структурно м'яка сила реалізується через чотири виміри – культурний, ціннісний, зовнішньополітичний і економічний. Культурний вимір найточніше ілюструє американський кейс другої половини ХХ ст.: глобальне поширення Голлівуду, джазу, рок-н-ролу та баскетболу сформувало потужний ресурс привабливості, якого жодна урядова програма свідомо не проєктувала – він виник як побічний продукт органічної творчої енергії суспільства. Коли у 1950-х рр. Держдепартамент США організовував тури Дюка Еллінгтона та Луї Армстронга до Африки і Азії, це було лише усвідомленням вже наявного ресурсу, а не його створенням. Але найвідомішими США є як держава, до якої з'їжджаються потоки мігрантів завдяки «американській мрії» – де можна здійснити власну мрію, заробити великі статки і досягти рівня американських еліт.[1]

Ціннісний вимір є найбільш «крихким» з цих чотирьох. Він транслює «м'яку силу» лише тоді, коли декларовані цінності відповідають реальним діям держави. Наприклад, коли у 2004 р. світова преса опублікувала фотографії тортур в ірак-

ській в'язниці Абу-Грейб, а пізніше і матеріали про систематичні позасудові практики в Гуантанамо, рівень схвалення США у світі різко впав. [12] За даними Pew Research Centre, він знизився з 63% у 2002 р. до менш ніж 40% у низці ключових союзницьких країн у 2006–2007 рр. І ніяка публічна дипломатія не змогла компенсувати цей удар. Подвійні стандарти не просто нівелюють ціннісний ресурс – вони перетворюють його на «від'ємний актив», породжуючи те, що дослідники назвали «м'якою анти силою».[2]

Зовнішньополітичний вимір діє аналогічно: держава, яка поважає норми міжнародного права і діє через багатосторонні механізми, накопичує репутаційний капітал. Держава, що систематично ігнорує ці норми, – витрачає його, навіть якщо її культурні ресурси залишаються потужними.[1]

Економічний вимір реалізується через здатність держави формувати привабливу модель економічного розвитку, яка згодом стає об'єктом добровільного імітування: високий рівень економічного розвитку, технології та інновації, потужні глобальні компанії (наприклад, Apple, Microsoft, Toyota, Samsung), відкритість ринків, стабільна макроекономічна політика та захист інвестицій перетворюються на ресурс м'якої сили, коли інші держави щиро захоплюються цим економічним досвідом і впроваджують його у власну практику. Економічний вимір є особливо стабільним, бо економічні результати є репрезентативними та їх важче ігнорувати, ніж ціннісні декларації, і він часто виступає фундаментом для інших вимірів м'якої сили: економічна успішність підсилює культурну привабливість, легітимізує ціннісні наративи і забезпечує ресурси для зовнішньополітичного впливу [1; 2].

Надзвичайно важливим теоретичним уточненням є розрізнення між ресурсами м'якої сили та самою м'якою силою як явищем міжсуспільної взаємодії. Ця відмінність часто викликає непорозуміння в прикладних дослідженнях. Великий культурний спадок, видатні університети, успішна демократична система – все це лише потенційні ресурси, які конвертуються у м'яку силу лише через реакцію зовнішньої аудиторії. Якщо аудиторія не знаходить ці ресурси привабливими – нічого не відбувається. Звідси м'яка сила є принципово контекстуально обумовленою та двоякою: ті самі ресурси можуть давати потужний ефект в одній країні й залишатися цілковито непоміченими в іншій.[3]

Держава активно управляє цим потенціалом та вирішує через два механізми. Публічна дипломатія є цілеспрямованою комунікаційною діяльністю держави, зверненою не до іноземних урядів, а безпосередньо до іноземного суспільства. Американська програма стипендій Фулбрайта, заснована у 1946 р., є, мабуть, найбільш рента-

бельним інструментом у цій категорії: впродовж майже восьми десятиліть вона сформувала понад 400 000 випускників – серед яких 60 Нобелівських лауреатів, десятки глав держав і урядів, сотні міністрів. Це не пряма пропаганда: програма фінансує академічний обмін, не нав'язуючи ідеологію, – і саме тому вона ефективна. Культурна дипломатія у вузькому сенсі реалізується через мережу культурних установ: Французький інститут (понад 100 країн), Гете-Інститут (98 країн), Британська рада (100 країн) – усі вони є не лише культурними майданчиками, а й інструментами формування довгострокової прихильності до культурних моделей відповідних країн.[5]

Цифровізація трансформувала ці механізми радикально, і ця трансформація заслуговує на окрему увагу. Поява «дипломатії соціальних мереж» перевела модель комунікації з ієрархії «уряд – уряд» у горизонтальну площину у форматі «уряд – іноземна публіка», обходячи державних та медійних посередників. Швецький міністр закордонних справ Карл Більдт, який обійняв посаду у 2006 р. і почав системно використовувати Twitter для публічних дипломатичних комунікацій, став першопрохідником цифрової дипломатії. Зокрема, він відкрито звернувся до свого колеги з Бахрейну через соціальну мережу, коли не зміг зв'язатися з ним традиційними каналами [15]. Але значення цього зрушення виявилось особливо наочно під час «арабської весни» 2011 р. – коли активісти в Єгипті та Тунісі використовували Twitter і Facebook для координації протестів, обходячи підконтрольні режимам ЗМІ: за даними арабського дослідження соціальних медіа, близько 90% опитаних єгиптян і тунісців зазначили, що використовували Facebook для організації та поширення інформації про демонстрації [16]. Схоже можна було помітити під час протестів у Білорусі 2020 р., де Telegram-канал NEXTA перетворився на головний координаційний майданчик опозиції й набрав понад 1,3 млн підписників у перші дні після сфальсифікованих виборів [16].

Концепція жорсткої сили є значно старшою та її генезис виходить за межі академічної теорії. Концептуальне підґрунтя закладене ще Цезарем у «Нотатках про Галльські війни», Макіавеллі в «Описі дій герцога Валентино» та Гоббсом у «Левіафані»: суб'єкт, що має матеріальну перевагу, здатний нав'язати іншому потрібну поведінку поза залежністю від його бажань. Моргентау трактував це як «national power» – сукупність географії, природних ресурсів, армії, економіки, дипломатії та управлінської здатності.[6] Механізм жорсткої сили описується класичною метафорою «батіг і пряник» – і це не просто риторичний образ, а чітка аналітична схема: з одного боку загроза покаранням або реальне застосування сили, з іншого – обіцянка нагороди. Принципово,

що об'єкт впливу змінює поведінку не тому, що переконаний, а тому що прагне уникнути наслідків або отримати вигоду.[7]

Ресурсна база жорсткої сили охоплює три основних категорії. Військові ресурси – станом на 2024 р. США витрачали на оборону близько 886 млрд доларів, що перевищує сукупні витрати наступних десяти країн-лідерів. Це забезпечує глобальне військове охоплення через мережу близько 750 баз у понад 80 країнах – інфраструктуру, що не має аналогів в історії. Економічні ресурси жорсткої сили реалізуються насамперед через санкційні механізми. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. країни G7 запровадили безпрецедентний за масштабом координований санкційний режим: заморожування близько 300 млрд доларів суверенних резервів Центрального банку Росії, відключення від системи SWIFT, секторальні обмеження на енергетику, фінанси та технології. Це стало найпотужнішим застосуванням «фінансової зброї» (weaponization of finance) в сучасній міжнародній практиці, яка водночас наочно продемонструвала «пастку взаємозалежності»: за різними оцінками, санкційна політика обійшлася самим країнам ЄС у 0,5–2% ВВП через розрив енергетичних і торгових зв'язків.[2]

Саме ці обмеження жорсткої сили, а не абстрактні теоретичні міркування, породили концепцію «розумної сили» (smart power). Термін уперше з'явився у статті американської дослідниці Сюзанни Новосел у Foreign Affairs (2004) і був безпосередньою реакцією на провали американської зовнішньої політики, де ставка на жорстку силу явно домінувала. Афганська кампанія, розпочата у 2001 р., демонструвала всі ознаки класичного «парадоксу сили»: США мали абсолютну військову перевагу, але не могли досягти стратегічних цілей в умовах народного спротиву і дефіциту легітимності. В Іраку протягом 2003–2011 років картина повторилася. У сукупності обидві кампанії коштували понад 8 трильйонів доларів і завершилися без досягнення жодної з проголошених стратегічних цілей. Джозеф Най та Річард Армітідж у доповіді «CSIS Commission on Smart Power» у 2007 систематизували ці уроки й сформулювали доктрину, яка набула офіційного статусу на сенатських слуханнях у 2009 р., коли Гіллари Клінтон проголосила «smart power» ключовою концепцією зовнішньополітичної стратегії адміністрації Обама.[9]

Центральна теза розумної сили: жодна форма впливу не є ефективною «за замовчуванням». Ефективність визначається контекстом і зокрема конкретною конфігурацією акторів, їхніх мотивацій і відносних ресурсів. Звідси Най виводить поняття «contextual intelligence» – здатності стратегів точно читати ситуацію і підбирати пропорцію інструмен-

тів під конкретне завдання. Стратегічна архітектура розумної сили будується навколо трьох операційних принципів. Принцип секвенційності виник із аналізу Маршалівського плану (1948–1952): США спочатку застосували масштабну економічну допомогу та дипломатичне залучення, і лише після відновлення Західної Європи сформували систему військових союзів (НАТО, 1949). Інший порядок – спочатку примус, потім переконання – навряд чи дав би той самий результат. Принцип синергії найкраще ілюструється американською дипломатією щодо Японії в 1950-х рр.: сильна військова присутність (жорстка сила) підвищила вагу американських зобов'язань безпеки і зробила культурні програми та економічну допомогу значно більш переконливими. Принцип інституційного інвестування, у свою чергу, виник із аналізу того, чому американська зовнішня політика виявилася такою ефективною у другій половині XX ст.: НАТО, МВФ, Світовий банк, СОТ і система договорів про нерозповсюдження створили «структурний контекст», що дозволяв формувати поведінку десятків держав через «м'який примус» норм без постійного прямого тиску.[8,9]

Найновішою концептуальною ланкою тетради є «гостра сила» (sharp power), введена у 2017 р. дослідниками Крістофером Волкером та Джессікою Людвіг у доповіді National Endowment for Democracy «Sharp Power: Rising Authoritarian Influence». Аналітичний запит, що породив цей термін, виник із конкретних подій: втручання у президентські вибори США 2016 р., кампанії дезінформації напередодні референдуму про Brexit, атаки на передвиборчий штаб Еммануеля Макрона 2017 р. Практики, що стоять за цими подіями, не вкладалися ані в категорію жорсткого примусу, ані в категорію щирої культурної привабливості. Russia Today та Sputnik формально позиціонували себе як «альтернативні» медіа, проте фінансувалися державою і систематично поширювали маніпулятивні наративи, спеціально розраховані на підсилення соціальної поляризації в цільових суспільствах. «Агентство інтернет-досліджень» у Санкт-Петербурзі – «тролінгова фабрика», детально описана у доповіді спецпрокурора Мюллера (2019), – систематично використовувало фейкові акаунти для нагнітання расових і культурних конфліктів в американських соціальних мережах. Атаки ГРУ РФ на штаб Макрона і Демократичний національний комітет США являли собою операції типу «hack-and-leak»: злом електронного листування і його стратегічно розрахована публікація з метою максимальної дискредитації. Спільна риса всіх цих операцій – систематичне маскування джерела: вони виглядали як органічна активність місцевого громадянського суспільства чи незалежна журналістика, приховуючи державну природу.[17]

Принципова відмінність гострої сили від м'якої полягає не у меті, а в механізмі та ціннісному профілі. М'яка сила прагне справжньої привабливості й базується на добровільному залученні – вона «тягне» до себе. Гостра сила «проколює» (звідси метафора, що дала назву концепту): вона проникає в інформаційний та суспільно-політичний простір цільової держави не щоб викликати симпатію, а щоб маніпулювати, дезінформувати та підривати здатність аудиторії до автономного вибору. Ключовий аналітичний критерій розрізнення – не форма операції (культурний центр, медіапроект, академічний грант), а її цільова функція: чи прагне суб'єкт справді переконати аудиторію в перевагах своєї моделі, чи маніпулятивно спотворити її сприйняття дійсності? Таке розрізнення безпосередньо визначає вибір контрзаходів. Помилкова класифікація операції «гострої сили» як «публічної дипломатії» відповідно підказує відповідь у форматі «публічної дипломатії», що є стратегічно хибним і заздалегідь неефективним.[13]

Показовим прикладом «сірої зони» між м'якою та гострою силою є мережа Інститутів Конфуція. Формально вони є культурно-освітніми установами, аналогічними Гете-Інституту чи Британській раді. Але низка американських та європейських університетів, що прийняли рішення про їх закриття, серед них Стенфорд, Університет Чикаго, Університет Стокгольма вказували на систематичне обмеження академічної свободи, самоцензуру в темах, чутливих для Пекіна, і, за деякими звинуваченнями, розвідувальну діяльність. Аналогічно, іноземне фінансування культурних центрів та медіапроектів може слугувати інституційним прикриттям для операцій гострої сили. Це означає, що розмивання меж між двома типами є не виключенням, а систематичною стратегією, яка вимагає постійної аналітичної уваги.[13]

Порівняльний аналіз стратегічних профілів ключових акторів дозволяє проілюструвати теоретичні положення в конкретних емпіричних контекстах. США традиційно мають найширший портфель: близько 750 зарубіжних баз у понад 80 країнах – і водночас 14 із 20 найкращих університетів світу за QS Rankings 2024, Голлівуд як глобальну культурну платформу з річним касовим збором понад 30 млрд доларів, та систему програм міжнародного обміну, що щороку охоплює сотні тисяч учасників. Але ця модель є циклічно вразливою, і динаміка рівня довіри до США у світі наочно це підтверджує: Pew Research Centre фіксував зростання з 49% (2017, на піку президентства Трампа) до 62% (2021, після обрання Байдена) і подальшу волатильність.[18] Такі коливання підтверджують тезу Ная: м'яка сила – не стаціонарний актив, а динамічний процес, чутливий до поточної поведінки держави.[1]

Китай є найамбітнішим представником цілеспрямованого нарощування м'якої сили в нинішньому столітті. Ініціатива «Один пояс, один шлях», що охопила понад 150 країн із загальним обсягом інвестицій у 4–8 трлн доларів, є спробою конвертувати економічну могутність у геополітичну прихильність.[19] Але стратегія стикається з фундаментальним протиріччям, яке жодні фінансові вкладення не вирішать: масові репресії в Сінцзяні, придушення демократичного руху в Гонконзі, агресивна поведінка в Південно-Китайському морі – все це системні результати режиму КПК, а не кон'юнктурні рішення. Університет Чикаго та Penn State University закрили свої інститути у 2014 р. через загрозу академічній свободі, а Університет Стокгольма – у 2015 р. з аналогічних міркувань [20]. Авторитарне управління неабияк обмежує потенціал м'якої сили, оскільки підриває автентичність тих самих цінностей, привабливості яких є умовою подальшої конвертації ресурсів у вплив.

ЄС є прикладом «нормативної сили» (normative power Europe) – концепту, введеного Яном Меннерсом у 2002 р. Міжнародна привабливість Союзу базується не на культурній продукції чи військовому потенціалі, а на просуванні нормативних стандартів: верховенства права, демократії, захисту прав людини, ринкової інтеграції. Найбільш документованим проявом цієї сили є сам процес розширення: перспектива членства в ЄС спонукала країни Центрально-Східної Європи: Польщу, Чехію, Угорщину, країни Балтії до масштабних системних реформ, здійснених добровільно впродовж 1990-х рр. [21] Жодного примусу не було застосовано: держави реформувалися, тому що хотіли увійти до клубу, членство в якому вважали привабливим.[22] Мабуть, це найкращий задокументований приклад м'якої сили у сучасній міжнародній практиці.

Японія свідомо компенсувала конституційні обмеження на жорстку силу (ст. 9 Конституції 1947 р., що забороняє використання збройних сил як інструменту вирішення міжнародних конфліктів) цілеспрямованим розвитком потенціалу м'якої сили. Офіційна стратегія «Cool Japan», запущена у 2010 р., спрямована на просування японської популярної культури – аніме, манги, відеоігор, кухні, моди – як інструменту формування позитивного іміджу та нарощування культурного впливу. [23] Результат: японська масова культура сформувала одну з найширших і найлояльніших глобальних аудиторій серед будь-якої незахідної країни. Паралельно Японія є одним із найбільших донорів офіційної допомоги розвитку (ODA), що забезпечує стабільний «дипломатичний дивіденд» у країнах Глобального Півдня.

Стратегічний профіль Росії є прикладом деградації – від комплексного використання

всіх форм сили до майже виключної ставки на жорстку та гостру. На початку 2000-х рр. Росія мала реальний потенціал м'якої сили: спільна радянська спадщина, художня і науково-технічна культура, мовна спільнота з приблизно 250 млн носіїв. Анексія Криму підірвала цей потенціал, а повномасштабне вторгнення в Україну – фактично знищило [24]. За даними Gallup World Poll (2023), рівень схвалення керівництва Росії у більшості країн впав до однозначних цифр. Натомість Москва перемістилася в простір гострої сили: за даними CFR та Washington Post, мережі, пов'язані з «Групою Вагнера», здійснювали систематичні дезінформаційні кампанії в Африці, поєднуючи збройну присутність із пропагандою через підконтрольні медіа [25]. Енергетичний шантаж як інструмент тиску на ЄС та операції в соціальних мережах у Франції, Німеччині й Угорщині – все це спроба компенсувати втрату привабливості маніпуляцією [12].

Висновки. Є всі підстави стверджувати, що концепт м'якої сили посідає самостійне й методологічно важливе місце в сучасній теорії міжнародних відносин, оскільки дозволяє пояснювати ті механізми міжнародного впливу, які не зводяться до військового примусу чи економічної вигоди. Його поява стала відповіддю на обмеженість класичних реалістичних підходів, які не могли належно пояснити зростання ролі нематеріальних ресурсів таких як: культура, політичні цінності, економічний розвиток, міжнародна легітимність, репутація та публічна дипломатія – у формуванні зовнішньополітичних результатів. У цьому сенсі м'яка сила постає не як пряма альтернатива жорсткій, а як окремий формат впливу з власною логікою дії, що ґрунтується на привабливості, переконанні та добровільному залученні зовнішньої аудиторії.

Аналіз показав, що еволюція концепту м'якої сили від первинного формулювання Джозефа Ная до його сучасних інтерпретацій відображає загальне ускладнення міжнародного середовища. Якщо на початковому етапі м'яка сила осмислювалася передусім як ресурс культурної та ціннісної привабливості, то в сучасному науковому дискурсі вона дедалі частіше розглядається у тісному зв'язку з публічною дипломатією, цифровою комунікацією, стратегічним наративом і глобальною боротьбою за легітимність. Водночас з'ясовано, що ефективність м'якої сили має відносний і ситуативний характер, а вирішальне значення має не лише наявність відповідних ресурсів, а й те, як саме вони сприймаються конкретною цільовою аудиторією. Саме тому автентичність, послідовність зовнішньополітичної поведінки та відповідність між декларованими цінностями і реальною практикою виступають ключовими умовами її результативності.

Важливим результатом дослідження є також висновок про необхідність чіткого розмежування між м'якою силою та суміжними категоріями – насамперед розумною і гострою силою. Розумна сила не заперечує м'яку, а інтегрує її в більш ширшу стратегію зовнішньополітичної дії, тоді як гостра сила, навпаки, проводить межу між правомірним переконанням і маніпулятивним втручанням у чужий інформаційний простір. У сучасних умовах цифровізації таке розмежування набуває особливої ваги, оскільки нові комунікаційні технології одночасно розширюють можливості

публічної дипломатії та створюють нові інструменти прихованого впливу.

Отже, концепт м'якої сили залишається аналітично продуктивним і практично значущим інструментом дослідження міжнародних відносин. Для України його осмислення має не лише теоретичне, а й безпосереднє прикладне значення, оскільки розвиток власної м'якої сили та зміцнення міжнародної привабливості держави є важливою складовою довгострокового забезпечення суверенітету, суб'єктності та міжнародної підтримки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Nye J. S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York : Public Affairs, 2004. 191 p.
2. White J. Soft Power vs. Hard Power: Analyzing the Effectiveness of Different Strategies in International Influence. *International Journal of New Media Studies*. 2024. Vol. 11, Iss. 2.
3. Капітоненко М. Г. «М'яка сила» у сучасній світовій політиці: теоретичні аспекти. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. Вип. 94, ч. II. С. 20–29.
4. Цюрупа М. Поняття «м'якої сили» держави та особливості її застосування в сучасній світовій політиці. *Наукові записки*. Вип. 36. С. 47–58.
5. Святковська Ю. Ю. «М'яка сила» як інструмент зовнішньої політики держави. *Наукові праці. Політологія*. 2017. Вип. 285, т. 297. С. 83–87.
6. Morgenthau H. J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York : Alfred A. Knopf, 1948. 489 p.
7. Waltz K. N. *Theory of International Politics*. Reading : Addison-Wesley, 1979. 251 p.
8. Nye J. S. *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York : Basic Books, 1990. 336 p.
9. Nye J. S. *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*. New York : Oxford University Press, 2002. 222 p.
10. Nye J. S. *The Future of Power*. New York : PublicAffairs, 2011. 320 p.
11. Dahl R. A. The Concept of Power. *Behavioral Science*. 1957. Vol. 2, No. 3. P. 201–215.
12. Hersh S. M. Torture at Abu Ghraib. *The New Yorker*. 2004. 10 May. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2004/05/10/torture-at-abu-ghraib>
13. Getting Away with Torture? Command Responsibility for the U.S. Abuse of Detainees. Human Rights Watch. 2005. 24 April. URL: <https://www.hrw.org/report/2005/04/24/getting-away-torture/command-responsibility-us-abuse-detainees>
14. Twitter Diplomacy: The New Face of Foreign Relations. NBC News / Associated Press. 2011. 26 May. URL: <https://www.nbcnews.com/id/wbna43185212>
15. Facebook and Twitter Key to Arab Spring Uprisings: Report. *The National* (UAE). 2011. URL: <https://www.thenationalnews.com/uae/facebook-and-twitter-key-to-arab-spring-uprisings-report-1.428773>
16. What is Nexta – the Telegram Channel Reporting on Belarus' Protests? *Euronews*. 2020. 12 August. URL: <https://www.euronews.com/tag/2020-belarusian-presidential-election>
17. Walker C., Ludwig J. *Sharp Power: Rising Authoritarian Influence*. Washington, D.C. : National Endowment for Democracy, 2017. 30 p.
18. America's Image Abroad Rebounds With Transition From Trump to Biden. Pew Research Center. 2021. 10 June. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2021/06/10/americas-image-abroad-rebounds-with-transition-from-trump-to-biden/>
19. China's Belt and Road After the 3rd Forum: Reform or Rebrand? Observer Research Foundation. 2025. URL: <https://www.orfonline.org/expert-speak/belt-and-road-reforms-sustainability-strategy-and-soft-power>
20. Stockholm University to Close Confucius Institute. *Inside Higher Ed*. 2015. 5 January. URL: <https://www.insidehighered.com/quicktakes/2015/01/05/stockholm-university-close-confucius-institute>
21. A New Dawn for EU Enlargement? Peterson Institute for International Economics. 2022. URL: <https://www.piie.com/blogs/realtime-economics/new-dawn-eu-enlargement>
22. Enlargement Reimagined: Shifting Logics Behind EU Expansion. The Loop / ECPR. 2026. URL: <https://theloop.ecpr.eu/enlargement-reimagined-the-shifting-logics-behind-the-eus-expansion/>
23. Anime, Manga Power Japan's Strategy for Soft Power Influence. *Bloomberg*. 2025. 21 February. URL: <https://www.bloomberg.com/news/features/2025-02-21/anime-manga-power-japan-s-strategy-for-soft-power-influence>
24. Russia Suffers Global Rebuke After Invasion. Gallup. 2023. 25 April. URL: <https://news.gallup.com/poll/474596/russia-suffers-global-rebuke-invasion.aspx>

25. What Is Russia's Wagner Group Doing in Africa? Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/articles/what-russias-wagner-group-doing-africa>

Дата першого надходження статті до видання: 09.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

**КОМПЛЕКС ІНСТРУМЕНТІВ ЄС У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ:
ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВНІ****THE EU ANTI-DISINFORMATION TOOLKIT:
PAN-EUROPEAN AND NATIONAL LEVELS****Білоусов М.В.,***orcid.org/0000-0002-1008-9649**аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

Зважаючи на те, що дезінформація не має конкретного визначення і є багатограним явищем, яке виходить за рамки фейкових новин і яке неможливо ігнорувати як виклик демократичним цінностям ЄС, автор зацікавив, що боротьба з дезінформацією в ЄС координується на наднаціональному (загальноєвропейському) та національному рівнях. На першому етапі дослідження було проаналізовано нормативно-правові акти, інституційні механізми, стратегічні комунікації, технологічні та операційні, освітні і соціальні засоби, які входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на загальноєвропейському рівні. На другому – визначено, що хоча ЄС встановлює загальні стандарти політики у сфері боротьби з дезінформацією, забезпечення виконання та локалізовані заходи реагування здійснюються на рівні держав-членів ЄС. Автором конкретизовано, які саме законодавчі ініціативи, національні інституції, національні стратегії та механізми співпраці з громадським суспільством, входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на національному рівні. Головні європейські інституції (Європейська служба зовнішніх дій, Аналітичний центр ЄС із питань протидії дезінформації, Європейська обсерваторія цифрових медіа) та національні комунікаційні служби Франції (VIGINUM), Німеччини (BSI), Фінляндії (KAVI) і Чехії (PSSI, CTHH, BIS, NUKIB) тісно співпрацюють з метою виявлення та нейтралізації інформаційних загроз.

Такі країни-члени ЄС, як Франція, Німеччина і Чехія, використовують різні підходи у сфері боротьби з дезінформацією: від жорсткого законодавчого регулювання соцмереж до спеціалізованого моніторингу гібридних загроз. Було продемонстровано чому досвід Фінляндії у сфері боротьби з дезінформацією, який базується на концепції «загальної безпеки», визнано одним із найефективніших у світі: країна досягла такого рівня у цій сфері завдяки тому, що об'єднала зусилля уряду, освіти та суспільства, зробивши ставку на проактивність, а не на цензуру. Головний пріоритет Фінляндії – це розвиток критичного мислення у населення починаючи з дитячого садка та школи.

Ключові слова: дезінформація, комплекс інструментів, загальноєвропейський рівень, національний рівень, Європейський Союз, РФ, Фінляндія, Франція, Німеччина, Чехія.

Given that disinformation has no specific definition and is a multifaceted phenomenon that goes beyond fake news and cannot be ignored as a challenge to the EU's democratic values, the author emphasized that the fight against disinformation in the EU is coordinated at the supranational (pan-European) and national levels. The first stage of the study analysed the legal and regulatory framework, institutional mechanisms, strategic communications, technological and operational, educational and social tools that comprise the EU's set of instruments for combating disinformation at the pan-European level. The second stipulates that while the EU sets common policy standards in the area of combating disinformation, enforcement and localised responses are carried out at the level of EU Member States. The author specifies which legislative initiatives, national institutions, national strategies, and mechanisms for cooperation with society are included in the EU's set of instruments for combating disinformation at the national level. The main European institutions (the European External Action Service, the EU DisinfoLab, the European Digital Media Observatory) and the national communications services of France (VIGINUM), Germany (BSI), Finland (KAVI) and the Czech Republic (PSSI, CTHH, BIS) threats.

EU member states such as France, Germany, and the Czech Republic are using different approaches to combating disinformation, ranging from strict legislative regulation of social media to specialized monitoring of hybrid threats. It was demonstrated why Finland's experience in combating disinformation, based on the concept of "common security", is recognized as one of the most effective in the world: the country has achieved this level of effectiveness by combining the efforts of government, education, and society, emphasizing proactivity over censorship. Finland's top priority is developing critical thinking in its population, starting in kindergarten and school.

Key words: disinformation, set of tools, Pan-European level, national level, European Union, Russian Federation, Finland, France, Germany, Czech Republic.

Постановка проблеми. У наш час, наслідки дії дезінформації на суспільство дедалі більше привертають увагу представників політичних та юридичних кіл Європейського Союзу (далі – ЄС). Однак, ЄС почав зосереджуватися на потребі боротьби з дезінформацією тільки з початком російської пропаганди щодо анексії Криму. Європейська Рада вперше згадала про дезінформацію як джерело занепокоєння у своїх висновках від березня 2015 р., наголосивши на «необхідності кинути виклик постійним дезінформаційним кампаніям Росії» та закликавши Високого представника «підготувати до червня план дій щодо стратегічної комунікації» і створити «комунікаційну команду» [29]. Після цього в ЄС почала зростати стурбованість щодо дезінформаційних кампаній. Так, у Повідомленні Європейської Комісії (далі – ЄК) від 2018 р. було вказано, що: «Дезінформація – це перевірено неправдива або оманлива інформація, яка створюється, оприлюднюється та поширюється з метою отримання економічної вигоди або навмисного обману громадянськості та може завдати шкоди останній» [26]. Тож в інституціях ЄС прийшли до висновку, що дезінформація становить реальну загрозу належному функціонуванню національних та загальноєвропейських демократичних систем і підриває довіру громадян до інституцій та демократичних процедур. А також, що дезінформація заважає громадянам отримувати справжні знання, тим самим перешкоджаючи їхній здатності приймати обґрунтовані рішення.

Варто зазначити, що комплекс інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією є багаторівневим і поєднує загальноєвропейські механізми з національними політиками держав-членів ЄС. Інструментарій ЄС у вищезазначеному напрямку працює на основі загальноєвропейського підходу, інтегруючи юридично обов'язкові правила, галузеві кодекси та заходи з розбудови потенціалу. Інструментарій встановлює бар'єри для онлайн-платформ, водночас надаючи національним органам держав-членів ЄС та незалежним органам, які здійснюють перевірку фактів можливості виявляти і протидіяти іноземному втручанням та внутрішній дезінформації. Комплекс інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією охоплює як спеціалізовані аналітичні підрозділи, так і системні законодавчі акти, які зобов'язують цифрові платформи керувати інформаційними ризиками.

У свою чергу, боротьба з дезінформацією на внутрішньому рівні держав-членів ЄС спирається на єдину загальноєвропейську базу (зокрема, Акт про цифрові послуги та Кодекс практики проти дезінформації), але реалізується через національні стратегії кожної країни-учасниці ЄС. Не зважаючи на те, що Брюссель задає загальний правовий вектор (наприклад, ухвалюючи директиви для уні-

фікації покарань), профілактика та нейтралізація загроз залишається в зоні відповідальності внутрішніх інституцій кожного окремого національного уряду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час написання статті автор використовував напрацювання вітчизняних та європейських науковців. Серед українських дослідників, найбільшу увагу вивченню інструментарію ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на загальноєвропейському рівні приділяли Н. П. Карпчук [4], Г. Рожкова [8], О. А. Самчинська [9], А. Стюпкін [10], В. І. Сухоруков [11], В. Т. Хакімова [15], Р. Черниш [16]. Вищезазначені науковці зосереджувалися на вивченні нормативно-правового аспекту інструментарію ЄС у сфері боротьби з дезінформацією. Науковці О. В. Федунь та С. А. Милян [12] здійснюють комплексний аналіз трансформації підходів ЄС до протидії дезінформації (2014-2026 рр.) і приходять до висновку, що усвідомлення реальних наслідків загрози, яку становить іноземна маніпуляція інформацією, зумовило еволюцію інформаційної політики ЄС від ліберальної моделі забезпечення свободи слова до системної протидії явищу дезінформації з використанням інституційних, комунікаційних та регуляторних механізмів. Н. Матвійчук, Л. Корнійчук [5], А. Зіненко, І. Свобода, Т. Дерещук, Н. Шевченко, М. Шаповаленко [44] вивчали інструментарій ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на національному рівні. Європейські дослідники J. Bayer [21], K. Bleyer-Simon, E. Brogi, I. Nenadić, T. Nesovic [22] вивчали досвід Німеччини у сфері боротьби з дезінформацією. А. К. Cianciara [24], N. Hénin [33], M. R. Sauvé, A. Coutant [40] зосередили увагу на французькій стратегії боротьби з цим явищем; D. Saari, P. Moilanen, M. Hautala [39] розкрили процес боротьби з дезінформацією у Фінляндії. L. Cabada [23], T. Kolomazník [34] розкривають підхід Чеської Республіки до побудови стійкого суспільства проти дезінформаційних наративів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність обраної проблематики посилюється недостатньою розробкою тематики та невисоким ступенем висвітлення у вітчизняній науковій школі і потребує детального аналізу. Слід зазначити, що поза увагою науковців та практиків залишається низка критичних аспектів, а саме: 1) недостатньо вивчено механізми подолання розриву між загальноєвропейськими стратегіями та їхньою різною за ефективністю реалізацією на рівні окремих держав-членів ЄС; 2) потребує детальнішого аналізу баланс між жорстким регулюванням контенту (згідно з Digital Services Act, далі – DSA) та захистом фундаментальних прав громадян на свободу слова; 3) проблема адаптації європейського законодавства до стрімкого розвитку генеративного штучного

інтелекту (далі – ШІ) не є повністю розкритою; 4) порівняння досвіду окремих країн ЄС (наприклад, досвіду Франції, Німеччини та Фінляндії) дозволить виявити найкращі практики адаптації загальноєвропейських директив до національного законодавства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є здійснення порівняльного аналізу комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на загальноєвропейському та національному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що переломним моментом у трансформації політики інформаційної безпеки ЄС стала повномасштабна війна РФ проти України у 2022 р., яка супроводжувалася посиленням дезінформаційних операцій агресора щодо навмисного втручання в інформаційний простір держав-учасниць ЄС. У відповідь на цю загрозу ЄС посилив заходи протидії іноземним інформаційним маніпуляціям і включив ці питання до безпекової політики [12, с. 190].

Інструментарій ЄС у сфері боротьби з дезінформацією ґрунтується на триєдиному підході: законодавство, саморегуляція бізнесу та підвищення стійкості суспільства [9, с. 7]. Перш за все, автор статті вважає за доцільне проаналізувати які саме нормативно-правові акти, інституційні механізми, стратегічні комунікації, технологічні та операційні, освітні і соціальні засоби, входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на загальноєвропейському рівні.

Протягом останніх кількох років ЄС ухвалив низку відповідних законодавчих актів у цій сфері. Слід виділити такі **нормативно-правові акти**, які входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на загальноєвропейському рівні:

Європейський план дій проти дезінформації (2018 р.), який є базовою стратегією координації політики держав-членів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією [20].

Юридично обов'язкові правила, зокрема, Акти цифрового регулювання, які вимагають від великих ІТ-платформ оцінювати та зменшувати ризики для громадських процесів, безпеки й свободи слова – Закон про цифрові послуги (DSA) [27], що встановлює обов'язки платформ щодо модерації контенту, прозорості та боротьби з незаконною інформацією. У випадку недотримання DSA порушникам загрожують багатомільйонні штрафи. Європейський акт про свободу медіа (далі – EMFA) [38], який захищає незалежні ЗМІ та журналістів від втручання держави та створює Європейську раду з медіа-послуг для координації національних регуляторів ЗМІ проти шахрайських медіа-сервісів поза ЄС. Цей Закон, прийнятий у квітні 2024 р., поетапно набув чинності у 2025 р.

і діє як єдиний стандарт для медійного простору.

Галузеві кодекси, зокрема, Кодекс практики щодо дезінформації (Code of Practice on Disinformation) [41], який включає добровільні зобов'язання великих платформ (Google, Meta, TikTok тощо) щодо видалення фейків; маркування контенту маніпулятивного характеру; обмеження монетизації дезінформації. У 2018 р. було узгоджено перший Кодекс практики щодо дезінформації, який об'єднав онлайн-платформи та технологічні компанії, що зобов'язалися вжити низку заходів для боротьби з дезінформацією, таких як переривання реклами, демонетизація постачальників дезінформації та зменшення її можливості пошуку. Потім, у 2022 р., ЄС сприяв Посиленому кодексу практики щодо дезінформації [6], який залучив більше учасників, включаючи широке коло зацікавлених сторін з громадянського суспільства, та передбачав більш детальні заходи і набір показників для оцінки рівнів впровадження [25].

Галузеві кодекси є добровільними зобов'язаннями для медіа та технологічних компаній щодо позбавлення фінансової вигоди розповсюджувачів фейків, розкриття політичної реклами та розширення можливостей фактчекерів [11, с. 363].

Європейський план дій щодо демократії – це стратегічний документ, прийнятий ЄК 3 грудня 2020 р., що комплексно захищає виборчі процеси від маніпуляцій, посилює захист журналістів та встановлює суворі правила прозорості політичної реклами [30].

Таким чином, Європейські акти та плани дій не запроваджують пряму цензуру, а зобов'язують цифрові платформи боротися з маніпуляціями. Вищезазначені документи вводять ключові правила для європейського інформаційного середовища, а саме: 1) демонетизація дезінформації; 2) прозорість політичної реклами; 3) боротьба з маніпуляціями; 4) захист виборів та дають можливість створити європейський «Щит демократії», покликаний захистити інформаційний простір як самого ЄС, так і його країн-партнерів (включаючи Україну) від маніпуляцій. Ці нормативно-правові акти об'єднують зусилля держав, громадянського суспільства та ІТ-гігантів для захисту демократичних інститутів.

Інституційні механізми, які входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на загальноєвропейському рівні включають спеціалізовані інституційні підрозділи та мережі, зокрема:

Європейська служба зовнішніх дій (далі – ЄСЗД) здійснює координацію зовнішньої інформаційної політики ЄС. У складі ЄСЗД діють підрозділи, які аналізують та виявляють інформаційні маніпуляції.

Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій (East StratCom Task Force) працює

у складі ЄСЗД і займається викриттям та аналізом проросійських дезінформаційних кампаній, веде платформу EUvsDisinfo а також координує стратегічні комунікації ЄС [15, с. 157-158].

Система швидкого оповіщення (Rapid Alert System, RAS) є спеціальним механізмом, створеним для швидкого обміну даними між інституціями ЄС та державами-членами про загрози іноземного втручання та маніпуляції інформацією в режимі реального часу. RAS є важливим елементом загального підходу ЄС до боротьби з дезінформацією та одним із чотирьох стовпів Плану дій проти дезінформації, схваленого Європейською Радою у грудні 2018 р. [31].

Аналітичний центр ЄС із питань протидії дезінформації забезпечує збір даних та глибоку оцінку загроз. EU DisinfoLab – провідна незалежна неурядова організація, що спеціалізується на дослідженні, картографуванні та викритті складних дезінформаційних кампаній, спрямованих проти ЄС [28].

Група європейських регуляторів для аудіовізуальних медіапослуг (ERGA), яка об'єднує національних регуляторів для моніторингу дотримання стандартів медіаринку та протидії шкідливому контенту. Група сприяє гармонізації європейського медіапростору та імплементації Директиви про аудіовізуальні медіапослуги (AVMSD) [3].

Європейська обсерваторія цифрових медіа (EDMO) є незалежним європейським хабом, який об'єднує фактчекерів, науковців та експертів для боротьби з дезінформацією в ЄС та сусідніх державах. Зокрема, у 2025 р. було створено спеціальний регіональний хаб з метою підтримки України та Молдови, який покликаний посилити стійкість суспільства до ворожих інформаційних атак [32]. Головними напрямками діяльності EDMO є: 1) боротьба з дезінформацією: аналіз та відстеження фейків, у першу чергу тих, які пов'язані з російською гібридною війною та європейськими виборами; 2) медіаграмотність, зокрема, розробка настанов та рекомендацій для підвищення критичного мислення жителів Європи; 3) підтримка незалежної спільноти дослідників, які вивчають екосистему цифрових медіа [10, с. 200].

Також, ЄК планує створити *Європейський центр демократичної стійкості*, який буде включати органи для протидії маніпуляціям інформацією та дезінформації з боку РФ та інших авторитарних режимів. Це ініціатива ЄК, що є ключовою складовою безпекового пакету «Щит демократії». Метою та функціями майбутнього Центру є: 1) координація захисту від різноманітних гібридних атак та втручань у демократичні процеси ЄС; 2) створення єдиної платформи швидкого реагування, яка дозволить державам-членам ефективніше виявляти загрози та ділитися методологією їх нейтралізації [3]. У документі «Щит

демократії» у листопаді 2025 р. ЄК підтвердила своє зобов'язання щодо забезпечення дотримання законодавства ЄС проти основних платформ, але не оголосила про жодні нові конкретні ініціативи. Тож, залишається невідомим, чи буде це зобов'язання підтверджено на практиці, чи залишиться лише риторичним.

Стратегічні комунікації, які входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на загальноєвропейському рівні представлені *проектом EUvsDisinfo*. Це публічний флагманський інструмент від ЄСЗД, який веде базу даних викритих дезінформаційних матеріалів та публікує аналітику щодо тактик і наративів прокремлівських медіа [1]. EUvsDisinfo виступає головним проектом ЄС, який створений для виявлення, аналізу та реагування на дезінформацію, що спрямована на держави-члени ЄС та країни Східного партнерства. На EUvsDisinfo покладені такі функції: 1) *моніторинг*: аналізує інформаційний простір та збирає приклади дезінформаційних кампаній (база даних налічує десятки тисяч кейсів); 2) *викриття*: публікує статті, звіти та аналітику, які розвінчують фейки та маніпуляції (зокрема, щодо війни РФ проти України); 3) *підвищення обізнаності*: допомагає медіа, журналістам та суспільству розпізнавати пропаганду та розвивати критичне мислення. Кампанії стратегічних комунікацій ЄС є скоординованими інформаційними, дипломатичними та безпековими ініціативами, які спрямовані на роз'яснення політик ЄС, зміцнення суспільної стійкості та системну протидію дезінформації. Основними напрямками таких кампаній є: протидія пропаганді, просування наративів ЄС, розвиток кризових комунікацій (наприклад, під час COVID-19 і війни РФ проти України) [4, с. 56].

Технологічні та операційні засоби, які входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на загальноєвропейському рівні включають:

Моніторинг інформаційного простору (III, Big Data), який передбачає автоматизований аналіз великих масивів даних у реальному часі для виявлення підозрілих паттернів, скоординованих кампаній маніпуляцій та фейкових наративів (наприклад, через європейські дослідницькі хаби).

Системи раннього попередження (Rapid Alert System), які виступають оперативним механізмом, що дозволяє інституціям ЄС та державам-членам миттєво обмінюватися даними про нові загрози, інциденти втручання та атаки іноземних акторів.

Співпраця з Big Tech, а саме виявлення ботів, фейкових акаунтів та маркування III-контенту.

Освітні та соціальні засоби, які входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на загальноєвропейському рівні включають: програми медіаграмотності (ЄС

активно фінансує ініціативи, які навчають громадян критично мислити, розпізнавати маніпуляції та перевіряти джерела інформації, наприклад, через щорічний Європейський тиждень медіаграмотності); підтримку незалежних ЗМІ (захист свободи слова та фінансова підтримка якісної журналістики розглядаються як головна протипаганда); фінансування досліджень і фактчекінгу (через EDMO, яка об'єднує фактчекерів, науковців та медіаекспертів для аналізу дезінформаційних трендів); формування «суспільної стійкості» до дезінформації (довгострокова стратегія, спрямована на те, щоб зробити суспільство менш вразливим до інформаційних операцій завдяки прозорості алгоритмів соцмереж та співпраці між урядами й громадським суспільством) [8].

Хоча ЄС встановлює загальні стандарти політики у сфері боротьби з дезінформацією, забезпечення виконання та локалізовані заходи реагування здійснюються на рівні держав-членів ЄС. Автор статті вважає за доцільне проаналізувати які саме законодавчі ініціативи, національні інституції, національні стратегії та механізми співпраці з громадським суспільством, входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на національному рівні.

Слід відмітити, що Фінляндія, Франція, Німеччина та Чехія найчастіше відзначаються як лідери у сфері медіаграмотності та стійкості до дезінформації європейськими та міжнародними інституціями, зокрема у щорічному дослідженні Media Literacy Index [43] від Інституту відкритого суспільства (Open Society Institute – Sofia). Ці країни регулярно входять до відповідних рейтингів за оцінками свободи медіа, освіти та довіри в суспільстві. Аналітичні центри (наприклад, European Policies Initiative) та європейські інституції використовують дані провідних організацій (наприклад, Freedom House) для оцінки того, наскільки ефективно суспільства провідних європейських країн здатні розпізнавати неправдиву інформацію та протидіяти їй.

На рівні європейських країн спостерігається **адаптація національного законодавства** до норм ЄС (DSA, GDPR тощо). DSA – це головний інструмент на рівні ЄС, який діє для всіх країн-членів. Незалежні регуляторні органи (Координатори цифрових послуг (DSC)), створені в кожній країні ЄС відповідно до Угоди про цифрові послуги для моніторингу дотримання платформою вимог, розгляду скарг користувачів та застосування штрафів у національному масштабі.

ЄС не має єдиного закону про криміналізацію дезінформації, розмежовуючи незаконний (тероризм, мова ворожнечі) та шкідливий контент (фейки). Протидія покладається переважно на DSA, який зобов'язує платформи стримувати ризики та Кодекс практики щодо дезінформації.

Проте низка країн ЄС впроваджує кримінальне покарання за поширення свідомо неправдивої інформації. Для боротьби з дезінформаційними викликами однією з перших національних політик, сформульованих у Німеччині у 2017 р., став так званий Закон про захист прав у мережах (NetzDG, також відомий як Закон про Facebook). Закон вимагав від постачальників соціальних мереж проактивно видаляти певні види проблемного контенту на основі положень кримінального кодексу. Ця вимога на ранньому етапі критикувалася громадянським суспільством за можливу шкоду свободі слова та свободі преси [22, с. 18].

У Франції та Німеччині кримінальне законодавство переважно фокусується на суміжних злочинах: розпалюванні ворожнечі, наклепі, маніпуляціях виборами або підбурюванні до вчинення злочинів за допомогою мережі Інтернет [16, с. 125].

Франція ухвалила спеціальний закон проти маніпуляцій інформацією під час виборів («Антифейковий» закон), який дозволяє суддям у прискореному порядку вимагати негайного видалення неправдивих фактів, які можуть вплинути на результати голосування [17]. Закон про мережеву правозахисну діяльність у Німеччині є одним із найсуворіших законів у Європі, який зобов'язує соціальні мережі швидко реагувати на скарги. Платформи повинні видаляти або блокувати відверто незаконний контент, розпалювання ворожнечі або фейки в термін від 24 годин до 7 днів [18].

Уряди провідних європейських країн, таких як Німеччина та Франція, доповнюють загальноєвропейські закони власними національними ініціативами для посилення стійкості інформаційного простору та підвищення медіаграмотності серед населення. Через постійні інформаційні атаки, обидві країни планують єдину систему раннього попередження для протидії маніпуляціям та пропаганді (зокрема, російським мережам) [22, с. 32].

Національні інституції, які входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією включають:

Національні регуляторні органи (НРО), до яких залучені місцеві органи з питань ЗМІ та мовлення, що співпрацюють з Європейською радою з медіапослуг для перегляду, моніторингу та забезпечення виконання правил проти державного або незаконного мовлення. Наприклад, Arcot у Франції створена шляхом злиття CSA та Hadopi, гарантує свободу комунікації, контролює плюралізм новин та координує свої дії з європейськими регуляторами для модерації проблемного контенту в Інтернеті, контролює дотримання стандартів у телерадіомовленні та протидіє мові ворожнечі [7].

Національні мережі перевірки фактів включають незалежні організації з перевірки фактів, що специфічні для кожної країни, часто фінансуються громадськими мовниками або дослідницькими

грантами, відповідають за швидке спростування місцевими мовами під час виборів та криз.

Національні цільові групи з надзвичайних ситуацій/готовності. Багато держав-членів ЄС співпрацюють із Системою швидкого оповіщення ЄСЗД, обмінюючись розвідувальними даними про активні кампанії з маніпуляції інформацією, спрямовані на їхні відповідні уряди та населення.

Специфіка викликів, що виникають через дезінформацію, має наслідки для захисту цінностей демократії. Це вимагає врахування поведінки не лише держав-членів ЄС, а й приватних суб'єктів.

Спеціалізовані урядові органи країн-учасниць ЄС відіграють важливу роль у захисті демократичних інститутів від іноземних інформаційних маніпуляцій. Вони роблять акцент на виявленні скоординованих кампаній впливу, фейкових мереж та ботоферм, залишаючи оцінку контенту та його спростування суспільству. Наприклад, у Франції у 2021 р. була створена VIGINUM – служба пильності та захисту від іноземного цифрового втручання, входить до Генерального секретаріату з питань оборони та національної безпеки. Так, VIGINUM успішно викрило масштабну російську мережу дезінформації під назвою Portal Kombatt [24].

Також ЄС має комплексну багаторівневу екосистему кібербезпеки та інформаційної безпеки, яка координується на рівні загальноєвропейських агенцій та реалізується національними центрами кожної країни-члена згідно з єдиними стандартами (Директива NIS2) [42]. Мережа CSIRT країн ЄС створена директивою NIS, об'єднує національні групи реагування на комп'ютерні надзвичайні події (CSIRT/CERT) кожної країни-члена та CERT-EU (Команда реагування на інциденти для інституцій та агенцій ЄС), які обмінюються даними про загрози в реальному часі та координують дії під час кризових ситуацій. У кожній країні ЄС функціонують власні національні центри (NCC) та урядові команди реагування. Провідні з них розташовані у Німеччині (BSI – Федеральне відомство з інформаційної безпеки) та CERT-Bund; у Франції (ANSSI – Національне агентство з безпеки інформаційних систем) та CERT-FR [35].

На рівні окремих держав діють як урядові підрозділи стратегічних комунікацій, так і незалежні медіарегулятори, які борються з дезінформацією у традиційних та цифрових медіа. Франція та Німеччина є одними з лідерів в ЄС у протидії гібридним інформаційним загрозам. Міністерства оборони та урядові пресслужби цих країн мають окремі підрозділи, які займаються перевіркою фактів та координацією державних комунікацій. У Франції Генеральний секретаріат з оборони та національної безпеки (SGDSN) координує міжвідомчу політику, а у Німеччині координація здійснюється через Федеральне міністерство вну-

трішніх справ (BMI) та Федеральне відомство з охорони конституції (BfV), які виявляють та інформують громадськість про дезінформаційні атаки [21].

Національні стратегії, які входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією включають довгострокові стратегії протидії дезінформації. У Франції створюють міжвідомчі робочі групи за участю міністерств юстиції, оборони, закордонних справ та національних медіарегуляторів для розробки багаторівневих національних стратегій. У Німеччині через потужні інформаційні агентства акцентують увагу на підтримці якісної журналістики, оскільки випуск перевірених фактів вважається головним бар'єром для розповсюдження штучно згенерованого інформаційного шуму та діпфейків [44, с. 150-151].

Слід зазначити, що офіційна Національна стратегія Франції з боротьби проти маніпуляцій інформацією іноземного походження на 2026-2030 рр. [36] була опублікована Генеральним секретаріатом з оборони та національної безпеки Франції і фіксує перехід Парижа від тимчасового реагування на окремі фейки до побудови постійної системної архітектури безпеки та превентивного стримування в інформаційній сфері.

Необхідність прийняття стратегії зумовлена тим, що Франція стала головною мішенню російських дезінформаційних кампаній в Європі (після України) [33, с. 4-5]. Документ містить 15 оперативних завдань, які згруповані за 4 фундаментальними напрямками: 1) стійкість суспільства – мобілізація громадянського суспільства, науковців та медіа. Франція прагне підвищити критичне мислення громадян та створити стійкість демократичних дебатів до зовнішнього втручання; 2) відповідальність цифрових платформ та ШІ – взаємодія з IT-гігантами та розробниками генеративного ШІ. Франція визнає, що боротьба неможлива без зміни алгоритмічної та економічної архітектури соцмереж, які стимулюють швидке поширення контенту, що апелює до емоцій користувачів; 3) національний оперативний потенціал – розвиток спроможностей державних органів щодо раннього виявлення, технічного аналізу, точної атрибуції (встановлення автора атаки) та швидкої протидії цифровому втручання; 4) спільний простір знань із партнерами – консолідація зусиль на рівні ЄС, НАТО та країн G7 для захисту вільного, відкритого та безпечного інформаційного простору [40, с. 111-112].

Офіційні структури Франції, зокрема, агентство з моніторингу іноземного цифрового втручання VIGINUM, виділяють ключові виклики до 2030 р.. У першу чергу, це російські гібридні операції. Стратегія прямо визнає РФ головним джерелом загрози, яка просуває свій імперіалістичний і націоналістичний наратив, намагаючись роз-

колоти ЄС, підірвати підтримку України та дискредитувати уряд Франції. До 2030 р. ШП-контент (тексти, аудіо, відео) стане повсякденною банальністю. Це знижує довіру до будь-яких цифрових доказів. Франція планує впроваджувати технології цифрового маркування та водяних знаків для верифікації автентичних матеріалів. Третьою загрозою є втручання у вибори. Саме тому важливим є захист демократичних процесів від масової купівлі ботоферм і фальшивих акаунтів іноземними державами під час виборчих кампаній [14].

Також варто зазначити, що Фінляндія є світовим лідером у боротьбі з дезінформацією завдяки інтеграції медіаграмотності та обов'язкової шкільної програми, починаючи з дошкільної освіти. Системний підхід Фінляндії базується на розвитку критичного мислення, фактчекінгу та міжвідомчій співпраці, що дозволяє населенню ефективно розпізнавати маніпуляції та пропаганду.

Системний підхід Фінляндії базується на загальнонаціональному розумінні, що стійкість до дезінформації є питанням національної безпеки. Цей досвід визнано одним із найефективніших в ЄС та запозичується іншими країнами. Основними елементами успішної фінської моделі є: 1) наскрізна шкільна програма – критичне мислення та медіаграмотність не викладаються як окремий предмет, а інтегруються в усі дисципліни; 2) державна стратегія Фінляндії, яка передбачає координацію дій між урядом, ЗМІ, неурядовими організаціями (далі – НУО) та освітніми установами для підвищення стійкості суспільства до інформаційних загроз; 3) регулярна підготовка педагогів, які отримують інструменти для пояснення учням методів ведення інформаційних війн; 4) програми з медіаграмотності доступні не лише для молоді, а й для дорослих, включаючи курси для людей літнього віку; 5) співпраця з фактчекерами – державна підтримка незалежних журналістських ініціатив, спрямованих на викриття фейків у режимі реального часу [39].

Варто зазначити, що фіни мають високий рівень довіри до ЗМІ та державних інституцій, що ускладнює поширення дезінформації всередині країни. Адже, суспільство заохочує культуру перевірки інформації перед її поширенням. Також, протягом останніх років спостерігається посилення законодавства через підвищені ризики інформаційного тиску, в першу чергу, з боку РФ. Правоохоронні органи, такі як Поліція безпеки Фінляндії (SUPO), пропонують ініціативи щодо введення кримінальної відповідальності за скоєння цілеспрямованого інформаційного впливу та поширення дезінформації на користь іноземних держав. Національний медіарегулятор (KAVI) займається розвитком медіаграмотності серед населення, що є ключовим інструментом профілактики дезінформації [13].

Механізми співпраці з громадським суспільством, які входять до комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на національному рівні включають: фактчекінгові організації, НУО та аналітичні центри, які відіграють ключову роль у виявленні ворожих інформаційних операцій, фіксації скоординованих маніпуляцій та просуванні медіаграмотності.

Наприкінці 2021 р. новий уряд прем'єр-міністра Петра Фіали розпочав у Чеській Республіці розробку нової комплексної стратегії протидії гібридним загрозам, включаючи дезінформацію. У 2022 р. уряд призначив Міхала Кліму для координації боротьби з фейковими новинами, підтримки незалежних медіа та розвитку медіаграмотності. Зокрема, було ухвалено Національну стратегію протидії гібридними загрозам [37] та План дій для боротьби з дезінформацією [19].

Саме Чехія створила одну з найефективніших моделей протидії дезінформації в Європі, яка базується на поєднанні дій спеціалізованих державних структур, законодавчих ініціатив, фактчекінгових проєктів та програм медіаграмотності [23, с. 372]. Країна розглядає російську та китайську пропаганду як головну загрозу національній безпеці. Так, у Чехії діє аналітичний центр, відомий своєю програмою Kremlin Watch. Організація системно документує інструменти російського впливу, навчає журналістів та випускає аналітичні звіти для політиків ЄС. PSSI (Prague Security Studies Institute) – чеський аналітичний центр, що спеціалізується на дослідженні економічних і мережевих механізмів пропаганди в ЄС [5, с. 21-22].

Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну чеський уряд ініціював блокування низки проросійських веб-сайтів, які використовувалися як інструменти інформаційної війни. У лютому 2023 р. посаду урядового уповноваженого з питань ЗМІ було скасовано, а функцію координації стратегічних комунікацій передали Національному раднику з безпеки. З того часу Чехія продовжила фокусуватися на підвищенні стійкості суспільства та посиленні стратегічної комунікації, а також активно закликала технологічні платформи до маркування ШП-контенту [34, с. 46-47].

Слід зазначити, що у Чехії діють такі ключові національні державні служби та інституції у сфері боротьби з дезінформацією: 1) Центр протидії тероризму та гібридними загрозами (СТНН), який є спеціалізованим аналітичним та комунікаційним підрозділом Міністерства внутрішніх справ Чехії. Центр відстежує внутрішні та зовнішні загрози, викриває фейки, аналізує дезінформаційні кампанії (зокрема щодо внутрішньої безпеки та виборів); 2) Служба безпеки та інформації (BIS) – головне агентство внутрішньої розвідки та контррозвідки Чехії. Служба розслідує загрози,

пов'язані з іноземним шпигунством, впливом державних акторів (таких як РФ і Китай) та їхніми спробами підібрати ключі до демократичних інституцій; 3) Національне управління кібернетичної та інформаційної безпеки (NUKIB), яке є центральним адміністративним органом, який відповідає за безпеку в кібернетичному просторі та захист важливої інфраструктури, запобігаючи масованим цифровим атакам і мережевим маніпуляціям [34, с. 48-49].

На загальноєвропейському рівні Франція, Німеччина, Фінляндія і Чехія співпрацюють у межах EDMO та впроваджують оновлений Кодекс практики проти дезінформації, який вимагає від великих технологічних компаній прозорості та боротьби з ботами і дипфейками.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, дезінформація сама по собі не є історично новим явищем, її масштаби, резонанс та небезпеки різко посилюються завдяки можливостям, що пропонуються цифровим суспільством. Від моменту незаконної анексії Криму у 2014 р. та до початку повномасштабної війни РФ проти України у 2022 р., питання боротьби з дезінформацією в ЄС набуло особливої актуальності. Адже, дезінформація становить значну загрозу цінностям демократії, підриваючи здатність громадян ЄС приймати обґрунтовані та вільні політичні рішення.

Комплекс інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на загальноєвропейському рівні включає: регуляторні інструменти (DSA, кодекси, законодавство); інституційні (EEAS, EDMO, StratCom); комунікаційні (стратегічні кампанії, EUvsDisinfo); технологічні (ШП-моніторинг, співпраця з платформами); освітні інструменти (медіаграмотність, суспільна стійкість).

Визначено, що ЄС використовує декілька загальних рамкових документів та директив для забезпечення підзвітності технологічних платформ та оптимізації реагування на загрози: Закон про цифрові послуги (DSA), який є фундаментом регуляторної стратегії ЄС та передбачає сувору оцінку ризиків, алгоритмічну прозорість та незалежний аудит для дуже великих онлайн-платформ та пошукових систем; Європейський закон про свободу ЗМІ (EMFA) – регламент ЄС, що встановлює спільні правила для захисту незалежності журналістів, редакційної свободи та медіаплюралізму в рамках ЄС; Кодекс практики щодо дезінформації, який окреслює зобов'язання щодо демонетизації дезінформації, забезпечення прозорості політичної реклами та боротьби з фейковими акаунтами. Заходи з розбудови потенціалу, а саме медіаграмотності та інституційної стійкості громадян ЄС передбачають: навчання громадян розпізнавати неправдивий контент; підтримку незалежної журналістики; фінансування факче-

кінгових мереж та координацію реакцій через Систему раннього попередження (EWCS).

У ході дослідження комплексу інструментів ЄС у сфері боротьби з дезінформацією на національному рівні автором з'ясовано, що кожна держава-член має власні інструменти для захисту інформаційного простору, а саме: 1) національні регулятори медіа, які співпрацюють з європейськими мережами для перевірки фактів та нагляду за дотриманням стандартів мовлення й соцмережами; 2) багато країн (наприклад, Франція та Німеччина) мають власні центри стратегічних комунікацій та агентства кібербезпеки. Ці спеціалізовані урядові структури виявляють іноземне втручання та координують оперативне реагування; 3) системи швидкого оповіщення, країни інтегровані в європейську Rapid Alert System, яка дозволяє миттєво ділитися даними про нові дезінформаційні кампанії між урядами; 4) державні органи фінансують національні освітні кампанії, що навчають громадян розпізнавати фейки, критично мислити та перевіряти джерела (програми з медіаграмотності).

Згідно результатів щорічного дослідження Media Literacy Index Фінляндія, Франція, Німеччина та Чехія визнані лідерами у сфері боротьби з дезінформацією, але кожна з цих країн використовує власні унікальні підходи – від розбудови суспільної стійкості до жорсткого регулювання та викриття мереж. Кожна з цих країн робить акцент на різних аспектах захисту інформаційного простору. Франція відзначається проактивним викриттям, а Німеччина робить ставку на технологічний контроль та законодавство. Франція і Німеччина активно розбудовують законодавство проти дезінформації, яке базується як на їхніх власних, національних законах, так і на масштабних європейських директивах, які зобов'язують цифрові платформи та соціальні мережі блокувати маніпуляції та забезпечувати прозорість. Фінляндія фокусується на профілактиці, вона є світовим лідером у сфері медіаграмотності, інтегруючи критичне мислення в шкільну програму з ранніх років. Чехія використовує потужний експертний потенціал громадянського суспільства. У країні ефективно працюють сильні неурядові аналітичні центри.

Таким чином, взаємодія загальноєвропейського і національного рівнів у сфері боротьби з дезінформацією полягає в тому, що ЄС задає правила, стандарти та здійснює загальне фінансування (EDMO, EUvsDisinfo, Big Data, Rapid Alert System), а національні уряди держав-членів ЄС реалізують ці політики через спільні механізми, фінансуючи впровадження проєктів на власному рівні. ЄС створює єдину законодавчу базу та інфраструктуру, тоді як національні уряди імплементують ці норми, здійснюють безпосередній нагляд

і впроваджують програми з медіаграмотності. українського досвіду протидії гібридній агресії
Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі РФ у загальноєвропейську систему стратегічних
 полягають у дослідженні механізмів інтеграції комунікацій та безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуйван О. У Євросоюзі створили новий інструмент для протидії дезінформації. *Інтернет-видання «Суспільне Мовлення»*. 2022. 24 жовтня. URL: <https://suspilne.media/301846-u-evrosouzi-stvorili-novij-instrument-dla-protidii-dezinformacii/>
2. Європейська група регуляторів аудіовізуальних медіапослуг готується до реформування. *Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення*. 2024. 17 квітня. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/yevropejska-grupa-regulyatoriv-audiovizualnyh-mediaposlug-gotuyetsya-do-reformuvannya/>
3. ЗМІ: ЄС планує створити орган для боротьби з російською дезінформацією. *Інтернет-видання «Європейська правда»*. 2025. 7 листопада. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/11/7/7224411/>
4. Карпчук Н. П. Стратегічна комунікація ЄС як засіб у боротьбі з дезінформацією. *Політичне життя*. 2019. № 1. С. 52-58. DOI: 10.31558/2519-2949.2019.1.7
5. Матвійчук Н., Корнійчук Л. Інформаційна політика Чеської Республіки як інструмент забезпечення інформаційної безпеки під впливом російсько-української війни. *Міжнародні та політичні дослідження*. № 5 (11). 2025. С. 19-25. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas-2025-5\(11\)-19-25](https://doi.org/10.26642/sas-2025-5(11)-19-25)
6. Оновлення кодексу ЄС щодо боротьби з дезінформацією: основні положення. *ТОВ «ЛІГА ЗАКОН»*. 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/212519_onovlennya-kodeksu-s-shchodo-borotbi-z-deznformatsyu-osnovn-polozhennya
7. Регулятор з питань медіа Франції об'єднався з органом з питань регулювання мережі Інтернет в єдину інституцію для кращого виконання своїх повноважень. *Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення*. 2022. 14 січня. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/regulyator-z-pytan-media-frantsiyi-ob-yednavsya-z-organom-z-pytan-regulyuvannya-merezhi-internet-v-yedynu-instytutsiyu-dlya-krashhogo-vykonannya-svoyih-povnovazhen/>
8. Рожкова Г. Інструменти ЄС у боротьбі з дезінформацією. *Stopfake.org*. 2018. URL: <https://www.stopfake.org/uk/instrumenty-yes-u-borotbi-z-dezinformatsiyeyu/>
9. Самчинська О. А. Правові вектори протидії дезінформації: досвід Європейського Союзу. *Форум права*. 2023. №4. С. 6–15. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10114539>
10. Стьопкін А. Інституціоналізація політики протидії дезінформації в Європейському Союзі. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2022. № 10. С. 196–208. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.196-208>
11. Сухоруков В. І. Боротьба з дезінформацією в ЄС: правові інструменти та їх ефективність. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Т. 2. Вип. № 4. 2025. С. 362-366. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.60>
12. Федунь О. В., Милан С. А. Трансформація підходів Європейського Союзу до протидії дезінформації (2014–2026). *Науковий журнал «Politicus»*. Вип. №2. 2026. С. 189-197. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2026-2.29>
13. Фінську молодь навчають виявляти дезінформацію. *Інформаційний Інтернет-ресурс «Голос Америки»*. 2024. URL: <https://www.holosameryky.com/a/finsku-molod-navchayut-vyavlyaty-desinformatsiyu/7912346.html>
14. Французька агенція VIGINUM: 193 сайтів розповсюджують російські фейки про війну в Україні. *Інформаційне агентство «Центр новин»*. 2024. URL: <https://www.centernews.com.ua/?p=439559>
15. Хакімова В. Т. Європейський Союз в епоху постправди: діяльність East StratCom Task Force. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* Одеса: Гельветика, 2021. Вип. 67. С. 155–162. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1166>
16. Черниш Р. Правовий досвід країн Європейського Союзу у сфері протидії поширенню фейкової інформації. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 123-128. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.21>
17. Act no. 2018-1202 of 22 December 2018 on the fight against the manipulation of information. *European Audiovisual Observatory*. URL: <https://merlin.obs.coe.int/article/8477>
18. Act to Improve Enforcement of the Law in Social Networks (Network Enforcement Act). *Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz*. 2017. URL: https://www.bmjv.de/SharedDocs/Downloads/DE/Gesetzgebung/RefE/NetzDG_engl.pdf?__blob=publicationFile&v=4&utm
19. Action Plan against Disinformation. *The free encyclopedia "Wikipedia"*. 2022. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Action_Plan_against_Disinformation
20. Action Plan on disinformation: Commission contribution to the European Council. *European Commission*. 13-14 December. 2018. URL: https://commission.europa.eu/publications/action-plan-disinformation-commission-contribution-european-council-13-14-december-2018_en
21. Bayer J. Policies and measures to counter disinformation in Germany: the power of informational communities. *Heinrich-Böll-Stiftung*. 2021. URL: <https://eu.boell.org/en/2021/10/13/policies-and-measures-counter-disinformation-germany-power-informational-communities>

22. Bleyer-Simon K., Brogi E., Nenadić I., Nesovic T. Policies to tackle disinformation in EU member states – part 2. *European Digital Media Observatory*. 2022. 43 p. URL: <https://edmo.eu/wp-content/uploads/2022/07/Policies-to-tackle-disinformation-in-EU-member-states-%E2%80%93-Part-II.pdf>
23. Cabada L. Struggle against Disinformation in the Czech Republic: Treading the Water. *Politics in Central Europe*. Vol. 19. No. 1S. P. 371-391. DOI: <https://doi.org/10.2478/pce-2023-0017>
24. Cianciara A. K. How to reconcile countering FIMI and protecting democratic values: the case of France. *EU-VALUES*. 2025. 12 of February. URL: <https://www.eu-values.eu/blog/how-to-reconcile-countering-fimi-and-protecting-democratic-values-the-case-of-france>
25. Coli M. The Role of the European Union in Protecting Democracy through Legislation: The Case of Disinformation. *European Papers – A Journal on Law and Integration*. Vol. 11. No. 1. 2026. P. 81–111. URL: https://www.europeanpapers.eu/system/files/pdf_version/EP_eJ_2026_1_Martina_Coli_00863.pdf
26. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions Tackling online disinformation: a European Approach. COM/2018/236 final. *European Union*. 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52018DC0236>
27. Digital Service Act. *European Union*. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R2065>
28. EU DisinfoLab: From expertise to action against disinformation. *EU DisinfoLab*. 2026. URL: <https://www.disinfo.eu/>
29. European Council meeting (19 and 20 March 2015) – Conclusions. *European Council*. 2015. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21888/european-council-conclusions-19-20-march-2015-en.pdf>
30. European Democracy Action Plan: making EU democracies stronger. *European Commission*. 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ga/ip_20_2250
31. Factsheet: Rapid Alert System. *European Union*. 2019. URL: https://www.eeas.europa.eu/node/59644_en
32. 15 Hubs Cover All 27 EU Member States as well as Moldova, Norway and Ukraine. *European Digital Media Observatory*. 2026. URL: <https://edmo.eu/about-us/edmo-hubs/>
33. Hénin N. Disinformation landscape in France. *EU DisinfoLab*. 2023. 7 p. URL: https://www.disinfo.eu/wp-content/uploads/2023/03/20230224_FR_DisinfoFS.pdf
34. Kolomazník T. Building Resilience Against Disinformation: Czech Perspective and Experience. 2025. *Studia de Securitate*. № 15(1). P. 44-58. DOI:10.24917/20820917.15.1.3
35. National Coordination Centres. *European Cybersecurity Competence Centre and Network*. 2026. URL: https://cybersecurity-centre.europa.eu/nccs_en
36. National strategy for countering foreign information manipulation for 2026-2030. *The Secretariat-General for National Defence and Security*. 2026. URL: https://www.sgdsn.gouv.fr/files/files/Publications/20260311_SNLMI_ENG.pdf
37. National Strategy for Countering Hybrid Interference. *Ministerstvo obrany ČR*. 2021. URL: <https://www.mo.gov.cz/assets/en/ministry-of-defence/basic-documents/national-strategy--aj-final.pdf>
38. Regulation (EU) 2024/1083 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 establishing a common framework for media services in the internal market and amending Directive 2010/13/EU (European Media Freedom Act). *European Union*. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1083/oj/eng>
39. Saari D., Moilanen P., Hautala M. Disinformation landscape in Finland. *EU DisinfoLab*. 2023. URL: https://www.disinfo.eu/wp-content/uploads/2023/05/Finland_DisinfoFactsheet.pdf
40. Sauvé M-R., Coutant A. The French law against the manipulation of information during elections and the professional practices of journalists in the face of the phenomenon of “fake news”. *Les Enjeux de l’information et de la communication*. № 23/1A. 2023. P. 103-122. URL: <https://shs.cairn.info/journal-les-enjeux-de-l-information-et-de-la-communication-2023-S1-page-103?lang=en>
41. The 2022 Code of Practice on Disinformation. *European Commission*. 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation>
42. The NIS 2 Directive | Updates, Compliance. *NIS 2 Directive*. 2024. URL: <https://www.nis-2-directive.com/>
43. The Media Literacy Index 2026. Measuring Vulnerability of Societies to Disinformation. *Open Society Institute – Sofia*. January, 2026. URL: <https://osis.bg/wp-content/uploads/2026/01/Media-Literacy-Index-2026.pdf>
44. Zinenko A., Svoboda I., Dereshchuk T., Shevchenko N., Shapovalenko M. EU Policy on Countering Disinformation and its Impact on the Information Security of Member States. *Revista Jur  dica Portucalense*. 2026. № 1(39). P. 147–171. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(39.1\)2026.ic-7](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(39.1)2026.ic-7)

Дата першого надходження статті до видання: 14.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

THE IMPACT OF U.S. MIDDLE EAST POLICY ON SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN THE ARAB WORLD

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ США НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В АРАБСЬКОМУ СВІТІ

Kamil Şamil Miriyev,

orcid.org/0009-0003-8335-9106

Doctoral student

Azerbaijan National Academy of Sciences Baku

U.S. policy in the Middle East has always been one of the important elements in the flow of political affairs and social changes occurring in the Arab world. Through diplomatic efforts, military activities, strategic alliances and economic cooperation, the United States has been an important influence in the political structuring of the region as well as influencing the socio-political processes within the region. These policies have had an impact on the governance models, participation of the people in politics, reform movements and the stability of many Arab states in general. The impact of US engagement can be seen in some of the developments in the region such as debates on democratization, changes to security strategies and the slow development of political institutions. At the same time, the American policies have produced varying responses from the different Arab societies that range from cooperation with political elites to criticism and resistance by a range of social and political groups. These interactions have been part of the creation of new political discourses, the change in public opinion and the shifting of balance of power in a number of states. In many cases external actors have been on ground where they have crossed with the domestic political agendas, creating complicated patterns of interaction among international strategies and internal governance structures. Understanding the impact of US Middle East policy is thus key to understanding contemporary socio-political developments within the Arab world. By examining these dynamic it is possible to understand how extra-regional, geopolitical interests interact with the evolving, domestic political affairs of a country. The interplay between international policy efforts and internal political conditions has implications not only for the stability of individual states but also for that of the political environment in a whole region. In addition, the role of external actors often has influences in the processes of institutional reforms, economic policies and the development of political participation within societies. Consequently, a broad understanding of the U.S. policy in the Middle East elucidates the process of interaction between global political strategies and local systems of governance and social transformations. Such an approach provides room for a superior understanding of the shifting political landscape of the Arab world and the factors that continue to influence its future trajectories of governance, stability and institutional evolution.

Key words: US Foreign Policy, Middle East, Arab World, Socio-political Processes, Regional Politics, Geopolitics.

Політика США на Близькому Сході завжди була одним із важливих елементів у перебігу політичних справ та соціальних змін, що відбуваються в арабському світі. Завдяки дипломатичним зусиллям, військовій діяльності, стратегічним альянсам та економічній співпраці Сполучені Штати мали важливий вплив на політичне структурування регіону, а також впливали на соціально-політичні процеси в ньому. Ця політика вплинула на моделі управління, участь народу в політиці, реформаторські рухи та стабільність багатьох арабських держав загалом. Вплив участі США можна побачити в деяких подіях у регіоні, таких як дебати щодо демократизації, зміни в стратегіях безпеки та повільний розвиток політичних інституцій. Водночас, американська політика викликала різні реакції з боку різних арабських суспільств, починаючи від співпраці з політичними елітами і закінчуючи критикою та опором з боку низки соціальних і політичних груп. Ця взаємодія була частиною створення нових політичних дискурсів, зміни громадської думки та зміщення балансу сил у низці держав. У багатьох випадках зовнішні актори діяли на місцях, де вони перетиналися з внутрішньополітичними порядками денними, створюючи складні моделі взаємодії між міжнародними стратегіями та внутрішніми структурами управління. Розуміння впливу політики США на Близькому Сході є ключовим для розуміння сучасних соціально-політичних подій в арабському світі. Досліджуючи цю динаміку, можна зрозуміти, як позарегіональні геополітичні інтереси взаємодіють з внутрішньополітичними справами країни, що розвиваються. Взаємодія між зусиллями міжнародної політики та внутрішніми політичними умовами має наслідки не лише для стабільності окремих держав, але й для політичного середовища в цілому регіоні. Крім того, роль зовнішніх акторів часто впливає на процеси інституційних реформ, економічної політики та розвитку політичної участі в суспільствах. Отже, широке розуміння політики США на Близькому Сході прояснює процес взаємодії між глобальними політичними стратегіями та локальними системами управління та соціальних трансформацій. Такий підхід забезпечує глибше розуміння змін у політичному ландшафті арабського світу та факторів, які продовжують впливати на його майбутні траєкторії управління, стабільності та інституційної еволюції.

Ключові слова: зовнішня політика США, Близький Схід, арабський світ, соціально-політичні процеси, регіональна політика, геополітика.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Introduction. The Middle East is an important part of international relations because of its geopolitical importance, large energy reserves, and historical role in the world's political affairs. As one of the most significant strategic regions in the world, it has always been a subject of interest by the main world powers. Among these actors, the United States has played an influential role in shaping the political, security and economic dynamics of the region. Over the past several decades, U.S. foreign policy towards the Middle East has undergone changes that were interrelated with changes in the international situation, the conflicts in the region, and the changing American strategic interests [1].

The Arab world, which includes a huge part of the Middle East as well as North Africa, is a diverse political and social environment. Arab states are quite different politically, economically and in their level of institutional development. Despite these differences the region has faced similar geopolitical pressures and outside influences. In this context, the U.S. engagement has become an important factor in understanding the development of political processes and state institutions and social movements across many Arab societies.

Since the end of the Second World War, the United States has slowly increased its presence in the Middle East since the formation of diplomatic initiatives, security partnerships and economic cooperation programs. Strategic alliances with a number of Arab governments, the setting up of military bases and participation in regional security arrangements have enhanced Washington's position in the region. These forms of engagement have resulted in longstanding political relationships, which still have implications on decision-making processes within the region.

Another key part of U.S. policy has been the country's role in regional conflicts and crisis management. American diplomatic and military activities have frequently been linked to attempts to ensure regional stability, and provide for international economic interests, especially those linked to global energy security. Within this framework, the policies of the U.S. have influenced the political environment in which the Arab governments are operating, shaping the domestic political agendas, as well as the regional diplomatic relations.

Degree of Research on the Problem. The effects of foreign powers in political processes of the Middle East have been extensively studied in the scholarly literature. Scholars have examined different facets of U.S. involvement in the region, which involves security cooperation, political reform efforts and economic interaction. Researchers emphasize that external actors play an important role in shaping the structure of governance and the development of institutions in the Arab states.

For example, studies by Marc Lynch point to the political transformations and uprisings in the region that have caused changes in the political landscape of the Arab world and have impacted on the interaction of domestic political actors with international powers. [2]. Other scholars stress the importance of international alliances and geopolitical strategies in the development of the political order of the Middle East and governing systems throughout the region.

Existing research focuses as well on the role of external pressure and international cooperation in pushing the political process towards modernization and institutional reform. Economic assistance programs, diplomatic initiatives and accession to collaboration with international organizations are in many way associated with the discussions on governance reform and political transformation in Arab societies. These researches show that inter-play between domestic political activities and external geopolitical strategies have complex consequences which are different in various countries and political settings [3]

At the same time there are growing academic discussions of the role of public opinion and political discourse in developing perceptions of international involvement. Media narratives, intellectual debates and political activism often focus on the impact of global powers in regional developments. Such discussions help shape the attitude of various social groups towards political institutions, foreign policy orientations and forms of regional cooperation.

Purpose and Objectives of the Study. The general aim of the present study is to analyse the influence of the U.S. Middle East policy on socio-political processes in the Arab world. The research aims to explore the role of diplomatic initiatives, security cooperation and military involvement as well as economic engagement on political institutions, governance practices and the social dynamics of Arab societies. In order to attain this goal, a number of precise objectives are established:

- 1) to clean up the principal directions and instruments of the policy of the USA in the Middle East;
- 2) to explore the interaction of the impact of external geopolitical strategies with domestic political developments in Arab states;
- 3) to assess what impact the U.S. engagement has had on governance structures, political stability and institutional reform;
- 4) to examine the importance of public perceptions and political discourse for responses to international involvement in the region,

Through dealing with these goals, the research is expected to add to the better understanding of the complex relationship between external geopolitical strategies and internal political transformation in the Arab world.

Methods. The research is based on methods of qualitative analysis which enables to research processes of complex socio-political nature within the context of international relations. The study is based on the analysis of academic literature, policy reports and scholarly works pertaining to the U.S. foreign policy, Middle Eastern geopolitics and political transformation in árabe countries. A qualitative method of content analysis is used to explore the predominant mechanisms through which and by which U.S. policies affect regional political developments. Comparative analysis is also used in order to assess differences in political response between different Arab countries in light of variations of political systems, institutional structures and socio-economic conditions. In addition, the broader geopolitical environment in which these processes take place is understood by means of a contextual analysis. This method enables the study to address the regional conflicts as well as global power role competition and economic changes that determine the interaction of the international policy strategies and domestic political developments. The application of these methodological approaches offers an extensive scheme for the analysis of the multifaceted relation between the US Middle East policy and socio-political processes in the Arab world.

Materials and Methods. This investigation is realized with a qualitative analytical approach seeking to find out the effect of United States Middle East policy on socio-political process in the Arab world. [18] The research is based on the systematic analysis of academic literature, policy reports and scholarly works addressing the issues of foreign policy strategies of the USA, regional geopolitical developments and political transformations in the Arab states. By concentrating on theoretical interpretations and empirical observations presented in the existing research, the study aims to identify the major mechanisms of resort of external political strategies interacting with domestic political dynamics. The methodological framework combines elements of the comparative political analysis and geopolitical evaluation in order to better understand the relationship between the international policy initiatives and the internal socio-political developments in the region.

The main materials employed in the research are the modern academic publications and international relations studies/analytical works developed by the scholars specialized in the Middle East politics and the foreign policy of the globe. [5] These sources yield precious information on the development of both single and multilateral (two, three, or many years) programs of diplomatic engagement and security cooperation and economic initiatives of the US, and how these influenced political institutions within Arab societies. Particular attention is given to studies that address the topics of governance reforms, regional security structures and the role of external actors in

shaping political decision-making processes. The use of a range of scholarly sources enables the research to take into account different perspectives and interpretations, thereby adding to the overall number of parts in the research effort. well

The research method is primarily the qualitative content analysis method. Through the in-depth analysis of relevant academic texts and policy analyses the study identifies the key instruments in U.S. policy in the Middle East, including strategic alliances, military and security cooperation with the region, diplomatic initiatives, as well as economic assistance programs. Each of these dimensions of policies is discussed in light of its possible contours in relation to political institutions and state governance, as well as social dynamics in the Arab countries. By assessing the workings of these policy tools in particular political settings, the research aims to identify patterns of influence and common features in the dynamic of interaction between the external policy strategies and domestic political systems.

Along with content analysis, the research takes a comparative approach, i.e., it examines different cases in the Arab world. Since Arab states vary greatly in their political systems, institutional capabilities and historic experiences, comparative analysis helps to better understand how the same external policy initiatives may have different impacts in different environments. This method is helpful in identifying the similarities and variations in the effects of US engagement across the region. Through such comparisons, the research shows how the domestic political condition, the governance structure and socio-economic conditions affect how the external policies are interpreted and implemented.

Another significant methodological aspect of the study is an analysis of the context. This approach allows to consider the general historical and geopolitical framework in which socio-political processes in the area of the Arab world develop. [17] Factors such as regional conflicts, movements for political reform, economic transitions, international power competition are considered in order to explain political developments at a deeper level. By locating US policy procedures in these wider regional forces the research is in a position to consider not merely direct political effects but in addition indirect effects such as public discourse, institutional change and political stability. Overall, the methodological framework selected makes it possible to conduct a fully integrated assessment of the complex nature of the relationship between the U.S. Middle East policy and the socio-political developments in the Arab world. The use of qualitative content analysis, comparative political assessment, and contextual interpretation enables the study to analyze the topic from various points of analysis. This integrated approach is useful in exposing interaction between external geopolitical strate-

gies and domestic political structures and social conditions to contribute for a better understanding of the changing political structure of the Arab region.

The table summarises the main mechanisms by which the U.S. policy in the Middle East influences socio-political processes in the Arab world. [16] Each dimension presented in the table is a form and standing for a specific channel of interaction between external geopolitical strategies on the inside of the real and societal background (political structures, social dynamics and interactions on operative mechanisms in Arab states). By considering these dimensions, it is possible to understand better how international policy initiatives affect patterns of governance, political stability and discourse across the region.

One of the most important mechanisms displayed in the table is the role in strategic alliances between the United States and some Arab governments. Such long-term partnerships for diplomatic and security reasons are almost always predicated by co-existing strategic interests, such as regional stability, energy security and mutual defense cooperations. Through bilateral agreements, military cooperation, and political dialogue the United States has close relations with key countries in the region. Such alliances tend to reinforce the existing political institutions and to give backing to the political elites, and this may create continuity of political leadership. At the same time, these partnerships might lead to effects on domestic political priorities, as governments often decide to tie some policy

decisions to larger strategic partnerships in an effort to preserve international support.

Another critical element is security and counterterrorism co-operation. U.S. policy in the Middle East focuses strongly on fighting terrorism as well as bolstering regional security frameworks. Through such mechanisms as military assistance, intelligence co-operation, training schemes, and joint security operations, the United States plays a role in the development and modernisation of national security institutions in a number of Arab countries. This type of cooperation tends to make governments focus on domestic political stability and counterterrorism approaches as a key element of their internal political agendas. As such, national security issues are key components of governance and policy making in many states across the region [6, p. 145 – 162].

The military presence of the United States and its involvement in regional conflicts are also an influential factor in delivering the political development in the Middle East. U.S. Military bases, security missions and being part of international coalitions have played a role in the transformation of the regional power relations. These actions often create political debates in Arab societies about issues such as national sovereignty as well as issues about foreign intervention and issues related to security structures in the Middle East. Often political elites, opposition movements and civil society actors will represent these developments in distinct ways and this may affect domestic political discursive and

Table 1

**Key Dimensions of the Impact of U.S. Middle East Policy
on Socio-Political Processes in the Arab World**

Dimension of U.S. Policy	Policy Instruments	Influence on Political Systems in the Arab World	Socio-Political Consequences
Strategic Alliances	Diplomatic relations, defense agreements, security partnerships	Support for allied governments and reinforcement of existing political leadership	Political stability in allied states but also debates about external influence
Security and Counterterrorism Policy	Military aid, joint operations, intelligence cooperation	Strengthening of security institutions and expansion of state security structures	Increased focus on internal stability and counterterrorism strategies
Military Presence and Interventions	Military bases, regional operations, coalition campaigns	Alteration of regional power balances and influence on domestic political agendas	Political polarization, debates on sovereignty, and regional tensions
Economic Engagement	Development assistance, trade partnerships, investment programs	Support for institutional reforms and economic modernization initiatives	Potential economic growth, institutional development, and social change
Diplomatic Mediation and Peace Initiatives	Negotiation processes, mediation in regional conflicts, international agreements	Influence on regional diplomatic alignments and interstate relations	Formation of new political alliances and regional cooperation frameworks
Public Diplomacy and Political Narratives	Cultural exchange programs, educational initiatives, international communication	Shaping perceptions of international actors among political elites and societies	Diverse public attitudes toward globalization, foreign policy, and political reform

Source: Ten Years After the Arab Spring

frame public attitudes with respect to international involvement in regional affairs.

In addition to security issues concerning, economic engagement is another major channel of influence. The United States has been a supporter of a variety of economic cooperation initiatives that have sought to foster trade, investment and economic modernization in the region. Programs related to economic development, technological cooperation, and institutional reform can contribute to building up administrative capacity as well as improving economic management in some Arab states. Economic partnerships could increase the likelihood of specific governance transformations, such as higher levels of transparency or regulatory modernization, especially in the context of international frameworks of economic cooperation [7].

These economic interactions can have implications on wider social and political conditions in Arab societies in an indirect manner. For example economic development initiatives can create opportunities for employment, investment, and institutional modernisation which can affect public expectations for governance and political accountability in affected nations. At the same time, economic relation with external actors may also produce debates related to economic dependency, national economic sovereignty and share of development benefits within the society. On the whole, the dimensions highlighted in the table have shown that US Middle East policy is impacting upon the Arab world in a multiplicity of inter-dependent ways. Strategic alliances, security cooperation, military involvement, and economic partnership are together the environment of operation for political institutions and changing public perceptions. The better understanding of these mechanisms is vital to analyze the interplay of external geopolitical strategies with domestic political mechanisms to

contribute to the broader area of socio-political dynamics in the Arab region.

Figure 1 shows the public's perception about the political situation in selected Arab countries according to the data gathered from the survey. The results show considerable variation in the extent to which citizens in the region assess the political situation in their respective states. [14] Using categories ranging from "very good" to "very bad" respondents were asked to describe the overall political situation in their country. The figures reveal that countries like Saudi Arabia and Egypt exhibit comparatively positive degrees of positive evaluation. In Saudi Arabia, for example, a majority of respondents (67%) characterize the political situation as "very good" and a smaller percentage rate the situation negatively. Egypt also has a relatively positive perception, with a majority saying that the political situation is "good." These responses may be due to relatively strong central political institutions and state authority in such countries.

Several countries on the other hand show significantly more negative public assessments. Lebanon, Palestine, Iraq, Sudan and Tunisia have high percentages of respondents describing the political situation as "bad" or "very bad". In Tunisia, almost half of respondents view the political situation as "very bad" which indicates high public dissatisfaction with political governance and institutional performance. Similar trends are seen in the cases of Sudan and Lebanon, where political instability, economic pressures, and long-term governance problems have had an impact on the perception of the public.

The aggregated results, shown at the bottom of the figure, have a more regional viewpoint. Only a small percentage of the respondents describe political conditions as "very good," while many more rate them as "bad" or "very bad." This overall distribution points to the fact that in many societies the Arab world

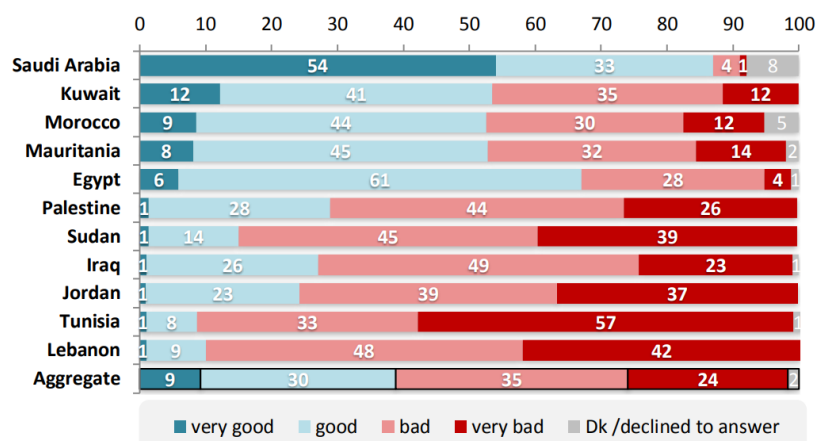

Fig. 1. Public Perceptions of Economic and Political Conditions in Selected Arab Countries

Source: [23 pp 2]

experiences concerns about the political governance of the country, the effectiveness of institutions and political stability. [15] These findings are especially relevant for understanding the overall socio-political environment in which outside actors such as the United States are involved with the region. U.S. Middle East policy often centers around such concerns as political stability, security cooperation and institutional reform. Therefore, differences in the public's perception of political conditions offer important insight to the domestic political environments that influence the impact of external policies and international partnerships in the Arab world.

The data indicated in Table X basically gives an overview about the main factors contributing to extremist recruitment in several Arab countries. The table describes these categories into several large groups such as domestic structural reasons, personal motivation, response to external threats, propaganda factors, religious justifications. Examining these variables makes it possible to better understand the conditions in which radicalization and recruitment by extremist organizations by socio-political conditions within Arab societies could take place.

One of the most important results in the table is as regards domestic structural. In the aggregate results, the domestic reasons make up about 42% of the explanations of extremist recruitment. Among these, economic difficulties, including unemployment and poverty, are cited as the most common cause and 24% of respondents found economic hardship among the most important causes. Countries such as Tunisia (40%) and Jordan (35%) have particularly high levels of concern when it comes to economic factors. These figures lead to a conclusion that socio-

economic instability across and lack of employment opportunities might lead to the vulnerability in getting attracted to extremist narratives, especially amongst younger population parts dealing with economic marginalization.

Political concerns within domestic systems are also apparent as an important factor. In several countries, respondents link extremist recruitment to the themes of discontent with political rule, absence of political representation, and low institutional accountability. [11] For example, domestic political concerns are somewhat acute in Palestine, Lebanon, and Egypt. Such patterns suggest that poor political institutions and governance problems could lead to a situation in which extremist groups seek to capitalize on political frustration and public discontent.

Another dimension that is pointed out in the table has to do with social inequality and marginalization. Although the numbers of respondents pointing to these factors are lower than those that cite economic problems, social marginalization is nonetheless relevant when it comes to understanding the dynamics of radicalization. Feelings of exclusion, discrimination or lack of social mobility can lead to grievances that may be exploited by activists and organizations for extremism through ideological narratives and the recruitment process. The table also mentions personal motivations as an element which can be considered. Although personal reason contributes a smaller proportion of the share of responses compared with structural factors, it is not insignificant in explaining the individual with choices to join groups that are extremist. Motivations such as being influenced by extremist individuals, personal identity or for adventure are experienced throughout

Table 2

Socio-Political Factors Influencing Extremist Recruitment in Selected Arab Countries

Explanations for ISIL recruitment		Tunisia	Jordan	Palestine	Lebanon	Egypt	Morocco	Iraq	Sudan	Kuwait	Mauritania	aggregate
Domestic Reasons	Economic: unemployment, poverty	40	35	27	26	24	19	18	18	18	11	24
	Domestic political concerns	2	4	18	15	24	6	10	16	14	9	12
	Social reasons: inequality, marginalization	2	5	7	11	6	8	5	4	10	7	6
	Domestic Reasons	44	44	52	52	54	33	33	38	42	27	42
Personal Reasons	Extremist individuals	2	3	2	5	8	12	8	7	10	6	6
	Sense of adventure	1	1	0	0	0	2	2	1	1	1	1
	Personal Reasons	3	4	2	5	8	14	10	8	11	7	7
To Combat External Threats	To fight foreign powers	0	2	4	6	3	5	4	5	12	4	5
	To fight local sectarian militia in those countries	2	0	1	3	1	4	2	2	3	1	2
	External Threats	2	2	5	9	4	9	6	7	15	5	7
Propaganda reasons		17	25	19	15	13	19	23	14	23	9	18
Religious reasons		17	17	18	14	17	13	25	19	7	18	16
Others		3	2			0	1	1			0	1
Don't know/declined to answer		14	6	4	5	4	11	2	14	2	34	9
Total		100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Source: [23 pp. 33]

the various countries. While these factors are not as dominant statistically, they raise the issue of the importance of psychological and social factors at the individual level.

A further category includes those motivations which relate to external threats and regional conflicts. Some respondents attribute extremist recruitment to attempts to fight foreign forces or local sectarian militias who work in the region. [12] This factor is especially observable in a conflict affected environment where the military presence of foreigners or regional proxy conflicts are perceived as a threat. In such contexts, extremist groups tend to present their activities as defensive movements or resistance movements, and in this way try to legitimize recruitment efforts among the local population.

Propaganda and ideological messaging is another aspect that the data indicated. Propaganda In: Mosh, G. (2016) Propaganda – An Unor Media channels, ideological messaging and terms recruitment campaigns enable these organizations to work on existing grievances and strengthen radical narratives in vulnerable communities. Closely related to propaganda is the role of religious justification, that represents about 16% of the aggregated responses. While extremist groups often give a religious framework to their actions, according to the data, purely religious motives do not appear to be the dominating factor that leads to recruitment. Instead, the rhetoric of religious groups often joins the broader political, economic and social grievances to build ideological narratives which justify extremist activity.

Overall, the data show that extremist recruitment in the Arab world is affected by a complex array of structural, political, social and ideological factors. [13] Economic hardship, governance issues, conflict dynamics in the global system and propaganda mechanisms combined constitute the conditions in which radicalization may take place. Understanding these interconnected drivers is especially important in analyzing the more general socio-political arena of the Middle East. External policies and regional conflicts, international security strategies such as those taken by the United States, interact with these internal factors and can have an indirect impact on the dynamics of radicalization and political instability throughout the region.

Main Part. Strategic Alliances and Political Influence in the Arab World

Strategic relationships between the United States and several Arab states form one of the most lasting of American Middle East policies. These alliances have been formed over decades of diplomacy and have evolved into complex systems of political, military and economic cooperation. From the perspective of international relations theory, such partnerships could be seen to form part of larger strategies of balancing attempts to keep the region stable and to preserve

access to key resources and the geopolitical influence of great powers within a highly competitive international context [1; 18].

Since the mid-twentieth century, the United States has gradually institutionalized its relations with key Arab governments through the use of bilateral security agreements, defense cooperation programs and economic partnerships. Countries such as Saudi Arabia, Egypt and Jordan have become central players within this network of strategic relations. These partnerships are usually based on a mix of some common security interests, economic interests, and geopolitical interests. Energy security, as well as the protection of coastal trade routes and the containment of regional conflicts have even been fundamental motivations behind the formation and maintenance of such alliances.

From the political perspective, strategic alliances have helped consolidate the institutions of the state within a number of Arab countries. Military cooperation programs often contain training programs, technological assistance and institutional modernization of defence structures. These processes lead to strengthening the administrative and operational capacities of national security institutions, thus strengthening the authority of existing political systems. In many cases, the availability of external security support has helped governments to increase their internal stability and their ability to react to regional threats and domestic challenges.

At the same time, strategic alliance affects the internal political power configuration of the allied states. External partnerships can impact on the sharing of political resources between governing elites, bureaucratic institutions and security establishments. Governments with strong relations to the United States often receive international diplomatic support, economic aid and military technology and all of this may be used to strengthen their political legitimacy at the domestic level. This dynamic explains how international partnerships may have an influence on the internal balance of power within the political systems by an indirect effect. However, political consequences of such alliances go beyond institutional strengthening only. Cooperation with the major world actors often sparks complex debates in the domestic political fields. In a number of Arab societies, strategic alliances with outside powers are subject to competing political interpretations. Some political elites underline pragmatic benefits of international cooperation pointing at role of alliance in promoting economical developments, technological modernization and national security. Others express concern about the possibilities that outside influence will have for national sovereignty and independent policy-making.

These debates become often visible within the public sphere through media discourse, academic discussion and political activism. Public perceptions

of international partnerships are based on historical experiences, ideological viewpoints and the overall geopolitical setting of the region. In societies, where the historical memory involves experiences of colonial influence and or external intervention, foreign power cooperation might be viewed with more skepticism. Consequently, both the domestic reception of the use of strategic alliances varies significantly within different types of political environments. Another aspect of strategic partnerships is the impact of these partnerships on regional diplomatic alignments. Alliances with the United States often influence a foreign policy orientation of Arab states on a wider scale in Middle Eastern geopolitics. Governments with close relationships with Washington often join regional security initiatives, international coalitions and diplomatic frameworks aimed at solving problems such as terrorism, regional conflicts and nuclear proliferation. These forms of cooperation play a role in building larger geopolitical blocs in the region. At the regional level, strategic alliances are also involved in the power games between actors in the Middle East. The presence of external security guarantees and defense cooperation programs can affect the strategic calculations of the states of the region. From a geopolitical point of view, alliances are entities that are not only used as tools for bilateral cooperation but also mechanisms by which global powers try to stabilize or manage political dynamics in a region [1; 7].

Furthermore, strategic alliances often are in contact with larger processes of political modernization and institutional reform. External partnerships sometimes spice up administrative reforms, improvements in governance practices and the acceptance of international standards in economic management and administration. In some spheres, international cooperation has been in favor of activities that seek to strengthen regulatory regimes, improve economic transparency and boost institutional effectiveness. Nevertheless, the results of such processes are very much dependent on domestic political circumstances. In some political systems with high levels of centralized authority or low institutional accountability, external support can be used to shore up existing political power structures rather than to produce political transformation of any serious magnitude. In contrast, where institutional reforms and participation are actively encouraged, international partnerships may help bring gradual socio-political change.

In addition, strategic alliances are part of the larger architecture of regional security cooperation. Through joint military exercises, intelligence sharing and coordinated Counter Terrorism efforts, the United States with its regional partners attempt to solve common security problems. These cooperative mechanisms provide channels of information exchange, as well as operational coordination and collective strategic planning. Such frameworks are especially important

in an area where threats such as terrorism and organized violence have to be addressed on a transnational basis [2; 15].

Security Cooperation and Military Involvement as Drivers of Political Transformation

Security cooperation is now one of the most visible magnitudes of US engagement in the Middle East and has a crucial role in the socio-political dynamics in the Arab world. Since the end of the twentieth century, American policy toward the region has focused increasingly on cooperation in counterterrorism, military assistance programs, and institutional development of national security sectors. These initiatives developed especially in response to the rising concerns about terrorism transnational links, regional conflicts and the spread of non-state armed actors. From a strategic standpoint, security cooperation between the United States and Arab governments has multiple and inter-related goals. For Washington there is a benefit in bolstering the defense capabilities of regional partners in the maintenance of stability in a geopolitically sensitive region with critical energy resources and important maritime routes. For the Arab governments, the cooperation with the United States serves as an access to advanced military technology, intelligence sharing and training programs that strengthen their ability to respond to their security challenges both internal and external [11; 19].

One of the most obvious expressions of this cooperation is the creation of military assistance programmes. Through programs such as arms transfers, defense modernization projects, and joint military exercises, among other activities, the United States has helped to bolster national defense infrastructures of several Arab countries. Military aid programs are often used to provide training to officers and to modernize defense equipment and the development of professional military institutions. These initiatives can make a huge difference to the operational capabilities of national armed forces and security agencies. The strengthening of security institutions, however, has important implications for domestic political structures as well. In many states of the Arab world, security establishments are a central part of political systems work. Ministries of defence, intelligence and internal security services have often a great influence in the overall framework of governance. External security cooperation can thus help strengthen the institutional weight of these organizations in the state apparatus. This process is sometimes a factor in the consolidation of state authority, especially in a region with internal instability or external threats that governments may face. Enhanced security capabilities may allow governments to preserve control of their territories, fight internal conflicts and improve government administration. In this context, security cooperation may have the indirect benefit of supporting political stability and continuity of the governing institutions [8].

At the same time, the growth of security institutions can have complex socio-political consequences as well. In political systems with limited oversight mechanisms to control the role of security sectors, the strengthening of security sectors could lead to the expansion of power to military or intelligence institutions. This dynamic can affect the dynamic between civilian structures of governance and security establishments. As a result, debates on the role of security institutions in political life often arise in both academic and political debates in the region.

Another important part of US involvement in the region has been its direct or indirect involvement in regional conflicts. Military operations in countries like Iraq and participation in foreign coalitions of forces in fighting conflicts in Syria and other regions have had a large impact on the geopolitical situation in the Middle East. These interventions have had much wider ramifications in terms of not just regional arrangements for security, but in terms of the shaping trajectories of internal politics, in the states concerned [9; 20].

Military interventions often change domestic political lives, by changing the structure of power, by weakening or destroying existing political institutions, or by creating new political actors. In some cases interventions have played a part in bringing about political transitions; in other cases they have been a contributing factor to internal conflicts and internal fragmentation. Due to the resulting political environments often there isently followed and a large process of the state reconstruction, institutional reform respectively political negotiating to be expectation.

The presence of also the foreign military forces in this region affects the perceptions of the people and political discourse in the Arab societies. Debates about sovereignty, foreign influence and national independence often occur when foreign military involvement occurs. The political elites, opposition groups and civil society organizations commonly tend to interpret these developments from varied ideological perspectives and political interests.

Public opinion plays a significant role in determining the manner in which these developments are perceived at home. In some circumstances, the cooperation of external powers in meeting security threats might be considered a practical necessity. In other cases, the presence of foreign military could be seen as meddling in national political affairs. These perceptions may affect the legitimacy of governments at home as well as more general attitudes toward international partnerships.

In addition to direct military cooperation, security relationship also includes intelligence sharing and counterterrorism cooperation. The expansion of extremist organizations in some parts of the Middle East has led to the creation of vast webs of intelligence and cooperative security. Through information

exchange and joint operations, as well as coordination and stimulus for surveillance activities on the part of the United States and its regional partners, the objective is to reduce the operation capabilities of extremist groups. These efforts go to the development of sophisticated security infrastructures integrating technological capabilities, data analysis systems and specialized counter terrorism units. While such initiatives improve the capacity of governments to respond to security threats, they also raise important questions around the civil liberties, political accountability and role of security agencies in society.

Another dimension of security cooperation is institutional reform in defence sectors. Training programs and professional development programs sponsored by international partners frequently have objectives to modernize military structures, enhance strategic planning, and introduce professional standards of defense management. In a few cases, these reforms have made contributions to the professionalization of military forces and to the better functioning of the administrative system of the defense institutions. However, the long-term effect of such reforms has a domestic political context by which it depends. Institutional modernization is important and that not only requires technical training, but political commitment to transparent government and effective civilian oversight. Where such conditions exist, security sector reform may help build institutional stability and foster more accountable institutional structures of governance. Where they are not present, reform may drive a more limited institutional change. The interaction between security cooperation and socio-political processes is therefore one of complexities surrounding the interaction between external strategic initiatives and a domestic political reality. Security partnerships can help to build state capacity and contribute to regional stability but they can also shift the internal political relations in ways that are not always predictable.

Economic Engagement and Institutional Change in the Arab World

Economic engagement is the other dimension of U.S. policy in the Middle East that is very important and plays a significant role in the socio-political processes of the Arab world. Alongside diplomatic and security cooperation, economic initiatives have been used as instruments to encourage institution modernization, promote economic development and strengthen long-term partnerships between United States and Arab states. These initiatives often include development assistance programs, trade agreements and investment projects and institutional reform support exercised through bilateral and multilateral frameworks [19].

From the standpoint of international political economy, the idea of economic cooperation between the United States and Arab countries is a reflection of the wider interdependence between the economic

structure of the world and domestic political structures. Economic engagement opens channels between the practices, regulatory frameworks and development strategies in international economic interactions and the governance systems of individual countries. As a result, economic relations tend to have an impact on not only the market performance but also institutional transformation and policy orientation among the states involved. One of the core elements of U.S. economic engagement in the region has been economic reform development assistance programs. Various initiatives supported by international financial institutions and bilateral cooperation agreements are in place with the aim of improving administrative capacity, improving the transparency of the regulations and promoting economic diversification. In several Arab countries, projects on economic cooperation have dealt with the modernization of the financial institutions, the strengthening of public administration and the enhancement of economic governance [17].

Such programs often promote reforms aimed at making public institutions more efficient and at improving fiscal management and the integration of national economies into the world economy. In this respect economic cooperation can play its part in the gradual evolution of the system of governance through the introduction of new administrative practices and policy framework. Institutional reforms associated with economic programs may impact on such areas as public finance management, regulatory oversight and economic planning. Economic partnerships also fulfill the functions of technological exchange and human capital development. Educational cooperation programs, research cooperation and training programs facilitated by international cooperation frameworks offer possibilities for knowledge transfer and capacity building. Through academic exchanges, professional training programs and technical cooperation projects, the local institutions may be able to access new technologies and new administrative practices to support modernization processes.

These forms of cooperation can have important long term socio-political implications. Economic modernization and institutional reform can regularly affect public aspirations for governance, transparency and political accountability. As economic development advances, the citizens may place ever greater demands on administrative efficiency, public service delivery and political participation. In this sense, economic engagement may be contributing to the evolution of political institutions and the public discourse of political discourse indirectly in the Arab societies. However, there is nothing uniform or automatic about the relation between economic cooperation and political transformation. The effectiveness of the economic initiatives depend in many ways on the domestic political conditions and institutional capacity. In those states where governance structures

are not too weak and where administrative institutions are functioning, economic cooperation programs could be supportive of sustainable development and institutional strengthening. In contrast, in places with a history of political instability and/or weak institutional frameworks, economic initiatives might have less promising results. Another significant issue of economic involvement involves international investment and trade relations. The United States has maintained important economic relationships with a number of Arab nations through trade agreements, cooperation on investment and in the energy sector. Foreign direct investment and economic partnerships often contribute to the development of infrastructures, the modernisation of industrial production and the expansion of economic sectors such as technology, energy and finance.

These economic interactions may produce wider socio-economic impacts, through creating job opportunities, entrepreneurial opportunities and economic diversification. In countries that are looking to alleviate the reliance on traditional resource sectors, international investment can help to promote the growth of new industries and build economic resilience for the long term. Such change transformations may have gradual effects on social structures and labor markets, and contribute to broader socio-economic change.

Nevertheless economic engagement may also create debates in domestic political arenas. Discussions about economic dependency/national sovereignty and the apportionment of economic benefit typically comes into play in the context of international economic partnerships. In some cases, critics say that outside economic influence can cause domestic economic priorities to be affected or create imbalances in national development strategies. These debates point at the intricate interplay between the workings of the process of globalization and domestic political considerations. Public attitudes toward international economic cooperation depend a great deal upon the society and politics. In certain countries the economic partnerships with world actors are considered as opportunities for modernization, investment and technological advancement. In others, skepticism may arise over the social consequences of globalization or over the extent of control of the policy decisions of external economic actors [23].

In addition to economic reforms, cooperation programs often put emphasis on institutional capacity building in areas that are associated with governance and public administration. Initiatives aimed at for instance improving legal frameworks, strengthening regulatory institutions and enhancing administrative transparency may contribute to broader processes of institutional development. Such reforms can be the backbone for more effective implementation of policies and better coordination between the

government institutions. At the regional level, economic engagement is also behind the integration of Arab economies into the global economic system. Participation in international trade networks, financial markets and development programs facilitates economic interaction between regional economies and global economic structures. This integration has effects on economic policy-making and encourages governments to adopt internationally recognized economic standards and practices concerning regulation.

The socio-political effects of economic engagement on a long-term basis are thus closely interrelated with the wider processes of economic change and institutional reform taking place in the Arab world. Economic cooperation initiatives may have a bearing on governance structures, administrative capacity and socio-economic conditions which in turn shape the allocation of the larger environment in which political processes are taking place.

Conclusion. The analysis of the U.S. Middle East policy shows that the United States has continued to be one of the most significant foreign actors influencing the political and social developments in the Arab world. Through a combination of diplomatic engagement, security cooperation, economic partnership, and involvement in regional political initiatives, U.S. policy has impacted on different measures of governance and political interaction in many Arab states. Such forms of engagement go to show that international actors can influence not only the institutional framework of states, but the socio-political environment in which political processes occur.

Strategic alliances and long-term security partnerships have been pivotal to strengthen political relations between the United States of America and a series of Arab governments. These relationships have on many occasions been responsible for the consolidation of state institutions, as well as for political stability in countries that maintain close cooperation with the United States. At the same time, these alliances have shaped domestic policy priorities, especially those related to national security, regional cooperation and counterterrorism strategies. As a result, many of the Arab governments have made security-oriented policies a part of the broader framework of governance through both internal challenges and external strategic partnerships.

Military involvement and regional security initiatives also have had a great impact on the political scenario of the Arab world. U.S. involvement in regional conflicts, security coalitions, and defense cooperation programs, participated in; enhanced security of nations thereby transforming the regional power dynamics and security arrangement. These developments have often sparked political debates in Arab societies about topics such as sovereignty,

outside influence and the role of international players in regional affairs. Consequently, political elites, civil society groups, as well as the general public tend to interpret these developments in the context of international relations as well as national strategic interests [9, p. 90-118].

Another important dimension of the U.S. engagement in the region is economical cooperation and development assistance. Economic initiatives and investment programs and institutional reform projects have helped to support economic modernization and administrative capacity building in a number of Arab states. Programs related to education and technological development and reform of governance have also helped to improve institutional effectiveness and economic management in some countries. These initiatives showcase that economic relations between states may have wider political implications, not only in the structure of governance but also in socio-economic condition that affects the political stability. Public opinion and political discourse within the Arab societies provides another example of how international involvement in regional affairs affects the societies. Perceptions of U.S. policy differ greatly across different societies and political groups, based on their experiences and policies (both historically and politically) and the different ideologies embraced. While some sections of society see cooperation with the United States as conducive to economic development and security in the region, others and politics student them as a threat to national sovereignty or as an influence to domestic political decision-making. These different perceptions inform the political debates that affect their ideological conversations, and the attitudes towards international partnerships and foreign policy orientation.

At the same time, the variation in political systems and socio-economic conditions across the Arab world means that the impact of the US policy is not uniform across the region. In some countries, cooperation with external actors is part of the solution to enhancing institutions and economic reform, while in other countries, cooperation generates political tensions and/or public debates related to governance and national independence. These different variations are important in emphasizing the need to look at the local political contexts when gauging the impact of international policy strategies.

Overall, the interaction between U.S. Middle East policy and socio-political processes in the Arab world is the flavor of the complex interaction between the global geopolitical strategies and the domestic political development. External engagement in the form of diplomacy, security and economic partnerships impact on the institutional frameworks, political priorities and public perceptions in the Arab societies. Understanding these interactions is key to understanding how international policies influence the political environments

in various regions and how domestic political systems react to outside pressures, opportunities and strategic partnerships in an increasingly interconnected global political system [10].

REFERENCES:

1. Gause, F. Gregory. The International Relations of the Persian Gulf. Cambridge University Press, 2019. 240 p.
2. Lynch, Marc. The New Arab Wars: Uprisings and Anarchy in the Middle East. PublicAffairs, 2016, pp. 102–135
3. Mearsheimer, John J., & Walt, Stephen M. The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy. Farrar, Straus and Giroux. 2017. 496 p.
4. Brown, Nathan J. "U.S. Policy and Political Reform in the Middle East." Middle East Journal, 2018. 72(3), pp. 381–399
5. Telhami, Shibley. The Peace Puzzle: America's Quest for Arab-Israeli Peace, 1989–2011. Cornell University Press, 2020. 107 p.
6. Hudson, Michael C. "External Powers and Political Change in the Arab World." Journal of Arab Studies, 2017. 7(2), pp. 145–162
7. Kamrava, Mehran. The Modern Middle East: A Political History since the First World War. University of California Press. 2018. 204 p.
8. Hinnebusch, Raymond. "The U.S. Role in the Middle East Political Order." International Relations, 2020, 34(3)
9. Dodge, Toby. Iraq: From War to a New Authoritarianism. Routledge, 2021, pp. 90–118
10. Lawson, Fred H. Global Powers and the Politics of the Middle East. Middle East Policy, 2019, 26(4)
11. Alterman, J. B. The future of the Middle East: Power, politics, and the search for stability. Rowman & Littlefield, 2020. 114 p.
12. The State and Social Transformation in Tunisia and Libya, 1830-1980. Lisa Anderson. Review by: Said Amir Arjomand. *American Journal of Sociology*. Vol. 93, No. 3 (Nov., 1987), pp. 734-736 (3 pages)
13. Ayoob, M. The many faces of political Islam: Religion and politics in the Muslim world. University of Michigan Press. 2018. Pp.281-284
14. Byman, D. Road warriors: Foreign fighters in the armies of jihad. Oxford University Press. 2019. 384 p.
15. Cook, S. A. False dawn: Protest, democracy, and violence in the new Middle East. Oxford University Press. 2017. 360 p.
16. Gerges, F. A. Making the Arab world: Nasser, Qutb, and the clash that shaped the Middle East. Princeton University Press. 2018. 32 p.
17. Gerges, F. A. The great betrayal: The struggle for freedom and democracy in the Middle East. Princeton University Press. 2021. 384 p.
18. Halliday, F. The Middle East in international relations: Power, politics and ideology. Cambridge University Press. 2017. 12 p.
19. Katzman, K. U.S. policy toward the Middle East: Issues and challenges. Congressional Research Service, 2021. 25 p.
20. Phillips, C. The battle for Syria: International rivalry in the new Middle East. Yale University Press. 2020. 782 p.
21. Valbjørn, M. International relations theory and the Middle East. Oxford University Press, 2020. 55 p.
22. Youngs, R. The European Union and democracy promotion in the Middle East. Carnegie Endowment for International Peace, 2021. 20 p.
23. Arab Center for Research and Policy Studies. (2018). The Arab opinion index 2017–2018: Main results in brief. Doha Institute for Graduate Studies. 82 p.

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

КОНЦЕПЦІЯ СИЛИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ У ДОКТРИНІ «СТРАТЕГІЧНОЇ ГЛИБИНИ» А. ДАВУТОГЛУ

THE CONCEPT OF POWER IN INTERNATIONAL RELATIONS IN THE DOCTRINE OF "STRATEGIC DEPTH" BY A. DAVUTOGLU

Садовий О.С.,

orcid.org/0009-0005-0157-4852*аспірант кафедри журналістики і міжнародних відносин
Київського університету культури*

У статті досліджується концепція сили в доктрині «Стратегічної глибини» А. Давутоглу, виявлено її теоретичні засади у контексті класичного політичного реалізму та неореалізму, а також базових напрямів міжнародних відносин Туреччини. Встановлено, що концепція А. Давутоглу сформувалася під впливом ідей Г. Морґентау, К. Волтца, Р. Клайна, Дж. Стоссінджера, Д. Пучали та інших представників реалістичної школи. Зроблено висновок, що концепція сформувалася на основі класичних положень політичного реалізму та неореалізму, однак істотно розширила їх зміст. На відміну від традиційного розуміння сили як сукупності матеріальних ресурсів, А. Давутоглу інтегрує до структури національної могутності історичні, культурно-цивілізаційні та геополітичні чинники. Запропонована ним модель пояснює міжнародну вагу держави через здатність стратегічно використовувати історичну спадщину, географічне положення та національні ресурси для реалізації довгострокових цілей. Центральним елементом доктрини А. Давутоглу є авторська модель сили, яка охоплює стабільні та потенційні параметри держави, стратегічне мислення, стратегічне планування і політичну волю. Таке рівняння сили А. Давутоглу демонструє перехід від вузького матеріалістичного розуміння могутності до комплексного бачення міжнародного потенціалу держави, у якому ключову роль відіграє здатність політичного керівництва раціонально використовувати ресурси відповідно до довгострокових національних інтересів. Також концепція виходить за межі традиційного розуміння зовнішньополітичної доктрини Туреччини та може розглядатися як самостійна концептуальна модель аналізу міжнародних відносин і реалізації могутності будь-якої держави, зокрема України.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для аналізу сучасної зовнішньої політики Туреччини, прогнозування розвитку українсько-турецьких відносин та оцінки безпекових процесів у Чорноморському регіоні.

Ключові слова: Туреччина, А. Давутоглу, стратегічна глибина, міжнародні відносини, концепція сили, політичний реалізм, неореалізм.

The article examines the concept of power in the doctrine of "Strategic Depth" by A. Davutoglu, reveals its theoretical foundations in the context of classical political realism and neorealism, and defines the basic directions of Turkey's international relations. It is established that the concept of A. Davutoglu was formed under the influence of the ideas of G. Morgenthau, K. Waltz, R. Klein, J. Stossinger, D. Puchaly and other representatives of the realist school. It is concluded that the concept was formed on the basis of classical provisions of political realism and neorealism, but significantly expanded their content. Unlike the traditional understanding of power as a set of material resources, A. Davutoglu integrates historical, cultural-civilizational and geopolitical factors into the structure of national power. The model he proposed explains the international weight of the state through the ability to strategically use historical heritage, geographical position and national resources to achieve long-term goals. The central element of A. Davutoglu's doctrine is the author's model of power, which encompasses stable and potential parameters of the state, strategic thinking, strategic planning and political will. Such an equation of power by A. Davutoglu demonstrates the transition from a narrow materialistic understanding of power to a comprehensive vision of the international potential of the state, in which the ability of political leadership to rationally use resources in accordance with long-term national interests plays a key role. The concept also goes beyond the traditional understanding of Turkey's foreign policy doctrine and can be considered as an independent conceptual model for analyzing international relations and realizing the power of any state, in particular Ukraine.

The practical significance of the study lies in the possibility of using its results for analyzing Turkey's modern foreign policy, forecasting the development of Ukrainian-Turkish relations and assessing security processes in the Black Sea region.

Key words: Turkey, A. Davutoglu, strategic depth, international relations, concept of power, political realism, neorealism.

Постановка проблеми. Останнім часом суттєво зростає роль Турецької Республіки у системі міжнародних відносин. Відмінною рисою дій країни є наявність сформованої концептуальної основи, яка, відображаючи політичні погляди та ідеологію Партії справедливості та розвитку, поєднує елементи усталених кемалістських, помірно ісламістських та сучасних західних підходів до проблем міжнародних відносин, демократії та прав людини. Внаслідок цього вона користується широкою підтримкою не лише в правлячих колах, а й у громадянському суспільстві.

Інтелектуальним підґрунтям діяльності Туреччини на міжнародній арені стала концепція «стратегічної глибини» А. Давутоглу, яка поєднала класичні положення політичного реалізму з геополітичним, цивілізаційним і гео економічним підходами. В умовах трансформації міжнародної системи, посилення регіональної конкуренції та зміни балансів сил особливої актуальності набуває поняття сили у міжнародних відносинах та його інтерпретації у доктрині А. Давутоглу, що дасть можливість глибше зрозуміти сучасні пріоритети міжнародної діяльності Туреччини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція «стратегічної глибини» – одна чи не з найбільш досліджених у турецькій суспільнознавчій науці. Сінем Уджа у публікації «Побудова турецької зовнішньої політики: від «Великої стратегії» до «Стратегічної глибини» [10] аналізує перехід турецької зовнішньої політики від кемалістської моделі до доктрини «стратегічної глибини», її теоретичні засади та причини занепаду після «Арабської весни» [10]. А. Ерді Озтюрк (та ін.) у публікації «Зліт і падіння місцевих концепцій у глобальних міжнародних відносинах: Анатомія «стратегічної глибини» у турецьких міжнародних відносинах» [7] досліджує походження концепції, її вплив на міжнародні відносини, причини її критики та трансформації [7].

Вивченню концепції дедалі більше уваги приділяють українські дослідники. Н. Сальнікова вивчає зовнішньополітичні стратегії Туреччини в сучасних умовах з урахуванням концепції «стратегічної глибини» [3], О. Аулін – інтеграційні пріоритети Турецької Республіки у контексті реалізації концепції неоосманізму [1], О. Моціяка – зовнішню політику Туреччини щодо країн Балканського регіону в період «пост-Давутоглу» (2016–2020) [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених концепції «стратегічної глибини», низка аспектів залишається недостатньо розробленою. Зокрема у контексті її зв'язку з політичним реалізмом і неореалізмом, а також особливостями категорії сили як фундаментального ядра міжнародних відносин.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити концепцію сили в доктрині «Стратегічної глибини» А. Давутоглу, виявити її теоретичні засади у контексті класичного політичного реалізму та неореалізму, визначити базові напрями міжнародних відносин Туреччини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Архітектором сучасної зовнішньої політики Туреччини є А. Давутоглу, який з 1990 р. до 2002 р. викладав і очолював кафедри у різних університетах. У листопаді 2002 р. на виборах до парламенту Туреччини перемогу здобула помірковано ісламістська Партія справедливості та розвитку Р.-Т. Ердогана. До нового однопартійного уряду був запрошений А. Давутоглу як головний радник прем'єр-міністра з питань зовнішньої політики. У 2003 р. йому був присвоєно ранг Надзвичайного та повноважного посла [6]. У 2010 р. він посів сьоме місце у складеному журналом «Форін полісі» рейтингу світових мислителів [12], а у 2012 р. увійшов до сотні найвпливовіших людей планети за версією журналу «Тайм» [13].

Концепції та підходи політика до ролі та місця країни в умовах мінливої глобальної світової системи відображені у відомому політичному трактаті «Стратегічна глибина» [5], написаному у 2001 р. По суті, «Стратегічна глибина» стала справжнім маніфестом нової поведінки Туреччини на світовій арені. Після призначення А. Давутоглу міністром закордонних справ у 2009 р. запропонована ним доктрина стала стратегічною «дорожньою картою» для реалізації нового курсу країни, який багато в чому визначив стрімке перетворення Туреччини на ключового регіонального гравця в умовах кардинальної трансформації міжнародних відносин.

Головну увагу А. Давутоглу приділяє одному з ключових підходів до дослідження міжнародних відносин – політичному реалізму, базові засади якого і лягли в основу концепції. Наприклад, він порівнює структуру міжнародних відносин із грою у шахи, вважаючи, що у цій грі є гравці – шахові фігури. Не всі вони є королями, є ще такі постаті як пішаки, тури, кінь та слон. Кожна фігура має різні можливості вплинути на результат гри [5, с.33].

З позицій класичного політичного реалізму, міжнародні відносини – це насамперед відносини міждержавні, за якими єдиними реальними акторами є суверенні держави, які намагаються реалізувати власні інтереси, використовуючи весь силовий потенціал.

У теорії міжнародних відносин «сила» є основним поняттям. У традиції політичного реалізму давня історія у вивченні міжнародних відносин, пов'язана з такими мислителями, як Фукідід, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, К. фон Клаузевіц. Хоча теоретизування щодо сили протягом століть зали-

шалось майже незмінним, практично застосування сили несло у собі відбиток часу. Зміни відбувалися відповідно до змін у розвитку людини, суспільства, держав, технологій та, звичайно, самого міжнародного середовища.

У XX ст. вирішальний внесок у розвиток цих традицій вніс американський політолог Р. Моргентау, для якого сила – це важіль світорегулювання, це влада над умами та діями людей [8]. Дослідник сформулював широко відому тезу політичного реалізму: «Мета зовнішньої політики має визначатися в термінах національного інтересу та підтримуватися відповідною силою» [8]. Відповідно до такого підходу аналіз категорії «національна сила» перебував у центрі уваги Г. Моргентау. Найбільш близький цей термін таким поняттям, як «державна міць», «зовнішньополітичний потенціал держави», «національна сила». Йдеться про ресурси, які держава може задіяти для досягнення цілей своєї зовнішньої політики.

При виявленні компонентів того, що розуміється під «національною силою», представники повоєнної хвилі політичних реалістів у США перебували під сильним впливом геополітичних концепцій. На думку Моргентау, до структури «національної сили» входять такі елементи: географія, природні ресурси, виробничі потужності, військовий потенціал, чисельність населення, національний характер, моральний дух нації, якість дипломатії. Поряд із матеріальними чинниками Г. Моргентау виділяє і нематеріальні, до яких належать три останні з вищезгаданих елементів.

Політичний реалізм виділяв три моделі зовнішньої політики: політика статус-кво, яка проводиться державою, яка прагне зберегти вплив у сфері міжнародних відносин; імперіалістична політика, властива державам, які прагнуть розширення сфери свого впливу та змінити баланс сил на свою користь; політика престижу, характерна для держав, які демонструють силу для збереження свого місця у системі міжнародних відносин.

Політичний реалізм залишався провідним напрямом у теорії міжнародних відносин до 70-х років XX ст. Однак критика зі сторони представників інших напрямів, а також зміни у світовій політиці змусили прихильників реалістичної парадигми почасти переглянути свої погляди. Засновником неореалізму в американській політичній науці вважається Д. Уолтц, який виділив три рівні аналізу міжнародних відносин: індивіда, держави та міжнародної системи в цілому. Класичний політичний реалізм розглядав міжнародні відносини з точки зору взаємодії окремих, ізольованих одна від одної держав.

На думку Д. Уолтца, політичний реалізм є теорією зовнішньої політики, а не теорією міжнародних відносин. Остання ж можлива лише на рівні вивчення всієї міжнародної системи. Крім тих фак-

торів, які враховував класичний політичний реалізм, зовнішню політику окремих держав визначає місце у структурі системи міжнародних відносин. Сама ця структура складається під впливом взаємодії найбільш сильних та великих держав. Малі та середні держави на цю структуру вплинути не можуть, але для їхньої зовнішньої політики вона виступає як зовнішній обмежувач [14].

Не відмовляючись від більшості базових постулатів політичного реалізму, неореалісти намагаються модифікувати деякі з них. Це відноситься, наприклад, до поняття «баланс сил», замість якого вони пропонують використати поняття «баланс загроз», пояснюючи це тим, що далеко не всяка сила, яка знаходиться в розпорядженні держави, є реальною небезпекою для інших держав, та вимагає адекватних заходів щодо забезпечення власної безпеки.

Внаслідок цього замість традиційної політики на основі балансу сил пропонується політика на основі балансу нападу та оборони. На відміну від класичного політичного реалізму, завдання зовнішньої політики трактуються не як завдання боротьби за нарощування сили та влади, а як завдання забезпечення своєї безпеки. Баланс визначається як співвідношення між витратами із завоювання чужої території для однієї держави та витратами щодо захисту своєї території для іншої.

Основними чинниками, які впливають на баланс оборони та нападу, з погляду неореалістів, є: військово-технологічний розвиток; особливості географічного розташування; військовий потенціал; націоналізм, під яким розуміється готовність населення нести втрати в період воєнних дій та погоджуватися зі зростанням військових витрат у мирний час; міць держави, яка включає ресурси та ресурси тих територій, які на даний момент вона контролює. Також визнається зростання ролі економічних та соціальних факторів у міжнародних відносинах.

Р. Клайн, автор методики оцінки світових сил, стверджує, що силу на міжнародній арені може бути визначено як здатність уряду однієї країни змусити керівництво іншої зробити те, що останнє ніколи не зробило б за своєю волею, за рахунок переконання, примусу чи відвертого застосування воєнної сили [4]. Дж. Стоссінджер визначає силу як можливість держави використовувати свої реальні чи потенційні ресурси так, щоб впливати на спосіб життя та поведінку інших держав [11]. Про ресурсну основу сили згадує і Д. Пучала, який стверджує, що в міжнародних відносинах сила – це здатність діяти, і подібна здатність зумовлена кількістю та якістю ресурсів. Він підкреслює, що потенціал держави залежить від економічних, людських, технологічних, військових та політичних ресурсів, а економіка є фундаментом можливості мобілізації цих ресурсів [9].

Саме такий ресурсний підхід знайшов розвиток у концепції А. Давутоглу, який доповнює його історичними, географічними та цивілізаційними чинниками.

Водночас А. Давутоглу не обмежується класичним трактуванням сили. На відміну від представників політичного реалізму, він розглядає міжнародний потенціал держави не лише крізь призму військово-економічних ресурсів, а й через історичну спадщину, географічне положення, цивілізаційну ідентичність та здатність держави до стратегічного мислення. Саме ці чинники формують основу концепції «стратегічної глибини», що поєднує реалістичний підхід із геополітичним і цивілізаційним баченням міжнародних відносин. Адже А. Давутоглу наголошує, що наприкінці ХХ ст. відбулися глибокі зміни у всій системі міжнародних відносин. Колишні зовнішньополітичні доктрини та ідеології, які обґрунтовують легітимність існування національних держав, не враховують специфіку парадигми сучасних міжнародних відносин, тому варто переглянути традиційні теорії з урахуванням нових елементів, які впливають на становище держави на міжнародній арені. У період після «холодної війни» силу держави стали дедалі частіше визначати не лише з позиції військової могутності, а й з погляду геополітики, геоекономіки, геостратегії та геокультури [5, s.30].

Також політик згадує чотири види держав, між якими ведеться постійна боротьба: держава-супердержава, велика держава, регіональна держава та мала держава [5]. Деякі з них ведуть боротьбу, щоб змінити свій статус, деякі – щоб вижити у цій боротьбі. Така думка відповідає одному з фундаментальних тез політичного реалізму про анархію міжнародних відносин.

Крім того, А. Давутоглу, як і представники політичного реалізму, наголошує, що сила – це найважливіший елемент міжнародних відносин [5].

У зв'язку з цим політик визначає параметри сили будь-якої держави та пропонує універсальне рівняння для її розрахунку. Рівняння сили складається з двох основних груп силових параметрів – стабільних та потенційних.

Стабільні параметри (СтП) – незмінні: історія, географія, населення та культура. Держави не можуть змінити ці параметри у короткостроковій та середньостроковій перспективах за своєю волею.

Якщо держава грамотно оцінить значимість кожного з цих параметрів у рівнянні сили, то в умовах кон'юнктурних змін на міжнародній арені зберігатиметься міцна база для проведення активної зовнішньої політики [5, S.17].

Потенційні параметри (ПП) – змінювані в короткостроковій та середньостроковій перспективі: економічні, технологічні та військові можливості країн, а їхній розвиток та застосування без-

посередньо залежать від держави. Коли держава ефективно стимулює розвиток потенційних параметрів, вона займає гідне місце у системі «балансу сил» у міжнародних відносинах.

А. Давутоглу враховує ще три чинника для розрахунку «сили». Це додаткові елементи рівняння, які виступають як множники: стратегічне мислення (СМ), стратегічне планування (СП) та політична воля (ПВ) [5, s. 27–30].

Стратегічне мислення (СМ) – це сума сприйняття суспільством простору та часу, в якому воно живе, та власної ідентичності, що задає напрямок розвитку зовнішньополітичних прагнень країни.

Стратегічне мислення тісно пов'язане з тим, як суспільство та особистість співвідносять себе з історичною спадщиною та сприймають географічний простір проживання. Воно пов'язане зі стабільними параметрами та визначає позицію всього суспільства щодо подій, які відбуваються на світовій арені [5].

Стратегічне планування (СПл) є реалізацією стратегічного мислення. Воно пов'язане з потенційними параметрами сили будь-якої держави. У довгостроковій перспективі воно постає у формі стратегії, а у короткостроковій – тактики. Тактика – це кроки, які робить політична еліта для реалізації довгострокових стратегій, інструмент реалізації стратегії. Правильно обрана тактика у поєднанні з гнучкою політикою та альтернативними варіантами досягнення мети дають можливість країні досягти стратегії. Добре сплановані стратегії вимагають ефективного використання потенційних параметрів сили за наявності сильної політичної волі [5, s. 31].

Політична воля (ПВ) є елементом, який асоціюється з людським капіталом. Тверда політична воля – це результат наявності у державі кваліфікованих та компетентних людських ресурсів, які мають стратегічне мислення. Завдяки політичній волі можна трансформувати силові параметри країни на політичні ініціативи та збільшити значущість кожного параметра у рівнянні сили.

Якщо ж політичне мислення розвивається у неправильному напрямку та формує неправильні стратегії, це може негативно позначитися на політичній силі держави. У цьому випадку даремно витрачаються потенціали існуючих параметрів сили держави і навіть зменшується значення сили держави у рівнянні. Тільки разом життєздатна стратегія та тверда політична воля, за якою стоїть людський чинник, можуть стати елементами стратегічної сили держави [5].

Отже, рівняння сили А. Давутоглу можна записати у наступному вигляді: $S = (СтП + ПП) \times (СМ \times СПл \times ПВ)$.

Стабільні та потенційні параметри сили є основними елементами, на які спираються держави у процесі формування дій на міжнародній арені.

Загалом концепція «стратегічної глибини» є самостійною концептуальною моделлю міжнародних відносин, яка поєднує положення політичного реалізму, геополітики та цивілізаційного підходу до аналізу сили держави. На думку, висновками Н. Сальнікової, концепція «стратегічної глибини» залишається одним із ключових інтелектуальних підґрунть сучасної стратегії Туреччини, хоча її практична реалізація зазнала певної трансформації під впливом нових геополітичних викликів [3].

Висновки. Концепція «стратегічної глибини» А. Давутоглу сформувалася на основі класичних положень політичного реалізму та неореалізму, однак істотно розширила їх зміст. На відміну від традиційного розуміння сили як сукупності матеріальних ресурсів, А. Давутоглу інтегрує до структури національної могутності історичні, культурно-цивілізаційні та геополітичні чинники. Запропонована ним модель пояснює міжнародну вагу держави через здатність стратегічно використовувати історичну спадщину, географічне положення та національні ресурси для реалізації

довгострокових цілей. Центральним елементом доктрини А. Давутоглу є авторська модель сили, яка охоплює стабільні та потенційні параметри держави, стратегічне мислення, стратегічне планування і політичну волю. Таке рівняння сили А. Давутоглу демонструє перехід від вузького матеріалістичного розуміння могутності до комплексного бачення міжнародного потенціалу держави, у якому ключову роль відіграє здатність політичного керівництва раціонально використовувати ресурси відповідно до довгострокових національних інтересів.

Концепція «стратегічної глибини» залишається важливим теоретичним інструментом дослідження сучасної зовнішньої політики Туреччини та її ролі у трансформації регіонального й глобального безпекового середовища.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з порівняльним аналізом концепції А. Давутоглу з сучасними концепціями регіонального лідерства держав середнього рівня, зокрема у контексті її впливу на відносини з Україною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аулін О.А. Інтеграційні пріоритети Турецької Республіки у контексті реалізації концепції неоосманізму. *Інтеграційні процеси в Азії та Африці як складова світового історичного розвитку (кінець XX – початок XXI століття)*. Монографія. Київ, 2022. С. 155–169.
2. Моціяка О. Зовнішня політика Туреччини щодо країн Балканського регіону в період «пост-Давутоглу» (2016–2020). *Європейські історичні студії*. 2024. № 29. С. 185–196. doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.12
3. Сальнікова Н. Зовнішньополітична стратегія Туреччини: концепція «стратегічної глибини» в сучасних умовах. *Суспільно-політичні трансформації у XXI столітті: локальні, національні та глобальні контексти: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* Маріуполь: Маріупольський державний університет, 2024. С. 134–137.
4. Cline R. S. *The Power of Nations in the 1990s: A Strategic Assessment*. Lanham, MD: University Press of America, 1994. 142 p.
5. Davutoğlu A. *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 2001. 584 s.
6. Dışişleri Bakanlığı T.C. Dışişleri Bakanı Sayın Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu. Özgeçmiş. URL: <http://www.mfa.gov.tr/ahmetdavutoglu.tr.mfa> (дата звернення: 27.05.2025)
7. Erdi Öztürk A. The Rise and Fall of Homegrown Concepts in Global IR: The Anatomy of Strategic Depth in Turkish IR. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*. 2022. Vol. 11 (2). P. 257–273. doi:10.20991/allazimuth.1150360
8. Morgenthau H. *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. N.Y., 1965. URL: <http://ru.scribd.com/doc/78345920/Politics-Among-Nations> (дата звернення: 22.02.2026)
9. Puchala D. J. *Theory and History in International Relations*. New York: Routledge, 2003. 224 p.
10. Sinem Uca. Constructing Turkish Foreign Policy: From the Grand Strategy to the Strategic Depth. *New Middle Eastern Studies*. 2024. Vol. 12 (1). doi:10.29311/nmes.v12i1.4623
11. Stoessinger J. G. *The Might of Nations: World Politics in Our Time*. 9th ed. New York: McGraw-Hill Publishing Company, 1990. 430 p.
12. The Foreign Policy 100 Global Thinkers. №7. Ahmet Davutoğlu. URL: http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/11/29/the_fp_top_100_global_thinkers? (дата звернення: 27.03.2026)
13. Time 100: The List. Ali Babacan and Ahmet Davutoglu. URL: http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,2111975_2111976_2112128,00.html (дата звернення: 1.12.2025)
14. Waltz K. *Man, the State and War*. N. Y., 1959. URL: <http://www3.nd.edu/~cpence/eewt/Waltz2001.pdf> (дата звернення: 3.04.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

THE EU AND NATO FOLLOWING RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE: THE TRANSFORMATION OF COMPLEMENTARITY IN THE EUROPEAN SECURITY ARCHITECTURE

ЄС-НАТО ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТІ В АРХІТЕКТУРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Sydiaha V.V.,

orcid.org/0009-0005-1081-9380

*PhD Student in International Relations,
Public Communications and Regional Studies
West Ukrainian National University*

The article examines how the Russia-Ukraine war changed the European Union's role in the transatlantic security system and the meaning of European strategic autonomy. Stronger cooperation between the European Union and the North Atlantic Treaty Organization is not treated as a sufficient result in itself. The study explains how autonomous EU instruments became connected with NATO-centred collective defence after 2022. It applies comparative document analysis, qualitative content analysis and process tracing to strategic documents, legal acts, implementation reports and academic studies published between 2016 and 2026. Particular attention is given to defence-industrial policy, military mobility and support for Ukraine. The article argues that the full-scale invasion did not end the Union's search for strategic autonomy. Instead, it changed its function. Autonomy now refers less to separation from the United States or NATO and more to the capacity to create European financial, industrial, regulatory and logistical resources for defence within a wider transatlantic framework. The article introduces the concept of "embedded complementarity" to describe this model. It combines autonomous EU decision-making and instruments with their practical contribution to the European component of NATO-centred defence. The model is visible in strategic documents, industrial programmes, capability coordination, military mobility, training and long-term support for Ukraine. However, it remains incomplete because of separate planning systems, different memberships, political vetoes, fragmented defence markets and dependence on United States capabilities. The study concludes that the war became a catalyst for a substantial revision of EU security policy but did not create an integrated European defence order. Further research should assess the practical results of the new programmes after a longer implementation period.

Key words: European Union; NATO; strategic autonomy; embedded complementarity; Russia-Ukraine war; European security; defence policy; Ukraine.

У статті досліджено, як російсько-українська війна змінила роль Європейського Союзу в трансатлантичній системі безпеки та зміст європейської стратегічної автономії. Посилення співпраці між Європейським Союзом і Організацією Північноатлантичного договору не розглядається як достатній науковий висновок. Метою дослідження є пояснення того, як після 2022 року автономні інструменти ЄС стали пов'язуватися з НАТО-центричною колективною обороною. Застосовано порівняльний аналіз документів, якісний контент-аналіз і відстеження причинного механізму. Проаналізовано стратегічні документи, правові акти, звіти про виконання рішень і наукові праці за період від 2016 року до 2026 року. Особливу увагу приділено оборонно-промисловій політиці, військовій мобільності та підтримці України. Обґрунтовано, що повномасштабне вторгнення не припинило прагнення ЄС до стратегічної автономії, а змінило її функціональне призначення. Автономія дедалі менше означає відокремлення від Сполучених Штатів або НАТО і дедалі більше – здатність створювати європейські фінансові, промислові, регуляторні та логістичні ресурси для оборони в межах ширшої трансатлантичної системи. Для пояснення цієї моделі запропоновано поняття "вбудованої комплементарності". Воно поєднує автономні процедури ухвалення рішень та інструменти ЄС з їх практичним внеском у зміцнення європейського компонента НАТО-центричної оборони. Модель простежується у стратегічних документах, промислових програмах, координації розвитку спроможностей, військовій мобільності, підготовці та довгостроковій підтримці України. Водночас вона залишається незавершеною через окремі системи планування, різний склад членів, політичні вето, фрагментацію оборонного ринку та залежність від американських спроможностей. Зроблено висновок, що війна стала каталізатором істотного перегляду політики безпеки ЄС, але не сформувала інтегрованого європейського оборонного порядку. Подальші дослідження мають оцінити практичні результати нових програм після тривалого періоду їх виконання.

Ключові слова: Європейський Союз; НАТО; стратегічна автономія; вбудована комплементарність; російсько-українська війна; європейська безпека; оборонна політика; Україна.

Problem statement. Russia's full-scale invasion of Ukraine changed the basic conditions of European security. It returned territorial defence, deterrence, defence production and preparation for a prolonged conflict to the centre of political debate. The EU Strategic Compass called the war "a tectonic shift in European history" [1, p. 4], while NATO's 2022 Strategic Concept identified the Russian Federation as "the most significant and direct threat to Allies' security" [2, p. 4]. This common threat assessment did not remove the organisations' different legal powers and political purposes. The EU controls financial, market, regulatory and industrial instruments; NATO provides collective defence commitments, military planning and command structures. The central problem is therefore not whether cooperation increased, but how these different resources are connected and whether that connection changes the EU's security role without turning it into a collective defence alliance.

Analysis of recent research and publications. Academic literature offers competing interpretations. Niklas Helwig understands strategic autonomy as the capacity to act within conditions of interdependence and asks whether the EU can demonstrate agency within its alliance with the United States [3, pp. 58-64]. Eva Michaels and Monika Sus distinguish political, material and institutional dimensions of autonomy and show that they develop at different speeds [4, pp. 383-405]. Nele Marianne Ewers-Peters argues that stronger European capacity can support more balanced EU-NATO cooperation [5, pp. 864-883]. More sceptical studies stress continuity. John Helfferich finds that the structural parameters of NATO-CSDP (Common Security and Defence Policy) relations changed less than the political rhetoric suggests [6, pp. 1070-1083]. Armağan Gözkaman explains closer relations through collective securitisation [7, pp. 469-495], whereas Luca Ratti emphasises NATO's renewed primacy and Europe's dependence on the United States [8, pp. 73-89]. Tuomas Iso-Markku identifies substantial functional complementarity but limited strategic cooperation [9, pp. 4-8].

Unresolved aspects of the general problem. Existing research usually treats complementarity either as a division of labour or as a balance between autonomy and Atlantic dependence. This approach is too rigid for the post-2022 period because both organisations now work on resilience, military mobility, innovation, capability development and support for Ukraine. The unresolved issue is the place of autonomous EU instruments inside a NATO-centred security order. It is necessary to distinguish simple parallel adaptation from a model in which separate institutions deliberately connect their resources while retaining autonomous decision-making.

Research objectives. The article aims to identify the main changes in the EU approach to strategic

autonomy and complementarity with NATO after 2022 and to explain them through the concept of embedded complementarity. The research question is how the war changed the Union's role through political, institutional, industrial and military-logistical mechanisms. The working hypothesis is that strategic autonomy increasingly means the capacity to create European resources inside a NATO-centred defence system. Such a development expands the EU's security role but does not transform it into a collective defence organisation.

Research methodology. The study covers the period from 2016 to 2026. Comparative document analysis identifies changes in official language and priorities. Qualitative content analysis focuses on autonomy, responsibility, collective defence, capability development, industry, mobility, resilience and Ukraine. Process tracing reconstructs the link between the invasion, revised threat assessments, political decisions and new instruments. The analytical framework distinguishes decision autonomy, resource autonomy and operational autonomy. These levels are not equal: the Union may gain greater control over finance, production and logistics while continuing to depend on NATO for command, deterrence and collective defence. Three empirical fields are examined in detail: defence-industrial policy, military mobility and support for Ukraine.

Main research material. The 2016 EU Global Strategy established the conceptual starting point. It linked a higher level of strategic autonomy with the Union's capacity to protect its citizens, while recognising NATO as the primary collective defence framework for most Member States [10, pp. 19-20]. The Implementation Plan on Security and Defence translated this position into three priorities: responding to external conflicts and crises, building partners' capacities and protecting the Union and its citizens [11, pp. 2-6]. The Warsaw Joint Declaration of July 2016 and the subsequent common proposals created practical cooperation in hybrid threats, cyber security, exercises, capability development, defence industry and partner support [12, pp. 1-2; 13, pp. 1-5]. The 2018 Joint Declaration confirmed mutual reinforcement and protected the decision-making autonomy of both organisations [14, pp. 1-2].

This framework remained politically ambiguous. Member States held different positions shaped by strategic culture, threat perception and attitudes towards the United States [15, pp. 22-41]. France promoted greater European freedom of action, eastern and northern members gave priority to NATO, and Germany generally supported both objectives without resolving their institutional tension. Jolyon Howorth argued that strategic autonomy and EU-NATO cooperation could be mutually reinforcing [16, pp. 85-103], but the political debate often presented them as competing projects. PESCO, the European Defence

Fund, the Coordinated Annual Review on Defence and military mobility created limited material foundations for a larger EU role. National procurement and NATO planning nevertheless remained dominant. The pre-2022 model can therefore be described as parallel institutional development under political ambiguity.

The full-scale invasion exposed the limits of that model. Russia's war of aggression had begun in 2014, but many European governments still separated crisis management from territorial defence. In 2022, sanctions, industrial capacity, transport networks, energy security and military readiness became parts of the same security problem. The Versailles Declaration connected the invasion with higher defence investment, reduced strategic dependencies and a stronger industrial base [17, pp. 3-4]. The Strategic Compass, approved in March 2022 after preparations that had started in 2020, became a transition document. It retained the capacity to act with partners whenever possible and alone when necessary, but linked a stronger EU directly with transatlantic security and NATO's collective defence role [1, p. 12]. NATO's 2022 Strategic Concept made the alignment reciprocal by defining the EU as a unique and essential partner and identifying military mobility, resilience and technology as priorities for cooperation [2, p. 10].

The first months of the war also changed European decision-making. Maurer, Whitman and Wright describe the response as a new collective responsibility to act [18, pp. 219-238]. Genschel, Leek and Weyns identify selective institutional development rather than a federal transformation [19, pp. 343-360]. Håkansson links the crisis with a stronger geopolitical role for the European Commission [20, pp. 25-45]. These explanations are compatible because integration advanced mainly in fields where existing EU competences could be used. The European Peace Facility, created in 2021, became the financial framework for military assistance to Ukraine [21, p. 1; 22, p. 1]. In October 2022, the Council established EUMAM Ukraine to connect Ukrainian training needs, national armed forces and EU planning structures [23, p. 1]. Iulian Romanyshyn and Julian Bergmann explain the mission through preference convergence, functional pressure and supranational entrepreneurship [24, pp. 148-168]. These measures did not create an EU army. They demonstrated the Union's ability to finance, coordinate and organise defence-related action through autonomous legal instruments.

Military mobility is a clear case of this emerging model. The Action Plan on Military Mobility 2.0 linked transport infrastructure, administrative procedures, corridors and partner cooperation [25, pp. 1-5]. NATO can define military requirements, but it cannot use the EU's regulatory powers, trans-European transport policy or budget. Håkansson therefore

presents mobility as evidence of a stronger EU role in defence [26, pp. 436-456]. National authorities control roads, railways, ports and border procedures; EU institutions can finance dual-use infrastructure and promote standards; NATO assesses operational requirements. The 2023 Joint Declaration expanded cooperation to resilience, critical infrastructure, emerging technologies, space and foreign interference [27, pp. 1-2]. A joint task force then examined energy, transport, digital infrastructure and space, confirming that civilian systems had become central to defence readiness [28, pp. 3-9].

Defence-industrial policy produced the most visible material change. The Act in Support of Ammunition Production supported the expansion of selected production capacity [29, p. 1], while EDIRPA created incentives for common procurement [30, p. 1]. The 2024 European Defence Industrial Strategy connected emergency support with longer-term security of supply, industrial readiness, common procurement and closer links with Ukraine [31, pp. 2-12]. Andersson and Britz show that EU action expanded because fragmented national markets could not solve common supply and scale problems efficiently [32, pp. 322-341]. This industrial turn changed the practical meaning of autonomy. The central issues became production capacity, critical components, common standards, sustained demand and the ability to maintain support over time. These resources are European in organisation but transatlantic in use because most participating states plan collective defence through NATO.

Planning remains more difficult than political language. The 2024 Coordinated Annual Review on Defence identified capability gaps and opportunities for cooperation [33, pp. 8-25], while NATO's Defence Planning Process continued to set requirements and national targets. The systems exchange information but are not integrated. This separation protects institutional autonomy, yet it also permits projects to follow short-term political funding rather than a coherent capability plan. Real complementarity requires links between identified gaps, national programmes, EU financing and NATO requirements. It does not require identical planning systems, but it does require separate processes to produce interoperable resources.

Ukraine became the main testing ground. The NATO-Ukraine Council supported long-term assistance, interoperability and the establishment of the NATO-Ukraine Joint Analysis, Training and Education Centre [34]. JATEC was activated in December 2024 and inaugurated in February 2025 to connect lessons from the war with analysis, education, training and institutional adaptation [35]. Ukraine has three analytical functions in the transformation. First, the invasion created the political pressure for EU decisions. Second, assistance brought together

financial, industrial, logistical, training and military instruments. Third, Ukrainian experience created a channel for institutional learning. The last function remains less documented than the first two, so claims about completed doctrinal transformation should remain cautious.

By 2025, the Union moved from temporary measures towards a wider readiness agenda. The White Paper for European Defence – Readiness 2030 linked investment, capability gaps, production and support for Ukraine. It stated that EU support for collaborative capability development would help EU Member States meet NATO capability targets [36, p. 3]. This is direct evidence of embedded complementarity: autonomous European financing and industrial measures are designed to satisfy needs partly defined through the Alliance. SAFE created a loan-based framework for common defence procurement [37, p. 1]. The European Defence Industry Programme placed industrial measures on a longer legal basis [38, p. 1], and the Defence Readiness Roadmap 2030 converted the White Paper into milestones and priority areas [39, pp. 1-10]. These instruments indicate structural change, but their operational results cannot yet be assessed with confidence.

Implementation evidence remains mixed. The European Court of Auditors found weaknesses in military mobility governance, project selection, funding predictability and cross-border coordination [40, pp. 7-12]. The 2026 EU-NATO progress report still relied on the seventy-four proposals endorsed in 2016 and 2017, although practical cooperation had expanded to capability shortfalls, industrial production, resilience, technology and support for Ukraine [41, pp. 2-4]. The fourth annual Strategic Compass report similarly recorded broader EU activity while recognising persistent gaps in readiness, capabilities and implementation [42, pp. 4-34]. The content of cooperation has therefore changed faster than its formal architecture.

Embedded complementarity describes this combination through six elements. First, the EU retains autonomous legal procedures and political decisions. Second, NATO remains the principal collective defence organisation for most EU members. Third, EU programmes create resources relevant to Alliance requirements. Fourth, regular dialogue connects planning and implementation. Fifth, each organisation depends on competences held by the other. Sixth, institutional boundaries remain clear. Three types of evidence are required to identify the model: legal evidence that the EU can create and manage its own instrument; functional evidence that the instrument serves needs relevant to collective defence; and coordination evidence that it is linked to NATO standards, requirements or structures. A measure that meets only one or two conditions is better described as parallel adaptation.

This model is neither a strict division of labour nor institutional integration. Defence industry, resilience and mobility cannot be assigned exclusively to one organisation, yet there is no joint command, unified budget or common decision-making system. The EU contributes regulation, finance, market power and industrial policy; NATO supplies defence planning, standards, command and deterrence; Member States connect both levels through national decisions. Strategic autonomy in this setting means greater capacity to shape choices and resources under conditions of interdependence, not the removal of every dependency. Helwig's approach is useful because it treats autonomy as agency within structural constraints [3, pp. 58-64].

The limits remain substantial. Meijer and Brooks demonstrate Europe's dependence on American intelligence, logistics, deterrence and high-end military capabilities [43, pp. 7-43]. National governments also differ over the political purpose of autonomy, procurement rules and the appropriate role of EU institutions. Unanimity in the Common Foreign and Security Policy protects national sovereignty but can delay action, while industrial measures based on market competences give the Commission and the European Parliament a larger role. Material data confirm both progress and fragmentation. European Defence Agency figures show rapid growth in defence expenditure and investment after 2022, but collaborative procurement remains below earlier political targets [44, pp. 3-17]. Higher spending therefore does not automatically create common capability.

Alternative explanations clarify the limits of the concept. The first holds that NATO simply restored its primacy and that EU initiatives are secondary support. This view correctly identifies military dependence but does not explain the Commission's new industrial role, common financing or the use of EU law in defence production. The second describes only parallel adaptation. It captures separate institutions but underestimates explicit links between EU programmes and NATO capability targets. The third treats the measures as temporary crisis mobilisation. Some instruments were temporary, but later programmes introduced longer time horizons, common milestones and stable administrative responsibilities. Embedded complementarity should therefore be understood as an emerging and uneven policy model, not a completed European defence order.

Conclusions and prospects for further research.

The full-scale invasion became a catalyst for a substantial revision of EU security policy because it changed threat perceptions and increased the cost of fragmented action. It did not remove strategic autonomy from the European debate. Instead, it changed its function from a broad claim to independent action into a practical effort to build European

financial, industrial, regulatory and logistical resources. These resources increasingly support a NATO-centred defence system. The transformation is visible at three levels: doctrinally, stronger European capacity and NATO complementarity are presented as mutually reinforcing; institutionally, EU bodies have gained more stable defence-related instruments; functionally, common resources are applied to capability development, mobility, training and support for Ukraine. The proposed hypothesis is therefore supported with qualifications. Embedded complementarity is forming, but its effectiveness is limited by separate planning systems, fragmented

procurement, national vetoes, different memberships and dependence on United States capabilities. The model is more advanced as a legal and policy framework than as a tested defence structure. Further research should compare SAFE and EDIP projects with NATO capability targets and national procurement plans, assess the influence of JATEC and Ukrainian wartime experience on doctrine and training, and examine how future United States policy affects European burden-sharing. Interviews with officials and industry representatives would also help identify coordination problems that public documents do not disclose.

REFERENCES:

1. European Union. A Strategic Compass for Security and Defence: For a European Union that Protects Its Citizens, Values and Interests and Contributes to International Peace and Security. 2022. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf> (accessed: 10.06.2026).
2. North Atlantic Treaty Organization. NATO 2022 Strategic Concept. 2022. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept/> (accessed: 10.06.2026).
3. Helwig N. EU Strategic Autonomy after the Russian Invasion of Ukraine: Europe's Capacity to Act in Times of War. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2023. Vol. 61, Special Issue 1. P. 57-67. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcms.13527>.
4. Michaels E., Sus M. (Not) Coming of Age? Unpacking the European Union's Quest for Strategic Autonomy in Security and Defence. *European Security*. 2024. Vol. 33, No. 3. P. 383-405. DOI: <https://doi.org/10.1080/09662839.2024.2376603>.
5. Ewers-Peters N. M. EU-NATO Cooperation Reloaded: The Impact of European Strategic Autonomy. *Defence Studies*. 2025. Vol. 25, No. 4. P. 864-883. DOI: <https://doi.org/10.1080/14702436.2025.2562975>.
6. Helferich J. Trapped in the Grey Zone: NATO-CSDP Relations in a New Era of European Security Governance. *International Politics*. 2025. Vol. 62, No. 5. P. 1070-1083. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00647-9>.
7. Gözkaman A. Complementarity between the EU and NATO in Light of the War in Ukraine: An Analysis from the Perspective of Collective Securitization Theory. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2024. Vol. 24, No. 3. P. 469-495. DOI: <https://doi.org/10.1080/14683857.2024.2358586>.
8. Ratti L. NATO and the CSDP after the Ukraine War: The End of European Strategic Autonomy? *Canadian Journal of European and Russian Studies*. 2023. Vol. 16, No. 2. P. 73-89. DOI: <https://doi.org/10.22215/cjers.v16i2.4150>.
9. Iso-Markku T. EU-NATO Relations in a New Threat Environment: Significant Complementarity but a Lack of Strategic Cooperation. *FIIA Briefing Paper*. 2024. No. 380. URL: https://fiia.fi/wp-content/uploads/2024/01/bp380_eu-nato-relations-in-a-new-threat-environment.pdf (accessed: 15.07.2026).
10. European Union. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. 2016. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf (accessed: 15.07.2026).
11. European Union. Implementation Plan on Security and Defence. 2016. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14392-2016-INIT/en/pdf> (accessed: 15.07.2026).
12. European Council, European Commission, North Atlantic Treaty Organization. Joint Declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization. 8 July 2016. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21481/nato-eu-declaration-8-july-en-final.pdf> (accessed: 15.07.2026).
13. European Union, North Atlantic Treaty Organization. Third Progress Report on the Implementation of the Common Set of Proposals Endorsed by NATO and EU Councils on 6 December 2016 and 5 December 2017. 2018. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/35578/third-report-ue-nato-layout-en.pdf> (accessed: 15.07.2026).
14. European Council, European Commission, North Atlantic Treaty Organization. Joint Declaration on EU-NATO Cooperation. 10 July 2018. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/36096/nato_eu_final_eng.pdf (accessed: 15.07.2026).
15. Ewers-Peters N. M. Positioning Member States in EU-NATO Security Cooperation: Towards a Typology. *European Security*. 2023. Vol. 32, No. 1. P. 22-41. DOI: <https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2076558>.
16. Howorth J. Strategic Autonomy and EU-NATO Cooperation: A Win-Win Approach. *L'Europe en Formation*. 2019. No. 389. P. 85-103. DOI: <https://doi.org/10.3917/eufor.389.0085>.

17. European Council. Versailles Declaration, 10 and 11 March 2022. 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf> (accessed: 15.07.2026).
18. Maurer H., Whitman R. G., Wright N. The EU and the Invasion of Ukraine: A Collective Responsibility to Act? *International Affairs*. 2023. Vol. 99, No. 1. P. 219-238. DOI: <https://doi.org/10.1093/ia/iac262>.
19. Genschel P., Leek L., Weyns J. War and Integration: The Russian Attack on Ukraine and the Institutional Development of the EU. *Journal of European Integration*. 2023. Vol. 45, No. 3. P. 343-360. DOI: <https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2183397>.
20. Håkansson C. The Ukraine War and the Emergence of the European Commission as a Geopolitical Actor. *Journal of European Integration*. 2024. Vol. 46, No. 1. P. 25-45. DOI: <https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2239998>.
21. Council of the European Union. Council Decision (CFSP) 2021/509 of 22 March 2021 Establishing a European Peace Facility, and Repealing Decision (CFSP) 2015/528. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2021/509/oj/eng> (accessed: 15.07.2026).
22. Council of the European Union. Council Decision (CFSP) 2022/338 of 28 February 2022 on an Assistance Measure under the European Peace Facility for the Supply to the Ukrainian Armed Forces of Military Equipment and Platforms Designed to Deliver Lethal Force. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/338/oj/eng> (accessed: 15.07.2026).
23. Council of the European Union. Council Decision (CFSP) 2022/1968 of 17 October 2022 on a European Union Military Assistance Mission in Support of Ukraine (EUMAM Ukraine). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/1968/oj/eng> (accessed: 15.07.2026).
24. Romanyshyn I., Bergmann J. Preference Convergence, Functional Pressure and Supranational Entrepreneurship: Explaining the Launch and Design of the EU's Military Assistance Mission to Ukraine. *European Security*. 2026. Vol. 35, No. 1. P. 148-168. DOI: <https://doi.org/10.1080/09662839.2025.2506515>.
25. European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. Action Plan on Military Mobility 2.0. JOIN(2022) 48 final. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022JC0048> (accessed: 15.07.2026).
26. Håkansson C. The Strengthened Role of the European Union in Defence: The Case of the Military Mobility Project. *Defence Studies*. 2023. Vol. 23, No. 3. P. 436-456. DOI: <https://doi.org/10.1080/14702436.2023.2213647>.
27. European Council, European Commission, North Atlantic Treaty Organization. Joint Declaration on EU-NATO Cooperation, 10 January 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/01/10/eu-nato-joint-declaration-10-january-2023/> (accessed: 15.07.2026).
28. European Commission, North Atlantic Treaty Organization. Final Assessment Report of the EU-NATO Task Force on the Resilience of Critical Infrastructure. 2023. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2023-06/EU-NATO_Final%20Assessment%20Report%20Digital.pdf (accessed: 15.07.2026).
29. European Parliament, Council of the European Union. Regulation (EU) 2023/1525 of 20 July 2023 on Supporting Ammunition Production (ASAP). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1525/oj/eng> (accessed: 15.07.2026).
30. European Parliament, Council of the European Union. Regulation (EU) 2023/2418 of 18 October 2023 on Establishing an Instrument for the Reinforcement of the European Defence Industry through Common Procurement (EDIRPA). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2418/oj/eng> (accessed: 15.07.2026).
31. European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. A New European Defence Industrial Strategy: Achieving EU Readiness through a Responsive and Resilient European Defence Industry. JOIN(2024) 10 final. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52024JC0010> (accessed: 15.07.2026).
32. Andersson J. J., Britz M. The European Union's Role in European Defence Industry Policy. *Defence Studies*. 2025. Vol. 25, No. 2. P. 322-341. DOI: <https://doi.org/10.1080/14702436.2025.2472694>.
33. European Defence Agency. 2024 Coordinated Annual Review on Defence Report. 2024. URL: <https://eda.europa.eu/docs/default-source/documents/card-report-2024.pdf> (accessed: 15.07.2026).
34. NATO-Ukraine Council. Statement of the NATO-Ukraine Council, 11 July 2024. URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2024/07/11/statement-of-the-nato-ukraine-council> (accessed: 15.07.2026).
35. North Atlantic Treaty Organization, Allied Command Transformation. Joint Analysis, Training and Education Centre. URL: <https://www.act.nato.int/jatec/> (accessed: 15.07.2026).
36. European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. White Paper for European Defence – Readiness 2030. JOIN(2025) 120 final. 2025. URL: https://commission.europa.eu/document/download/e6d5db69-e0ab-4bec-9dc0-3867b4373019_en (accessed: 15.07.2026).
37. Council of the European Union. Council Regulation (EU) 2025/1106 of 27 May 2025 Establishing the Security Action for Europe (SAFE) through the Reinforcement of the European Defence Industry Instrument. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2025/1106/oj/eng> (accessed: 15.07.2026).

38. European Parliament, Council of the European Union. Regulation (EU) 2025/2643 of 16 December 2025 Establishing the European Defence Industry Programme and a Framework of Measures to Ensure the Timely Availability and Supply of Defence Products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2025/2643/oj/eng> (accessed: 15.07.2026).
39. European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. Preserving Peace – Defence Readiness Roadmap 2030. JOIN(2025) 27 final. 2025. URL: https://commission.europa.eu/document/download/56143695-ed00-4a70-a1de-c97e0b05ff07_en (accessed: 15.07.2026).
40. European Court of Auditors. Special Report 04/2025: EU Military Mobility – Full Speed Not Reached Due to Design Weaknesses and Obstacles en Route. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2025. DOI: <https://doi.org/10.2865/5248734>. URL: https://www.eca.europa.eu/ECAPublications/SR-2025-04/SR-2025-04_EN.pdf (accessed: 15.07.2026).
41. European Union, North Atlantic Treaty Organization. Eleventh Progress Report on the Implementation of the Common Set of Proposals Endorsed by EU and NATO Councils on 6 December 2016 and 5 December 2017. EEAS(2026) 636. 2026. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10323-2026-INIT/en/pdf> (accessed: 15.07.2026).
42. High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. 2026 Annual Progress Report on the Implementation of the Strategic Compass for Security and Defence. 2026. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/2026/documents/2026-05-StrategicCompass_4th-Year_Report_V2.pdf (accessed: 15.07.2026).
43. Meijer H., Brooks S. G. Illusions of Autonomy: Why Europe Cannot Provide for Its Security If the United States Pulls Back. *International Security*. 2021. Vol. 45, No. 4. P. 7-43. DOI: https://doi.org/10.1162/isec_a_00405.
44. European Defence Agency. Defence Data 2024-2025. Brussels: European Defence Agency, 2025. DOI: <https://doi.org/10.2836/3936681>. URL: https://eda.europa.eu/docs/default-source/brochures/2025-eda_defencedata_web.pdf (accessed: 15.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РЕГІОНАЛІЗМУ В ДАНІЇ

CONTEMPORARY FEATURES OF POLITICAL REGIONALISM IN DENMARK

Шаран О.В.,

orcid.org/0000-0002-0651-1667

доктор філософії,

*доцент кафедри європейських та регіональних студій
 Львівського національного університету імені Івана Франка*

Ємчук А.А.,

orcid.org/0009-0006-1154-6318

студентка IV курсу факультету міжнародних відносин

Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню політичного регіоналізму в Королівстві Данії на прикладі Гренландії та Фарерських островів на сучасному етапі. Особливу увагу приділено історичним передумовам формування автономного статусу цих територій, механізмам самоврядування, ролі національної ідентичності, мовно-культурних та економічних чинників у розвитку регіоналістських рухів, а також впливу теперішніх геополітичних процесів на трансформацію відносин між автономіями та Данією. У статті проаналізовано головні етапи еволюції автономного статусу Гренландії та Фарерських островів, розглянуто специфіку розподілу повноважень між автономними органами влади та центральним урядом Данії, а також визначено особливості політичного розвитку обох територій у контексті регіоналістських і незалежницьких тенденцій. Окрему увагу приділено питанням розширення самоврядування Гренландії після ухвалення Акта про самоврядування 2009 року, діяльності політичних сил, що виступають за незалежність, та зростанню міжнародного інтересу до Арктичного регіону. Розглянуто вплив геополітичних дискусій щодо стратегічного значення Гренландії, зокрема у зв'язку із заявами президента США Д. Трампа про можливість встановлення контролю над островом, на актуалізацію питання майбутнього політичного статусу автономії.

У результаті дослідження встановлено, що політичний регіоналізм у Королівстві Данії має інституціоналізований характер і розвивається в межах демократичної системи. Визначено, що національна ідентичність виступає ключовим фактором підтримки регіоналістських рухів, тоді як економічні ресурси та рівень самодостатності впливають на перспективи розширення автономії або здобуття незалежності. З'ясовано, що Гренландія демонструє більш виражені незалежницькі тенденції, а Фарерські острови переважно орієнтуються на поступове розширення автономних повноважень. Посилення геополітичного значення Арктики сприяє зростанню політичної ваги Гренландії та актуалізує питання її майбутнього статусу, зміна якого можлива лише за умови вільного волевиявлення гренландців.

Ключові слова: політичний регіоналізм, Гренландія, Фарерські острови, територіальна автономія, децентралізація влади, деволуція, місцеве самоврядування, регіональний розвиток.

The article is devoted to the study of political regionalism in the Kingdom of Denmark, with Greenland and the Faroe Islands serving as empirical cases in the contemporary period. Particular attention is paid to the historical prerequisites for the formation of the autonomous status of these territories, the mechanisms of self-government, the role of national identity, linguistic, cultural, and economic factors in the development of regionalist movements, as well as the impact of current geopolitical processes on the transformation of the relations between the autonomous territories and Denmark.

The article analyzes the main stages in the evolution of the autonomous status of Greenland and the Faroe Islands, examines the specifics of the division of competences between the autonomous authorities and the central government of Denmark, and identifies the particularities of the political development of both territories in the context of regionalist and independence-oriented tendencies. Special attention is given to the expansion of the Self-Government Act of 2009, the activities of political forces advocating independence, and the growing international interest in the Arctic region. The impact of geopolitical discussions regarding the strategic importance of Greenland is examined, particularly in connection with statements by U.S. President D. Trump about the possibility of establishing control over the island, on the increasing relevance of the issue of the future political status of the autonomy.

The study concludes that political regionalism in the Kingdom of Denmark is institutionalized in nature and develops within the framework of a democratic system. National identity has been acknowledged as a key factor supporting regionalist movements, while economic resources and the degree of self-sufficiency influence the prospects for either expanding autonomy or achieving independence. The study also reveals that Greenland demonstrates stronger pro-independence tendencies, whereas the Faroe Islands are generally oriented toward the gradual expansion of autonomous powers. The growing geopolitical significance of the Arctic contributes to the increasing political importance of Greenland.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

and brings renewed attention to its future status, which can be changed only through the free expression of the will of the Greenlandic people.

Key words: political regionalism, Greenland, Faroe Islands, territorial autonomy, decentralization of power, local self-government, regional development.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження політичного регіоналізму в Данії на сучасному етапі зумовлена трансформацією відносин між центральною владою Королівства Данії та його автономними територіями – Гренландією та Фарерськими островами. В умовах посилення регіональної ідентичності, розширення автономних повноважень та поновлення дискусій щодо самовизначення і можливого набуття незалежності вищезгадані автономні регіони стають важливими суб'єктами політичних процесів у Північній Європі.

Особливого значення ця проблематика набуває й у контексті геополітичної ролі Арктики, конкуренції провідних держав світу за доступ до природних ресурсів регіону та стратегічних транспортних маршрутів. Дедалі частіше Гренландія опиняється у центрі міжнародної уваги, насамперед через заяви президента США Д. Трампа щодо можливості встановлення американського контролю над островом. З початку своєї другої президентської каденції він неодноразово наголошував на стратегічній важливості Гренландії для національної безпеки США та декларував наміри придбати острів. Отримання контролю над островом не виключало застосування економічного чи військового тиску. Такі заяви 47-го президента США не лише викликали міжнародний резонанс, а й активізували суспільні та політичні дебати щодо майбутнього Гренландії, ролі Данії у гарантуванні безпеки та автономії острова. Також різкої критики зазнав президент Д. Трамп з боку уряду Данії та політичного керівництва Гренландії, оскільки гренландці мають право самостійно визначати свій політичний статус і жодні зовнішні ініціативи щодо зміни статусу острова не можуть бути реалізовані без згоди його населення.

Водночас сучасний розвиток політичного регіоналізму на Фарерських островах характеризується не тільки розширенням внутрішнього самоврядування, але й поступовим виходом автономії на міжнародну арену в окремих сферах компетенції. Фарери все інтенсивніше прагнуть брати участь у міжнародних економічних і риболовецьких угодах, розвивати власні зовнішньополітичні контракти та посилювати інституційну спроможність у відносинах із зовнішніми партнерами, і при цьому зберігати конституційний зв'язок із Королівством Данією. Така модель демонструє формування гнучкого типу політичного регіоналізму, який поєднує елементи автономізації та інтеграції, та відображає еволюцію державного суверенітету в умовах глобалізованої міжнародної системи.

Таким чином, дослідження сучасного політичного регіоналізму в Данії є необхідним як з теоретичної точки зору для осмислення трансформації автономних режимів у європейських державах, так із практичної – для розуміння перспектив розвитку відносин між Данією, Гренландією та Фарерськими островами у контексті актуальних геополітичних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років науковці приділяли особливу увагу розвитку інститутів самоврядування Гренландії, незалежності острова від Данії, впливу геополітичних чинників на цю автономну територію та формуванню гренландської політичної ідентичності. Зокрема М. Аккрен та У. Якобсен проаналізували розвиток автономних інститутів після ухвалення Акта про самоврядування (2009 р.) та оцінили здатність політичної системи Гренландії забезпечити поступовий перехід до більшої політичної самостійності [3]. Праці М. Мацця [22], С. Бурма та В. Дяченко [1] присвячено дослідженню можливих сценаріїв політичного майбутнього Гренландії. Стосовно Фарерських островів зауважимо, що вони є об'єктом різноманітних досліджень політологів таких як Л. Лесьневський [16], Я. Сундберг [4], С. Шьоблом [25]. Г. Вест аналізує історичну еволюцію фарерського самоврядування та вплив ключових політичних подій на розширення автономних повноважень Фарер [28], а Д. Касаль Оубінья – структуру урядових інституцій автономних територій та політичну суб'єктність Фарерських островів у межах Данії [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній науковій літературі спостерігаємо перехід від традиційного вивчення автономії Гренландії та Фарерських островів до комплексного аналізу політичного регіоналізму, який поєднує в собі інституційний розвиток, економічну самодостатність, етнокультурну мобілізацію та геополітичні виклики. Проте серед дослідників відсутній консенсус щодо перспектив повної незалежності Гренландії та Фарер, тому ця проблематика досі залишається актуальною.

Також зауважимо, що в українській політичній науці практично відсутні дослідження за останні роки, які присвячені політичному регіоналізму в Данії. Науковці в Україні переважно зосереджуються на теоретичних аспектах регіоналізму, проблемах децентралізації та регіональної політики в Європі. Оскільки питання автономного розвитку Гренландії та Фарерських островів розглядаються в українській та зарубіжній науці здебіль-

шого у контексті досліджень арктичної політики, міжнародної безпеки та геополітичних процесів у Північній Європі, це зумовлює необхідність комплексного аналізу сучасних проявів політичного регіоналізму в Данії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у виокремленні та аналізі сучасних особливостей політичного регіоналізму в Королівстві Данії на прикладі Гренландії та Фарерських островів. Для досягнення поставленої мети потрібно: проаналізувати історичні передумови формування автономного статусу Гренландії та Фарерських островів у складі Королівства Данії; дослідити сучасну систему політичного управління автономними територіями та специфіку розподілу повноважень між центральною владою Данії і регіональними органами влади; визначити роль національної ідентичності, мовно-культурних чинників та економічних інтересів у розвитку регіоналістських рухів у Гренландії та на Фарерах; здійснити порівняльний аналіз особливостей регіоналізму в Гренландії та на Фарерських островах і визначити перспективи подальшого розвитку їхніх відносин із Данією.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній політичній науці політичний регіоналізм розглядають як процес інституційного перерозподілу владних повноважень між центральним і субнаціональним рівнями управління, що призводить до посилення ролі регіонів у прийнятті політичних рішень. Він охоплює формальні механізми децентралізації та ширші політичні трансформації, які пов'язані з багаторівневим врядуванням і переглядом класичної моделі унітарної держави [14]. У теоретичному вимірі політичний регіоналізм часто інтерпретують як форму територіальної організації політичної влади, за якої регіони набувають інституційної суб'єктності та здатності впливати на формування державної політики. Тобто регіони перестають бути лише адміністративними одиницями і стають політичними акторами, що взаємодіють із центральною владою в межах формалізованих або неформалізованих механізмів координації [21]. Політичний регіоналізм може мати й різні інституційні прояви – від обмеженої адміністративної децентралізації до широкої політичної автономії. Його розвиток зазвичай пов'язаний із прагненням підвищити ефективність управління, зменшити асиметрію між центром і периферією та забезпечити кращу адаптацію політик до регіональних особливостей [13]. Схожі процеси відбуваються й у Данії.

Адміністративно-територіальний устрій Данії є прикладом високої децентралізації, де більшість послуг надаються безпосередньо за місцем проживання. Королівство Данія поділяється на 5 регіонів (98 комун) та 2 автономні території в його складі – Гренландію і Фарерські острови, що

можна охарактеризувати як поєднання класичної унітарної країни (на материку) та вільної конфедерації (щодо автономій).

Зауважимо, що Гренландія було включена до складу Данії поступово внаслідок колоніальної експансії Королівства Данії в Арктиці. Після встановлення контролю над островом у XVIII ст. вона залишалася колонією до 1953 року, коли була інтегрована до складу Королівства як рівноправна частина держави. На відміну від Гренландії, Фарерські острови не мали класичного колоніального статусу, але після переходу від норвезького до данського контролю у XIV-XVIII ст. були остаточно закріплені за Данією в результаті політичних змін у державі. У 1948 році Фарери отримали статус самоврядної території в межах Королівства Данії, що започаткувало сучасну модель автономії [15].

У Данії політичний регіоналізм проявляється у формі адміністративно-політичного регіоналізму. Адміністративний («м'який») регіоналізм притаманний «материковій» Данії. П'ять регіонів та комуни не мають власної політичної суб'єктності чи прагнень до суверенітету, їхня роль суто функціональна, а отже для материкової Данії регіоналізм не є загрозою, оскільки, попри економічну периферійність деяких районів, населення залишається фундаментально єдиним у мовному, правовому та ціннісному аспектах. Асиметрія тут є суто фінансово-адміністративною, а не політичною, оскільки материкове населення, за винятком столиці та великих міст, є гомогенним. Упродовж тривалого часу для Данії був характерним високий рівень етнокультурної однорідності населення, тоді як основні осередки імміграції були сконцентровані переважно у столичному регіоні Копенгагена. За таких умов регіональна асиметрія мала здебільшого фінансово-адміністративний характер і не супроводжувалася виразними етнополітичними поділами, притаманними низці інших європейських держав [24].

У 2020 році для вирішення проблеми фінансової асиметрії уряд, Ліберальна партія, Соціал-демократична партія, Соціалістична партія та партія «Альтернатива» домовилися про нову «систему вирівнювання» (Udligningssystem), яка створює умови для більш збалансованої Данії. Система передбачає перерозподіл фінансів таким чином, що багаті комуни (здебільшого навколо Копенгагена, як-от Гентофте чи Рудерсдаль) віддають частину своїх податкових надходжень біднішим комунам (наприклад, Лолланд чи острівним територіям). Також було встановлено спеціальні субсидії, більші виплати спрямовувались для вразливих віддалених та острівних муніципалітетів у розмірі 1,5 млрд данських крон, натомість виплати для столичних муніципалітетів склали 0,6 млрд данських крон. Метою даної системи є гарантувати,

що кожен громадянин Данії отримає однакову якість лікування та освіти, незалежно від того, чи живе він у столиці, чи на віддаленому острові [6].

Попри введення цієї системи та інші спроби уряду економічно збалансувати усі регіони, через віддаленість деяких комун від центрів зростання і розвитку країни та визначення певних районів як особливо проблемних саме по собі створює ще більше проблем для цих районів. Стигматизація таких районів у публічному дискурсі знижує їхню привабливість для проживання та негативно впливає на рівень задоволеності тих, хто там вже мешкає. По відношенню до цих територій у Данії вживають термін «Периферійна Данія» (Udkantsdanmark) або іронічне «Гнилий банан» (Den rådne banan) – це географічна дуга від Північної Ютландії через Західну Ютландію до південних островів. Ці території стикаються з масовим відтоком молоді до великих міст, нижчим рівнем доходів та закриттям дрібних підприємств [27].

Данія – не просто держава, це «Співдружність Королівства» (Rigsfællesskabet), конституційна конструкція, яка об'єднує три рівноправні частини: власне Данію, Гренландію та Фарерські острови [9]. У контексті Гренландії та Фарерських островів регіоналізм характеризують як політичний, він ґрунтується на етнічній, мовній та історичній ідентичності. Гренландія та Фарери є автономними самоврядними територіями і сприймають себе як окремі нації, що перебувають у добровільному союзі з Данією. Цей вид регіоналізму є легітимізованим: Данія офіційно визнає право цих територій на повну незалежність, якщо народ виявить таку політичну волю, але в той же час економічно прив'язала до себе ці автономії так, що абсолютна незалежність і суверенітет є не вигідними для них.

Конституційно-правовий статус Фарерських островів базується на Конституції Данії та на двох основних актах: Акт про самоврядування (1948) і Акт про самоуправління (2005). Попри тривалі періоди норвезького та данського домінування, архіпелагу вдалося зберегти свою автономну ідентичність, документ 1948 року став фактичним початком деволуції: Фарери перестали бути просто адміністративним округом Данії, отримавши статус «автономної нації» [8].

Сучасна модель відносин Торсгавна та Копенгагена тримається на праві «перебирання повноважень», закріпленому Актом 2005 року. Його суть полягає у тому, що фарерська влада може в односторонньому порядку забирати під свій контроль майже будь-яку сферу внутрішньої політики. Копенгаген залишає за собою лише «ядро» державного суверенітету: конституцію, громадянство, верховний суд, оборону та монетарну політику. Решта питань, таких як митна та фінансова політика, оподаткування, регулювання бізнесу, управління рибальством, енергетика, екологія, освіта,

наука, культура укладання міжнародних угод, є виключною компетенцією островів. Це створює гнучку правову систему, де центр не диктує умови, а лише забезпечує загальну безпекову та правову рамку. Особливий інтерес для дослідження регіоналізму становить зовнішньополітична автономія архіпелагу. Згідно з Актом 2005 року, уряд Фарер має право самостійно вести міжнародні переговори та підписувати угоди у сферах своєї компетенції [8].

Економічний аспект цієї автономії демонструє поступовий відхід від дотаційної залежності. Скорочення «блокового гранту» від Данії (з 28% бюджету у 2000 році до менш ніж 10% у 2020-му) свідчить про те, що розширення прав не призвело до хаосу, а навпаки – стимулювало розвиток самодостатньої економіки. Така модель автономії практично нівелює підґрунтя для радикального сепаратизму, перетворюючи прагнення до самовизначення на конструктивний політичний діалог у межах Співдружності.

Політична система архіпелагу є варіацією скандинавської моделі парламентської демократії, де законодавчі збори – Льогтинг (Løgting) – вважаються одним із найстаріших парламентів у світі [26]. Виконавчу владу, відому як уряд Фарерських островів (Føroya Landsstýri), очолює прем'єр-міністр [8].

У межах двостороннього співробітництва та членства в міжнародних організаціях Фарерські острови мають особливий статус. По відношенню до ЄС вони виступають як «третя країна», маючи окремі угоди щодо рибальства, торгівлі товарами та наукової співпраці. У 2006 році було укладено Угоду Хойвік (Hoyvík Agreement) з Ісландією, яка фактично створила єдиний економічний простір між двома країнами з вільним рухом товарів, послуг, капіталу та людей. Окрім цього, архіпелаг підтримує двосторонні угоди про вільну торгівлю з Норвегією, Швейцарією, Туреччиною та Великою Британією. Фарери є повноправним членом Комісії з морських ссавців Північної Атлантики (NAMMCO) під власною назвою, а також асоційованим членом таких установ ООН, як ІМО, ФАО та ЮНЕСКО. Острови активно задіяні в регіональних організаціях з управління рибальством (NEAFC, NAFO, NASCO) та мають двосторонні рибальські угоди з Гренландією, Ісландією та Норвегією, що дозволяє взаємний обмін квотами та доступ до вод [26].

У Раді міністрів Північних країн Фарери визнані як самоврядна одиниця, що дозволяє їм брати участь у роботі під власною назвою. Наразі в країні існує повний політичний консенсус щодо мети здобуття повноправного членства в цій організації, що свідчить про подальші прагнення до розширення міжнародної суб'єктності в межах скандинавської моделі [26]. Політика Копенга-

гена стосовно Фарерських островів і надання їм настільки широкої автономії позбавляє сенсу будь-які прояви сепаратизму чи принаймні регіоналізму. Настільки малій, як за площею, так і за кількістю населення, острівній автономній території просто не вигідно виборювати собі незалежність і втрачати оборонну і монетарну стабільність, яку їй забезпечує Данія. Основу економіки Фарер складає високопродуктивний рибний сектор, а оскільки у цій галузі вони абсолютно незалежні у веденні власної політики, ані мотивації, ані засобів для радикальних форм економічного або політичного сепаратизму не спостерігається.

Зауважимо, що деякі науковці, насамперед Я. Сундберг та С. Шьоблом розглядають автономію Фарерських островів не як проміжний етап між регіоном і державою, а як окрему форму політичної організації, що поєднує елементи самоврядування та участі в ширших державних структурах. Дослідники пропонують концепцію «частково незалежних національних територій», до яких зараховують і Фарери [25]. За наявності широкої автономії та стабільних відносин між місцевою і центральною владою потреби у відокремленні від Данії немає.

Еволюція правового статусу Гренландії характеризується переходом від колоніальної залежності від Данії (з 1814 р.) до статусу складової частини унітарного Королівства Данії, закріпленого у 1953 році [15]. Враховуючи прецедент Фарерських островів, у 1985 році Гренландія завершила процедуру виходу з Європейського економічного співтовариства, що зумовило її сучасне перебування поза межами Європейського Союзу.

Нормативно-правове регулювання статусу території базується на двох актах: Акті про самоврядування (1978 р.) та Акті про автономію (2009 р.) [18, 19]. Акт про самоврядування Гренландії 1978 року конституційно закріплює статус острова як особливої спільноти в межах Королівства Данії, наділяючи його органи влади правом самостійно вирішувати внутрішні справи. Інституційна модель передбачає функціонування Ландстингу – виборного парламенту, та Ландестюре – виконавчої адміністрації, яка підзвітна представницькому органу. На цьому етапі було запроваджено законодавчий механізм, який дозволив автономії поступово перебирати відповідальність за конкретні сфери життя, що супроводжувалось переходом відповідних бюджетних зобов'язань на місцевий рівень.

У сфері ресурсного потенціалу Акт про автономію (2009 р.) визнає пріоритетні права жителів острова на природні багатства, проте встановлює режим обов'язкових угод між Копенгагеном та Нууком для проведення будь-якої розвідки чи видобутку копалин. Лінгвістична політика акта проголошує гренландську основною мовою, одно-

часно вимагаючи належного вивчення данської та допускаючи використання обох мов у державному вжитку. Зовнішньополітичні та безпекові питання залишаються у сфері повноважень центральної влади, але акт зобов'язує державу попередньо консультуватися з місцевою владою щодо будь-яких міжнародних договорів, які безпосередньо впливають на інтереси Гренландії [27].

Перехідним етапом між Актами 1978 та 2009 років був Акт про укладення міжнародно-правових угод Урядом Гренландії (2005 р.). Він став критично важливим, оскільки вперше легалізував право гренландського уряду самостійно виступати від імені Королівства. Це створило прецедент «секторальної суверенності», коли в межах уже переданих внутрішніх компетенцій Гренландія отримала право на пряму міжнародну дію, що фактично розмило монополію центру на зовнішню політику, а також стало фундаментом для майбутнього Акта про самоврядування [5].

Акт про самоврядування Гренландії 2009 року фіксує офіційне визнання Гренландії окремим етнополітичним суб'єктом, що наділений правом самостійно вирішувати питання власного державного суверенітету. Акт передбачає повну деволюцію законодавчої та виконавчої влади до місцевих органів – Інатсісартуту та Наалаккерсуісуту, а також запровадження автономної судової системи, що охоплює всі сфери юрисдикції на острові. Економічний блок акта запроваджує інноваційний механізм фінансової самодостатності, де право власності на природні ресурси Гренландії повністю належить Нууку. Хоча Данія продовжує виплачувати щорічну субсидію, її розмір підлягає пропорційному скороченню залежно від прибутків автономії від видобутку копалин, що створює інструмент для поступової економічної сепарації. У сфері зовнішньої політики Гренландія отримала право на пряме представництво інтересів та укладання міжнародних договорів у межах своїх компетенцій, що фактично робить її самостійним гравцем. Важливим питанням також була культурно-політична ідентичність автономії, яка була закріплена через проголошення гренландської мови єдиною офіційною, завершивши процес деколонізації гуманітарного простору. Найбільш радикальним елементом акта є детальна процедура виходу зі складу Королівства: рішення про незалежність належить виключно гренландському народу і реалізується через референдум та подальші міждержавні переговори [19].

Акт 2009 року є не просто актом про самоврядування, а юридичною рамкою для мирної та легітимної трансформації автономії у повноцінну державу, проте дотепер гренландці не скористались цим правом. Попри бажання населення до незалежності, про що свідчать останні вибори у Гренландії, на яких першість здобула партія,

відокремлення є все ще економічно не вигідним для острова. Перемогу на парламентських виборах 11 березня 2025 року здобула соціально-ліберальна партія «Демократи» (Demokraatit) (30,3% голосів / 10 депутатів), яка виступає за поступову суверенізацію від Данії, її лідер Єнс-Фредерік Нільсен очолив уряд (Ландстюре), офіційно вступивши посаду прем'єр-міністра 7 квітня. На другому місці (24,8% голосів / 8 депутатів) опинилася популістська політична партія «Орієнтир» (Naleraq), що декларує швидкий перехід до незалежності Гренландії [10]. Незважаючи на цю внутрішньополітичну статистику, ключовим чинником стримування є глибока економічна залежність від Копенгагена, оскільки щорічна пряма субсидія покриває понад половину бюджетних витрат острова та становить близько п'ятої частини його ВВП [9]. Без цих фінансових впливів соціальна система, медицина та освіта в Гренландії опинилися б на межі колапсу, що робить повний розрив із Данією на сучасному етапі занадто ризикованим для рівня життя населення.

Управління мінеральними ресурсами стало одним із ключових елементів політичного регіоналізму Гренландії, адже саме ресурсний потенціал розглядають як економічну основу майбутньої незалежності [2], хоча природні багатства острова поки що не здатні повністю замінити данську підтримку через надзвичайно складну логістику в умовах Арктики та високу екологічну чутливість інуїтського суспільства. Будувати шахти на вічній мерзлоті неймовірно дорого і для цього потрібні величезні іноземні інвестиції. Гренландці дуже чутливі до природи. Наприклад, у 2021 році до влади прийшла партія Inuit Ataqatigiit, яка заблокувала великий проект з видобутку урану та рідкоземельних металів (Kvanefjeld) через екологічні побоювання [23]. Це фактично відтермінувало дату економічної незалежності ще на десятиліття. Політики Нууку все частіше схилиються до пріоритету збереження природи над швидким прибутком від видобутку корисних копалин, що відкладає досягнення повної економічної самодостатності на невизначений термін.

До цього додається безпековий аспект: маючи населення лише у 56 тис. людей, Гренландія неспроможна самостійно забезпечити захист своєї величезної території та стратегічних рубежів [9, 11]. Перебування у складі Королівства гарантує острову безпеку «парасольку» Данії та НАТО, захищаючи від інтересів великих геополітичних гравців, які активно претендують на вплив у регіоні. Насамперед йдеться про геополітичні інтереси президента США Д. Трампа.

Питання придбання Гренландії стало невід'ємним елементом зовнішньополітичної риторики його адміністрації ще під час першого президентського терміну. У 2019 р. президент

Д. Трамп неодноразово обговорював із радниками можливість придбання острова у Данії. Реакція урядів Данії та Гренландії на такі плани була однозначною: острів не продається і його майбутнє можуть визначати лише самі гренландці [20]. Подібні пропозиції ігнорують право народів на самовизначення та є неприйнятними. Очевидно, що інтерес США до Гренландії пояснювався не тільки особистими поглядами Д. Трампа, оскільки острів має важливе геостратегічне значення через своє розташування між Північною Америкою та Європою, наявність американської військової інфраструктури в Арктиці та значні поклади корисних копалин і потенційний контроль над новими арктичними морськими маршрутами. Пропозиція придбання Гренландії була своєрідним проявом зростаючої конкуренції між США, Китаєм та РФ в Арктичному регіоні. З початку другої президентської каденції Д. Трампа у 2025 році тема Гренландії знову з'явилася в американському політичному дискурсі. Поки що США не планують реалізувати свій намір з отримання контролю над островом, проте такі спроби розглядають як приклад зіткнення традиційної геополітики великих держав із сучасними нормами самовизначення та автономного врядування.

Таким чином, гренландське самоврядування суттєво еволюціонувало впродовж останніх десятиліть і сучасний політичний регіоналізм у Гренландії поєднується з націоналістичними тенденціями та прагненнями до повноцінного суверенітету, однак економічна залежність від Данії досі залишається головним стримувальним чинником на шляху до здобуття незалежності [12]. Водночас сучасна модель автономії Фарерських островів є результатом тривалого процесу інституційної адаптації та поступового перерозподілу владних повноважень між Торсгавном і Копенгагеном. Фарери демонструють один із найвищих рівнів готовності до подальшого розширення політичної самостійності завдяки економічній стабільності, розвиненим інститутам самоврядування та відносно низькій залежності від фінансової підтримки Данії [16].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Найімовірніше, що у середньостроковій перспективі Гренландія та Фарерські острови збережуть статус-кво, тобто вони й надалі перебуватимуть у складі Королівства Данії та матимуть широку автономію. Попри існування рухів за незалежність, обидві автономні території залишаються значною мірою залежними від фінансової підтримки Данії та не мають достатньої економічної бази для повноцінного функціонування як незалежні держави. Водночас у Гренландії досі відчувається дефіцит власних висококваліфікованих кадрів у дипломатичній, юридичній та фінансовій сферах, необхід-

них для функціонування незалежного державного апарату. Тому гренландське суспільство обирає шлях поступової розбудови інституційної спроможності, розглядаючи суверенітет не як миттєву політичну дію, а як далеку мету.

Важливим фактором є також безпековий аспект. Членство Данії в НАТО забезпечує Гренландії та Фарерським островам додаткові гарантії безпеки та захист від можливих зовнішніх територіальних зазіхань. Особливе значення це має в умовах зростання геополітичного інтересу до Арктики з боку великих держав, зокрема США, які неодноразово

демонстрували зацікавленість у стратегічному положенні Гренландії. Крім того, хоча Гренландія володіє значними запасами корисних копалин, а Фарерські острови мають розвинену рибальську галузь, теперішній рівень економічного розвитку та обсяг власних фінансових ресурсів не дають підстав вважати, що найближчим часом вони зможуть забезпечити стабільне існування як повністю незалежні держави без суттєвих економічних ризиків. Тому збереження автономного статусу в межах Королівства Данії залишається найбільш реалістичним сценарієм їхнього майбутнього розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурма С. К., Дяченко В. І. Гренландія на межі територіального суверенітету. *Форму права*. 2025. Вип. 82(2). С. 146–164. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15560585>
2. Ackrén M. The natural resource management in Nunavut and Greenland – a perspective through historical institutionalism. *The Polar Journal*. 2024. Vol. 14(1). P. 89–108. DOI: <https://doi.org/10.1080/2154896X.2024.2342121>
3. Ackrén M., Jakobsen U. The Capacity of Self-Government in Greenland. In J. Sundberg & S. Sjöblom, *Governing Partially Independent Nation-Territories: Evidence from Northern Europe*. Cham: Springer Verlag. 2024. P. 135–176. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-54176-6_5
4. Ackrén M., Sundberg J. Exploring the role of regional parties in the Nordic autonomies: why entrenched self-government matters. *Journal of Autonomy and Security Studies*. 2019. Vol. 3(2). URL: <https://jass.journal.fi/article/view/142867>
5. Act No. 577 of June, 2005 concerning the conclusion of agreements under international law by the Government of Greenland. *Prime Minister's Office*. 2005. URL: <https://english.stm.dk/media/xqjtt2ui/fogl-circular-note-regarding-the-authorisation-arrangement-2005.pdf> (дата звернення: 25.04.2026).
6. Aftale om et nyt udligningssystem. Finansministeriet. URL: <https://fm.dk/nyheder/nyhedsarkiv/2020/maj/aftale-om-et-nyt-udligningssystem/> (дата звернення: 25.01.2026).
7. Casal Oubiña D. Between autonomy and statehood: Institutional design and functions of Centres of Government in Greenland and The Faroe Islands. *Asamblea. Revista Parlamentaria De La Asamblea De Madrid*. 2025. Vol. 49. P. 211–237. DOI: <https://doi.org/10.59991/rvam/2025/n.49/1033>
8. Constitutional status. Government of the Faroe Islands. URL: <https://www.government.fo/en/foreign-relations/constitutional-status> (дата звернення: 26.01.2026).
9. Denmark, Greenland and the Faroe Islands: Kingdom of Denmark Strategy for the Arctic 2011–2020. URL: <https://library.arcticportal.org/1890/1/DENMARK.pdf> (дата звернення: 28.01.2026).
10. Greenland election: Democrat party wins surprise victory amid spectre of Trump. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2025/mar/12/greenland-election-opposition-democrat-party-wins-surprise-victory-amid-spectre-of-trump> (дата звернення: 28.01.2026).
11. Greenland in Figures 2025. *Grønlands Statistik (Statistics Greenland)*. URL: <https://stat.gl/> (дата звернення: 29.01.2026).
12. Jakobsen U., Larsen H. The development of Greenland's self-government and independence in the shadow of the unitary state. *The Polar Journal*. 2024. Vol. 14(1). P. 9–27. DOI: <https://doi.org/10.1080/2154896X.2024.2342117>
13. Keating M. *Rescaling the European state: The making of territory and the rise of the meso*. Oxford University Press. 2013. 233 p.
14. Keating M. *The new regionalism in Western Europe: Territorial restructuring and political change*. Edward Elgar. 1998. 256 p.
15. Kočí A., Baar V. Greenland and the Faroe Islands: Denmark's autonomous territories from postcolonial perspectives. *Norwegian Journal of Geography*. 2021. Vol. 75(4). P. 189–202. DOI: <https://doi.org/10.1080/00291951.2021.1951837>
16. Leśniewski L. Autonomia a uwarunkowania społeczno-gospodarcze Wysp Owczych, Grenlandii i Wysp Alandzkich. *Studia Scandinavica*. 2022. Nr 6(26). S. 107–124. DOI: <https://doi.org/10.26881/ss.2022.26.07>
17. Løgtingið (The Faroese Parliament). URL: https://www.logting.fo/media/aybil1ih/126239-l%C3%B8gtingsskrivstovan-l%C3%B8gtingi%C3%B0-hefti-3-ymisk-ma-l_uk.pdf (дата звернення: 26.01.2026).
18. Lov om Grønlands hjemmestyre nr 577 af 29/11/1978. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/ta/1978/577> (дата звернення: 27.01.2026).
19. Lov om Grønlands Selvstyre nr 473 af 12/06/2009. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/ta/2009/473> (дата звернення: 27.01.2026).

20. Mabbett D. Buying Greenland. *The Political Quarterly*. 2025. Vol. 96(1). P. 5–7. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-923X.13507>
21. Marks G., Hooghe L., Schakel, A. H. Measuring Regional Authority. *Regional & Federal Studies*. 2008. Vol. 18(2-3). P. 111–121. DOI: <https://doi.org/10.1080/13597560801979464>
22. Mazza M. La Groenlandia tra autonomia, accordo di associazione e piena indipendenza (con alcune osservazioni comparative). *DPCE Online*. 2025. Vol. 69(1). P. 67–87. DOI: <https://doi.org/10.57660/dpceonline.2025.2438>
23. Schwartz M., Baskaran G. Greenland, Rare Earths, and Arctic Security. *Center for Strategic & International Studies. WITA (The International Trade Association)*. 08.01.2026. URL: <https://www.wita.org/atp-research/greenland-earths-arctic-security/> (дата звернення: 28.01.2026).
24. Stonawski M, Rogne A. F., Christiansen H., Bang H., Lyngstad T. H. Ethnic segregation and native out-migration in Copenhagen. *European Urban and Regional Studies*. 2022. Vol. 29(2). P. 168–188. DOI: <https://doi.org/10.1177/09697764211039183>
25. Sundberg J., Sjöblom S. (eds.). *Governing Partially Independent Nation-Territories: Evidence from Northern Europe*. Palgrave Macmillan (Springer). 2024. 320 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-54176-6>
26. The Faroe Islands in the international community. Government of the Faroe Islands. URL: <https://www.government.fo/en/foreign-relations/the-faroe-islands-in-the-international-community> (дата звернення: 26.01.2026).
27. Udkantsdanmark. *Faktalink*. URL: <https://faktalink.dk/emner/udkantsdanmark> (дата звернення: 25.01.2026).
28. West H. Faroese self-government: development over time and effects of critical junctures. *The Polar Journal*. 2024. Vol. 14(1). P. 28–47. DOI: <https://doi.org/10.1080/2154896X.2024.2342118>

Дата першого надходження статті до видання: 29.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026

НОТАТКИ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 46

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Юрій Ковальчук*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Дата розміщення онлайн – 28.09.2026 р.

Дата друку – 05.10.2026 р.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 10,07. Замов. № 0926/764. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.